

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

2010 [III] 2

Erzincan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-6510

C. III Kasım 2010

Sahibi

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

Sorumlu Müdür

Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ

Editör

Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Şaban ÇELİKOĞLU

**Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
yilda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak
suretiyle Dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.**

Dergiye yapılacak atıflarda EÜSBED kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

İletişim Bilgileri

eusosbe_dergi@erzincan.edu.tr

Adres: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Ek Bina, Kat: 2, No: 3 **ERZİNCAN**

Tlf.: +90 446 224 29 00

Faks: +90 446 224 29 01

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Nihat BULUT** (*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)
Doç. Dr. Murat NİŞANCI (*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)
Doç. Dr. Cem BAYGIN (*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)
Yrd. Doç. Dr. H. Hüsnü BAHAR (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)
Yrd. Doç. Dr. Fikret USLUCAN (*Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan ULUDAĞ (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ** (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (*Balıkesir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mukim SAĞIR (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Enver Alper GÜVEL (*Çukurova Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan ŞAHİN (*Erciyes Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN (*Gaziantep Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet AKAD (*Kadir Has Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nihat EDİZDOĞAN (*Uludağ Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vehbi Selim ATAERGİN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nuray KARANCI (*Orta Doğu Teknik Üniversitesi*)

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

2010 [III] 2

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Dursun DİLEK (Marmara Üniversitesi); Prof. Dr. N. Fahri TAŞ (Erzincan Üniversitesi); Doç. Dr. Ayhan CEYLAN (Erzincan Üniversitesi); Doç. Dr. Erdal AKPINAR (Erzincan Üniversitesi); Doç. Dr. Tülay YENİÇERİ (Aksaray Üniversitesi); Doç. Dr. Fazlı Arslan (Erciyes Üniversitesi); Doç. Dr. Aytekin ALBUZ (Gazi Üniversitesi); Doç. Dr. Murat NİŞANCI (Erzincan Üniversitesi); Doç. Dr. Kadir POLATER (Erzincan Üniversitesi); Doç. Dr. Didem ALGANTÜRK LIGHT (İstanbul Ticaret Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. İbrahim DURHAN (Zirve Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. A. Kadir AKIL (İstanbul Ticaret Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. M. Samet ALTINBİLEK (Erzincan Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZBAŞ (Erzincan Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Nusrettin YILMAZ (Erzincan Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Yasin POYRAZ (Kırıkkale Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yılmaz (Aksaray Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Muzaffer OKUR (Erzincan Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Metin UÇAR (Erzincan Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Başaran GENÇDOĞAN (Atatürk Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Oktay YAĞIZ (Atatürk Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Mehmet KARATAŞ (Erzincan Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Şükrü ADA (Atatürk Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Figen EREŞ (Gazi Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Orhan AKTEPE (Erzincan Üniversitesi); Yrd. Doç. Dr. Fikret GÜLAÇTI (Erzincan Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Ekrem Yaşar AKÇAY

Türk-Yunan İlişkileri ve Yunanistan'daki Ekonomik Krizin

İki Ülke Arasındaki İlişkilere Olası Etkileri.....285

Turkish-Greek Relationships and Feasible Effects of

Economic Crisis in Greece to Relationships among two Countries

Fatih BEKTAŞ/ Mücahit DİLEKMEN

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyumlarının Bireysel

Değişkenler Açısından İncelenmesi.....303

An Investigation into the Professional Satisfaction of the

Primary School Teachers in Terms of Individual Variables

Levent DEĞİRMENCİOĞLU

Makamsal Viyolonsel Eğitimine İlişkin Model Önerisi

(Hüseyni Makamı Örneği).....317

Model Propose Concerning to Modal Violoncello Education

(Sample of 'Hüseyni Makam')

Ertan EFEGİL/ Elif ÇOLAKOĞLU

Dünya Genelindeki Su Sorununa Genel Bakış ve

Sınırşan Suların Paylaşımı Konusu.....343

A General World-Wide View on Woter Problem: the

Question of Sharing Overseas

İlyas KARABIYIK

Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısı (1985-2009).....363

Labor Market and Employment Structure in Turkey (1985-2009)

Vedat KARADENİZ/ Adem BAŞIBÜYÜK Koyulhisar İlçesi'nde Geçici Yerleşme Şekilleri..... 385 <i>Temporary Settlements in the District Koyulhisar</i>
Hüseyin Cahit KAYHAN Model ve Zihinsel Modeller..... 407 <i>Model and Mental Models</i>
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan KÜÇÜKALİ Eğitim Yönetiminde Liderlik..... 423 <i>Leadership in Education Administration</i>
Eşref NURAL/ Ahmet ÜSTÜN/ Osman KALYON İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Öğrenen Örgütle İlgili Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi..... 435 <i>An Investigation of Elementary School Teachers' Perceptions of Learning Organization Through Various Perspectives</i>
Ertuğrul ORAL/ Kibar AKTİN Türk Tarih Tezi..... 463 <i>Turkish History Thesis</i>
Ahmet Ragıp ÖZPOLAT Çözüm Odaklı Terapi..... 475 <i>Solution Focused Brief Therapy</i>
Hadi SAĞLAM İslâm Hukuku Tarihinde Faili Meçhul Cinayetler Meselesi (Kasâme Müessesesi)..... 485 <i>Unresolved Murders in The History of Islamic Law</i> <i>(Kasâme Institution)</i>

Fevzi SARIÇİÇEK

Onar Dede Mezarlığı ve Ona İlişkin Efsaneler.....533

Onar Dede Tomb and Legends About It

Şule Yüksel YİĞİTER

Ürün Geliştirme ve Pazarlama Kararlarında

Hedef Maliyetleme.....551

*Target Costing at Product Development and
Marketing Decisions*

Yayın İlkeleri.....567

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ VE YUNANİSTAN'DAKİ EKONOMİK KRİZİN İKİ ÜLKE ARASINDAKİ İLİŞKİLERE OLASI ETKİLERİ

TURKISH-GREEK RELATIONSHIPS AND FEASIBLE EFFECTS OF ECONOMIC CRISIS IN GREECE TO RELATIONSHIPS AMONG TWO COUNTRIES

*Ekrem Yaşar AKÇAY**

ÖZET

Yunanlılar bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar uzun bir süre aynı devlet egemenliği altında Türklerle bir arada yaşamışlar ve özellikle Fatih'in İstanbul'u fethiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde etkin rol oynamışlardır. Ancak 18 ve 19. yy. da yaşanan gelişmelerle birlikte iki ülke arasında hala devam eden sorunların temeli atılmıştır. Son zamanlarda dünyada yaşanan ekonomik kriz nedeniyle Yunanistan'ın kötü günler geçirmesi, Yunanistan'ın Türkiye ve AB gibi diğer aktörlerle olan ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmaktadır.

Bu makale Türk-Yunan ilişkilerini ve Yunanistan'da yaşanan ekonomik krizin ilişkilere etkilerini inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Yunanistan, İlişki, Ekonomik Kriz, AB*

ABSTRACT

Turks and Greeks that lived together until they became independence, especially Within the conquering the İstanbul by Fatih, they effected the Ottoman Empire altogether. But Within the developments in 18th and 19th century, some problems that have still continued occured. Recently, Greece have one's dog days because of economic crisis in the world and this situation has begun the new era among Turkish-Greek relationships and the other actors such as EU.

* Arş. Gör., Hakkari Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ekremyasarakay@hakkari.edu.tr

This article will examine the Turkish-Greek Relationships and effects of economic crisis on the relationships in Greece.

Key Words: *Turkey, Greece, Relationship, Economic Crisis, EU*

I. GİRİŞ: KURTULUŞ SAVAŞI'NA KADAR TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

Bağımsızlıklarını kazanana kadar Türklerle bir arada yaşamış bir millet olan Yunanlılar, özellikle İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethiyle birlikte devlet içinde etkin roller üstlenmişlerdir.¹

Uzun süre birlikte yaşamalarına rağmen, Yunanlılar, Fransız İhtilali'nin getirdiği Milliyetçilik akımıyla birlikte ayrılmaya başlamışlar ve 1830'larda bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Aslında Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşabilmesinde Osmanlı Devleti'nin sosyal sisteminin önemi büyük olmuştur. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin fethettiği topraklardaki halkları, din ögesine göre, yani Müslüman olup olmamalarına göre ayırıp sınıflandırması pek çok millet gibi Yunanlıların da ulusal kimliklerini korumalarına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeye başlamasıyla birlikte, yeni bağımsız olmuş Yunanistan'ın toprak kazancına yol açmıştır. Bu durum günümüzde de görülen ilişkilerdeki uyuşmazlığın ilk izleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela 1912-13 Balkan Savaşlarıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesine karşın Yunanistan'ın genişleme göstermesi Yunanistan'ın dış politikasında önemli bir yeri olan Megali İdea'nın hızlı biçimde gelişmesine sebep olmuştur. Bu durum kendini 1919-23 yılları arasında Anadolu Mace-rasıyla daha net biçimde göstermeye başlamıştır.²

Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne imzalatılan Sevr Antlaşması doğrultusunda Yunanistan'ın Türk topraklarını işgal hareketi, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine, Türk ulusal kurtuluş hareketinin başlamasına neden olmuştur.

¹ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (28.05.2010).

² <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (28.05.2010).

II. KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI-İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARASI TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ

Kurtuluş Savaşı sonrasında, Anadolu’da aldığı ağır yenilgi sonucunda Yunanistan, askeri olduğu kadar ekonomik, siyasal ve sosyal olarak da bunalımlı bir döneme girmiştir. Bu durum aynı zamanda, Megali İdea³’nin da imkansız olduğunu göstermiştir.⁴

1923 Lozan Barışı ile Türkiye ve Yunanistan arasında denge kurulmaya çalışılmıştır. Arada, patrikhane sorunu, ahali mübadelesi gibi sorunlar⁵ olmasına rağmen, iki taraf da yeni bir savaşa yol açabilecek davranışlardan kaçınmaya çalışmışlardır. Aradaki sorunlara –mübadele sorunu- çözüm getirildikten sonra da yakınlaşma başlamış ve 1930 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında üç antlaşma imzalanmıştır. Bunlar:

- * Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol
- * Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması
- * İkamet, Ticaret ve Seyri Sefarin Antlaşması olmuştur.⁶

Bütün bunlar, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmiş ve ileride kurulacak olan Balkan Antantı’nın temelleri atılmıştır. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün Yunanistan’a yaptığı ziyaret ise, bir anlamda Balkan Antantı’nın ön adımı olmuştur.⁷

1933 yılında, iki ülke arasında Samimi Antlaşma Pakti⁸ imzalanmış ve iki ülke karşılıklı olarak sınırlarını garanti etmişlerdir. 1934 yılında ise benzer

³ İlk kez 1884’te Dışişleri Bakanı Kolettis tarafından Kurucu Meclis’te dile getirilen Megali İdea ya da Büyük Ülkü, tarihi ve siyasi anlam olarak İstanbul merkezli Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu’nu canlandırmak yeniden kurmak anlamındadır. Melek Fırat “Yunanistan’ın Dış Politikası ve Megali İdea”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 1, 11. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 180., Tahir Kodal, “Atatürk Dış Politikası”, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 2. Baskı, (Ankara: Anı Yayınları,2007), s. 206.

⁴ Çağrı Erhan, “1919-1923 Kurtuluş Yılları”, Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 1, 11. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 184-193.

⁵ Erhan, “1919-1923 Kurtuluş..”, s. 207.

⁶ İlhan Uzgel, “1923-1939 Görelî Özerklik”, Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 1, 11. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 345-346.

⁷ Kodal, “Atatürk...”, s. 208.

⁸ Kodal, “Atatürk...”, s. 349.

kaygıları taşıyan Romanya ve Yugoslavya da harekete geçmiş ve Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Antantı imzalanmıştır.⁹

1939 yılında, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve bu durumun Akdeniz'de yarattığı güvenlik kaygısı Yunanistan ve Türkiye'yi kaygılandırmış, ancak İtalya karşısında İngiltere'nin desteği alınarak Akdeniz güvenliği için Akdeniz Paktı'nın imzalanması ilişkilerin gelişmesine daha da fazla katkı sağlamıştır.¹⁰

Yunanistan'ın İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalya ve sonrasında Almanya tarafından işgale uğraması, iki ülke arasındaki ilişkilerin kesintiye uğramasına yol açmıştır.¹¹

III. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı sırasında iki ülke arasında kesilen ilişkiler, savaş sonrasında canlanmaya başlamıştır. Özellikle savaş sonrasında, ABD'nin SSCB'ye balta vurmak için 1947 tarihli Truman Doktrini¹² ile Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik ve askeri yardımda bulunması, ABD'nin bölgedeki ve dünya sisteminde etkinliğini artırmış, iki ülkenin de ABD'nin öncülüğünü yaptığı Batı kanadında yer almasını sağlamıştır. Çünkü, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını koruması açısından Türkiye ve Yunanistan'ın stratejik konumları önemli bir yere sahip olmuştur.¹³

⁹ Önder Karaca, "Uluslararası İlişkiler Teorisi", Veli Kondak (ed.) *Uluslararası İlişkiler*, (Ankara: Arın Yayınları), s. 57-58., Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Mehmet Gönübol (Der.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996), s. 142-154.

¹⁰ Uzgel, Ömer Kürkçüoğlu, "Türk İngiliz Akdeniz Antlaşması", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 1, 11. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 273-274.

¹¹ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (29.05.2010).

¹² Süleyman Tüzün, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası", İnan, Haytoğlu (ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 2. Baskı, (Ankara: Anı Yayınları, 2007), s. 258.

¹³ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (29.05.2010)., Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik- 2", Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 1, 11. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 49-434.

Truman Doktrini ile birlikte, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımlardan sonra, iki ülke de kendilerini ABD'nin isteği gibi şekillendirmeye başlamıştır. Türkiye'de çok partili hayata geçiş çabaları bunun en önemli örneklerinden biridir. ABD yanlısı bu gelişmeler, askeri açıdan ise 1949'da kurulan NATO'ya Türkiye ve Yunanistan'ın 1952'de dahil edilmesiyle devam etmiştir.¹⁴

Bu dönemlerde iki ülke de Batı ağırlıklı politikalar izlerken, aralarında soruna neden olacak kimi olaylar da yaşanmıştır. Mesela, 1947 yılında Oniki Ada'nın Yunanistan'a bırakılması¹⁵, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi düşüncesi sorunlara neden olan bazı gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶

İki ülke arasında yaşanan en önemli gerginliklerden biri olan Kıbrıs sorunu¹⁷, Rumların ENOSİS'i gerçekleştirmek için yaptıkları politikalarla uluslararası boyut kazanmıştır. Bu durum 1955 Londra Görüşmeleri'ne kadar iki ülke arasındaki dostane ilişkileri tersine döndürmüştür. 1955 Londra Görüşmeleri sonrasında Kıbrıs sorunu, iki ülke arasındaki öncelikli konu haline gelmiştir. Öyle ki 1956'dan 1959'a kadar, iki ülke arasındaki en önemli konu Kıbrıs Sorununa bulunacak çözüm arayışı olmuştur. 1959 yılında ise, Londra ve Zürih Antlaşmaları¹⁸ ile İngiltere, Türkiye ve Yunanistan garantörlüğünde Kıbrıs'ta bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş ve iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır.

Bu gelişmelerle birlikte, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir düzelme beklenirken Kıbrıs'taki Rum halkının adadaki Türklere sınırlamalar getirmesi, terör ve baskı uygulamaları ilişkileri yeniden gerginleştirmiştir. 1963-64'ten itiba-

¹⁴ Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası", İnan, Haytoğlu (ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 2. Baskı, (Ankara: Anı Yayınları, 2007), s.276., Mehmet Gönlübol, Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Dış Politikası", Mehmet Gönlübol (Der.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996), s. 211-221.

¹⁵ İrfan Kaya Ülger, "Türkiye ile Yunanistan Arasında Temel Sorunlar", İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil (ed.), *Avrupa Kısacasında Kıbrıs Meselesi*, (Ankara: Gendaş Prekat, 2002), s. 203-206.

¹⁶ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (29.05.2010).

¹⁷ Fahir Armaoğlu, "1955 yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamuoyu," A. Ü. *SBF Dergisi*, Cilt. 14, No. 2/3, (Temmuz 1959), s. 57-85.

¹⁸ Cihat Göktepe, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk-İngiliz İlişkileri (1955-1959)", *Türkler*, Cilt. 16, s. 945.

ren, Rumların ENOSİS'i kurma çabaları iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da sertleşmesine yol açmıştır.¹⁹

Adadaki Türklere yapılan eziyetler karşısında garantörlük hakkını kullanarak adaya silahlı kuvvetlerini sokup Türk halkına karşı yapılan yok etme girişimini engellemek isteği ve bu isteğin ABD tarafından ünlü Johnson Mektubu ile engellenmesi Türkiye için yeni bir dış politikanın başlangıcı olmuştur.

1967 yılında Albaylar Cuntası'nın Yunanistan'da iktidara el koyması ve onların Kıbrıs'ta desteklediği EOKA²⁰ hareketinin 1974'te Makarios yönetimini devirmesi ve ENOSİS'i²¹ gerçekleştirme arzuları iki ülke arasında savaş riskini artırmıştır. Öyle ki, 1973 yılında iki ülke arasında kıta sahanlığı ve Türkiye'nin TPAO'ya Ege Denizi'nde petrol arama ruhsatı vermesiyle birlikte ortaya çıkan gerginlik, 1974 haziranındaki Kıbrıs sorunu ile ikinci plana itilmiştir.²²

1974'te ise Türkiye, Adadaki Türklerin güvenliğini sağlamak için Ada'ya asker çıkarmış ve Kıbrıs Barış Harekatı gerçekleştirilmiştir. Bu hareket sonrasında uzlaşmazlığı giderecek görüşmeler yapılmış olsa da, karasuları ve kıta sahanlığı²³ ile ilgili yeni krizler ortaya çıkmış ve gerginlikler devam etmiştir.

Aslında bakıldığında 1970'lerde Türk Dış Politikası'nda bir yoğunluk görülmektedir. Bir yandan Kıbrıs uluslararası boyutta devam ederken diğer taraftan ABD'nin silah ambargosu ve ekonomik yardımların şarta bağlanması gibi sorunlar sürekli gündemde yer bulmuştur. Türkiye, bu sorunları çözmek için yoğun çaba harcarsa da, Türk-Yunan ilişkilerindeki sorunlar AET,

¹⁹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 2. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), s. 167-179.

²⁰ EOKA, türk halkını yok edip adayı Yunanistan'a bağlamak için kurulmuş olan bir terör örgütüdür. EOKA için ilk gizli görüşmeler 2 Temmuz 1952'de Atina'da Makarios'un başkanlığında yapılmıştır. <http://www.kibris1974.com/eoka-nedir-ne-zaman-kurulmusturt2545.html?s=a4319a990db32ab962f842bb77bc9445&>, (30.05.2010).

²¹ Enosis, birleşme anlamına gelmektedir. Kıbrıs Adası'nın Yunanistan ile birleşmesi dileğini belirtmekte kullanılan bir terimdir. Yunanistan ve Kıbrıs Rumları arasında benimsenen Enosis, Megalo İdea düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yani, Yunanistan'ın büyük ülke hayali enosisi oluşturmuştur. <http://www.delinetciler.net/forum/genel-kultur/63229-enosis-enosis-nedir.html>, (30.05.2010).

²² <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (31.05.2010).

²³ F. Stephen Larrabee, Ian O. Lesser, *Türk Dış Politikası*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004), s. 108-109.

NATO, Avrupa Konseyi ve ABD ile ilişkilerinde engel teşkil etmiş durmuştur.²⁴

12 Eylül 1980 Türkiye’de Askeri Darbe’nin gerçekleştiği dönem ise, Türk Dış Politikasına farklı bir boyut kazandırmıştır. Türkiye, bu dönemde iç politikadaki sorunlarla uğraşırken dış politika ile fazla ilgilenememiştir. Hatta darbe sonrasında MGK’nın dış politikaya yönelik kararları kamuoyu tarafından eleştirilere bile maruz kalmıştır.

Mesela bunlardan birisi, Türkiye’nin ani bir kararla Yunanistan’ın NATO askeri kanadına dönmesine engel oluşturan ve Türk Dış Politikası açısından büyük koz olarak düşünülen vetosunu geri çekmesi olmuştur.

Yunanistan’ın NATO’ya dönüşünü gerçekleştirmek ve ikili diyalogda denge sağlamak için düşünülen Rogers Planı’na²⁵ Yunanistan’ın daha sonraları karşı çıkması ilişkileri tekrar zora sokmuş, hatta ilişkilerin kesilmesine neden olmuştur. Papandreu yönetimindeki PASOK hükümeti, ilişkilerin tekrar başlaması için Kıbrıs ve Ege Sorununun çözümü gibi bazı ön şartlar ortaya atmıştır.²⁶

Bununla da kalmayan PASOK hükümeti, Yunanistan’a yönelik bir Türk tehdidi olduğunu ileri sürmüş, hatta Yunanistan bu tehdit nedeniyle NATO’dan çıkmadığını ifade etmiştir. Bu olaylardan sonra da ilişkiler sıkıntılı biçimde devam edip gitmiştir. 1984’teki Deniz Tatbikatı olayını, 1987’de Ege Denizi’nde petrol arama olayını ve 1989-90 yıllarında Batı Trakya’da yaşanan olayları iki ülke arasında yaşanan gergin olaylara örnek olarak vermek mümkündür.²⁷

Bununla birlikte, iki ülke arasındaki sorunlar, Türkiye’nin AET ile bütünleşmesinde de büyük engel oluşturmuştur. Yunanistan’ın 1981’de AET’ye üye olması²⁸, Türkiye karşısında kendisine büyük avantaj kazandırmıştır. Öyle ki Türkiye’nin üyelik başvuruların ve Türkiye’ye yönelik yardımların sıkıntılı sürece girmesi ve Kıbrıs, Ermeni Soykırımını gibi bazı konularda ya-

²⁴ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (31.05.2010).

²⁵ <http://www.turk-yunan.gen.tr/ege-adalari-ve-anlasmazliklar/rogers-anlasmasi.html>, (01.06.2010).

²⁶ Tayyar Arı, “Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/468/5378.pdf>, (02.06.2010).

²⁷ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (02.06.2010).

²⁸ Haydar Çakmak, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, 2. Baskı, (Ankara: Platin Yayınları, 2007), s. 110.

pılan dayatmaların, özellikle Yunanistan'ın veto ve talepleri neticesinde yapılması, Türkiye'yi AET/AB karşısında zora sokmuştur.²⁹

Günümüzde ise, iki ülkenin halkı da çözümsüzlüğün çözümü konusunda hemfikirdirler. Aslında bu amaçla 1987'deki Davos Zirvesi'nde bir diyalog süreci başlamış ve 1990'da Londra'daki NATO toplantısında diyaloga devam kararı alınmış fakat daha sonra yaşanan hava sahası, kıta sahanlığı, ABD ve Yunanistan arasında yapılan Savunma İşbirliği Antlaşması, Ege Sorunu –Kardak Krizi gibi³⁰ ve PKK'ya verilen destek gibi sorunlardan ötürü yerini yeniden gerginliğe bırakmıştır.³¹

Bununla birlikte, 1998-99 yılındaki Türkiye'nin AB'ye üyelik hususundaki Yunan vetosu ve Yunanistan'ın Kıbrıs'la imzaladığı Ortak Savunma Antlaşması, Türkiye'nin sert tepkisine neden olmuş ve iki ülke arasındaki gerginlik devam edip gitmiştir. 1999 yılında Abdullah Öcalan'ın Yunan ve Rum kesiminden gördüğü destek, Öcalan'ın pasaportunun Kıbrıs Rum kesiminden verilmesi ve Kenya'da yakalandığı yerin Yunanistan'ın bu ülkedeki Nairobi Büyükelçiliği olması, ilişkilerdeki gerginliklerin daha da artmasına neden olmuştur.³²

Bununla birlikte, 17 Ağustos 1999'da Türkiye'deki deprem ve Yunanistan'ın yaptığı insanı yardım dostluk ve dayanışma ilişkilerinin gelişmesi için büyük bir adım olmuştur.³³

2000'de ise iki ülke Dışişleri Bakanları'nın karşılıklı ziyaretleri, iki ülke arasındaki uyumlu ve güven esasına dayalı ilişkilerinin siyasi iktidar tarafından da benimsenmekte olduğunu göstermiştir. 2004 yılında Türkiye'nin AB ile müzakerelerinde Yunanistan'ın olumlu tavır takınması ikili ilişkileri olumlu yönde geliştirmeye devam etmiştir.³⁴

²⁹Şaban Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, 3. Baskı, (Ankara: Nobel Yayınları, 2006), s. 249.

³⁰ Selçuk Çolakoğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası", İnan, Haytoğlu (ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 2. Baskı, (Ankara: Anı Yayınları, 2007), s.328.

³¹ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (03.06.2010), Melek Fırat, "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci", İlhan Uzgel, Mustafa Türkeş (Ed), *Türkiye'nin Komşuları*, 1. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), s. 26.

³² Çolakoğlu, "Soğuk Savaş...", s.328.

³³ Çolakoğlu, "Soğuk Savaş...", s. 329.

³⁴ Çolakoğlu, "Soğuk Savaş...", s.329., <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (03.06.2010).

IV. YUNANİSTAN'DAKİ EKONOMİK KRİZ

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler bu şekilde inişli çıkışlı devam ederken dünyadaki ekonomik kriz herkesi olduğu gibi Yunanistan'ı da etkilemiştir. 2007 krizinin son kurbanlarından biri olan Yunanistan'da emlak balonları, finansal kötü durum, işsizlik oranındaki artış, %12.7'lere varan bütçe açığı, 290 milyar euro borç, fabrikalarda kapanmalar olmuştur.³⁵

Bu durum karşısında 2009'da erken seçim kararı alan Yunanistan'da 4 Ekim 2009'da yapılan seçimler sonucunda, muhalefetteki Pan Helenik Sosyalist Partisi (PASOK), oyların yaklaşık %44'ünü alarak 300 kişilik meclise 160 milletvekili sokarak Başbakan Kostas Karamanlis'in Yeni Demokrasi Partisi'nin iktidarına son vermiştir. Karamanlis'in seçimlerde yaşadığı bu yenilgi, ülkenin ekonomik açıdan yaşadığı kötü günlerin etkisi büyük olmuştur.³⁶

Seçimi kazanan ve Başbakan olan Yogo Papandreu, seçimlerden sonra hemen ekonomik krizin yarattığı tahribatla ilgilenmeye başladı. Ancak işi gerçekten zordu. Çünkü, dış borç 100 milyar euro artmış, işsizlik %9.5'e yükselmiş, ekonomideki daralma %-0.8 olmuş, ihracattaki azalma %10.9, sanayi yatırımlarındaki azalma % 32,8 ve inşaat sektöründeki azalma % 23.3 lük bir orana çıkmıştı.³⁷

Bununla birlikte, Şubat 2010 başlarında, Yunanistan'daki kriz, AB'ye de dert olmaya başlamıştı. AB Zirvesinde Almanya, Yunanistan'ın açık vermediğini söylemesine rağmen, Yunanistan'ın bu krizi tek başına atlatacak güçte olmadığını da biliyordu.

Şubat 2010 ortalarında yapılan ikinci AB Zirvesi'nde Yunanistan'daki kriz konuşulsa da, Yunanistan'a destek konusunda hiçbir karar çıkmamıştır. Yardım paketine onay vermeyen AB, Yunanistan'a akıl vererek yardım yerine kemer sıkma politikası uygulaması önerisinde bulunmuştur. Ayrıca, Yunanistan tahvillerindeki riskli yükseliş ve kamu borçlarındaki makyaj tartışma-

³⁵Aslında Yunanistan'daki krizin büyük olma sebebi, bu krizin ülke içi siyasi gerginliğin üzerine gelmiş olmasıdır.<http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=3141&kat=32>, (29.09.2010).
<http://www.cnnturk.com/2009/ekonomi/dunya/12/15/yunanistanda.herkes.krizi.konusuyor/555548.0/index.html>, (05.06.2010).

³⁶<http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=haberler&id=2585&baslik=YUNAN%DDSTAN%92DA%20YA%DEANAN%20BOR%C7%20KR%DDZ%DD%20VE%20AVRO%20ALANI>, (05.06.2010).

³⁷<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/705/yunanistanda-kaosun-gercek-yuzu.aspx>, (06.06.2010).

larını Merkel'in "kepezelik" şeklindeki yanıtı iki ülke arasındaki ilişkileri germiştir.³⁸

Merkel'in kepezelik olarak nitelendirdiği şey, Yunanistan'daki mali ve finansal sektörüyle ilgili istatistiklerin yanlış ya da hatalı veriler içermesinden kaynaklanmaktaydı. Bu hatalı ya da yanlış veriler arkasında bazı verilerin makyajlanmasına göz yumduğu iddia edilen ABD'li yatırım bankası Goldman Sachs vardı. Bu yüzden de Yunanistan'a tepkiler artmıştır. Hatta Merkel, parti toplantısında yaptığı konuşmada bankaları hem Almanya'yı hem de diğer ülkeleri krize sürükledikleri için sert bir şekilde uyarmıştır. Başbakan Papandreou ise 18 Şubatta Yunanistan'ın Avrupalı vergi mükelleflerinin parasını istemediğini sadece normal koşullar altında borçlanmaya ve bütçe açığını azaltmak için nefes alacak bir alana ihtiyaçları olduğunu söylemiştir.

Aslında bakıldığında Güney Avrupa ülkelerinin bugüne kadar en çok kredi veren kurumları Alman bankaları olmuştur. Bugüne kadar Yunanistan'a verilen kredi miktarı 43 milyar euro olup ve Alman bankası Hypo Real Estade 9.2 milyar euro ile birinci sırada bulunmuştur. Bu kurumlar, krizle ilgili sorunun Yunanistan'ın AB'ye 2004-2005 yıllarında yanlış bilgi verdiği için kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.³⁹

AB standartlarına göre üye ülkelerin GSYİH'sının en fazla % 3'ü kadar borçlanması gerekirken Yunanistan'ın sadece 2009 yılında bu sınırı 4 kat aşan % 12.7'lik bir borçlanma gerçekleştirdiği görülmüştür. Yunanistan'ın toplam borcu ise 300 milyar euroyu bulmuştur. IMF'den borç alması mümkün olmakla birlikte IMF'nin borcu çok sıkı koşullara bağlaması nedeniyle, AB tarafından arzu edilmemiştir. Yunanistan AB üyesi olduğunu için AB'den bağımsız bir para ve maliye politikası da izleyemiyordu. Eğer Yunanistan, AB üyesi değil de bağımsız bir ülke olsaydı, belki parasını devalüe eder para ve kredi musluklarını açar, enflasyon yoluyla iç borçlarını aşındırma, pazarlık yoluyla da dış borcunu erteleme hatta moratoryum ilan etme yoluna gidebilirdi.⁴⁰ Ayrıca, bakıldığında AB'de üye devletlere kredi vermiştir. Mesela, Macaristan'a 6.5, Letonya'ya 3.1 ve Romanya'ya 5 milyar Avro verilmiştir.⁴¹

³⁸ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (06.06.2010).

³⁹ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (06.06.2010).

⁴⁰ <http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=3141&kat=32>, (29.09.2010).

⁴¹ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (06.06.2010).

Yunanistan'daki bu durum AB'de 2 türlü endişeye neden olmuştur. Yıllarca Yunanistan'a kaynak aktaran ve artık bu yükü taşıma konusunda isteksiz olan Almanya ve diğer AB üye ülkeleri, bir yandan AB'nin Yunanistan'a karşı yumuşak tutumda bulunmasının Avro bölgesinde mali sorumsuzluklara yol açacağından korkarken, diğer yandan Yunanistan'ın çok sıkıştırılması ya da yardım edilmemesinin AB'nin ve Euro'nun güvenliğine darbe indireceğinden endişelenmişlerdir.

A. Krizin Hortlattığı Yunan-Alman Gerginliği

Yunanistan'ın ekonomik verilere yönelik yaptığı makyajlama eyleminin ortaya çıkması ve Almanya'nın Yunanistan'a yönelik sert eleştirileri iki ülke arasında eski bir gerginliği yeniden hareketlendirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ı işgal eden Almanya'nın 130.000 sivil öldürdüğü ve 70.000 Yunan Yahudi'sini toplama kamplarına ölüm yolculuğuna gönderdiği 1942-43 yıllarında 300.000'in üstündeki Yunanlının ellerindeki gıda ve yakacak maddeleri alındığı için açlıktan ve donarak öldükleri iddia edilmiştir. Bu nedenle Almanya 1960'ta Yunanistan'a 115 milyon Mark savaş tazminatı ödemiştir. Ancak Yunanistan tazminat talebinde ısrar etmiştir. Almanya ise Yunanistan'ın yeni bir tazminat talebinin geçersiz olduğunu, yapılan eylemlerin tamamen politik dini ve ırki sebeplere dayandığını ileri sürmüştür. Daha sonra çeşitli Yunan mahkemelerinde görüşülen bu durum, en üst mahkeme olan Aeropag, bu işlemi sonlandırmıştır. Ancak, 1997'de başka bir mahkeme Almanya'yı 1994'te Distomo adlı bir köyde bebek ve yaşlıların da bulunduğu 217 kişiyi katlettiği gerekçesiyle 27.6 milyon Avro'ya mahkum etmiştir. İlerleyen dönemlerde, Yunanistan'ın bu tazminatın çok daha fazla olması gerektiği konusunda basında verdiği demeçleri olayı zamanla medya savaşına dönüştürmüştür.⁴²

V. YUNANİSTAN'IN KRİZDEN KURTULMA PLANI

4 Ekim 2009'da iş başına geçen PASOK hükümeti, önceki sayfalarda bahsedilen dış borcun ve işsizliğin artmasını, ekonomide özellikle ihracat ve inşaat sektöründeki daralmaları önlemek ve krizden kurtulmak için bir dizi önlemler almaya başlamıştır. Bu önlemleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

* KİT yöneticilerinin maaşları %50 indirilerek yönetim kurulu üyelerinin azaltılması

⁴²[http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com,\(06.06.2010\).](http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com,(06.06.2010).),
<http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=3141&kat=32>, (29.09.2010)

- * Devlet memurlarının maaşlarında tavanın 2000 Avro ile sınırlandırılması
- * Sosyal güvenlik ve askeri harcamalarda %10 kesinti yapılması
- * Yunan turizm teşkilatının yurt dışı bürolarının 1/3'ünün kapatılması
- * Gayrimenkullerden alınan vergilerin artırılması
- * Polis teşkilatında vergi kaçakçılığıyla mücadele için özel tim oluşturulması
- * Limanların özelleştirilmesine hız verilmesi
- * Kamu çalışanlarının maaşlarında kesinti yapılması
- * KDV oranlarının artırılması ve böylece vergilerinin vergi tabanının artırılması
- * Ödeneklerde %12 kesinti yapılması
- * Emekli maaşlarının 2010 yılı süresince dondurulması
- * Telekomünikasyon, ulaşım, enerji gibi potansiyel olarak yeni işletmelerin girişi ve yeni ürün tekliflerinde bulunulması
- * Akaryakıt fiyatlarının 3-8 cent arasında yükseltilmesidir.⁴³

VI. YUNAN EKONOMİK KRİZİNİN TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNE OLASI ETKİLERİ

Krizin Türkiye'ye olan etkisini öncelikle, Türkiye-AB ilişkileri açısından değerlendirilmelidir. 1981 yılında AT'ye tam üye olan Yunanistan, bu tarihten itibaren Türkiye ile ilişkilerinde topluluğu hep bir koz olarak kullanmıştır. Türkiye'nin bugüne kadar yaptığı başvurularda ve müzakere konusunda hemen hemen her zaman olumsuz tavır sergileyen ve Kıbrıs, Ermeni Sorunu, Kıta Sahaneliği gibi sorunları bahane eden Yunanistan, AB'yi Türkiye karşısında çok önemli bir silah olarak kullanmaktadır.⁴⁴

Ancak Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik kriz ve bu krizin AB'yi kötü etkileyebilmesi durumu yüzünden –ki AB de 2009'da %4'lük bir küçülme yaşamış, son 20 ayda 7 milyon kişi işini kaybetmiştir- Euro bölgesinden ve hatta AB'den çıkarılabilme durumu, Türkiye için AB ve Yunanistan ile ilişkilerde bir avantaj olabilecektir.

Evvela Yunanistan yaşadığı bu krizden ötürü dış politika ile ilgilenmek yerine içerideki sorunlara bir çözüm aramaya çalışacağından Türkiye'ye dayat-

⁴³ <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (06.06.2010).

⁴⁴ http://www.aksam.com.tr/2010/03/24/yazar/16791/deniz_ulke_aribogan/yunanistan_da_kriz_ve_firsat.html, (06.06.2010).

maya çalışılan Ermeni Sorunu, Kıbrıs gibi meselelerde etkisi azalacak, Türkiye'nin elini güçlendirebilecektir.

İkinci olarak Yunanistan'ın zaten arasının bozuk olduğu ve çıkarılma riskiyle karşı karşıya kaldığı AB'de, kazandığı bu kötü prestijden ötürü etkisini kaybetmesi mümkün olabilecektir. Çünkü, kriz verileri değerlendirildiğinde, AB'ye aday ülke statüsünde olan Türkiye'nin verilerinin daha düzgün olması, Türkiye'yi ekonomik olarak Yunanistan karşısında güçlü gösterebilecektir.

Üçüncü olarak Yunanistan'ın memur maaşlarını dondurması, kamuya yeni personel almaması, kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlere zam yapması ve özellikle de savunma harcamalarını kısması Yunanistan'a silah satan Fransa ve Almanya'yı rahatsız edebilecektir. Çünkü bu durum, onların, doğal olarak da AB'nin ekonomisine zarar verebilecektir.

Dördüncü olarak, esasında Yunanistan'ın silahlanma çabasının Türkiye'yi tehdit olarak görmesi nedeniyle olduğu herkesçe bilinmektedir.⁴⁵ Krizden dolayı Yunanistan'ın savunma harcamalarını kısması, Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların silahlı çatışmayla çözülmesi olasılığını azaltıp, böylesi bir durumda da Türkiye'nin Yunanistan'a ilişkin dış politikasında daha aktif, daha baskın olmasına yol açabilecektir.

VII. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında yıllarca barış ve güven içinde yaşayan Yunanlılar, Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımı ve Osmanlı topraklarında emelleri olan büyük güçlerin vaatleriyle bağımsız olmak için isyan etmişler ve 1830'larda bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Osmanlı'nın toprak kaybetmesi akabinde Yunanlıların toprak kazanması ve yayılmaya başlaması zamanla Yunan Dış Politikası'nda büyük yer tutan

⁴⁵ Melek Fırat, "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 2, 11. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 110., Reşat Özkan, *Türkiye'nin Politika Sorunları*, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1999), s. 103., Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arası Türk Dış Politikası", Mehmet Gönlübol (Der.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996), s. 63-69., Fahir Armağlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 13. Baskı, (İstanbul: Alkım Yayınları, 2006), s. 955., Erol Kurubaş, "Türk Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler", İdris Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004), s. 285.

Megali İdea'nın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki Megali İdea, 1919-1922 yılları arasında Yunanistan için en temel politika olmuştur.

Ancak Anadolu Hareketi'nin başarıya ulaşması, Yunanistan'ın mağlubiyeti ve Lozan Antlaşması Yunan Megali İdea'sının sona ermesine neden olmuştur. Bu tarihten itibaren özellikle 1950'lere kadar iki ülke arasındaki ilişkilerde anlaşmazlık ve çatışma yerine genelde işbirliği ön planda olmuştur.

1950'li yıllarda ise ikili ilişkilerde Kıbrıs, Ege adalarının silahlandırılması, kıta sahanlığı, karasuları, hava sahası gibi konularda bozulmalar yaşanmış ve iki ülke de bu durumdan birbirlerini sorumlu tutmuşlardır.

Yunanistan'a göre bu durum Türkiye'nin yayılmacı politikasından kaynaklanmaktaydı. Yunanistan için 1974 Kıbrıs Harekati, karasuları ve kıta sahanlığını Türkiye tarafından reddedilişi bunu en önemli göstergeleri olarak görülmüştür.

Türkiye'ye göre ise, asıl yayılmacı olan Yunanistan'dır. Yunanistan Megali İdea'ya bağlıdır. ENOSİS'i oluşturma çabası, I. Dünya Savaşı sonrasında Batı Anadolu'nun işgali, Yunanistan'ın hep Megali İdea'yı gerçekleştirme çabası içinde olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler 1999 Marmara depremi ve Öcalan'ın yakalanmasından sonra özellikle 2000'lerin başlarında gerginlikler devam etse de daha ılımlı bir hal almıştır.

2007 yılında tüm dünyayı etkisine alan ekonomik krizin Yunanistan'ı aşırı derecede etkilemesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlayacağına işaret etmektedir. Yunan ekonomisinin çökmesi, işsizliğin artması, ülke içinde kaos ortamının olması Yunanistan kadar AB'yi de endişelendirmektedir. Yunan ekonomisindeki bu kötü gidişin kendilerine de zarar vereceğini düşünen başta Almanya olmak üzere birçok AB üyesi devlet Yunanistan'ı euro bölgesinden dahi çıkarmayı düşünmektedirler.

Yunanistan'ın AB karşısında prestijinin düşmesi, Yunanistan yüzünden çıkmaza giren başta AB'ye üyelik olmak üzere Kıbrıs, kıta sahanlığı, karasuları, hava sahası ve Yunanistan'ın silahlanma çabaları gibi pek çok konuda Türkiye'nin elini kuvvetlendireceği, Yunanistan'dan daha aktif davranıp daha avantajlı duruma geleceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA**Kitaplar**

- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 13. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınları, 2006.
- ÇAKMAK, Haydar; *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, 2. Baskı, Ankara: Platin Yayınları, 2007.
- ÇALIŞ, Şaban; *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2006.
- LARRABEE, F. Stephen, LESSER, Ian, O.; *Türk Dış Politikası*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004.
- ÖZKAN, Reşat; *Türkiye'nin Politika Sorunları*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1999.
- SANDER, Oral; *Türkiye'nin Dış Politikası*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

Makaleler

- ARMAOĞLU, Fahir; "1955 yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamuoyu," *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt. 14, No. 2/3, Temmuz 1959.
- AYDIN, Mustafa; "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik- 2", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 1, 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- ÇOLAKOĞLU, Selçuk; "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası", Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayınları, 2007.
- ERHAN, Çağrı; "1919-1923 Kurtuluş Yılları", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt.1, 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- ESMER, Ahmet Şükrü, SANDER, Oral; "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Mehmet Gönlübol (Der.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.
- FIRAT, Melek; "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci", İlhan Uzgel, Mustafa Türkes (Ed), *Türkiye'nin Komşuları*, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- _____ ; "Yunanistan'ın Dış Politikası ve Megali İdea", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 1, 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- _____ ; "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 2, 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

- GÖKTEPE, Cihat; “Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk-İngiliz İlişkileri (1955-1959)”, *Türkler*, Cilt. 16.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, SEZER, Duygu; “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Dış Politikası”, Mehmet Gönlübol (Der.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem; “1919-1938 Yılları Arası Türk Dış Politikası”, Mehmet Gönlübol (Der.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.
- KARACA, Önder; “Uluslararası İlişkiler Teorisi”, Veli Kondak (ed.) *Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Arın Yayınları, 2004.
- KODAL, Tahir; “Atatürk Dış Politikası”, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayınları, 2007.
- KURUBAŞ, Erol; “Türk Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler”, İdris Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- SEYDİ, Süleyman; “Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası”, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayınları, 2007.
- TÜZÜN, Süleyman; “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası”, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayınları, 2007.
- UZGEL, İlhan, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “Türk İngiliz Akdeniz Antlaşması” Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 1, 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- _____; “1923-1939 Görelî Özerklik”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. 1, 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- ÜLGER, İrfan Kaya; “Türkiye ile Yunanistan Arasında Temel Sorunlar”, İrfan Kaya Ülger, Ertan Efegil (ed.), *Avrupa Kışkıncında Kıbrıs Meselesi*, Ankara: Gendaş Prekat, 2002.

İnternet Kaynakları

- <http://www.turkishgreek.org/ikili.htm?ref=SaglikAlani.Com>, (28.05.2010).
- <http://www.kibris1974.com/eoka-nedir-ne-zaman-kurulmusturg-t2545.html?s=a4319a990db32ab962f842bb77bc9445&>, (30.05.2010).
- <http://www.delinetciler.net/forum/genel-kultur/63229-enosis-enosis-nedir.html>, (30.05.2010).

<http://www.turk-yunan.gen.tr/ege-adalari-ve-anlasmazliklar/rogers-anlasmasi.html>, (01.06.2010).

ARI, Tayyar; “Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/468/5378.pdf>, (02.06.2010).

<http://www.cnnturk.com/2009/ekonomi/dunya/12/15/yunanistanda.herkes.krizi.konusuyor/555548.0/index.html>, (05.06.2010).

<http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=haberler&id=2585&baslik=YUNAN%DDSTAN%92DA%20YA%DEANAN%20BOR%C7%20KR%DDZ%DD%20VE%20AVRO%20ALANI>, (05.06.2010).

<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/705/yunanistanda-kaosun-gercek-yuzu.aspx>, (06.06.2010).

http://www.aksam.com.tr/2010/03/24/yazar/16791/deniz_ulke_aribogan/yunanistan_da_kriz_ve_firsat.html, (06.06.2010).

<http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=3141&kat=32>, (29.09.2010)

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN MESLEKİ DOYUMLARININ BİREYSEL DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ*

AN INVESTIGATION INTO THE PROFESSIONAL SATISFACTION OF THE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TERMS OF INDIVIDUAL VARIABLES

*Fatih BEKTAŞ***

*Mücahit DİLEKMEN****

ÖZET

Bu araştırmada, sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumlarının cinsiyet, yaş, medeni durum, mesleki kıdem, eşlerinin çalışıp çalışmama durumları ve aylık toplam gelirleri gibi değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini, 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Erzurum İli Merkez İlköğretim okullarında görev yapan 226 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın istatistiksel analizinde t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Sonuçta, sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumlarında cinsiyet, yaş ve mesleki kıdem değişkenlerine göre anlamlı farklılık elde edilmiştir. Sınıf öğretmenlerinin medeni durum, eşlerinin çalışıp çalışmama durumları ve aylık toplam gelirlerine göre mesleki doyumlarının farklılaşmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sınıf Öğretmeni, Mesleki Doyum*

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2009 yılında kabul edilen “İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyumları” adlı Yüksek Lisans Tez çalışmasının bir kısmından özetlenmiştir.

** Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı fatihbektas@atauni.edu.tr

*** Yrd. Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı dilekmen@atauni.edu.tr

ABSTRACT

This study aims to investigate primary school teachers' professional satisfaction in terms of certain variables including gender, age, marital status, professional rank, professional status of the spouse and their monthly income. The design of the study consists of 226 primary school teachers in 2007-2008 educational year. As for the analysis, t-test and one way variance analysis were used. The results show that significant differences were seen in primary school teachers' professional satisfaction according to gender, age, and professional rank variables. However, in terms of their marital status, spouse work status and monthly income, their professional satisfaction did not display significance differences.

Key Words: *Primary school teacher, Professional satisfaction*

I. GİRİŞ

Doyum üzerine yapılan araştırmalar 1930'lu yıllara kadar uzanmaktadır. Bu tarihlerden itibaren iş doyumunu kavramı, bireyin işine yönelik uyumu ya da olumlu tutumu olarak kullanılmaktadır (Lawler, 1973, s.17). İş doyumunu ile ilgili ilk çalışmalar ise Hoppock (1935) tarafından başlatılmıştır. Hoppock, işten doyum sağlanabilmesi için fizyolojik, psikolojik ve çevresel koşulların uyum içerisinde olması gerektiğini vurgulamıştır (Rinehart & Short, 1994, s.571).

Meslekten alınan doyum, "işten elde edilen maddi çıkarlar ve iş görenin beraber çalışmaktan zevk aldığı iş arkadaşları ile bir eser meydana getirmesinin sağladığı mutluluk olarak tanımlanmaktadır (Eren, 2007, s.202).

Çalışanların işlerinden doyum sağlamalarının içeriğinde güdülerinin ya da gereksinimlerinin doyum olmayabilir. Örgüt çalışanın güdülerinin ve gereksinimlerinin ancak bir kısmını doyurabilir. Örgüt çalışanın beklentilerini ne oranda karşılayabiliyorsa, çalışanın mesleğinden doyumunu da o oranda artar (Başaran, 2000, s.23). Çalışanların beklentileri birbirinden çok farklı olabilir. Bazı çalışanlar için toplum içerisindeki sosyal statü ön planda olurken bazıları için yapılan işin çok gelir getiren bir iş olması ön planda olabilir. Çalışılan kurumun bireyin kendi kararlarını almasında demokratik tavır takınması, o birey için ücret faktörünün önüne geçebilir. Bir başka çalışan, çalıştığı kurumun tanınmış, saygın olmasına aldığı ücretten daha çok önem verebilir. Bu bağlamda bireyin sergileyeceği davranış üzerinde kişinin o andaki beklenti ve tercihleri önemlidir (Kakabadse, Bank & Vinnicombe, 2004, s.64).

Bireyin mesleğinden sağlayacağı doyum üzerinde etkili olan faktörlerin azlığı ya da çokluğunun değil, bireyin bu faktörlere verdiği önemin etkili oldu-

ğunu ifade edilmektedir. Bir meslek, bireyin gereksinimlerinin doyumuna olanak sağladığı ölçüde kişiye çekici geleceği, meslekte doyumun kişinin gereksinimleri ile bunları karşılayacağını düşündüğü meslekler arasındaki tutarlılık ölçüsünde gerçekleşecektir (Kuzgun, 2000, s.95).

Öğretmenlik mesleği tarih boyunca kutsal bir meslek olarak algılanmış olmasına karşın, Türkiye’de öğretmenlik mesleği; statüsü, istenilen meslek grupları arsında yer almamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki statüsü korunamamış, çeşitli nedenlerden dolayı özellikle 1970’li yıllardan sonra gelir düzeyi düşürülmüştür. Bugün öğretmenlerin geçim sıkıntısı yüzünden ikinci bir iş yaptığı, sayılarının artması nedeni ile devletin olanaklarının bu grubun gereksinimlerini karşılamada zorlandığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda öğretmenlerin karşılaştıkları bir takım olumsuzluklardan dolayı meslekten aldıkları doyum konusunda yetersiz kaldıkları dile getirilmektedir (Kılıç, 2009, s.151).

Eğitim-öğretim uygulamalarında öğretmenlerin akademik anlamda bilgi sahibi olmaları gerekli ancak yeterli görülmemektedir. Bu konuda Erçetin (2004) öğretmenlik mesleğinin bir sevgi mesleği olduğunu vurgulamaktadır. Öğretmenlik mesleği içerisinde insan sevgisinin, sabrın, hoş görünün, coşkunun, heyecanın, öğrenci sıkıntılarının, sancılarının olduğu bir meslektir. Öğretmenlerin bu ağır yükü taşıyabilmeleri için öncelikle kendileriyle barışık, mesleklerini seven, mesleklerinden haz ve doyum alan bireyler olmalarını gerektirmektedir.

Bishay (1996), öğretmenlerin iş doyumları ve motivasyonlarını cinsiyet, yaş ve meslekte geçirilen yıl değişkenleri açısından incelemiştir. Araştırmada, ele alınan değişkenler ile iş doyumunu arasında önemli düzeyde ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Kartal (2006), “Alan ve Alan Dışından Atanan Sınıf Öğretmenlerinin İş Tatmini Düzeylerinin Karşılaştırmalı Analizi” adlı araştırmada, sınıf öğretmenlerinin genel olarak iş tatmini düzeylerinin “ne tatmin edici ne de değil” şeklinde olduğunu bulunmuştur.

Demirel (2006), “Sınıf Öğretmenlerinin İş Doyum Düzeyleri (Denizli Örneği)” adlı araştırmasında, Sınıf öğretmenlerinin genel iş doyum düzeylerinin, orta iş doyum düzeyinde olduğunu saptamıştır. Sınıf öğretmenlerinin bireysel özelliklerine göre iş doyum düzeyleri; cinsiyete ve medeni duruma göre anlamlı farklılıklar göstermemiştir. Yaşa göre 41-50 yaş arası 31-40 yaşa göre daha doyumlu, kıdeme göre 20 yıl üzeri 11-19 yıla göre daha doyumlu bulunmuştur.

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumlarının cinsiyet, yaş, medeni durum, mesleki kıdem, eşlerinin çalışıp çalışmama durumları ve aylık

toplam gelirleri gibi değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki problemler yanıtlanmıştır.

1.1 Cinsiyete göre sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumları arasında fark var mıdır?

1.2 Farklı yaş gruplarındaki sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumları arasında fark var mıdır?

1.3 Mesleki kıdemlerine göre sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumları arasında fark var mıdır?

1.4 Medeni durumlarına göre sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumları arasında fark var mıdır?

1.5 Eşlerinin çalışıp çalışmama durumlarına göre sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumları arasında fark var mıdır?

1.6 Aylık toplam gelirlerine göre sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumları arasında fark var mıdır?

II. YÖNTEM

A. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma genel tarama türünde betimsel bir çalışmadır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2006, s.79).

B. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2007–2008 eğitim-öğretim yılında Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ilköğretim okullarında görev yapan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Örneklem, evrendeki okullardan seçkisiz ve oransız olarak belirlenen alt, orta, üst sosyo-ekonomik düzeye sahip 3'er okul, 3 özel okul ve merkeze bağlı 28 birleştirilmiş sınıflı okul olmak üzere, toplam 40 ilköğretim okulunda görev yapan 226 sınıf öğretmeninden oluşmuştur.

C. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada, sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumlarının ölçülmesinde Kuzgun, Aydemir-Sevim ve Hamamcı (1999) tarafından geliştirilen "Mesleki Doyum Ölçeği" beşli Likert tipinde olup 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan 100'dür. Ölçeğe verilen tepkiler "her zaman", "sık sık", "ara sıra", "nadiren" ve "hiçbir zaman" ara-

sında değişmektedir. Ölçekteki her bir soruya “her zaman” diye cevap verenler 5, “hiçbir zaman” diyenler 1 puan alacak şekilde tek yönlü puanlanmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puan, mesleki doyumun yüksekliğini işaret etmektedir (Hamamcı, Göktepe ve İnanç, 2005, s.33). Ayrıca sınıf öğretmenlerinin kişisel bilgilerini toplamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen “Kişisel Bilgi Formu” uygulanmıştır.

Verilerin istatistiksel analizi SPSS 11.5 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Sınıf öğretmenlerinin kişisel bilgi formu ve mesleki doyum ölçeğinde yer alan veriler ve toplam doyum puanları, bağımsız gruplar için kullanılan t (Independent Samples t Test) ve tek yönlü varyans (One-Way ANOVA) analizi kullanılarak hesaplanmıştır. Üç ya da daha fazla değişkenin olduğu gruplarda anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Post Hoc LSD testi kullanılmıştır.

III. BULGULAR

Bu bölümde sınıf öğretmenlerinin cinsiyet, yaş, mesleki kıdem, medeni durum, eşlerinin çalışıp çalışmama durumu ve aylık toplam gelirlerine göre mesleki doyumlarına ilişkin elde edilen bulgular tablolar halinde verilmiş ve çeşitli yorumlar yapılmıştır.

Sınıf öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre mesleki doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını saptamak amacıyla t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Cinsiyete Göre Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyumlarına İlişkin Aritmetik Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değeri

Cinsiyet	n	\bar{X}	ss	t	p
Bayan	150	80.95	11.57	3.09	.002
Erkek	76	75.95	11.32		

Tablo 1 incelendiğinde, bayan ve erkek sınıf öğretmenlerinin mesleki doyum puanları arasında anlamlı farkın olduğu görülmektedir ($t_{224} = 3.09$; $p = 0.002$). Bu sonuç, bayan öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre mesleklerinden anlamlı düzeyde daha çok doyum sağladıkları şeklindedir. Literatürde cinsiyet değişkenine göre mesleki doyumun anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna ulaşılan çalışmalara rastlanmıştır (Koustelios, 2001; Sari, 2004;

Tunacan, 2005; Akman, Kelecioğlu ve Bilge, 2006; Karahan, 2006; Kınık, 2007; Zhongshan, 2007).

Sınıf öğretmenlerinin farklı yaş gruplarındaki durumlarına göre mesleki doyumlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Farklı Yaş Gruplarındaki Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyumlarına İlişkin Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Yaş Grubu	n	\bar{X}	ss
20–29 yaş	44	73.57	11.66
30–39 yaş	91	77.51	11.87
40–49 yaş	66	82.21	9.99
50–59 yaş	25	87.96	8.51
Toplam	226	79.27	11.70

Farklı yaş gruplarındaki sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumlarına ilişkin farklar varyans analizi ile incelenmiş olup bulgular tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Farklı Yaş Gruplarındaki Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyumlarına İlişkin Varyans Analizi

Varyans Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	4173.002	3	1391.001	11.587	.000
Gruplar İçi	26651.533	222	12.052		
Toplam	30824.535	225			

Tablo 3’te, farklı yaş gruplarındaki sınıf öğretmenlerinin mesleki doyum puanları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($F= 11.587$; $p= .000$). Sonuçta, yaşları 50-59 ile 20-29, 30-39 ve 40-49 yaş grupları arasında yaşları 50-59 arası olan öğretmenlerin lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür.

Sınıf öğretmenlerinin mesleki kıdemlerine göre mesleki doyum puanlarının aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Mesleki Kıdemlerine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doymalarına İlişkin Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Kıdem	n	\bar{X}	ss
1-5 yıl	36	72.86	11.10
6-10 yıl	39	74.36	11.59
11-15 yıl	73	79.97	11.32
16-20 yıl	22	78.82	10.61
21-25 yıl	12	83.00	10.18
26 yıl ve üzeri	44	86.91	9.10
Toplam	226	79.27	11.70

Mesleki kıdemlerine göre sınıf öğretmenlerinin mesleki doymalarına ilişkin farklar varyans analizi ile incelenmiş olup bulgular tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Mesleki Kıdemlerine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doymalarına İlişkin Varyans Analizi

Varyans Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	5194.401	5	1038.880	8.917	.000
Gruplar İçi	25630.134	220	116.501		
Toplam	30824.535	225			

Sınıf öğretmenlerinin mesleki kıdemlerine göre mesleki doyum puanları arasında anlamlı farklılık olduğu Tablo 5'te görülmektedir ($F= 8.917$; $p=.000$). Sınıf öğretmenlerinin mesleki kıdem değişkeni için mesleki doyumları arasındaki farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptamak amacıyla uygulanan LSD testi sonucunda, anlamlı farklılığın 26 yıl ve üzeri çalışan sınıf öğretmenlerinin lehine olduğu görülmüştür.

Sınıf öğretmenlerinin medeni durumlarına göre mesleki doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını saptamak amacıyla t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Medeni Durumlarına Göre Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyumlarına İlişkin Aritmetik Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değeri

Medeni Durum	n	\bar{X}	ss	t	p
Bekar	31	77.94	11.77	-0.683	.496
Evli	195	79.48	11.71		

Sınıf öğretmenlerinin medeni durumlarına göre mesleki doyumları arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($t_{224} = -0.683$; $p = .496$). Bu sonuç sınıf öğretmenlerinin mesleklerinden aldıkları doyumda medeni durum faktörünün önemli olmadığını göstermektedir.

Sınıf öğretmenlerinin eşlerinin çalışıp çalışmama durumlarına göre mesleki doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını saptamak amacıyla t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Eşlerinin Çalışıp Çalışmama Durumlarına Göre Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyumlarına İlişkin Aritmetik Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değeri

Sınıf Öğretmenlerinin Eşlerinin Çalışıp Çalışmama Durumu	n	\bar{X}	ss	t	p
Evet	154	79.45	12.10	-.552	.582
Hayır	47	80.53	10.37		

Sınıf öğretmenlerinin eşlerinin çalışıp çalışmama durumlarına göre mesleki doyum puanları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır ($t_{199} = -.552$; $p = .582$).

Sınıf öğretmenlerinin aylık toplam gelirlerine göre mesleki doyum puanlarının aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Aylık Toplam Gelirlerine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyumlarına İlişkin Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Aylık Gelir	n	\bar{X}	ss
1500 YTL'den az	77	77.12	11.62
1501–2000 YTL	48	82.10	11.58
2001–2500 YTL	44	78.77	12.42
2501–3000 YTL	33	78.64	12.62
3001 YTL ve yukarı	24	82.37	8.19
Toplam	226	79.27	11.70

Aylık toplam gelirlerine göre sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumlarına ilişkin farklar varyans analizi ile incelenmiş olup bulgular tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Aylık Toplam Gelirlerine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyumlarına İlişkin Varyans Analizi

Varyans Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	986.786	4	246.697	1.827	.125
Gruplar İçi	29837.749	221	135.012		
Toplam	30824.535	225			

Sınıf öğretmenlerinin aylık toplam gelirlerine göre mesleki doyum puanları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır ($F= 1.827$; $p= .125$). Bu sonuç, sınıf öğretmenlerinin aylık toplam gelirlerinin mesleki doyum düzeyleri üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bu araştırmada sınıf öğretmenlerinin aylık maaşları ile birlikte toplam gelirleri dikkate alındığından bu sonuç ortaya çıkmış olabilir.

IV. SONUÇLAR ve ÖNERİLER

Sınıf öğretmenlerinin meslekten aldıkları doyumunu farklı değişkenler açısından ele alan bu çalışmada, ölçekten alınan puanlara bakıldığında sınıf öğretmenlerinin mesleki doyum düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin meslekten aldıkları doyumun cinsiyet değişkeni açısından bayan öğretmenlerin lehine farklılık gösterdiği sonucu elde edilmiştir. Balcı (1991) araştırmasında öğretmenlik mesleğinde görev alanların yarıya yakınının bayan olduğunu, ev geçindirme zorunluluğu olan erkekler için öğretmenlik mesleğinin özellikle ekonomik açıdan yeterli görülmediği ifade edilmektedir. Bu bulguya dayanarak cinsiyet değişkeni açısından sınıf öğretmenlerinin mesleki doyum düzeylerindeki farklılaşmanın, onların öğretmenlik mesleğine olan bakış açılarından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmada, yaşın ilerlemesine paralel olarak mesleki doyumun arttığı gözlenmektedir. Elde edilen bu bulgu, yaşı ilerlemiş olan sınıf öğretmenlerinin mesleğe ve yaşama karşı var olan beklentilerinin, genç olan meslektaşlarına göre daha az olmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir.

Zhongshan (2007), ilköğretim I. kademede görev yapan öğretmenler üzerinde yaptığı çalışmada, öğretmenlerin yaşlarının artmasıyla mesleklerinden aldıkları doyumunda arttığı bulgusunu elde etmiştir. Mesleğe yeni başlayan genç öğretmenlerin işlerine karşı hissettikleri coşkunun 50'li yaşlara kadar düşük düzeyde olduğu ve mesleklerinin onlar için daha az çekici olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlardan biri, bireylerin yaşlandıkça yaptıkları işten daha çok doyum sağlayacakları yönündedir. Yaşlanan kişinin yaşamdan beklentileri daha az olacaktır. Aynı zamanda işletmede almış olduğu kıdem nedeniyle sosyal ortama ve işe alışmış olacağından mesleğinden daha fazla doyum sağlayacaktır (Tınaz, 2005, s.28).

Mesleki kıdem değişkeni ile ilgili olarak elde edilen bulgu, meslekte geçirilen sürenin artmasıyla meslekten alınan doyumun arttığını göstermektedir. Meslekte geçirilen sürenin artmasıyla, çalışanların mesleklerini daha çok benimsemiş olmaları bu sonuç üzerinde etkili olmuş olabilir. Literatürde çalışma süresinin artmasıyla çalışanların mesleklerinden daha fazla doyum sağladıklarını gösteren çalışmalara rastlanılmaktadır (Ataoğlu vd., 2000, Karlıdağ vd., 2000). Bazı çalışmalarda ise hizmet süresinin artması ile çalışanların işlerinden aldıkları doyumun düştüğüne yönelik sonuçlar elde edilmiştir (İncir, 1990; Sarı, 2004).

Qualls (2008), meslekte geçirilen süre ile iş doyumunu arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, bu iki değişken arasında zayıf fakat olumlu bir ilişki

olduğunu belirlemiştir. Yapılan bütün bu araştırma sonuçlarının, bu araştırma bulgularını destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Başka bir görüşe göre çalışma süresi arttıkça örgüt tarafından ihtiyaçları daha iyi karşılanan bireyin iş doyumunun artacağı yönündedir. Kıdem ile çalışanın işinden aldığı doyum düzeyi yakından ilişkilidir (Keser, 2006, s.115). Görev süresinin fazla olmasının bireyin kendini örgüt içerisinde rahat hissetmesine ve çalıştığı iş yeri açısından önemli olduğunu düşünmesine neden olduğu vurgulanmaktadır (Akçamete vd., 2001, s.66).

Dilsiz (2006), öğretmenlerin iş doyum düzeyleri ile medeni durumları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, iş doyum düzeyi ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Dilsiz'in (2006) araştırmasında elde ettiği bu sonuç, bu araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Medeni durumun mesleki doyum üzerinde anlamlı farklılık oluşturmaması, sınıf öğretmenlerinin özel yaşantılarını iş ortamına yansıtmadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Bu sonuç, sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumlarının, eşlerinin bir iş sahibi olup olmama durumlarına göre değişmediğini göstermektedir. Sınıf öğretmenlerinin eşlerinin çalışıp çalışmama durumu, mesleki olarak sınıf öğretmenlerinin iş ortamlarını doğrudan etkilemediğinden bu sonuç ortaya çıkmış olabilir. Ayrıca çalışan eşlerin aile bütçesini getireceği katkı düşünüldüğünde, bu çalışmada eşlerin çalışma durumlarına göre sınıf öğretmenlerinin mesleki doyumlarının farklılaşmaması, elde edilen gelirin yeterli görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Sınıf öğretmenlerinin aylık gelirlerinin mesleki doyum düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı bulgusu, araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin büyük çoğunluğunun eşinin de çalışıyor olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Çünkü, Türkiye'de öğretmenlik genel olarak en az gelir getiren mesleklerden biri olarak görülmektedir (Akçamete vd., 2001, s.73). Bu konuda Seferoğlu (2001) öğretmenlerin kendi görüş ve beklentilerinden yola çıkarak gerçekleştirdiği araştırmasında, öğretmenlerin mesleklerinin gereklerini yerine getirmede, mesleki gelişimlerini devam ettirebilmelerinde en büyük engelin ekonomik koşullar olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mesleki doyum ile ilgili yapılan araştırmalar doğrultusunda YÖK ve M.E.B tarafından koordine bir şekilde sınıf öğretmeni adaylarının ve sınıf öğretmenlerinin meslekten doyum sağlamalarına katkıda bulunacak hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim çalışmalarının yürütülmesi olumlu sonuçlar ortaya çıkarabileceğinden önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçamete, G., Kaner, S, Sucuoğlu, B. Öğretmenlerde Tükenmişlik, İş Doyumu ve Kişilik, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2001
- Akman, Y., Kelecioğlu, H, Bilge, F. Öğretim Elemanlarının İş Doyumlarını Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşler, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30, 2006
- Ataoglu, A., İçmeli, C., Özçetin, A. Hekimlerde Mesleki İş Doyumu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Düzce Tıp Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, 2000
- Balcı, E. Öğretmenlerin Sosyal Statüsü ve Ödüllendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6, 1991
- Başaran, İ.E. Örgütsel Davranış İnsanın Üretim Gücü, Feryal Matbaası, Ankara, 2000
- Bishay, A. Teacher Motivation and Job Satisfaction: A Study Employing the Experience Sampling Method, Journal of Undergraduate Sciences, 3, 147-154, Fall, 1996
- Demirel, F. Sınıf Öğretmenlerinin İş Doyum Düzeyleri(Denizli İli Örneği), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2006
- Dilsiz, B. Konya İlindeki Ortaöğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Bölgelere Göre Değerlendirilmesinin Çok Değişkenli İstatistiksel Analizi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006
- Erçetin, Ş. Şule. İlk Günden Baş Öğretmenliğe, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2004
- Eren, E. Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2007
- İncir, G. Çalışanların İş Doyumu Üzerine Bir İnceleme, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları(401), Ankara, 1990
- Kakabadse, A., Bank, J. and Vinnicombe, S. Working in Organisations, Gower Publishing Company, USA, 2004
- Karahan, Ç. İlköğretim İkinci Kademe Öğretmenlerinin Öz Algılamaları Ve Mesleki Doyumlarının İncelenmesi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2006
- Karasar, N. Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006
- Karlıdağ, R., Ünal, S., Yoloğlu, S. Hekimlerde İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyi, Türk Psikiyatri Dergisi, 11(1), 2000
- http://www.psikiyatridizini.org/viewarticle.php?article_id=2527 16.06.2008

- Kartal, Ş. Alan ve Alan Dışından Atanan Sınıf Öğretmenlerinin İş Tatmini Düzeylerinin Karşılaştırmalı Analizi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2006
- Keser, A. Çalışma Yaşamında Motivasyon, Alfa Aktüel Yayıncılık, İstanbul, 2006,
- Kılıç, D. Eğitim Bilimine Giriş, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2009
- Kınık, S. Kişilik Özellikleri ile İş Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2007
- Koustelios, A.D. Personal Characteristics and Job Satisfaction of Greek Teachers, *The International Journal of Educational Management*, 15, 6/7; *ABI/INFORM Global*, 354–358, 2001
- Kuzgun, Y. Meslek Danışmanlığı Kuramlar ve Uygulamalar, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000
- Lawler, E. E. *Organizational Behavior: Readings and Cases* (Ed: Hugh J. Arnold and Daniel A. Ondrack), 3rd Edition, Woodsworth: U of T, 1977
- Qualls, A. L. *Factors That Affect Job Satisfaction Among Teachers In Two Selected Milwaukee Charter Schools, A Dissertation Presented in Partial Fulfillment Of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy Capella University, March 2008*
- Rinehart, J. S.; Short, P. M. Job Satisfaction and Empowerment Among Teacher Leaders, Reading Recovery Teachers and Regular Classroom Teachers, *Education*, 114 (4), 570, 11p, 5 charts; (AN 9410103377), 1994
- Sari, H. An Analysis Of Burnout and Job Satisfaction Among Turkish Special School Headteachers and Teachers, and The Factors Effecting Their Burnout and Job Satisfaction, *Educational Studies*, 30(3), September, 2004
- Seferoğlu, S. S. Sınıf Öğretmenlerinin Kendi Meslekî Gelişimleriyle İlgili Görüşleri, Beklentileri ve Önerileri, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:149, Ocak, Şubat, Mart 2001
- Tınaz, P. Çalışma Yaşamından Örnek Olaylar, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2005
- Tunacan, S. Beykoz İlçesindeki Lise Öğretmenlerinin İş Doyumunu Etkileyen Faktörler, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005
- Zhongshan, Z. Study of Job Satisfaction Among Elementary School Teachers in Shangai, *Chinese Education and Society*, 40 (5), 40-46, September/October, 2007

MAKAMSAL VİYOLONSEL EĞİTİMİNE İLİŞKİN MODEL ÖNERİSİ (HÜSEYİNİ MAKAMI ÖRNEĞİ)¹

MODEL PROPOSE CONCERNING TO MODAL VIOLONCELLO EDUCATION (SAMPLE OF 'HÜSEYİNİ MAKAM')

*Arş. Gör. Levent DEĞİRMENCİOĞLU**

ÖZET

Viyolonsel 18. yy.da müzik kültürümüze girmiş, 1976 yılında da İstanbul Türk Müziği Devlet Konservatuvarı'nda resmi olarak öğretimine başlanmıştır. Ancak, 1976 yılında resmi öğretime kavuşmuş olmasına rağmen, günümüzde makamsal viyolonsel öğretimi adına bilimsel ve sistematik her hangi bir öğretim yöntemi (metot) henüz mevcut değildir. Araştırmada, Türk Müziği nazariyatı öğretim yöntemleri, Türk Müziği çalgıları öğretim yöntemleri ve geleneksel viyolonsel öğretim yöntemleri sentezlenerek; makamsal viyolonsel öğretimi için bir örnek model (öğretim yöntemi) sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Müziği Sazları, Viyolonsel, Makamsal Viyolonsel Eğitimi, Model, Metot.*

ABSTRACT

Violoncello came into Turkish Music culture in 18th Century, and it was started to be taught formally in İstanbul Turkish Music Conservatory in 1976. Although it attained a formal education in 1976, currently there are not any scientific and systematical education methods for violoncello education in Turkish Classical Music. In this research, a model of "modal violoncello education" has been tried to be constituted by synthesizing Turkish Classical Music theory education methods, Tur-

¹ Bu çalışmada, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesinde 2011 yılında tamamlanan 'Makamsal Viyolonsel Öğretimine Sistematik Bir yaklaşım' isimli doktora tezin-den yararlanılmıştır.

* Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü, leventd@erciyes.edu.tr.

kish Classical Music instrument education methods and violoncello education methods.

Key Words: *Turkish Music Instruments, Violoncello, Violoncello Education in Turkish Classical Music, Model, Method.*

I. GİRİŞ

A. Viyolonselın Türk Müziğine Giriş

Viyolonsel, 16. yy. da İtalya’da ortaya çıktığı kabul edilen, keman ailesinin tenor üyesi olan yaylı bir sazdır. Bugünkü standart ölçülerine, 1707 yılında ünlü lüthiyer Antonio Stradivari ile kavuşmuş olan viyolonsel, hem solo hem de eşlik sazi olarak, oda müziği topluluklarında ve orkestralarda görev almaktadır. Avrupa da ortaya çıktığı kabul edilen viyolonsel, milletler arasındaki kültürel etkileşimlerin bir getirisi olarak, tarih içinde farklı kültürlerin müziklerine de girmiştir. Bu etkileşimlerden Türk Müziği kültürü de nasibini almıştır. 18 yy. da, Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme dönemine girmesiyle, devlet politikasında önemli değişimler olmuş, Batı’daki Rönesans hareketine karşılık olarak başlatılan ve aslında eğitim, ekonomi, teknik, gibi önemli alanlarda olması beklenen ıslahat hareketi, kendini daha çok kültür ve sanat alanında hissettirmiştir. Osmanlı ile Batı arasındaki bu yakınlaşma, Batı kültürünün ve sanatının, dolayısıyla çalgılarının da İstanbul’da saraya girmesini kolaylaştırmıştır. Batı kültürü ve sanatı ile müzik kültürümüze giren sazlardan birisi de viyolonsel olmuştur.

Batılılaşma hareketleriyle birlikte, 1827 yılında Osmanlı’da ilk batı müziği eğitiminin verildiği kurum olan Muzika-yı Hümayun kurulmuştur. İlerleyen dönemlerde bu kurumda Türk Müziği bölümü açılmış, fasıl toplulukları (Fasl-ı Atik ve Fasl-ı Cedid) oluşturulmuştur. Fasil topluluklarının bir kolu olan Fasl-ı Cedid, Batı müziği ile Türk müziği arasında köprü görevini üstlenmiş, bu toplulukta geleneksel sazlarla birlikte Batı çalgıları da yer almıştır.

Mahmut Ragıp Kösemihal, “Türkiye-Avrupa Musiki Münasebetleri” isimli kitabında, Türk Müziği’ndeki ilk görevini, Fasl-ı Cedid topluluklarında aldığını söyleyebileceğimiz viyolonseli, Türk Musikisi’nde saz takımlarına ilk defa Tanburi Cemil Bey’in aldığını ifade etmiştir (Kösemihal 1939, 84).

B. Türkiye’de Makamsal Viyolonsel Eğitiminin Dünü ve Bugünü

18 yy.’dan bu yana müziğimizde görev alan viyolonselın öğretimi, diğer Türk müziği sazlarında olduğu gibi, usta-çırak ilişkisine dayanan (meşk sistemi) öğretim yöntemi ile günümüze kadar devam etmiştir.

Makamsal viyolonsel öğretimi, 1976 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı çatısı altında ilk defa kurumsallaşmıştır. Sonraki yıllarda Ege Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı'nda, daha sonra, Afyon Kocatepe Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı'nda, ardından da Fırat Üniversitesi ve Dicle Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarları'nda makamsal viyolonsel öğretimi başlamıştır.

Makamsal viyolonsel öğretimi, 1976 yılında kurumlaşmasına rağmen, günümüze kadar öğretimini daha kolay, daha teknik ve daha kalıcı hale getirebilecek her hangi bir metodolojik çalışmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Türk Müziği sazlarına (Kanun, Ud, Tanbur, Ney, Kemençe vb.) yönelik metodların son 25 yıl içinde oluşmaya başladığını düşünürsek, makamsal viyolonsel öğretimi için herhangi bir metodolojik çalışmanın yapılmamış olması, aslında pek de şaşırtıcı değildir. Günümüzde farklı öğretim yöntemleri kullanılsa da makamsal viyolonsel öğretimi, halen, büyük ölçüde meşk sistemi ile yapılmaktadır.

C. Çalgı Öğretiminde Metot Kavramı

Metot'un kelime anlamı "Yöntem"dir. Çalgı öğretiminde kullanılan metotları; 'çalgı öğretiminde başlangıç aşamasından itibaren kullanılan, hedeflenen davranışların bireye kazandırabilmesi için kolaydan zora doğru, sistematik ve bilimsel bir yol izleyen yol gösterici kitaplardır' şeklinde tanımlanabilir.

Batı müzik kültürü incelendiğinde, çalgı eğitimi için ilk metotların 18. yy.da geliştirilmeye başladığını görüyoruz ki; bu da çalgı öğretiminde metodun önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bu metotlardan bazıları; Joachim Quantz : "Flüt Çalma Metodu Üzerine Bir Deneme" (1752), Leopold Mozart : "Keman Çalma Okulu Üzerine Bir Deneme" (1756), Carl Philipp Emmanuel Bach : "Klavyeli Çalgılar Çalmanın Gerçek Yolu" (1753-1762) şeklinde sıralanabilir (Say 2002, 124). Günümüzde de Batı çalgılarının her biri için yazılmış pek çok metoda ulaşmak mümkündür.

D. Türk Müziği Çalgı Öğretiminde Meşk Sistemi ve Metot Kullanımı

Meşk, Arapça kökenli bir kelime olup; "Müzik eserlerini yineleyerek seslendirme yoluyla yapılan geleneksel öğretim" olarak açıklanmaktadır (Say 2002, 343). Türk Müziği öğretiminde meşk sistemine dayanan öğretim yönteminin yeri tartışılmaz çok önemli ve vazgeçilmezdir. Türk Müziği'nin üslubu, tavrı ancak bu öğretim yöntemi ile tam anlamıyla öğrenilebilir-öğretilebilir. Oluşturulan hiçbir metot, meşk sistemi olmadan tek başına Türk

Müziği'nin üslubunu ve tavrını öğretemeyecektir. Ancak, metodik yaklaşımın da öğretime getirdiği sistematigi, bilimselliği kabul etmek gereklidir.

Süleyman Erguner, 1986 yılında yayınladığı “Ney Metot” isimli kitabında meşk sistemi ve metot kullanımına yönelik şu ifadeleri kullanmıştır; “ *Musikimiz asırlar boyu, kuşaktan kuşağa usta'dan çıkak'a meşk usulü ile ve bazı yazılan kitaplarla bu güne kadar canlı olarak gelmiştir. Bu tarih sürecinde kendi yapısında değişiklikler, yenilikler yapmış, gelişmiştir. Meşk usulü halen yaşamaktadır. Ancak metotlar ve kitaplar bu usule yardımcı kaynaklardır. Her san'atta olduğu gibi “Musiki'de ve bilhassa Türk Musikisi'nde” öğretim için bir hocaya ihtiyaç vardır. İstisna kabiliyetler için bile temelde bu gereklidir. Metotlar ise ancak bu öğrenimin kolaylaştırılmasını ve sistematik bir şekilde gelişmesini sağlar” (Erguner 1986, 4).*

Türk müziği çalgıları için yazılmış en eski metotlardan bazıları şöyle sıralanabilir; Süleyman Erguner “Ney Metot” (1986), Mutlu Torun “Ud Metodu” (1993), Aydın. N.Oran “Keman Metodu” (1999).

E. Problem Durumu

Çalgı öğretimi için metot oluşumu, Batı müzik kültüründe çok erken yıllarda başlamasına rağmen, Türk Müziği çalgıları için yazılan metotların geçmişinin son 20–25 yıla dayanması Türk Müziği çalgı öğretiminde metot yetersizliğini ön plana çıkarmaktadır. Günümüzde, müzik eğitimi kurumlarında öğretilen yapılan, Türk Müziği'nin (nazariyat ve çalgı) genç nesillere en doğru şekilde aktarılabilmesi için meşk sistemi ile birlikte uygulanabilecek sistematik, tutarlı ve bilimsel çalgı öğretim yöntemlerine (metot çalışmalarına) ihtiyaç vardır. Araştırmada, müzik eğitimi veren kurumlardaki, makamsal viyolonsel öğretimine yönelik metot eksikliği sorununa ilişkin çözümlere değinilecektir.

Bu doğrultuda, yapılan araştırmanın ana problemi ve alt problemleri aşağıda belirtilmiştir.

Ana Problem

Makamsal viyolonsel öğretimi için nasıl bir metot geliştirilebilir?

Alt Problemler

1. Makamsal viyolonsel öğretiminde makam öğretilmesine yönelik uygulamalar nasıl olmalıdır?

2. Makamsal viyolonsel öğretiminde eser öğretimine yönelik uygulamalar nasıl olmalıdır?

Araştırmada, makamsal viyolonsel eğitimindeki metot eksikliği problemine çözüm getirebilecek bir öğretim yönteminin (model) oluşturulması amaçlanmıştır. Söz konusu araştırma, makamsal viyolonsel eğitime yönelik “öğretim yöntemi geliştirme” adına yapılan ilk detaylı çalışma olması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Araştırmada geliştirilen modelin uygulanacağı öğrencinin en az 1 yıl süreyle temel müzik teorisi derslerini, temel viyolonsel dersini ve temel Türk Müziği nazariyat ve repertuar derslerini aldığı varsayılmıştır. Model, başlangıç aşamasına yönelik olarak hazırlandığı için; alıştırma ve etüt basit usullerde (Nim Sofyan, Sofyan) hazırlanmıştır. Hüseyini Saz Semaisi, Hüseyini saz eserleri arasında en çarpıcı eserlerden biri olması nedeniyle, modelde öğretilmesi hedeflenen saz eseri olarak belirlenmiştir. Model başlangıç aşamasına yönelik olarak hazırlandığı için diğer hanelerdeki farklı makam ve usul geçkileri göz önünde bulundurularak, eser 1 hane 1 teslim olarak kullanılmıştır.

II. YÖNTEM

Bu çalışma, tarama modelinde yürütülmüş betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın ilk aşamasında literatür taraması yapılarak, Türk Müziği öğretimine yönelik nazariyat kitapları, Türk Müziği sazları için yazılmış öğretim metotları ve geleneksel viyolonsel öğretim metotları tespit edilmiş, bu kaynaklardan araştırmaya ışık tutabilecek olanların analizi yapılmıştır.

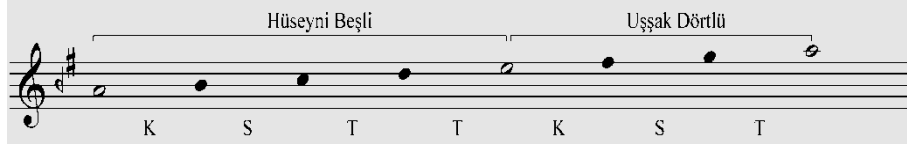
Araştırmanın 2. aşamasında, yapılan bütün analizlerden elde edilen bulgulara göre, makamsal viyolonsel öğretimi için, geleneksel viyolonsel öğretim yöntemleri ile Türk Müziği nazariyat-çalgı öğretim yöntemlerinin sentezinden oluşan bir model (öğretim yöntemi) geliştirilmiştir.

III. BULGULAR VE YORUMLAR

Oluşturulan makamsal viyolonsel öğretim modelinde, Hüseyini makamında Lavtacı Andon’a ait Hüseyini Saz Semaisinin öğretilmesi planlanmıştır. Araştırmanın bu bölümünde, Hüseyini makamına yönelik bilgilere ve Saz Semaisini sistematik bir şekilde öğretmeyi amaçlayan alışımlara, etütlere yer verilmiştir.

A. Hüseyini Makamı:

Türk Müziği’nde, “Basit Makam” grubuna giren Hüseyini Makamı’nın, yapısı ve özellikleri aşağıda ifade edilmiştir.



Durağı: Dügâh perdesidir.

Seyri: İnici-çıkıcıdır.

Dizisi: Hüseyini makamı dizisi, yerinde Hüseyini beşlisine Hüseyini’de bir Uşşak dörtlüsünün eklenmesiyle oluşur.

Güçlüsü: Hüseyini makamının güçlüsü, beşli ile dörtlünün birleşim yerindeki Hüseyini perdesidir.

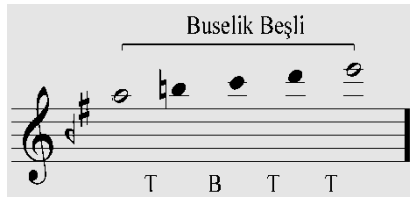
Donanım: Si için koma bemolü, Fa için bakiye diyezi donanıma yazılır. Hüseyini makamında donanımda Fa için bakiye diyezi yazılsa da bazı inici nağmelerde Eviç perdesi yerine Acem perdesi basılır. Dolayısıyla, hüseyini perdesi üzerinde bir Kürdi dörtlüsü oluşur. Yerinde Hüseyini beşlisine, Hüseyini’de Kürdi dörtlüsünün eklenmesiyle oluşan bu diziye “Acem’li Hüseyini Dizisi” denilir. Çalışmalarda, Hüseyini üzerine Uşşak dörtlüsünün eklenmesiyle oluşan dizi kullanılmıştır.

Yeden: Rast perdesidir.

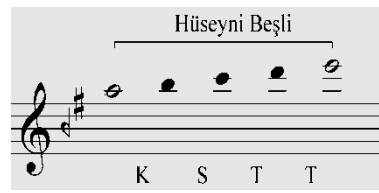
Genişleme: Hüseyini makamı, tiz tarafta genişleme gösterir. Bu genişlemelerden ilki; Hüseyini perdesi üzerindeki Uşşak dörtlüsünün Muhayyer’de bir Buselik beşlisi eklenerek Hüseyini’de Uşşak dizisi olarak uzatılmasıyla, ikincisi de, karar perdesi üzerindeki Hüseyini beşlisinin tiz durak üzerine simetrik olarak göçürülmesiyle (Muhayyer’de Hüseyini beşli) oluşur. Hüseyini makamı pest tarafta genişleme göstermez.

• Tiz taraftaki genişlemeler

1. Muhayyer’de Buselik beşli



2. Muhayyer’de Hüseyini beşli



Asma Karar Perdeleri: Hüseyini makamının en önemli asma karar perdesi; Çargâh perdesidir. Acem’li dizide (Acem perdesinin kullanıldığı) Çargâh’da Çargâh çeşniysiyle, Eviç’li dizide, Çargâh’da Pencgâh çeşniysiyle, Segâh perdesinde, Segâh ve Ferahnâk çeşnileriyle, Acem’li dizide, eksik Segâh ve

eksik Ferahnâk çeşnileriyle, Neva'da, Eviçli dizide Rast çeşnisiyle Acem'li dizide Buselik çeşnisiyle, Rast peresinde, Rast çeşnisi ile asma kalışlar yapılır.

Alıştırmalara başlamadan önce, öğreticinin dikkate alması gereken bazı işlem basamakları aşağıda sıralanmıştır. Bu uygulamaların gerçekleştirilmesi, öğretilmesi hedeflenen Saz Semaisi'ndeki komalı seslerin, Saz Semaisi'nin tavrının ve üslubunun, öğrenciye daha kolay ve kalıcı bir şekilde kavratılabilmesi açısından önemlidir.

- Öncelikle, model sonunda öğretilmesi hedeflenen saz eserinin notasıyla, saz eserinin viyolonsel ve kanunla yapılmış icralarının ses kayıtlarının (Ses kaydı beş ses (Mansur) karardan olmalıdır) öğrenciye temin edilmesi,
- Eserin donanımı ve usulü hakkında öğrenciye açıklamalar yapılması,
- Öğrenciden, uygulama süresince her gün ses kaydını dinleyerek saz eserinin deşifresini yapması istenmesi,
- Her uygulama öncesinde öğrenciden yaptığı deşifrenin dinlenilmesi,
- Makamdaki komalı sesleri ve makamın üslubunu kavratmak için örnek deşifre yapılması,
- Çalışılacak her alıştırma ya da eserin, öncelikle örnek seslendirilmesinin yapılması.

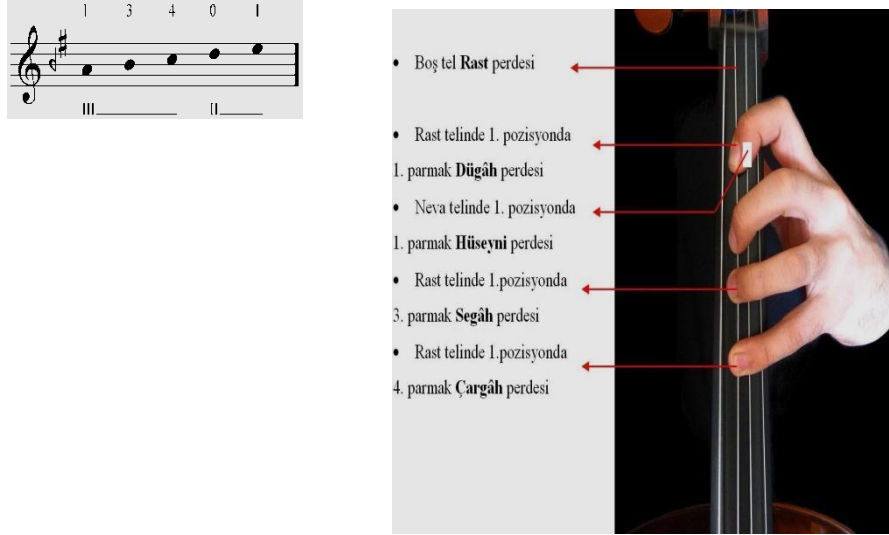
Bu uygulamalarla, öğrencinin makamda bulunan komalı sesleri daha kolay kavraması, makamın tavrının, üslubunun kalıcı şekilde öğretilmesi amaçlanmaktadır.

Hüseyni Makamı Dizisi Parmak ve Tel Numaraları (Beş Ses (Mansur))



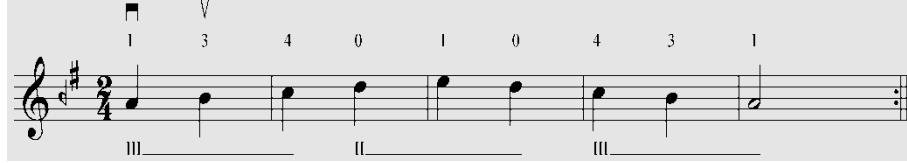
1. Yerinde Hüseyni Beşli alışmaları

Aşağıda, Dügâh'da Hüseyni beşlisi perdelerine karşılık gelen 1. pozisyondaki parmak numaraları ve tel numaraları ifade edilmiştir. Pozisyonda, Segâh perdesi basılırken, 3. parmağın tampere sistemdeki si sesine göre daha pest (daha yukarı) konumda olmasına dikkat edilmelidir.



Şekil 1. Dügâh'da Hüseyni beşlisine yönelik 1. pozisyonda sol el konumu
Alıştırma 1

Bu alıştırmada, Hüseyni beşli perdeleri öğretilmektedir. Alıştırmada, perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Alıştırma, doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon (özellikle Segâh perdesinde) elde edilene kadar tekrarlanmalıdır.



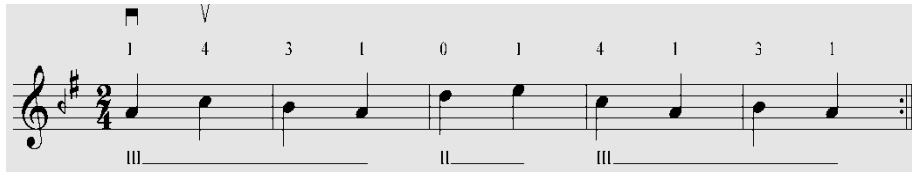
Makamsal viyolonsel icraları incelendiğinde, Türk Müziği'nin tavrını, üslubunu daha iyi ifade etmesi nedeniyle çoğunlukla bağlı yayların (birden fazla notanın çekerek ya da iterek aynı yayda çalınması) kullanıldığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak modelde, farklı yay bağlarını kavratmaya yönelik alıştırmalar yazılmıştır.

Alıştırmada doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay bağları alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.

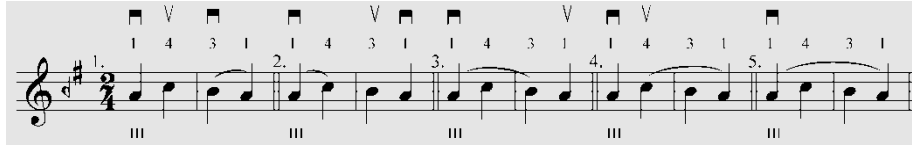


Alıştırma 2

Bu alıştırmada, Hüseyini beşli perdeleri üzerinde, karar sesi üzerinden yapılan üçlü ve dörtlü atlamalarla, ard arda gelen perdelerin seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmada perdelerle karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. İlgili aralıkların ve perdelerin seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.



İlgili aralıkların ve perdelerin seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.



Alıştırma 3

Bu alıştırmada, Hüseyini beşli perdeleri üzerinde, karar sesteki güçlü sese yapılan beşli atlama, farklı ölçülerde yapılan üçlü atlamalar ve ard arda gelen perdelerin seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmada perdelerle karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. İlgili aralıkların ve perdelerin seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.

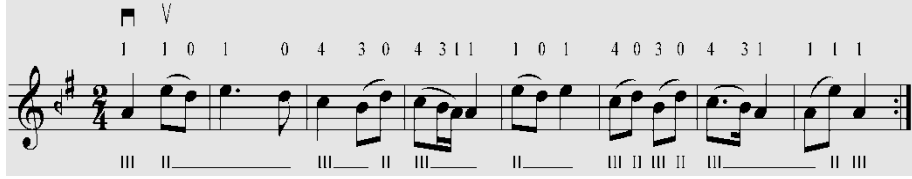


İlgili aralıkların ve perdelerin seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.



Alıştırma 4

Bu alıştırmada, Hüseyni beşli perdeleri üzerinde, daha önceki alıştırmalarda öğrenilen perdelerin ve aralıkların küçük müzik cümleleri ile seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmanın daha kolay kavranabilmesi açısından ağırlıklı olarak basit tartım şekilleri ve dörtlük, sekizlik notalar kullanılmıştır. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Müzik cümlelerinin seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.



Alıştırma 5

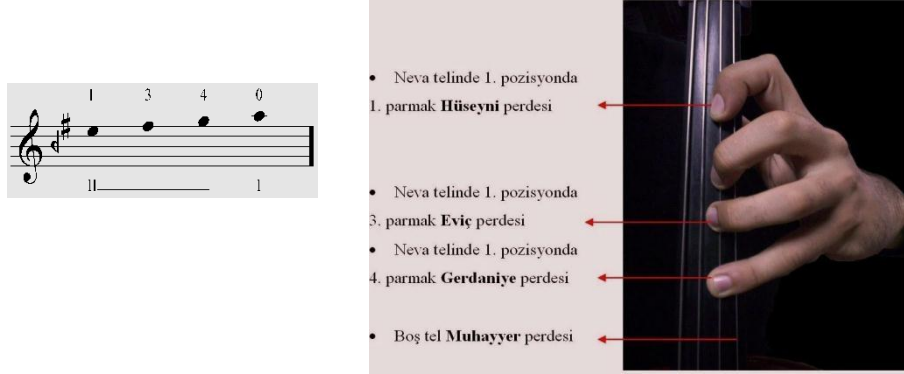
Bu alıştırmada, Hüseyni beşli perdeleri üzerinde, daha önceki alıştırmalarda öğrenilen aralıkların küçük müzik cümleleri ile seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmanın daha kolay kavranabilmesi açısından ağırlıklı olarak basit tartım şekilleri kullanılmıştır. Bir önceki alıştırmaya göre gelişimi sağlamak amacıyla onaltılık notalara daha fazla yer verilmiştir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Müzik cümlelerinin seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.



2. Hüseyni'de Uşşak Dörtlü Çalışmaları

Aşağıda, Hüseyni'de Uşşak dörtlüsü perdelerine karşılık gelen 1. pozisyondaki parmak numaraları ve tel numaraları ifade edilmiştir. Pozisyonda, Eviç

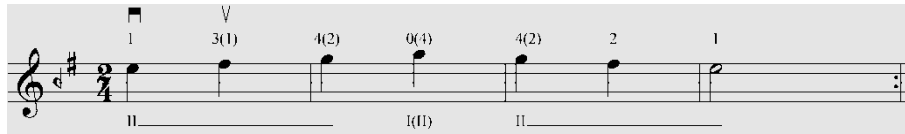
perdesi basılırken, 3. parmağın tampere sistemdeki fa# sesine göre daha pest (daha yukarı) konumda olmasına dikkat edilmelidir.



Şekil 2. Hüseyni'de Uşşak dörtlüsüne yönelik 1. pozisyonda sol el konumu

Alıştırma 1

Bu alıştırmada, Hüseyni dörtlü perdeleri öğretilmektedir. Alıştırmada perdeler karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Aynı perdeler, parantez içindeki parmak numaralarıyla, tel değişimi yapılmadan 2. pozisyona geçilerek de seslendirilebilir. Alıştırma, doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon (özellikle de eviç perdesinde) elde edilene kadar tekrarlanmalıdır.



Alıştırmada doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.

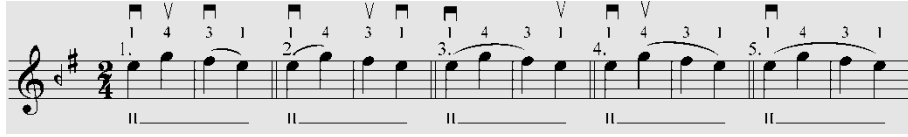


Alıştırma 2

Bu alıştırmada, Hüseyini dörđlü perdeleri üzerinde, karar sesi üzerinden yapılan üçlü ve dörđlü atlamalarla, ard arda gelen perdelerin seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmada, perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Aynı perdeler parantez içindeki parmak numaralarıyla, tel değişimi yapılmadan 2. pozisyona geçilerek de seslendirilebilir. İlgili perdelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.

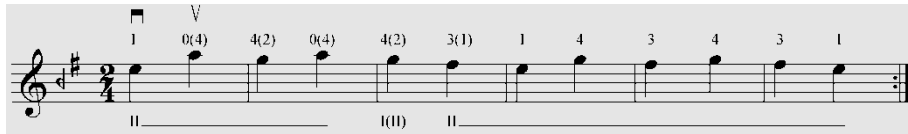


İlgili perdelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.



Alıştırma 4

Bu alıştırmada, Hüseyini dörđlü perdeleri üzerinde, farklı ölçülerde karar sesi üzerinden yapılan üçlü ve dörđlü atlamalarla, ard arda gelen perdelerin seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Aynı perdeler Parantez içindeki parmak numaralarıyla, tel değişimi yapılmadan 2. pozisyona geçilerek de seslendirilebilir. İlgili perdelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.



İlgili perdelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.

Alıştırma 5

Bu alıştırmada, Hüseyini dörtlü perdeleri üzerinde, daha önceki alıştırmalarda öğrenilen aralıkların küçük müzik cümleleri ile seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmanın daha kolay kavranabilmesi açısından ağırlıklı olarak basit tartım şekilleri ve dörtlük, sekizlik notalar kullanılmıştır. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Müzik cümlelerinin seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.

Alıştırma 6

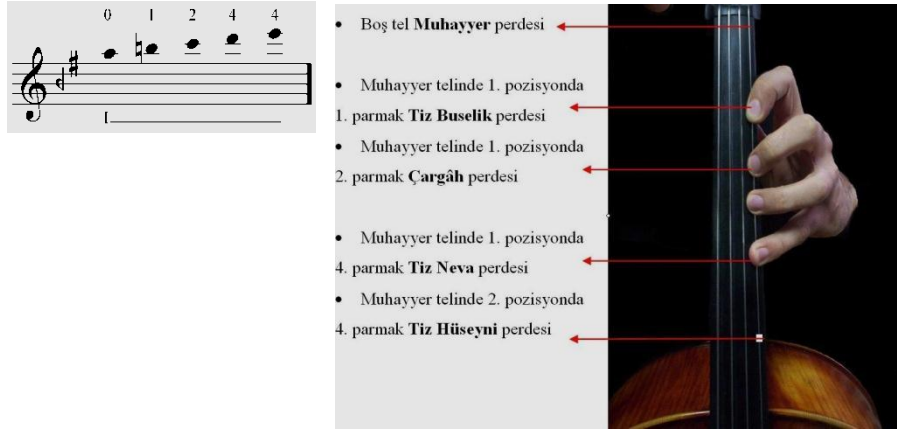
Bu alıştırmada, Hüseyini dörtlüsü perdeleri üzerinde, daha önceki alıştırmalarda öğrenilen aralıkların küçük müzik cümleleri ile seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmanın daha kolay kavranabilmesi açısından ağırlıklı olarak basit tartım şekilleri kullanılmıştır. Bir önceki alıştırmaya göre gelişimi sağlamak amacıyla onaltılık notalara daha fazla yer verilmiştir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Müzik cümlelerinin seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.

3. Tiz Bölgedeki Genişlemeler

Hüseyini makamı tiz tarafta iki genişleme göstermektedir. Bunlardan ilki; Muhayyer'de Buselik beşlisi ile oluşur.

a) Muhayyer'de Buselik beşli Çalışmalar

Aşağıda, Muhayyer'de Buselik beşli notalarına karşılık gelen 1. pozisyondaki parmak numaraları ve tel numaraları ifade edilmiştir.

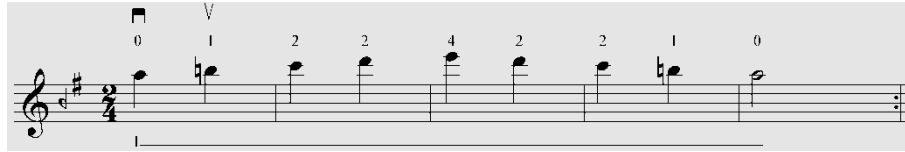


- Boş tel Muhayyer perdesi
- Muhayyer telinde 1. pozisyonda
- 1. parmak Tiz Buselik perdesi
- Muhayyer telinde 1. pozisyonda
- 2. parmak Çargâh perdesi
- Muhayyer telinde 1. pozisyonda
- 4. parmak Tiz Neva perdesi
- Muhayyer telinde 2. pozisyonda
- 4. parmak Tiz Hüseyini perdesi

Şekil 3. Muhayyer'de Buselik beşlisine yönelik 1. pozisyonda sol el konumu

Alıştırma 1

Bu alıştırma, Buselik beşli perdeleri öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Alıştırma, doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar tekrarlanmalıdır.



Alıştırmada doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.

0 1 2 2 0 1 2 2 0 1 2 2 0 1 2 2 0 1 2 2

1. 2. 3. 4. 5.

Alıştırma 2

Bu alıştırmada, Buselik beşli perdeleri üzerinde, karar sesi üzerinden yapılan üçlü ve dörtlü atlamalarla, art arda gelen perdelerin seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. İlgili aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.

0 2 1 0 4 2 2 4 1 0

İlgili perdelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.

0 2 1 0 0 2 1 2 0 2 1 2 0 2 1 0 0 2 1 0

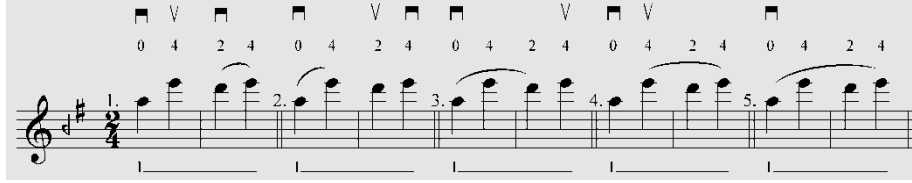
1. 2. 3. 4. 5.

Alıştırma 3

Bu alıştırmada, Buselik beşli perdeleri üzerinde, farklı ölçülerde karar sesi üzerinden yapılan üçlü ve dörtlü atlamalarla, art arda gelen perdelerin seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri yazılmıştır. İlgili perdelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.

0 4 2 4 2 4 1 2 1 0

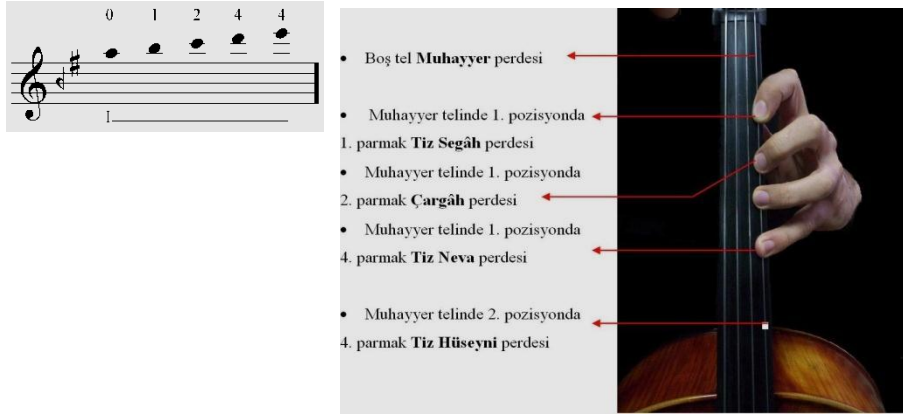
İlgili perdelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.



Hüseyni makamının tiz tarafta ikinci genişlemesi Muhayyer'de Hüseyni beşlisi ile oluşur.

b) Muhayyer'de Hüseyni Beşli Çalışmaları

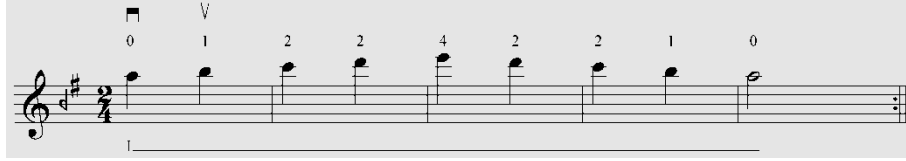
Aşağıda, Muhayyer'de Hüseyni beşli perdelerine karşılık gelen 1. pozisyondaki parmak numaraları ve tel numaraları ifade edilmiştir. Pozisyonda, Tiz Segâh perdesi basılırken, 1. parmağın tampere sistemdeki si sesine göre daha pest (daha yukarı) konumda olmasına dikkat edilmelidir. Muhayyer'de Hüseyni beşli seslendirilirken, Tiz Hüseyni perdesi 2. Pozisyonda 4. Parmak ile seslendirilmelidir.



Şekil 4 Muhayyer'de Hüseyni beşlisine yönelik 1. pozisyonda sol el konumu

Alıştırma 1

Bu alıştırmada, Hüseyini beşli perdeleri öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Alıştırma, doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon (özelikle de Tiz Segâh perdesinde) elde edilene kadar tekrarlanmalıdır.

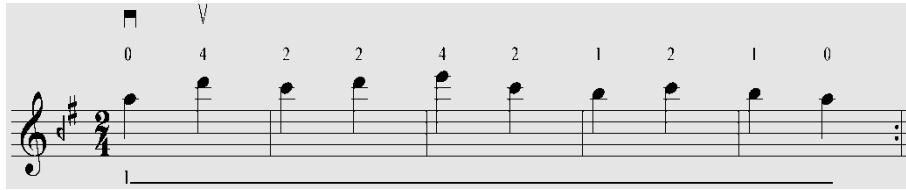


Alıştırmada doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.

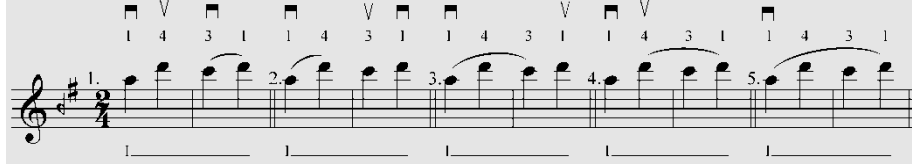


Alıştırma 2

Bu alıştırmada, Hüseyini beşli perdeleri üzerinde, karar sesi üzerinden yapılan üçlü ve dörtlü atlamalarla, ard arda gelen perdelerin seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. İlgili perdelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.

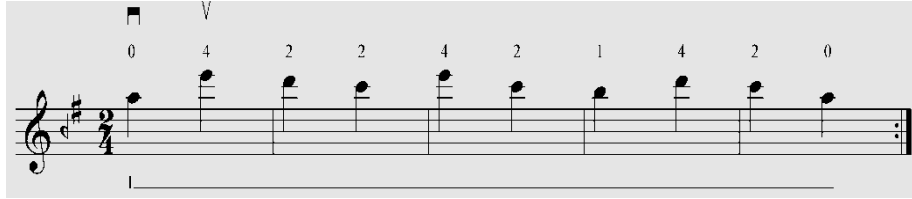


İlgili perdelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.

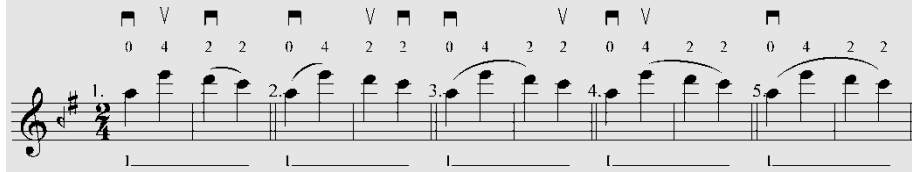


Alıştırma 3

Bu alıştırmada, Hüseyni beşli perdeleri üzerinde, farklı ölçülerde karar sesi üzerinden yapılan üçlü ve dörtlü atlamalarla, ard arda gelen seslerin seslendirilmesi öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri yazılmıştır. İlgili perelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edilene kadar alıştırma tekrarlanmalıdır.



İlgili perelerin ve aralıkların seslendirilmesinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandıktan sonra, aşağıda verilen farklı yay şekilleri alıştırma üzerinde uygulanmalıdır.



Hüseyni makamını oluşturan dörtlü ve beşlilerin tamamının seslendirilmesinde doğru entonasyon sağlandığında aşağıdaki etüde geçilebilir.

B. Hüseyni Makamında Etütsel Uygulama Örneği

Hüseyni makamında yazılmış olan bu etüt, Hüseyni makamının karakteristik özellikleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Örneğin, etüde güçlü Hüseyni perdesi civarından başlanılmış, 4. ölçüde yine güçlü Hüseyni perdesinde yarım karara gidilmiştir. 8. ölçüde Eviç perdesi pestleştirilerek Acem

perdesi ile Neva perdesinde asma kalış yapılmıştır. 9. ölçüde Çargâh perdesinde, 10. ölçüde Segâh perdesinde yapılan asma kalışlar ile karar gidilmiştir. Etütte yay bağları, makamın karakterini ve üslubunu ortaya çıkaracak biçimde, bazı istisnai durumlar hariç her ölçü başına çekerek gelinecek şekilde kolaylaştırılmıştır. Makamın üslubunu ortaya koymasından bakımdan, kullanılan pozisyonlardan bazıları kapalı tercih edilmiştir.

Etüt çalışılırken, öncelikle öğrenciye deşifresi yaptırılmalı, gerekli yerlerde müdahale edilerek deşifreye hoca da katılmalıdır. Etüdün deşifresinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandığında artık icraya geçilmelidir. Etüt, hoca tarafında birkaç kez çalınarak örneklenmeli, kritik noktalar (komalı sesler, aralıklar, yay bağları vb.) üzerine notlar düşülerek öğrenciye detaylı açıklamalar yapılmalıdır. Etüdün hızı hoca tarafından belirlenmelidir.

Etüt

Levent DEĞİRMENÇİOĞLU

The image shows a musical score for a piece titled 'Etüt' by Levent DEĞİRMENÇİOĞLU. The score is written in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It consists of three staves of music. The first staff starts with a 'V' marking above the first measure. The second staff starts with a 'V' marking above the first measure. The third staff starts with a 'V' marking above the first measure. The score includes various musical notations such as notes, rests, and slurs, along with fingerings (numbers 1-4) and bowings (II, III) indicated below the notes. The piece ends with a double bar line.

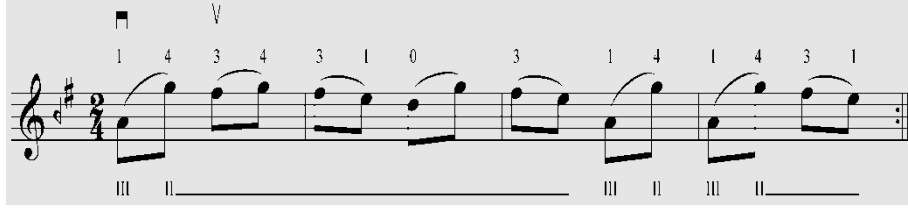
Etütte gerekli görülen yerlerde perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve yay şekilleri gösterilmiştir. Etüt icrasında doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandığında, Saz Semaisi hazırlık alıştırmalarına geçilebilir.

C. Hüseyini Makamındaki Saz Semaisine İlişkin Uygulama Örneği

Hazırlık alıştırmaları, öğretilmesi hedeflenen Saz Semaisi içerisinde, öğrenciye zor gelebileceği düşünülen bazı ölçülerdeki; aralıkları, tartımları, yay bağlarını, tel değişimlerini, pozisyon değişimlerini, öğrenciye öğreterek, öğrenciyi saz eserine hazırlamayı amaçlamaktadır. Alıştırmalarda, eser içerisindeki ölçülerle aynı ya da benzer olan tartım şekilleri, yay bağları, parmak numaraları, tel numaraları, aralıklar vb. kullanılmıştır.

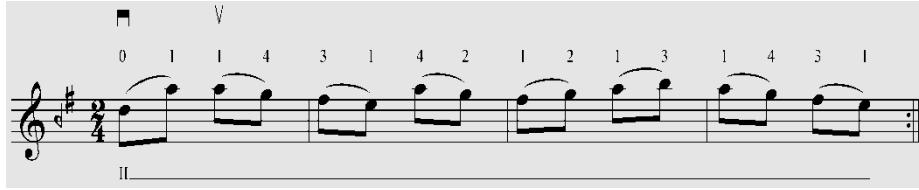
1. Hazırlık alıştırması (1. ölçü)

Bu alıştırmada, 4 ölçülük bir cümle içinde Saz Semaisi'nin 1. ölçüsündeki Dügâh-Gerdaniye perdeleri arası atlama, basit tartımlarla öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Alıştırmada doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edildiğinde sonraki hazırlık çalışmasına geçilebilir.



2. Hazırlık alıştırması 2 (3. ölçü)

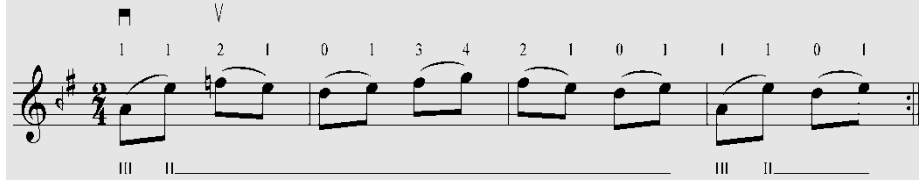
Bu alıştırmada, 4 ölçülük bir cümle içinde Saz Semaisi'nin 3. ölçüsündeki 1. pozisyondan 4. pozisyona 1. parmakla geçiş, basit tartımlarla öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir.



3. Hazırlık alıştırması 3 (5. ölçü)

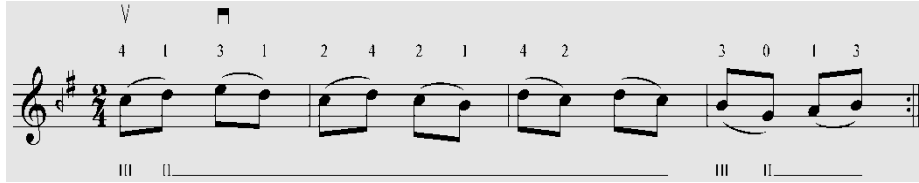
Bu alıştırmada, 4 ölçülük bir cümle içinde Saz Semaisi'nin 5. ölçüsündeki Acem perdesinin kullanımı basit tartımlarla öğretilmektedir. Alıştırmada perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay

şekilleri gösterilmiştir. Alıştırma doğru tartım, teknikler ve entonasyon elde edildiğinde sonraki hazırlık çalışmasına geçilebilir.



4. Hazırlık alıştırması 4 (7. ölçü)

Bu alıştırma, 4 ölçümlük bir cümle içinde Saz Semaisi'nin 7. ölçüsündeki, 4. pozisyondan 2. pozisyona 2. parmakla geçiş ve 2. pozisyon kullanımı, basit tartımlarla öğretilmektedir. Alıştırma perdelere karşılık gelen parmak numaraları, tel numaraları ve gerekli yay şekilleri gösterilmiştir. Alıştırma doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon elde edildiğinde Saz Semaisi icrasına geçilebilir.



5. Hüseyini Saz Semaisi

Modelde öğretilmesi hedeflenen Hüseyini Saz Semaisi, model oluşturma sürecinde birçok kez çalınmış, eserde gösterilen yay şekilleri (her ölçü başına çekilerek gelinecek şekilde), sol el pozisyonları ve parmak numaraları eserin tavrını ve üslubunu en iyi yansıtacak şekilde, kolaylaştırılmıştır.

Öğrencinin, modelin başından bu aşamaya kadar, sürekli olarak Saz Semaisi'ni dinleyerek deşifresini yapacağı varsayılarak, bu aşamaya gelindiğinde eserin üslubunu ve içerdiği komalı sesleri, kavramış olacağı düşünülmektedir. Ancak yine de eser çalışılmaya başlanmadan önce, öğrenciden eserin deşifresini yapması istenmeli, eserin deşifresinde doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyona ulaşıldığında icraya geçilmelidir. Hoca, birkaç kez eseri örneklemeli, eser üzerindeki kritik noktalar, yay bağları, tel değişimleri, pozisyon değişimleri vb. konular hakkında öğrenciye detaylı açıklamalar yapılmalıdır. Bir sonraki derse kadar, öğrenciden viyolonsel ile yapılan icra kaydını dinleyerek, eseri ses kaydıyla birlikte çalışılması istenmelidir. Öğrenci eseri icra ederken eksikleri tespit edilmeli gerekli uyarılar yapılmalıdır.

İcrada, Saz Semaisi'nin tamamında doğru tartım, teknikler ve doğru entonasyon sağlandığında artık öğrenci Hüseyini makamında bir saz eserini seslendirebilecek seviyeye ulaşmış olacaktır.

Hüseyini Saz Semaisi

Usulü: Aksak Semai Lavtaçı Andon

♩ - 112

The image shows a musical score for the piece "Hüseyini Saz Semaisi". It is written in 9/8 time and features four staves of notation. The first staff is the main melody, starting with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The second staff continues the melody with a 3/4 time signature. The third staff is labeled "Teslim" and continues the melody. The fourth staff continues the melody with a 3/4 time signature. Fingerings are indicated by numbers 1-4 above the notes, and tablature is shown below the notes. The score includes various musical notations such as beams, slurs, and accents.

IV. SONUÇ

1. Alt probleme ilişkin sonuçlar

1. Model, en az bir yıl süreyle temel müzik teorisi, Türk Müziği nazariyatı ve Batı müziği viyolonsel eğitimi almış bir öğrenciye, Türk Müziği repertuarında en fazla eser bulunan makamlar arasından belirlenmiş bir basit makamda, bir saz eserinin 2 bölümünü öğretmeyi amaçlamaktadır. Saz Semailerinin 3. ve 4. haneleri incelendiğinde, büyük bir bölümünde 3. hanede başka makamlara geçkilerin yapıldığı, özellikle 4. hanede usulün değiştiği görülmüştür. Başlangıç düzeyindeki bir öğrencinin henüz eserin yazıldığı makamı tam kavramadan makam geçkilerini, usul değişimlerini algılamasının zor olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle başlangıç düzeyine göre hazırlanan bu modelde

2 bölümden (1 hane, 1 teslim) oluşan bir saz eserinin öğretilmesi uygun görülmüştür.

2. Geleneksel viyolonsel eğitimi için, günümüzde yazılmış pek çok metot vardır. Bilimsel ve sistematik olan bu metotlar, çalgının en verimli şekilde kullanılabilmesini öğreten alıştırmalar ve eserler içerirler. Model oluşturulurken, mevcut durum göz önünde bulundurulmuş, başlangıç aşamasına yönelik temel konular (doğru oturuş, tutuş, tek tel, çift tel çalışmaları, tel değişim çalışmaları, 1. pozisyon kullanımı vb.) ele alınmamıştır. Literatür incelendiğinde, temel müzik teorileri ve Türk Müziği nazariyat bilgilerine yönelik bilimsel ve sistematik olan bir çok öğretici kitaba ulaşmak mümkündür. Model oluşturulurken, mevcut durum göz önünde bulundurulmuş, temel müzik teorileri ve Türk Müziği temel nazariyat konuları ele alınmamıştır. Hatırlatıcı olması açısından, modelde makam yapısı ile ilgili bilgilere sadece yüzeysel olarak değinilmiştir. Yukarıdaki tespitlerin ışığında, modelin en az bir yıl süreyle Batı müziği temel viyolonsel eğitimi, temel müzik teorileri eğitimi ve Türk Müziği temel nazariyat eğitimi almış öğrencilere uygulanması uygun görülmüştür.

3. Kemal İlerici, 'Türk Müziği ve Armonisi' isimli kitabında ana makam olarak Hüseyini makamını kullanmıştır. Model için Hüseyini makamının seçilmesinde en belirleyici ölçüt bu olmuştur. Öte yandan, Türk Müziğinde makamlar basit, şed ve mürekkebek makamlar olarak üç grupta toplanmıştır. Başlangıç düzeyine göre geliştirilecek bu model için makam belirlenirken, öncelikle makamın, kolay öğretilir-öğrenilebilir olması ve öğrencinin günlük müzik yaşantısında en çok karşılaştığı bir makam olması gibi ölçütler göz önünde bulundurulmuştur. Bu ölçütler doğrultusunda, basit makam olması, Türk Müziği repertuarında en fazla eser olan makamlar arasında yer alması ve yapısında bir tane komalı ses olması nedeniyle de, modele Hüseyini makamı ile başlamanın uygun olacağı düşünülmüştür.

4. Türk Müziği nazariyatı kitapları ve Türk Müziği çalgı metotları incelendiğinde, makam bilgilerinin yaklaşık olarak aynı yöntemlerle öğretildiği tespit edilmiştir. Modelde, makam öğretiminin, Türk Müziği nazariyatı öğretiminde en yaygın olarak kullanılan bir kitabın örnek alınarak yapılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Örnek kitap olarak; İsmail Hakkı Özkan'ın **Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri** isimli kitabı tespit edilmiş, modelde bu kitaptaki makam öğretim yöntemi örnek alınmıştır.

5. Türk Müziği icralarında yaygın olarak kullanılan dört karar görülmektedir. Bunlar; yerinden karar (Bolahenk), bir ses karar (Süpürde), dört ses karar (Kız Neyi) ve beş ses karar (Mansur) dır. Tampere ses sistemi ile Türk Müziği ses sistemi arasında aynı frekanstaki seslerin farklı isimlendirilmesinden

kaynaklanan 4 seslik bir fark vardır. Bu fark nedeniyle icracı, yerinden kararda; tampere ses sistemdeki mi sesine Dügâh, bir ses karar da re sesine Dügâh, dört ses kararda si sesine Dügâh, beş ses kararda ise la sesine Dügâh demektedir. İcracı tüm bu kararlara yönelik olarak bir icra pratiği geliştirmek zorundadır. Başlangıç aşaması için hazırlanan bu modelde, öğrencinin bu pratiği oluşturmasının çok zor olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle de, modeldeki çalışmaların öğrencinin batı müziğindeki la ya, Dügâh dediği beş ses (Mansur) karar üzerinden yapılması uygun görülmüştür. Beş ses kararın uygun görülmesinin bir nedeni de; beş ses kararın, icracıya makamın pest tarafındaki genişlemelerini oktav tizleştirmeden seslendirme imkânı vermesidir.

6. Viyolonsel, müzik yazısında Fa anahtarı okumasına rağmen, gerek saz topluluklarında, gerek solist eşliklerinde, gerekse de koro eşliklerinde makamsal viyolonsel icrası yapan her icracı (TRT ve Kültür Bakanlığı icracıları dahil) diğer Türk Müziği sazları gibi sol anahtarı okumaktadır. İcarıcılar, kendilerine göre pratik transpoze yöntemleri geliştirerek anahtar problemini çözmektedirler. Makamsal viyolonsel icracıları, eserlerin fa anahtarı yerine sol anahtarından okunmasının **kesinlikle** daha pratik olduğu görüşünde birleşmektedirler. Bu nedenle, oluşturulan modelde bütün çalışmalar bu görüşü destekleyecek şekilde sol anahtarı üzerinden yazılmıştır.

2. Alt probleme ilişkin sonuçlar

1. Türk Müziği nazariyatı kitapları ve Türk Müziği çalgı metotları incelendiğinde, nazariyat kitaplarında, makam bilgisinin hemen ardından, bir saz eseri ya da bir sözlü eser örneklendiği, çalgı metotlarında da makam bilgisinin hemen ardından, makam dizisine yönelik yazılmış alıştırma ya da saz eserlerinin örneklendiği tespit edilmiştir. Başlangıç aşaması için oluşturulan bir modelde, makamı oluşturan seslerin kavranmadan hemen bir saz eserinin ya da sözlü bir eserin çalışılmasının doğru olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle modelde öncelikle makamı oluşturan en küçük kalıplar olan 4'lü ve 5'lilerin öğretilmesi, sonra makam dizisine yönelik alıştırma ve etütlerin öğretilmesi, daha sonra da makama yönelik seçilmiş eserin öğretilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

2. Türk Müziği'nin tavrının ve üslubunun ancak meşk sistemi ile tam anlamıyla öğretilbileceği fikrinden yola çıkarak, **dinleyerek öğrenmeye** yönelik, modeli destekleyici uygulamalar hazırlanmıştır. Bu uygulamalar kapsamında öğrenciye verilmek üzere, öğretilmesi hedeflenen Saz Semaisi'nin viyolonsel ve kanunla yapılmış icralarının ses kayıtları alınmıştır. Öğrencinin, uygulama başlangıcından itibaren bu kayıtları sürekli olarak dinleyerek,

deşifre ve icra yapması planlanmıştır. Öğrencinin kayıtları dinleyerek çalışmasının, makamda bulunan komalı sesleri, tavrı ve üslubu öğrenciye daha kalıcı olarak öğreteceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- DEĞİRMENCİOĞLU, Levent, **Makamsal Viyolonsel Öğretim Yöntemine Sistematik Bir yaklaşım**, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2011.
- DEĞİRMENCİOĞLU, Levent, **Geleneksel Türk Sanat Müziği Viyolonsel Öğretim ve İcra Yöntemleri Üzerine Bir Araştırma**, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- DEMİR; Alper; **Geleneksel Türk Sanat Müziği Solfej ve Nazariyatı 1-2**, Sade Matbaacılık ve Grafik, İzmir 2004.
- ERGUNER, Süleyman, **Ney Metot**, İstanbul 1986.
- ESEN, Hasan, **Klasik Kemeçe Metodu**, Eyüp Musiki Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- İLERİCİ, Kemal, **Bestecilik Bakımından Türk Müziği ve Armonisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul , (1970).
- KÖSEMİHAL, Mahmut Ragıp, **Türkiye Avrupa Musiki Münasebetleri**, Numune Matbaası, İstanbul 1939
- MARDEROVSKIY, L.N., **Viyolonsel Çalma Dersleri**, Devlet Müziği Yayın Evi, Moskova 1962.
- ORAN, Aydın Nafiz, **Keman Metodu (Türk Müziğinde Keman İcra Teknik ve Sanatı)**, Gökhan Matbaacılık ve Mücellithanesi, İstanbul 1999.
- ÖZGÜLLER, Özgür, **Türk Müziği'nde Viyolonsel**, Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Musikisi Anasanat Dalı, 2001.
- ÖZKAN, İ. Hakkı, **Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.
- SAPOJNIKOV, VE.R., **Viyolonsel Metodu**, Devlet Müziği Yayın Evi, Moskova 1958.
- SAY, Ahmet, **Müzik Sözlüğü**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2002.
- TUTU, Sıtkı Bahadır, **Türk Müziğinde Viyolonsel Eğitimi**, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2001.

DÜNYA GENELİNDEKİ SU SORUNUNA GENEL BAKIŞ VE SINIRAŞAN SULARIN PAYLAŞIMI KONUSU

A GENERAL WORLD-WIDE VIEW ON WOTER PROBLEM:
THE QUESTİON OF SHARİNG OVERSEAS

Ertan EFEGİL¹

Elif ÇOLAKOĞLU²

ÖZET

İçilebilir su kaynakları her geçen yıl azalmaktadır. Bu nedenle dünya nüfusunun önemli bir kısmı, önümüzdeki yıllarda içilebilir su kaynaklarına ulaşmakta ciddi sorunlar yaşayacaktır. Bu nedenle Birleşmiş Milletler, hazırladığı Millennium Kalkınma Hedefleri'ni hazırlayarak, bu soruna çözüm üretmeye gayret etmektedir. Dünya Bankası da, su projelerine finansal destek sağlayarak, gelişmekte olan ülkelere yardımcı olmaktadır. Diğer yandan sınıraşan suların paylaşımı konusu ise, uluslar arası politikanın çatışmacı konularından birisidir. Halen daha günümüzde Ortadoğu, Afrika ve Asya gibi bölgelerde sınıraşan suların paylaşımı sorunu yaşanmaktadır. Uluslar arası Örgütlerde, bu sorunlara barışçıl çözüm bulmak için gayret etmektedir. Sonuçta, su kaynakların varlığı ve sınıraşan suların paylaşımı konuları, uluslar arası gündemi meşgul edecektir.

Anahtar Kelimeler: *Sınıraşan Sular, Millennium Kalkınma Hedefleri, Dünya Bankası, Uluslar arası Örgütler, Uluslar arası Hukuk Normları.*

ABSTRACT

Amount of drinkable water resources is decreasing in each every year. For that reason in the coming future significant part of the world population will live serious difficulties in having drinkable water resourcers. Due to that possibility, the United

¹ Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, Adapazarı. Email: eefegil@sakarya.edu.tr.

² Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Erzurum. Email: elifcolakoglu@yahoo.com.

Nations has prepared the Millennium Development Aims in order to find an interim solution to the question. In the meantime, the World Bank has provided financial assistance to the water projects in order to help the developing countries in this issue. On the other hand, the matter of delimitation of transboundary waters is still one of the most fundamental questions of the world politics. Currently, in the regions, such as the Middle East, Africa and Asia, there are some questions about the delimitation issue. International Organizations have spent serious efforts in finding peaceful solution to the question. At the end, existence of water resources and transboundary water issues will occupy a serious place in the world politics.

Key Words: *Transboundary waters, millennium development targets, World Bank, International Organizations, International Law Norms.*

I. GİRİŞ: Sorunun Önemi

Her ne kadar dünya yüzeyinin yüzde 75'i sular ile çevrili olsa da, bu suların yüzde 97,5'i tuzlu sulardan oluşmaktadır. Bu nedenle mevcut suların ancak yüzde 1'inden biraz azı, içme ve sulama amacıyla kullanılabilir su miktarını oluşturmaktadır. Mevcut kullanılabilir su miktarının azlığına ilave olarak, sanayi sektöründeki hızlı gelişim, tarım alanlarının sulanması³ ve her geçen yıl artan dünya nüfusu⁴, dünya genelinde kullanılabilir su kaynaklarının daha fazla azalmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda, tarımda, şehirlerde ve fabrikalarda kullanılan su kaynakları, her geçen yıl kirlenmekte ve göller,

³ Dünya genelinde kullanılabilir su kaynaklarının yüzde 70'i, tarım alanlarının sulanması için kullanılmaktadır.

⁴ 6,5 milyar olan dünya nüfusunun, 2050'lerde, 9,5 milyara çıkması beklenmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Juha I. Uitto ve Alfred M. Duda, 'Management of transboundary water resources: lessons from international cooperation for conflict prevention', *The Geographical Journal*, Cilt 168, Sayı 4, Aralık 2002, s. 366.

nehirler gibi rezervler, zaman içerisinde tuzlanma tehlikesiyle⁵ karşı karşıya kalmaktadır.⁶

Kullanılabilir su kaynaklarındaki kirlenme, ciddi boyutta çevresel sorunları ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle insanların içebileceği ve kullanabileceği temiz su kaynakları azalmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Komisyonu raporuna göre, dünya genelinde, 26 ülke, normal iklim koşullarında bile, kendi halkının su ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bu ülkelerde, Kuzey Afrika, Orta Asya ve Orta Doğu bölgelerinde yer almaktadır.⁷

Hatta 1,1 milyar insan, içilebilir su kaynaklarına ulaşamamaktadır. Özellikle bazı bölgelerde, su kaynaklarının kıtlığı sorunu daha fazla hissedilmektedir. Örneğin, Asya kıtası, dünya nüfusunun yüzde 60'ını barındırırken, ancak kullanılabilir su kaynaklarının yüzde 35'ine sahiptir. Fakat dünya nüfusunun yüzde 6'sının barındığı Güney Amerika bölgesi, dünya genelindeki kullanılabilir su kaynaklarının yüzde 26'sını kontrolü altında tutmaktadır. Dünya genelinde yaklaşık 460 milyon insan, yüksek düzeyde su sıkıntısı çekmektedir. 2025 yılında, bu rakamın, dünya nüfusunun üçte ikisine ulaşması beklenmektedir.⁸

Diğer bir sorun ise, gıda güvenliğinin tehdit altında olmasıdır.⁹ Tarımda kullanılacak suyun kolay bulunmaması, dağıtım sistemlerinin adil olmaması ve

⁵ Deniz, göl ve nehir gibi su kaynaklarının, sanayileşme sonucunda kirlenmesi, ülkelere ciddi mali yükler yüklemektedir. Çünkü bu alanların yeniden temizlenebilmesi için, çok yüksek düzeyde paralar harcanması gerekmektedir. Örneğin, Baltık Denizi'nin temizlenmesi için yapılacak harcama miktarı, 20 ila 30 milyar dolardır. Detaylı bilgi için bakınız: Alfred M. Duda ve David La Roche, 'Sustainable Development of International Waters and their basins: Implementing the GEF Operational Strategy', *Water Resources Development*, Cilt 13, Sayı 3, 1997, s. 384 – 386.

⁶ Uitto ve Duda, *a.g.m.*, s. 367; Curtis B. Barrett, 'Development of Global Integrated Water Management Systems', *Journal of Management in Engineering*, Temmuz – Ağustos 1999, s. 46; Duda ve La Roche, *a.g.m.*, s. 383 – 384.

⁷ Barrett, *a.g.m.*, s. 45 – 46. Aynı rapora göre, dünya nüfusunun yüzde 25'i, doğal afetler açısından aşırı risk oluşturan bölgelerde yaşamaktadır. 1967 – 1991 yılları arasında, doğal afetlerden ötürü, 3 milyon civarında insan hayatını kaybetmiştir. 1993 yılında, Mississippi Nehri'nde yaşanan sel felaketi, 16 milyar dolar civarında zarara neden olurken, 1996 yılında Çin'deki Yangtze Nehri'nin taşması sonucunda, 26 milyar dolarlık zarar ortaya çıkmıştır.

⁸ Asit K. Biswas, 'Management of international waters: opportunities and constraints', *Water Resources Development*, Cilt 15, Sayı 4, 1999, s. 431; Barrett, *a.g.m.*, s. 46.

⁹ Pirinç ve buğdayın yüzde 55'i, sulama alanlarında yetiştirilmektedir ve dünya nüfusunun 2,4 milyarı, sulamaya yönelik tarım alanlarında yetişen gıda ile beslenmektedir. Önümüzdeki

yoksulluk ve satın alma gücünün yoksunluğu gibi faktörler bu konuda etkindir. Ayrıca nüfusun hızla artmasına rağmen, ekilebilir tarım alanları aynı oranda artmamakta ve böylece insanlığın ihtiyaç duyduğu gıdayı sağlamak mümkün olamamaktadır. Bu da, dünya genelinde açlık tehdidini ortaya çıkarmaktadır.

Kullanılabilir su kaynaklarının azalması, insan sağlığını tehdit eden hava ve su kirliliğine, küresel ısınmaya ve kamu sağlığının tehdit altında kalmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda, bu olumsuz faktörler, ekonomik ve tarım alanlarının gelişimini engellemektedir.¹⁰

Kullanılabilir su kaynaklarının azlığı, devletler ve topluluklar arasında, su kaynaklarına ulaşım ve bunları kontrol etme mücadelesine neden olmaktadır. Örneğin, 1946 – 1998 yılları arasında, su kaynaklarına ulaşım nedeniyle, devletlerarasında, 1831 sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunların sadece 37'si silahlı çatışmaya dönüşmüş; 414 sorun, devletlerarasında ciddi düzeyde sürtüşmelerin yaşanmasına neden olmuştur.¹¹

2008 yılında Davos'ta yapılan Dünya Ekonomik Forumunda konuşan Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, su sorununa işaret ederek, kullanılabilir su kaynaklarına ulaşımın, dünya genelindeki en önemli güvenlik sorunu olduğunu belirtmiştir. Su kaynaklarına ulaşım konusunda, devletlerarasında sürtüşmelerin, hatta silahlı çatışmaların çıktığını söyleyen Genel Sekreter, nüfus artışının, mevcut sorunları daha dayanılmaz düzeye çıkardığını savunmuştur. Yine de, Moon, konuşmasının sonunda, küresel temelde çok taraflı işbirliğinin gerekliliğini ifade etmiştir.¹² Çünkü su kaynaklarının en uygun şekilde kullanımı konusunda yapılacak çok taraflı işbirliği arayışları, devletlerarasında çıkan ve çıkması muhtemel sürtüşmelerin silahlı çatışmaya dönüşmesine engel olurken, devletlerin barış içerisinde bir arada yaşamasına yardımcı olacaktır. Bu amaçla, Dünya Bankası, Küresel Su İşbirliği ve Dünya Su Konseyi gibi kuruluşlar, etkili bir şekilde su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı konusunda bazı ilkeler belirlemişlerdir:

dönemde, mevcut üretimin yüzde 80 artması halinde, artan gıda talebinin karşılanacağı düşünülmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Biswas, *a.g.m.*, s. 430.

¹⁰ Karin R. Bencala ve Geoffrey D. Dabelko, 'Water Wars: Obscuring Opportunities', *Journal of International Affairs*, Cilt 61, Sayı 2, Bahar/Yaz 2008, s. 27.

¹¹ Bencala ve Dabelko, *a.g.m.*, s. 22 – 29; Miriam R. Lowi, 'Rivers of Conflict, Rivers of Peace', *Journal of International Affairs*, Cilt 49, Sayı 1, Yaz 1995, s. 123.

¹² Bencala ve Dabelko, *a.g.m.*, s. 21.

- Yaşamın, kalkınmanın ve çevrenin mevcudiyetini korumak için hayati önem taşıyan kullanılabilir su kaynakları oldukça sınırlıdır.
- Devletler tarafından belirlenecek su politikaları, fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları da içermelidir.
- Su, ekonomik bir girdidir.
- Devletler, kalkınmaları için su kaynaklarının kullanımı konusuna ağırlık vermek zorundadır.
- Kullanıcılar, politikanın planlanma, belirlenme ve uygulanma süreçlerine katılmak zorundadır.
- Suyun kalitesi ile birlikte, su ile ilgili çevresel sistemlerde korunmak zorundadır.¹³

A. Bin Yıl (Millennium) Kalkınma Hedefleri

Birleşmiş Milletler, çevresel sorunlara karşılıklı işbirliği çerçevesinde çözüm bulabilmek için örgüt bünyesinde çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden birisi, Birleşmiş Milletler Bin Yıl Zirvesinde kabul edilen Bin Yıl Kalkınma Hedefleri'dir. Bu zirvede kabul edilen hedeflerden "çevrenin yeniden yaşanabilir seviyeye getirilmesi" ilkesi, çevresel sorunlara çözüm bulma gayretlerinin, özellikle kalkınmakta olan ülkelerin ekonomik gelişmelerine doğrudan etkide bulunduğunu kabul etmektedir.¹⁴ Temiz içme suyuna ve sanitasyon hizmetine erişemeyen insanların oranını 2015 yılına dek yarı yarıya azaltmak, kabul edilen bir diğer ilke iken, su kaynaklarının aşırı kullanımının engellenmesinin gereğine de işaret edilmektedir.¹⁵

Bu hedeflerin hayat geçirilmesi konusunda devletlerin iki yönlü bir stratejiyi izlemek zorunda oldukları ifade edilmektedir. Devletler, bir yandan mevcut su rezervlerinin iyileştirilmesi, diğer yandan birbiriyle bağlantılı su kaynaklarının yönetimi konularında bütünleştirilmiş projeler üretmekle yükümlüdür. Bu plan dâhilinde, devletlerin, su, toprak ve ilgili kaynakların daha etkin şekilde kullanımını ve gelişimini öngören koordineli yaklaşımlar sergilemesi gerekmektedir. Ancak bu projelerin, ülkeden ülkeye veya ülkelerin gelişim

¹³ Barrett, *a.g.m.*, s. 46 – 47.

¹⁴ Roberto Lenton, Kristen Lewis ve Albert M. Wright, 'Water, Sanitation and the Millennium Development Goals', *Journal of International Affairs*, Bahar/Yaz 2008, Cilt 61, Sayı 2, s. 247 – 251.

¹⁵ United Nations, *United Nations Millennium Declaration*, (<http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>), (Erişim Tarihi: 12.02.2010).

düzeylerine göre farklılık göstermesi mümkündür. Örneğin, fakirlik sorununu ortadan kaldırmak amacıyla, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler, tarım, endüstri, enerji, taşımacılık ve balıkçılık gibi doğrudan su kaynaklarının kullanımına dayalı sektörlerde, su kaynaklarının daha etkin şekilde kullanımına ilişkin projelere ağırlık vermek zorundadır.¹⁶

Bu düşünceler ışığında, 2002 yılında gerçekleştirilen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde kabul edilen Johannesburg Uygulama Planı'nda, bütün devletlerin, 2005 yılına kadar, Bütünleştirilmiş Su Kaynaklarının Kullanımına ilişkin planlarını hazırlamaları istenmiştir. Fakat istenilen sürede devletlerin büyük bir kısmı, planı hazırla(ya)madı.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2003 yılını Uluslararası Tatlı Su Yılı olarak ve 2008 yılını ise, Uluslararası Sağlık (Sanitation) Yılı olarak ilan etti. Bu yılın amacı, devletleri ve halkları, çevrenin önemi konusunda bilinçlendirmek ve harekete geçirmektir. Sonuç olarak, halen daha Birleşmiş Milletler bünyesinde faaliyet gösteren 24 örgüt (Gıda ve Tarım Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Küresel Su Ortaklığı, Dünya Su Konseyi gibi), su arzı, su kaynaklarının kullanımı ve yönetimi gibi konular ile ilgilenmektedir.¹⁷

Ancak Birleşmiş Milletler başta olmak üzere, çeşitli bölgesel örgütler çerçevesinde yürütülen çok taraflı girişimler, istenilen neticeyi verememiştir. Çünkü devletler, işbirliği yapmaktan kaçınmıştır. Bu sonuca, üç temel faktör neden olmaktadır:

- *Siyasi sıkıntılar:* Ülke liderliği ve yönetim, su kaynaklarının iyileştirilmesi yönünde bütçelerinde ciddi düzeyde kaynak ayırmak istememektedir. Çünkü bu alana yapılacak yatırımlar, siyasi gelecekleri için uygun girişimler olarak görülmemektedir.
- *Kurumsal sıkıntılar:* Su kaynaklarının kullanımına ve yönetimine ilişkin çalışacak yeterli sayıda ve yeterli bilgi düzeyinde devlet kurumları ve kuruluşları bulunmamaktadır.
- *Mali sıkıntılar:* Ülkenin yoksulluğu veya diğer bir ifadeyle ülkenin yeterli mali kaynaklara sahip olamaması, bu alanda yatırımların yapılmasını engellemekte ve yoksul ülkeler, su kaynaklarına ilişkin projelerini, diğer devletlerin finansman desteği vermesi halinde hayata geçirebilmektedirler.¹⁸

¹⁶ Lenton, Lewis ve Wright, *a.g.m.*, s. 251 – 252.

¹⁷ *a.g.m.*, s. 252 – 253.

¹⁸ *a.g.m.*, s. 248 – 249.

B. Dünya Bankası'nın Su Kaynaklarını Ortaklaşa Yönetme Projesi:

Küresel Çevre Fonu

Birleşmiş Milletler'in yanı sıra, Dünya Bankası, su kaynaklarının kullanımı konusunda çok taraflı işbirliği olanaklarını geliştirebilmek amacıyla Küresel Çevre Fonu (KÇF – Global Environmental Facility) projesine ön ayak olmuştur. 1990 yılında başlatılan KÇF, biyolojik çeşitlilik, uluslararası sular, iklim değişikliği ve ozon tabakasının korunması olarak belirlenen bu dört alandaki küresel nitelikli sorunların çözümüne ilişkin bir finans mekanizması olarak¹⁹ düşünülmüştür. Bu çerçevede, 1993 yılında kabul edilen Su Kaynaklarının Yönetimi Politikası isimli projede, devletlerin su kaynaklarının kullanımı konusunda daha kapsamlı ve bütünleştirilmiş stratejiler üretmeleri amaçlanmıştır. Proje, sadece su kaynaklarının iyileştirilmesini değil, aynı zamanda sektör temelinde yaklaşımların benimsenmesini öngörmekteydi.

1994 yılında ismini değiştiren proje, sürekliliği olan bir mali mekanizmaya dönüşmüştür. Kuzey ve Güney ülkelerinin üyeliğine açık alan mekanizma, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Dünya Bankası'nın katılımı ile oluşturuldu. Hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör başta olmak üzere, bütün sektörler arasında işbirliğini öngören KÇF Konseyi, 1995 yılında KÇF İşlemsel (Uygulamaya Yönelik-Operational) Stratejisini kabul ederek, söz konusu dört alanda yürütülecek projelere mali yardım sağlamayı hedeflemiştir.

Bu çerçevede, KÇF, beş temel alanda somut adımlar atmıştır:

1. Kirliliğe neden olan faktörleri kontrol altına almak,
2. Toprak alanlarının çölleşmesini engellemek,
3. Doğal yaşam alanlarının fiziksel ve çevreyle ilgili zarar görmesini engellemek,
4. Yönetme ve kontrol etme tedbirlerini geliştirmek ve
5. Denizlerin kimyasal maddeler nedeniyle zehirlenmesini kontrol altına almak.

Ayrıca, İşlemsel Strateji, uluslararası su projelerine ilişkin bazı somut adımların atılmasını öngörüyordu:

1. Ülkelerin işbirliği içerisinde hareket etmelerini sağlayacak siyasi taahhütlerini ve kapasitelerini geliştirmek,
2. Su havzalarına ilişkin öncelikleri belirlemek ve ortak anlayışı sağlamak,

¹⁹ Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye Örneği*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003), s. 33.

3. Öncelikli öneme sahip sınıraşan suların paylaşımına ilişkin atılması gereken adımları belirlemek ve

4. Bölgesel ve ulusal politikaların uygulanmasını sağlamak, yasal ve kurumsal reformları gerçekleştirmek ve öncelikli yatırımların hayata geçirilmesine yardımcı olmak.

Proje kapsamında, 2 milyar Dolarlık bir fon, 155 ülkede yürütülen projelere ayrılmıştır. Mali kaynakların yüzde 39'u, iklim değişikliği, yüzde 35'i, biyolojik çeşitliliğin artırılması ve yüzde 12'si de, uluslararası sulara ilişkin projelere harcanmıştır. 2000 yılı sonuna kadar, KÇF, sınıraşan sulara ilişkin, 41 büyük çaplı ve 4 orta büyüklükte projelere mali destek sağlamıştır.²⁰

II. SINIRAŞAN SULARIN PAYLAŞIMI SORUNU

Bugün iklim değişikliği, çevresel bozulmalar, kirlilik gibi etkenlerin bir araya gelmesi sonucunda önemli bir güvenlik sorunu haline gelen su kalitesi ve miktarı, bireylerin yaşam kalitesini doğrudan ya da dolaylı etkileyebilmesinin yanı sıra, devletler arasında çatışmaların kaynağı olabilmektedir. Sınıraşan suların paylaşımı konusu, bu yönüyle öne çıkmaktadır. Bilindiği üzere, dünya genelinde iki veya daha fazla devletin kıyıdaş olduğu 263 uluslararası nehir bulunmaktadır ve dünyanın kara parçasının yüzde 46'sına karşılık gelen bu nehirler, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ını doğrudan ilgilendirmektedir. Aynı zamanda bu nehir suları, kullanılabilir kaynaklarının yüzde 60'ını oluşturmaktadır.²¹

Dünya coğrafyasına baktığımızda, Asya, Afrika ve Latin Amerika kıtalarındaki nehirlerin yüzde 66'sından fazlası, sınıraşan sular niteliğindedir. Afrika'da 57, Asya'da 40, Avrupa'da 48, Kuzey ve Orta Amerika'da 33 ve Güney Amerika'da 36 adet, sınıraşan sular bulunmaktadır. Amazon havzasında 7, Nil vadisinde 10, Zambezi havzasında 6, Tuna nehrinde 7 ve Kongo havzasında 9 devlet, kıyıdaş ülke statüsündedir.²²

²⁰ Duda ve La Roche, *a.g.m.*, s. 387 – 389; Uitto ve Duda, *a.g.m.*, s. 368.

²¹ Mikiyasu Nakayama, 'Successes and failures of international organizations in dealing with international waters', *Water Resources Development*, Cilt 13, Sayı 3, 1997, s. 367; Andrea K. Gerlak, 'One Basin at a time: The global environment facility and governance of transboundary waters', *Global Environmental Politics*, Cilt 4, Sayı 4, Kasım 2004, s. 108; Todd Jarvis ve diğerleri, 'International Borders, Ground Water Flow, and Hydroschizophrenia', *Ground Water*, Cilt 43, Sayı 5, Eylül – Ekim 2005, s. 765; Juha I. Uitto ve Alfred M. Duda, *a.g.m.*, s. 265.

²² Biswas, *a.g.m.*, s. 46.

Bu suların paylaşımı ve ortaklaşa kullanımı sorunu, devletlerarasında ciddi düzeyde sürtüşmelere ya da çatışmalara yol açabilmektedir. Bunda, suya sahipliğin aynı zamanda egemen olmayla eşdeğer bir anlam içermesinin büyük bir payı bulunmaktadır. Su kaynakları yönünden iyi durumda olan devletler, kendi egemenlik haklarından vazgeçmek ve su kaynaklarının kontrolünü diğer devletler ile paylaşmak istememektedir. Bu nedenle, bazı devletlerin, bir yandan kendi ihtiyaçlarını en üst düzeyde karşılamak için su kaynaklarından tek taraflı girişimler ile diledikleri gibi faydalandıkları, diğer yandan diğer kıyıdaş ülkelerin ihtiyaçlarını dikkate almadıkları görülmektedir. Böylece devletler, diğer devletlerin su kaynaklarını kurutacak ve kirlenmeye neden olacak yatırımları gündemlerine almakta sakınca görmemektedirler. Sonuçta, su kaynaklarının paylaşımı konusunda, büyük çaplı barajların inşası gibi sermaye-yoğun altyapı projeleri²³, sosyo-ekonomik sistemlere bu projelerin olumsuz etkileri ve su kaynaklarının akış yönünün değiştirilmesi gibi nedenlerden ötürü, devletlerarasında çatışmalar yaşanabilmektedir.²⁴

Ürdün Nehri Havzası, devletlerarasında uyumsuzlıklara konu olan havzalardandır. İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Filistin arasında paylaşılan bu nehrin sularının üzerindeki kontrol, büyük ölçüde İsrail'in elinde olup, alınacak herhangi bir kararda söz sahibi olma tekelini elinde bulundurmaktadır. Özellikle 1999 yılında bu bölgede yaşanan kuraklık, havza ülkelerini karşı karşıya getirmekle kalmamış, aynı zamanda İsrail Ürdün'e su vermeyi taahhüt ettiği halde, verdiği sözü yerine getirmemiş ve iki ülke arasında ciddi ölçüde bir kriz yaşanmıştır.²⁵

Ancak zaman içerisinde devlet yetkilileri nezdinde, "egemenlik haklarına" dayanarak, serbestçe su kaynaklarını kullanma düşüncesi geçerliliğini yitirmeye başladı. Çünkü fiziki koşullarından ötürü, nehir havzalarının, ayrılmaz bir bütün olarak düşünülmesi gerektiği görüşü benimsendi. Ekonomik etkinlik bağlamında, su havzaları, toprak, sulama ve drenaj imkânları, alternatif

²³ Barajlar üzerine Dünya Komisyonu'na göre, 1930 yılından bu yana, büyük çaplı barajların inşasından ötürü, 40 ila 80 milyon insan, yeni yerleşim alanlarına yerleşmek zorunda bırakılmıştır. Bakınız: Bencala ve Dabelko, *a.g.m.*, s. 25 – 27.

²⁴ Bencala ve Dabelko, *a.g.m.*, s. 27; Lowi, *a.g.m.*, s. 125 – 127; Biswas, *a.g.m.*, s. 432 – 434.

²⁵ Mehmet S. Erol, Alper Şen, Mehmet Şüküroğlu, Saule Baycaun, Nuraniye H. Ekrem, İbrahim Kaya ve Mustafa Ökmen, *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri* (Edit.: Aziz Koluman), (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2003), s. 58.

ürünlerin yetiştirilmesine uygunluğu ve yerel ve endüstriyel su ihtiyaçları gibi faktörlerden ötürü, bir bütün olarak düşünülmeliydi.²⁶

Coğrafi koşullar ile ekonomik etkinlik gibi faktörlerin etkisiyle, kullanılabilir su kaynakları ile kalkınma arasında doğrudan bağlantı kuran devletler, ortak yönetim girişimlerinde bulunarak, su sorunlarına ortak çözüm bulmaya gayret ettiler.²⁷ Böylece devletler, kendi egemenlik haklarından çok, ihtiyaçlarının ne kadar olduğu ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut su kaynaklarını nasıl ortaklaşa kullanabilecekleri gibi sorulara cevaplar arayarak ve siyasi sınırların getirdiği kısıtlamaları da göz ardı ederek, ortak çıkarları hayata geçirmek için yol haritaları belirlemeye başladılar. Bu süreçte, taraflar, bir yandan temel ihtiyaçlarını karşılarken, diğer yandan çıkması olası çatışmaları önlenmiş oluyorlardı.²⁸

Örneğin, Ürdün ile İsrail, “piknik masası girişimleri” adıyla sürdürdükleri temaslar sırasında, su kaynaklarının koordineli bir şekilde kullanımı konusunda teknik görüşmelerde bulundular. Bu görüşmelerde olumlu ilerlemenin sağlanması sonucunda, iki ülke, 1994 yılında, kapsamlı barış antlaşması imzaladı. Nil Vadisine ilişkin olarak, bakanlıklar düzeyinde, kıyıdaş devletler, sorunu diplomatik yollarla ele aldılar. Müzakereler sırasında, taraflar, ellerindeki bilimsel verileri diğer devletler ile paylaştı. Yine de sadece Sudan ile Mısır, Nil sularının kullanımı konusunda antlaşmaya vardı. Senegal ve Nijer nehirlerinin havzalarına ilişkin görüşen kıyıdaş devletler, kabul ettikleri bölgesel düzenlemelerde, diğerlerine ciddi boyutta zarar verecek girişimlerde bulunmaktan sakınma ilkesini kabul ettiler.²⁹ Ancak su sorunlarının tümüyle barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşacağını ve devletlerin tam bir işbirliği içerisinde bulunacağını kabul etmek zordur.³⁰

Yine Fırat, Dicle ve Asi nehirlerinin sularının paylaşımı konusunda da, benzer bir sürecin yaşandığı görülmektedir. Türkiye ve komşuları olan Irak ve

²⁶ Bencala ve Dabelko, *a.g.m.*, s. 24, 30.

²⁷ 805 ile 1984 yılları arasında su sorunlarına ilişkin olarak devletler 3600’den fazla antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmaların büyük bir kısmı, suyunun ulaşım amaçlı kullanımını düzenliyordu. Fakat 1945 yılında bu yana imzalanan 300 civarında antlaşma, sınıraşan suların ulaşım dışı amaçlar için kullanımını öngörmektedir. Son elli yılda, devletlerarasında işbirliği ortamının gelişmesi nedeniyle, çatışma riski her geçen yıl azalmaktadır. Bakınız: Todd Jarvis ve diğerleri, *a.g.m.*, s. 765.

²⁸ Duda ve La Roche, *a.g.m.*, s. 384.

²⁹ Lowi, *a.g.m.*, s. 126 – 127; Bencala ve Dabelko, *a.g.m.*, s. 25.

³⁰ Uitto ve Duda, *a.g.m.*, s. 367.

Suriye arasında söz konusu nehirlerin sularının paylaşımından dolayı kimi zaman sorunlar ortaya çıkabilmekteydi. 1950'li yıllara dek bu üç taraf devlet, temel gereksinmelerini nehirlerin doğal rejimleri çerçevesinde karşılamışlardır ve bundan dolayı, büyük ölçekli biriktirme tesislerine gereksinme duymamışlardır; ancak zamanla suyun jeopolitik ve stratejik özellik kazanmasıyla ve gereksinmelerin artmasıyla birlikte, bu üç devletin tek taraflı bazı projeleri gerçekleştirmeleri,³¹ kullanıma ilişkin birtakım sorunları ortaya çıkarmıştır. Elbette, bu durumun yaşanmasında siyasi konjonktürün büyük bir etkisi bulunmaktadır. Ancak taraf devletler, bugün ortak projeler gerçekleştirme yönünde ciddi adımlar atmaktadırlar. Örneğin Asi Nehri üzerinde yapılması düşünülen baraj, bunun en somut göstergesidir. 2007 yılında Suriye'yle imzalanan Mutabakat Zaptı çerçevesinde, söz konusu baraj projesinin bir an önce hayata geçirilmesi öngörülmekle birlikte, Fırat Nehri'nin suyundan yararlanılacak bölgede Suriye ile ortak pilot sulama projelerinin geliştirilmesi planlanmaktadır. Ayrıca, Fırat ve Dicle Havzasında iki ülke arasında suya dayalı sürdürülebilir kalkınmayı esas alan bir işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla karşılıklı ziyaretlerin ve görüş alışverişinin yapılması kararlaştırılmıştır.³²

Nitekim 2009 Eylül'ünde her üç taraf devletin bakanlar bir araya gelmiş ve bu toplantıda; Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde uygun görülecek yerlerde ortak ölçüm istasyonlarının kurulması ve mevcut ölçüm istasyonlarının kalibre edilmesi, taraflar arasında hidrolojik ve meteorolojik bilgi alışverişi ve bu konuda ortak veri tabanının oluşturulması, söz konusu nehirlerden bırakılan suyun mevsimlik olarak izlenmesi ve kuraklığın ve iklim değişikliğinin yarattığı etkilerin tespiti, eğitim programları gibi kararlar alınmıştır.³³

Kuşkusuz, önümüzdeki yıllarda su meselesi bir sorun olmaktan çıkıp, daha çok bir işbirliği aracına dönüşecek gibi görünmektedir. Ancak, bu politika, bölgedeki hassas dengelerden ötürü her an değişebilme olasılığı bulunmak-

³¹ Vefa Toklu, *Su Sorunu: Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1999), s. 101.

³² Elif Çolakoğlu, *Suya Erişim Bağlamında Su Güvenliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre) Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s. 288.

³³ Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 'Basın Bültenleri: Üçlü Bakanlar Toplantısı Ankara'da Gerçekleştirildi', (<http://www.dsi.gov.tr/basinbul/detay.cfm?BultenID=187>), (Erişim Tarihi: 14.02.2010).

tadır. Çünkü su sorunu, her üç taraf devlet için öncelikli bir ulusal güvenlik konusudur.³⁴

A. Uluslararası Hukuk Normlarının Gelişimi

Devletlerin yaklaşımlarındaki değişime paralel olarak, uluslararası hukuk normları da benzer süreç izlemiştir. Önceleri, “Mutlak Egemenlik İlkesi”ni kabul eden devletler, kendi egemenlikleri altındaki sınıraşan suların kullanımını konusunda mutlak haklara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ancak buna itiraz edenler, “Doğal Bütünlük Görüşü İlkesi”ni kabul ettiler ve her kıyıdaş devletin, kendi topraklarından geçen sınıraşan su havzasının doğal akışını değiştirememesi gerektiğini savundular. Fakat bu Doktrin, Mutlak Egemenlik İlkesi kadar itibar gördü. Bu iki ilkeye de itibar etmeyen diğer devletler, zamanla “Kullanmada Öncelik İlkesi”ni benimseye başladılar. Bu Doktrin, sınıraşan suların makul düzeyde kullanımını içermekte ve bir devletin, diğer devlete ciddi düzeyde zarar verecek şekilde su havzaları üzerinde girişimlerde bulunmasını yasaklamaktadır.³⁵

Günümüzde, üçüncü ilkeye de fazla önem verilmemektedir. Çünkü her üç ilkede, devletlerin egemenliği konusuna öncelik vermekte ve devletlerin su kaynaklarından makul ve hakkaniyete uygun kullanımını öngörmektedir. Hakkaniyete Uygun Kullanım İlkesi, su kaynaklarının farklı kullanımına ilişkin, devletlerin çatışan farklı çıkarlarını uzlaştırmayı hedeflemektedir. Fakat son zamanlarda imzalanan antlaşmalar, su kaynaklarının ekosistemlerini (canlı ve cansız tüm varlıkları içeren) korumayı öngören maddeler içermektedir.³⁶

1997 tarihli Birleşmiş Milletler Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışında Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme, 1992 tarihli Sınıraşan Sular ve Uluslararası Göller’in Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi, Helsinki Sözleşmesi, Ren Nehri Sözleşmesi, Tuna Nehri Sözleşmesi, 1995 tarihli Mekong Nehri Antlaşması, Senegal Nehri Yasası gibi uluslararası hukuksal düzenlemeleri, su havzalarının ekosistemlerinin korunmasının ve onarımının, devletler tarafından güvence altına alınmasını talep etmektedir. Zaten

³⁴ Çolakoğlu, *a.g.e.*, s. 288.

³⁵ Aaron T. Wolf, ‘International water conflict resolution: lessons from comparative analysis’, *Water Resources Development*, Cilt 13, Sayı 3, 1997, s. 337 – 338; Uitto ve Duda, *a.g.m.*, s. 367; Duda ve La Roche, *Sustainable Development...*, s. 389 – 390.

³⁶ Owen McIntyre, ‘The Emergence of an ‘Ecosystem Approach’ to the Protection of International Watercourses under International Law’, *Reciel*, Cilt 13, Sayı 1, 2004, s. 1 – 3.

antlaşmalar, sınıraşan suların kullanımının amaçlarını şu şekilde özetlemektedir: Ekosistemlerinin korunması, mantıksal su yönetimi, su kaynaklarının muhafazası ve çevrenin korunması. Böylece egemenlik kavramından ekosistem merkezli yaklaşıma doğru bir yönelim ortaya çıkmıştır.

Devletlerin davranış kalıplarına baktığımızda, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren, sınıraşan suların ulaşım ve ulaşım – dışı amaçlarla kullanımını düzenleyen uluslararası hukuk normları oluşmaya başlamıştır. Örneğin, 1921 tarihli Ulaşım Amacıyla Su Yollarının Kullanımına İlişkin Sözleşme, devletlerin, uluslararası suyollarının ulaşım amaçlı kullanımını engelleyen tedbirler almamalarını istemektedir. Ancak özellikle ulaşım – dışı amaçlarla suyollarının kullanımına ilişkin uluslararası hukuk kurallarının oluşumuna, 1966 tarihli Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun katkısı dikkate değerdir.

Komisyon, ilk kez, “uluslararası drenaj havzası” kavramını tanımlayarak, sınıraşan suların, bir bütün içerisinde ele alınması gerektiği görüşünü benimsemiştir. Böylece ortak suların, hakkani ve makul ölçüler içerisinde ortaklaşa paylaşımını, genel ilke olarak kabul eden Komisyon, bu amaçla, devletlerin, kullanıma ilişkin esasları belirlerken, şu faktörleri dikkate almasını önermiştir: Su havzasının coğrafi yapısı, havzadaki su miktarı, iklim koşulları, suların geçmişte kullanımını, her kıyıdaş devletin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları, diğer su kaynaklarının uygunluğu gibi.

Aynı şekilde, Komisyon, kıyıdaş devletlerin, sınıraşan suları kirletmemelerini isterken, bu konuda gerekli tedbirleri almalarını zorunlu hale getirdi. Hatta devletler mevcut kirlenmenin artmasını önleyecek tedbirler almak ve su kaynaklarındaki kirliliği gidermek zorunda bırakıldı. Komisyon, hazırladığı taslak metinde, devletlerin birbirleriyle sürekli iletişim halinde ve karşılıklı işbirliği içerisinde olmalarını öneriyordu. Devletler, bilgi ve verilerini paylaşmak, suyollarındaki muhtemel olumsuz etkileri duyurmak, mevcut ekosistemi korumak ve acil durumlarda gerekli tedbirleri almak zorundaydı.

1966 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından benimsenen ilkelere, diğer çok taraflı antlaşmaların metinlerinde de yer verildi. 1979 tarihli Birleşmiş Milletler Çevre Programı bünyesinde faaliyet gösteren, iki veya daha fazla devletin paylaştığı doğal kaynaklar üzerine hükümetlerarası uzmanlar çalışma grubu raporları, 1989 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma üzerine Deklarasyon, 1983 tarihli 54 ülkenin imzaladığı Uzun Vadeli Sınıraşan Suların Kirliliği Üzerine Sözleşme, yukarıdaki ilkeleri benimserken, tarafların, bilimsel, teknik, sosyo-ekonomik, ticari ve hukuki bilgileri değiştirmek zorunda olduğunu kabul etmektedir. Sekiz devlet tarafından imzalanan 1978 tarihli Amazon Paketi Antlaşması, tarafları, çevresel şartları korumak ve

hakkani ölçülerde kalkınmayı sağlamak ile yükümlü kılmıştır. Bu antlaşmaları imzalayan devletler, “etkin bir şekilde sınıraşan suların paylaşımı” ilkesini benimseyerek, bu amacın gerçekleşmesi için, teknik ve bilimsel raporların hazırlanması gerektiğini kabul etmişlerdir. Çünkü bu raporların hazırlanmasında, güvenilir bilimsel ve teknik verilere ihtiyaç duyulmaktadır.³⁷

1972 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, devletlerin, kendi ulusal çevre politikalarına uygun olarak kendi topraklarından faydalanma konusunda, egemen yetkilere sahip olduğunu kabul ederken, diğer devletlerin çevresel yapılarına zarar vermemeleri gerektiğini ifade etmiştir. 1982 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun kabul ettiği, Dünya Doğa Şartı’nda (World Character of Nature), devletlerin, kendi toprakları üzerindeki faaliyetlerinin, diğer devletlerin doğal sistemlerine zarar vermemesi gerektiği görüşü benimsendi. 1993 tarihli Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu Kararı da, benzer görüşü yansıtmaktadır.³⁸

Son olarak, 1997 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışında Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme, şu ilkeleri temel ilkeler olarak deklare etti: Su kaynaklarının makul ve hakkani kullanımı, diğer devletlere ciddi boyutta zarar vermeme, su kaynaklarına yapılacak düzenlemelerin önceden diğer devletlere bildirilmesi ve karşılıklı olarak bilgi ve verilerin paylaşımı.³⁹ Günümüzde, bu ilkeler, devletlerin büyük bir kısmı tarafından benimsenmektedir.

B. Sınıraşan Suların Paylaşımı Konusunda Uluslararası Örgütlerin Oynadığı Rol

Sınıraşan suların paylaşımı konusunda arabulucu rolü oynayan uluslararası örgütlerin başarısı konusunda bir genellemeye gitmek günümüzde mümkün görünmemektedir. Çünkü tarafların uzlaşma ihtiyacı duymaması, devlet başkanı veya başbakan düzeyinde temsilcilerin toplantılara katılmaması ve üçüncü ülkelerin finansal kaynak sağlama konusunda kıyıdaş ülkeleri teşvik edici tutum içerisinde olmaması gibi nedenler, örgütleri başarısızlığa mahkûm etmektedir.

³⁷ Stephen E. Draper, ‘International Duties and Obligations for Transboundary Water Sharing’, *Journal of Water Resources Planning and Management*, Kasım – Aralık 1997, s. 346 – 348; Aaron T. Wolf, *a.g.m.*, s. 335 – 336.

³⁸ Stephen E. Draper, *a.g.m.*, s. 344 – 346.

³⁹ Bencala ve Dabelko, *a.g.m.*, s. 24.

Bu bağlamda, akademisyenler, genel olarak “Mekong Nehir Komisyonu”, “Zambezi Eylem Planı”, “Ganj Nehri Havzası” ve “Indus Su Antlaşması”nı örnek olaylar olarak irdelemekte ve yukarıda ifade edilen sonuçlara ulaştıkları görülmektedir.

Indus nehrine ilişkin suların paylaşımı konusundaki antlaşma, Dünya Bankası'nın lehine bir başarı örneği olarak gösterilebilir. Indus nehrinin paylaşımı konusundaki antlaşmazlık, 1947 yılında Pakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle başladı. Sınıraşan su özelliği olan nehir, iki ülke arasında sürtüşmenin yaşanmasına neden oldu. 1950 yılında araya giren Dünya Bankası, iki ülke arasında arabuluculuk rolü oynamaya başladı. 1952 – 1954 tarihleri arasında sürdürülen görüşmeler neticesinde, teknik komitelerin hazırladığı rapor çerçevesinde kendi raporunu hazırlayan Dünya Bankası Başkanı Eugene Black, taraflara nehrin kullanımı ve paylaşımı konusunda kabul edecekleri projeleri mali açıdan destekleyeceğini açıklayarak, Hindistan ile Pakistan'ın bir antlaşma imzalamasına ön ayak oldu. Eylül 1960 tarihinde imzalanan Indus Su Antlaşması, Pakistan'da yapılacak yatırımlar için 900 milyon dolarlık mali yardımı öngörüordu.⁴⁰

Mekong Nehir Havzasına ilişkin olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, arabulucu rolü oynadı, ancak Dünya Bankası kadar başarılı olamadı. Mekong Nehri'ne, Tibet, Çin, Myanmar, Kamboçya, Laos ve Vietnam, kıyıdaş ülkelerdir. 1957 yılında, BM Kalkınma Programı sayesinde, taraflar, Mekong Komitesi'ni kurmayı kabul ettiler. 1975 yılında imzalanan belgede, taraflar, havzaya ilişkin yapacakları projeyi hayata geçirmeden önce, diğer devletlerin rızasını alacaklarını kabul ediyorlardı. Fakat bu antlaşmanın ömrü uzun olmadı.

1978 yılında, Laos, Tayland ve Vietnam, Geçici Mekong Komitesi'ni kurduklar ve Tayland'ın itirazı üzerine, 1975 tarihli belgede kabul edilen temel ilke, 1978 tarihli belgeye eklenmedi. Böylece taraflar arasında sürtüşme yeniden ortaya çıktı. Uzun tartışmaların ardından, BM Kalkınma Programının mali yardımında bulunma sözü sayesinde Kamboçya, Laos, Tayland ve Vietnam, 1995 yılında yeni bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmada, taraflar, 1975 tarihli ilkeyi görmezden gelirken, sürdürülebilir kalkınma, su kaynaklarının kullanımını ve yönetimi konusunda genel ilkeler benimseniyordu. Antlaşmaya kıyıdaş ülke olan Çin ve Myanmar taraf olmamışlardır. Antlaşmaya taraf olmayan ve en önemli yukarı kıyıdaş devlet olan Çin, diğer devletlerin rızasını

⁴⁰ Mikiyasu Nakayama, *a.g.m.*, s. 369 – 371.

almaksızın, nehrin kendi topraklarındaki kısmı üzerinde büyük çaplı barajlar inşa etmeyi sürdürdü.⁴¹

Çin, Nepal, Bangladeş ve Hindistan'ın kıyıdaş olduğu *Ganj Nehrine ilişkin* gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür: 1951 yılında, Hindistan, nehir üzerinde baraj inşa etmeye başlaması üzerine, Pakistan ile nehrin sularının kullanımı konusunda sürtüşme yaşamaya başladı. 1971 yılında, Bangladeş'in bağımsızlığını kazanmasının ardından, sorun, Bangladeş ile Hindistan arasındaki sürtüşmeye dönüştü. Yine de Hindistan, barajın inşasına devam etti ve 1975 yılında inşa sürecini tamamladı. Bangladeş bunun üzerine 1976 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na başvurdu. Genel Kurulun isteği üzerine bir araya gelen taraflar, gayri resmi temaslar sırasında soruna çözüm bulamadı. Soruna müdahil olan Dünya Bankası'nda tarafları uzlaştıramadı. Ancak uzun diplomatik baskıların sonucunda, taraflar, 1996 yılında, 30 yıl süreli bir antlaşma imzalayarak, nehrin sularının paylaşımı konusunda görüş birliğine vardılar. Antlaşma, Hindistan'ın keyfi olarak nehrin akışını değiştirme gücünü elinden alıyordu. Ancak Birleşmiş Milletler ile Dünya Bankasının arabulucu rolüne rağmen, Hindistan, bu sürece, uzun süre dâhil olmaksızın kaçındı.⁴²

Angola, Botswana, Malawi, Mozambik, Namibya, Tanzanya, Zambiya ve Zimbabve'nin kıyıdaş olduğu *Zambezi nehrine ilişkin Eylem Planı* için, Birleşmiş Milletler Çevre Programı, arabuluculuk rolü oynadı. 1987 yılında, BM Çevre Programı, Eylem Planı için bir konferans düzenledi. Botswana, Mozambik, Tanzanya, Zambiya ve Zimbabve, Zambezi nehrinin çevreye zarar vermeden yönetimine ilişkin eylem planı üzerine uluslararası antlaşmayı imzaladılar. 1994 yılında, Botswana, Zambiya ve Zimbabve, UNEP'ten uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi konusunda kendilerine mali yardımda bulunmasını istediler. BM EP, projelerin uygulanması için, uluslararası donörler konferansı düzenledi. Fakat istenilen düzeyde mali yardım sağlayamadılar.⁴³

⁴¹ *a.g.m.*, s. 370 – 373.

⁴² *a.g.m.*, s. 376 – 378.

⁴³ *a.g.m.*, s. 374 – 376.

III. SONUÇ

Günümüzde dünya genelinde yaşanan içilebilir su kaynaklarına ulaşım ve paylaşım konusu, ciddi sorun olarak insanlığın önünde durmaktadır. Çevre ve su kaynaklarının kirliliği, sadece su havzalarını değil, tarım ürünlerini, insanlığın geleceğini, yaşamını ve kalkınmasını doğrudan ve artan bir eğilimle tehdit etmektedir. Bu durumdan etkilenen yeryüzündeki milyonlarca insan, yeterli ve emniyetli olmayan sudan dolayı ya yaşamlarını kaybetmekte, ya da salgın hastalıklarla mücadele etmektedirler. Öte yandan önümüzdeki dönemde, su kaynaklarına erişim sorununun, devletlerarasında silahlı mücadelelere sebep olması çok büyük olasılık olarak görülmektedir. Çünkü su kaynaklarındaki kirlilik ve artan nüfus oranı, insanları her geçen gün daha ciddi düzeyde sıkıntılar ile karşı karşıya bırakmakta, susuzluğa mahkûm etmektedir.

Önceleri egemenlik haklarını ileri süren devletler, zaman içerisinde, bu sorunla ortaklaşa mücadele etmek zorunda olduklarının bilincine varmışlardır. Bu nedenle su havzalarının bir bütün olarak ele alınmasını benimseyen devletler, bu konuda büyük ölçüde ortak hareket etmektedirler. Ancak bu gibi durumlarda bile, devletlerarasında güç ilişkisinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Mekong Havzasına ilişkin Çin hükümetinin ve Ganj Nehri'ne ilişkin Hindistan'ın tutumları, yukarıdaki ifadeleri destekler nitelikli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Önümüzdeki dönemde devletlerin önünde duran diğer bir sorun ise, sınıraşan suların kullanımı konusudur. Devletler, uluslararası hukuk normlarının gelişimi konusunda ümit verici tutum içerisinde olsalar da, su kaynaklarının kullanımı konusunda kısa sürede sonuca gidici çabalar içerisinde görülmektedirler. Halen daha birçok mesele, çözümsüz olarak uluslararası gündemi meşgul etmektedir. Buna karşın olumlu yönde gelişmeler de yok değildir.

Sonuç olarak, su sorunu, ciddi bir sorun olarak ortada durmakta ve ekosistemleri ve suyun miktarı, niteliği ve zamanlamasını dikkate alacak bir şekilde devletler, karşılıklı işbirliği içerisinde ve "iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde" sorunlarını çözmek zorundadır. Aksi takdirde ortaya çıkacak sakıncalı durumlar, sadece kıyıdaş devletleri değil, diğer devletleri de doğrudan etkileyecektir. Zaman içerisinde devletler gerekli tedbirleri almazlarsa, kıtlık, açlık, susuzluk, çölleşme, nehirlerin, denizlerin, okyanusların ve yeraltı kaynaklarının kuruması gibi sonuçlar ile karşı karşıya kalması kaçınılmaz görünmektedir.

KAYNAKÇA

- BARRETT, Curtis B. (Temmuz – Ağustos 1999). ‘Development of Global Integrated Water Management Systems’, *Journal of Management in Engineering*, Temmuz – Ağustos 1999, 46 – 50.
- BENCALA, Karin R. ve Geoffrey D. Dabelko, (Bahar/Yaz 2008). ‘Water Wars: Obscuring Opportunities’, *Journal of International Affairs*, Cilt 61, Sayı 2, 21 – 33.
- BISWAS, Asit K. (1999). ‘Management of international waters: opportunities and constraints’, *Water Resources Development*, Cilt 15, Sayı 4, 429 – 441.
- ÇOLAKOĞLU, Elif, *Suya Erişim Bağlamında Su Güvenliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre) Anabilim Dalı, Ankara, 2008.
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, ‘Basın Bültenleri: Üçlü Bakanlar Toplantısı Ankara’da Gerçekleştirildi’, (<http://www.dsi.gov.tr/basinbul/detay.cfm?BultenID=187>), (Erişim Tarihi: 14.02.2010).
- DRAPER, Stephen E., (Kasım – Aralık 1997). ‘International Duties and Obligations for Transboundary Water Sharing’, *Journal of Water Resources Planning and Management*, 344 – 349.
- DUDA, Alfred M. ve David La Roche, (1997). ‘Sustainable Development of International Waters and their basins: Implementing the GEF Operational Strategy’, *Water Resources Development*, Cilt 13, Sayı 3, 1997, 383 – 401.
- EROL, Mehmet S., Alper Şen, Mehmet Şüküroğlu, Saule Baycaun, Nuraniye H. Ekrem, İbrahim Kaya ve Mustafa Ökmen, (2003). *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri* (Edit.: Aziz Koluman), (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi).
- GERLAK, Andrea K. (Kasım 2004). ‘One Basin at a time: The global environment facility and governance of transboundary waters’, *Global Environmental Politics*, Cilt 4, Sayı 4, 108 – 141.
- JARVIS, Todd ve diğerleri, (Eylül – Ekim 2005). ‘International Borders, Ground Water Flow, and Hydroschizophrenia’, *Ground Water*, Cilt 43, Sayı 5, 764 – 770.
- LENTON, Roberto, Kristen Lewis ve Albert M. Wright, (Bahar/Yaz 2008). ‘Water, Sanitation and the Millennium Development Goals’, *Journal of International Affairs*, Cilt 61, Sayı 2, 247 – 258.
- LOWI, Miriam R. (Yaz 1995). ‘Rivers of Conflict, Rivers of Peace’, *Journal of International Affairs*, Cilt 49, Sayı 1, 123 – 144.

- MCLNTYRE, Owen, (2004). ‘The Emergence of an ‘Ecosystem Approach’ to the Protection of International Watercourses under International Law’, *Reciel*, Cilt 13, Sayı 1, 1 – 14.
- MENGİ, Ayşegül ve Nesrin Algan, (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye Örneği*, (Ankara: Siyasal Kitabevi).
- NAKAYAMA, Mikiyasu, (1997). ‘Successes and failures of international organizations in dealing with international waters’, *Water Resources Development*, Cilt 13, Sayı 3, 367 – 382.
- TOKLU, Vefa, (1999). *Su Sorunu: Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları).
- UITTO, Juha I. ve Alfred M. Duda, (Aralık 2002). ‘Management of transboundary water resources: lessons from international cooperation for conflict prevention’, *The Geographical Journal*, Cilt 168, Sayı 4, 365 – 378.
- United Nations, *United Nations Millennium Declaration*, (<http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>), (Erişim Tarihi: 12.02.2010).
- WOLF, Aaron T. (1997). ‘International water conflict resolution: lessons from comparative analysis’, *Water Resources Development*, Cilt 13, Sayı 3, 333 – 365.

TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ PİYASASI VE İSTİHDAMIN YAPISI (1985-2009)

LABOR MARKET AND EMPLOYMENT STRUCTURE IN TURKEY (1985-2009)

İlyas KARABIYIK*

ÖZET

İstihdam sorunu, ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları ve gelişmişlik düzeyleri farklı olması münasebetiyle her ülkede farklı sosyo-ekonomik etkiler meydana getirmesine rağmen gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerin öncelikli çözmesi gereken temel sorunlarından biridir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de; nüfus artış hızının yüksek, işgücünün ise nitelik olarak yetersiz olması, sermaye birikiminin ve yatırımların istenilen düzeyde gerçekleştirilememesi, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, rekabet ortamının ortaya çıkardığı nitelikli işgücü ihtiyacı v.b.nedenler ekonomide istihdam ve işsizlik sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunların doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve çözümleri için uygun politikaların oluşturulabilmesi Türkiye'de istihdamın yapısının sağlıklı olarak belirlenmesi ve değerlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, istihdamın yapısı, işgücü, işgücü piyasası

SUMMARY

Employment problem is the one of basic problem for all countries developed or developing which they have to solve first, though it created different results in every country due to their different socio-economic structure and development level. In Turkey as a developing country; reasons such as high increase rate of population whereas unqualified labor, not being able to create capital foundation and investment in sufficient level, politic and economic unstabilities, lack of qualified labor required by rivalry environment etc. causes employment and unemployment to be revealed as a problem in the economy. In this reason, employment structure in Turkey has to be designated and evaluated correctly.

Key Words : Employment, Employment structure, Labor force, labor market

* Erzincan Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

I. GİRİŞ

Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun istihdam sorunu, günümüz ekonomilerinin çözmesi gereken temel sorunların başında gelmektedir. Bu sorun, ülkelerin ekonomik ve sosyal yapıları ve gelişmişlik seviyeleri birbirinden farklı olduğu için farklı toplumlarda farklı sosyo-ekonomik etkiler meydana getirmiş olsa da toplumların temel sorunlarının odağında bulunmaya devam etmektedir.

İstihdam sorunu ve işsizlik incelenirken öncelikle ele alınması gereken konu, emek arz ve talebinin bulunduğu işgücü piyasanın yapısıdır. İstihdam sorununun bir bütün olarak kavranılması ancak piyasanın arz yönünü oluşturan işgücünün miktarı ve nitelikleri ile talep yönünü oluşturan istihdamın kapasitesi ve nitelikleri bir arada değerlendirildiğinde mümkün olacaktır. Ülkemizde işsizlik sorunu büyük ölçüde konjonktürel ve kısmen de yapısal nedenlerden kaynaklanmakta ise de, sağlıklı ve etkin bir işgücü piyasasının tesisi, bu sorunun çözümüne önemli katkılar sağlayabilecektir. İstihdamın artırılabilmesi ve işsizliğin azaltılabilmesi için, bir yandan ekonomik büyüme ve yatırımların hızlandırılıp istihdam yaratıcı önlemler alınmasına, diğer yandan da mutlaka istihdam için gerekli kurumsal yapının kurulup geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Kendi işgücü ve üretim yapısına uygun bir istihdam politikası olmayan Türkiye’de 2009 yılı, istihdam ve işsizlik açısından oldukça sıkıntılı geçmiştir. Mevcut şartlar altında, önlem alınmadığı takdirde önümüzdeki yıllarda istihdam sorunu daha da derinleşecek ve işsizlik, sosyo-ekonomik istikrarın en büyük tehdit unsuru haline gelecektir. Bu sorunun doğru teşhisi ve uygun çözüm yollarının geliştirilebilmesi için ilk olarak istihdam yapısının ayrıntılı bir şekilde araştırılması zarureti vardır. Bu araştırma, Türkiye’de emek arz ve talebinin yapısını inceleyerek istihdam sorununu ortaya çıkaran unsurların daha iyi anlaşılmasına katkı yapmak amacıyla gütmemektedir.

II. TÜRKİYE’DE NÜFUS VE İŞGÜCÜ ARZI

İşgücü piyasasının arz yönünü belirleyen faktör olan nüfusun miktarı, yapısı ve kullanım şekline bağlı olarak istihdamın yapısını etkilemektedir. Nüfus artış hızı, işgücü artış hızını belirleyen temel değişkendir. İşgücü arzındaki artış hızı doğrudan doğruya nüfus artış hızı ile ilgilidir. İstihdam yapısının bir belirleyicisi olan nüfus, gelişmiş ülkelere göre Türkiye’de daha hızlı artmakta ve nüfusun önemli bir bölümünü de genç yaş grubu oluşturmaktadır. Nüfusun genç yapıda olması, bir taraftan çalışma çağındaki nüfusu, diğer taraftan işgücüne katılan nüfusu artırmaktadır. Her yıl sınırlı olarak artan istihdam olanaklarına karşılık daha fazla artan işgücü, işsizliğin sürekli art-

masıyla sonuçlanmaktadır.¹ Türkiye’de işgücü arzı hızla yükselmekte ve artan işgücüne yeni istihdam alanları yaratmak istihdamın ağırlaşan sorunlarından biri olmaktadır.

İşgücü arzı, bir ekonomide toplam nüfus içinde ekonomik faaliyete katılmak isteyenlerin toplam sayısını ifade etmektedir. Genel nüfus miktarı emek arzının kaynağıdır. Fakat bu kaynak, bütünüyle emek arzına dahil değildir. 15 yaşından aşağı çocuklarla, 64 yaşından yukarı yaşlılar çalışma çağı dışında kabul edilir. Yani, çalışma çağındaki nüfus (çağ nüfus), 15-64 yaş içinde yer alan kişileri kapsamaktadır.² 15-64 yaşları arasındakilerin oluşturdukları çağ nüfusa aktif nüfus da denilmektedir.

Aktif nüfus tanımlaması, bu yaştakilerin aktif ve çalışır durumda olduğunu göstermemektedir. Bu yaş grubu çalışan nüfus olmayıp, çalışma çağına gelen nüfus olduğundan ve iktisaden faal olanların yanında faal olmayanları da kapsadığından, çağ nüfus deyimini daha doğru olmaktadır. Kısacası çağ nüfus, fiilen çalışanların veya çalışmak isteyenlerin sayısını değil, bir ülke nüfusunun istihdam potansiyelini göstermektedir.³ Çağ nüfus, işgücüne katılma oranının bu dönemde en yüksek olması nedeniyle de ayrı bir öneme sahiptir.

Tablo 1. Türkiye’de Nüfusun Ana Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1985-2008) (%)

Yıllar	Top.Nüfus	0-14 Yaş Grubu	15-64 Yaş Grubu	65+ Yaş Grubu	Bağımlılık Oranı(Binde)
1985	50.664	37.5	58.3	4.2	721
1990	56.473	35.0	60.7	4.3	643
1995	60.585	31.7	63.5	4.8	575
2000	66.187	30.0	64.6	5.4	547
2001	67.296	29.7	64.8	5.5	543
2002	68.393	29.5	65.0	5.5	538

¹ Neşe Algan, Mustafa, İldırı, Güçlü ve Büyük Türk Ekonomisi İçin Üretim ve İstihdam Politikaları, Ankara, Eylül 2003, s.142.

² Aslan Eren, Türkiye Ekonomisi, 2.bsk., Bursa 2008, s.16.

³ Eren, Türkiye Ekonomisi, s.16-17.

2003	69.479	29.1	64.0	6.9	534
2004	70.556	28.8	65.5	5.7	527
2005	71.611	28.4	65.7	5.9	502
2006	72.606	28.1	65.9	6.0	516
2007	70.586	26.4	66.5	7.1	504
2008	71.517	26.3	66.9	6.8	495
2009	72.561	26.0	67.0	7.0	490

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> (25.01.2010); Aslan Eren, *Türkiye Ekonomisi*, 2.bsk, Bursa 2008, s.17;

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), Ankara, Mart 2006, s.155; TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus

Kayıt Sistemi 2009 Nüfus Sayım Sonuçları, Haber Bülteni, S. 15, Ankara, 25 Ocak 2010, s.2

Tablo1’de, 1985 ve 2009 yılları arasındaki nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Talo 1’de görüldüğü gibi nüfusun 2/3’ünü çağ nüfusun oluşturduğu görülmektedir. 15 yaşın altındaki ve 65 yaşın üzerindeki üretken olmayan nüfusun, 15-64 yaş nüfusuna oranı olarak tanımlanan bağımlılık oranı, 1985’de binde 721 iken, 2008’de binde 495’e düşmüştür. Bu oranın küçük olması, bir ülkede nüfus artış hızının düşmekte ve istihdam potansiyelinin artmakta olduğunu göstergesidir.⁴ 1985-2008 yılları arasında bağımlılık oranında gözlenen azalma, nüfus artış hızının da azaldığını ifade etmektedir. Bu aynı zamanda, üretken nüfus üzerinde yaşlı ve genç nüfustan kaynaklanan ekonomik yükün önemli oranda hafiflediğini ortaya koymaktadır.⁵

⁴ Eren, *Türkiye Ekonomisi*, s.18-19.

⁵ Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü (UNPD) verilerine göre, 2000-2005 arası dönemde bu oran, Türkiye’de ortalama % 54 iken, gelişmiş ülkelerde daha düşüktür. Örneğin, İngiltere ve Japonya’da % 51, Amerika’da % 50 ve Çin’de % 42’dir. Buna karşılık, Mısır’da % 63, Irak, Kenya ve Nepal’de % 76, Afganistan’da ise % 86’dır. <http://esa.un.org/unpp> (14.01.2010).

Tablo 2. Türkiye’de Nüfus ve İşgücü Değişkenleri (1985-2008)

Yıllar	Toplam Nüfus	Erkek Nüfusu (%)	Kadın Nüfusu (%)	İşgücü	İKO (%)	İstihdam	İstihdam (%)	Eksik İstihdam	EİO (%)	İşsizlik	İO (%)
1985	50.664	50,7	49,3	18.832	56,7	15.360	49,0	-	-	1,375	7,3
1988	53.284	50,1	49,9	19.391	57,5	17.755	52,6	1.282	6,6	1,638	8,4
1990	56.473	50,7	49,3	20.847	56,6	18.539	52,1	1.309	6,5	1,612	8,2
1995	60.585	50,7	49,3	22.673	54,1	20.586	50,0	1.568	7,0	1,700	7,6
2000	64.441	49,9	50,1	23.078	49,9	21.581	46,7	1.591	6,9	1,497	6,5
2001	65.342	49,9	50,1	23.491	49,8	21.524	45,6	1.404	6,0	1,967	8,4
2002	66.237	49,9	50,1	23.818	49,6	21.354	44,4	1.297	5,4	2,464	10,3
2003	67.123	49,9	50,1	23.640	48,3	21.147	43,2	1.143	4,8	2,493	10,5
2004	68.000	49,9	50,1	24.289	48,7	21.791	43,7	995	4,1	2,498	10,3
2005	68.867	49,9	50,1	24.565	48,3	22.046	43,4	817	3,3	2,520	10,3
2006	69.732	49,9	50,1	23.250	48,0	22.330	43,2	890	3,6	2,295	9,9
2007	70.586	50,3	49,7	23.523	46,2	21.189	41,5	742	3,0	2,333	9,9
2008	71.517	50,2	49,8	24.009	46,9	21.315	41,7	788	3,3	3,274	13,6

İKO: İşgücüne Katılma Oranı, EİO: Eksik İstihdam Oranı, İO: İşsizlik Oranı

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr> (15.01.2010); TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Ankara, Aralık 2009, s.27,161; TÜİK, *İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 1*, Ankara, Kasım 2007, s.34, 37; TÜİK, “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2008 Yıllık Sonuçları”, *Haber Bülteni*, S. 79, Ankara, 8 Mayıs 2009, s.1

Tablo 2, Türkiye’de 1985-2008 arası dönemde nüfus, işgücü ve istihdam rakamlarını göstermektedir. Buna göre, Türkiye’de nüfus rakamları bir önceki yıla göre sürekli artış göstermekte olup, 2008 sonu itibariyle 71 milyon 517 bin kişidir. Nüfus artışına rağmen, yıllık nüfus artış hızı düşmektedir ve bu düşüş bağımlılık oranındaki azalmayı desteklemektedir.

Tablo 2’ye göre, işgücüne katılma oranı sürekli bir düşme eğilimi göstererek 2008 yılında 46,9’a gerilemiştir. Bunun anlamı, çalışabilecek yaştaki her 100 kişiden ancak 47 kişinin çalışmakta veya iş aramakta olduğudur.⁶

İşgücüne katılma oranını ülkeler arasında farklılaştıran etkenler ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına bağlı olarak değişmektedir. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, işgücüne katılma oranının düşmesinin sebepleri arasında, gençlerin okulda daha uzun süreler okumaları ve yüksek öğrenime daha fazla sayıda girmeleri gösterilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de işgücüne katılma oranının düşük olması, enformel sektörün yaygın olmasına, ücretsiz aile işçiliğinin ve kendi hesabına çalışmanın önemli ölçüde sürdürülmesine ve sosyo-kültürel nedenlerden dolayı kadın istihdamının önündeki engellere bağlanabilmektedir.⁷

Bu nedenle, işgücünün istihdam edilebilirliğini sorgulamak ve işsizlikteki gelişmeleri ve bu sorunun geleceğini kestirebilmek için işgücü piyasasının çeşitli boyutlarıyla incelenmesi gerekmektedir.

⁶ Bu oran OECD ülkelerinin oldukça gerisinde kalmaktadır. 2008YılındaOECD ülkelerinde ortalama %7.8 olan İşgücüne Katılma Oranı, AB-19 (19 Avrupa Birliği Ülkesinde)’de ortalama %71.4, ABD’de %75.3, Almanya’da %75,9 ve Japonya’da %73.82 dir. <http://www.oecd.org/dataoecd/30/33/43272221.pdf> (26.01.2010).

⁷ DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.102,103 <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8str.pdf> (23.01.2010).

III. İSTİHDAMIN YAPISI

İstihdamın yapısal olarak incelenmesi, ekonominin istihdam yaratma kapasitesi ve yaratılan işlerin niteliği konusunda bilgi vermesi sebebiyle önemli bir analizdir. Bu münasebetle işgücü ve istihdamın niteliklerinin bilinmesi, izlenecek işgücü politikaları ve bu politikaların başarısı açısından fevkalade önemlidir. Özellikle ekonominin yapısal gelişimini görebilmek açısından istihdamın sektörel dağılımındaki değişmelere bakmak; istihdam hacminin niteliklerini görebilmek açısından ise işteki durumuna, cinsiyet ve eğitim düzeyine bakmak lazım gelir.

Türkiye’de ki istihdamın yapısını sektörel ve fonksiyonel olarak ayrı ayrı inceleyebiliriz. Sektörel olarak tarım, sanayi ve hizmetler olarak üç ana sektör çerçevesinde, fonksiyonel olarak ise meslekteki mevki, cinsiyet ve eğitim gibi değişkenler açısından incelemek gerekir.

Türkiye’de toplam istihdamın büyük bir bölümü tarım sektöründen sağlanmakla birlikte, tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı her geçen gün gerilemektedir. Tarım sektöründeki istihdamda işgücü verimliliği düşük ve gizli işsizlik mevcuttur. İşgücü verimliliğinin düşüklüğü yanında yeni iş yaratma hususundaki yetersizlik Türkiye’de istihdamın yapısal özelliklerindedir. İstihdam edilenlerin büyük çoğunluğu yetersiz gelir düzeyinde çalışmakta ve bundan dolayı ücretli kesim istihdam edilenlerin içinde düşük bir oranı oluşturmaktadır.⁸

A. İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı

İşgücünün sektörler itibariyle dağılımı, bir ülkenin iktisadi gelişme açısından seviyesini belirleyen göstergelerden biridir. Azgelişmiş ekonomilerde işgücü tarımda yoğunlaşırken gelişmiş ekonomilerde iktisadi gelişmeye paralel olarak sanayi kesimi tarımın önüne geçer. İktisadi gelişmenin ileri safhasında ise hizmetler kesimi ön plana geçerek tarımın payı en düşük seviyesine ulaşır. Bu durum “Üç Sektör Kanunu” olarak ta nitelendirilir.⁹ İstihdamın sektörler itibariyle dağılımı, ülkenin gelişmişlik düzeyini ve ekonominin bulunduğu seviyeyi göstermesi açısından önemli bir değişkendir.¹⁰

⁸ Dilek Eyüboğlu, *2001 Krizi Sonrasında İşsizlik ve Çözüm Yolları*, Ankara, 2003, s.31-32.

⁹ Sebahaddin Zaim, *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul, 1997, s.147.

¹⁰ Sedat Murat, *Dünden Bugüne İstanbul’un İşgücü ve İstihdam Yapısı*, İstanbul, 2007, s.246.

Türkiye’de istihdamın sektörler açısından dağılımı Tablo 3’de görüldüğü gibi bir seyir izlemektedir.

Tablo 3. Türkiye’de İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı 1980-2009 (%)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	54.2	20.0	25.8	2003	33.9	18.2	48.0
1985	50.4	21.1	28.5	2004	34.0	18.3	47.7
1990	46.9	15.8	38.2	2005	29.5	19.4	51.1
1995	44.1	16.0	39.9	2006	27.3	19.7	53.0
2000	36.0	17.7	46.3	2007	26.4	19.8	53.8
2001	37.6	17.5	44.9	2008	23.7	21.0	55.3
2002	34.9	18.5	46.6	2009	26.1	19.2	54.7

Not: İnşaat, ayrı bir sektör olarak değerlendirilmemiş 1989 yılına kadar “Sanayi” ve 1990 yılından itibaren “Hizmet” sektörü içinde hesaplanmıştır.

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)*, Ankara, Mart 2007, s.163; T.C.Hazine Müsteşarlığı, *Aylık Ekonomik Göstergeler*, Ankara, 18 Aralık 2009, s.73; TÜİK, “HİA 2009 Eylül Dönemi Sonuçları”, *Haber Bülteni*, Sayı: 217, Ankara, 15 Aralık 2009, s.2

Tablo 3’de görüldüğü gibi, Eylül 2009 döneminde çalışanların %54,7’si hizmet sektöründe istihdam edilirken, bunu %26,1 ile tarım ve %19,2 ile sanayi kesimi izlemektedir. Bu haliyle Türkiye ekonomisinin emek yoğun bir ekonomi olduğu söylenebilir.

Bir ekonomide işgücünün vasıf yapısı ile ekonomik kesimler arasında sıkı bir ilişki vardır. Tarım kesiminin ağırlıkta olduğu ekonomilerde işgücünün vasıf seviyesi düşük olmasına karşı sanayi kesimi geliştikçe işgücünün vasıf seviyesi de yükselir.¹¹ Bu çerçevede istihdama tarım ve tarım dışı sektörler itibariyle bakıldığında, tarım sektörünün her geçen yıl istihdam içindeki payı genel olarak düşüyor olsa da, hala istihdam içinde önemli bir paya sahiptir. Bu durumu aşağıdaki Tablo 4’de daha açık bir şekilde görebilmekteyiz.

¹¹ Zaim, *Çalışma Ekonomisi*, s.147.

Tablo 4. İstihdamın Tarım ve Tarım Dışı Sektörlere Göre Dağılımı(%) (Bin Kişi)

Yıllar	Toplam İstihdam	Tarım	%	Tarım Dışı	%
1988	17.755	8.256	46,5	9.499	53,5
1990	18.539	8.444	46,9	9.544	53,1
1995	18.890	9.080	44,1	11.507	55,9
2000	21.581	7.769	36,0	13.812	64,0
2001	21.524	8.089	37,6	13.435	62,4
2002	21.354	7.458	34,9	13.896	64,6
2003	21.147	7.165	33,9	13.982	65,0
2004	19.632	5.713	29,1	13.918	64,7
2005	20.067	5.154	25,7	14.913	69,3
2006	20.423	4.907	24,0	15.516	72,1
2007	20.738	4.867	23,5	15.872	73,7
2008	21.194	5.016	23,7	16.177	75,2
2009 (Eylül)	21.741	5.747	26,1	16.273	73,9

Kaynak: TÜİK, *İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-1*, Ankara, Nisan 2008, s.34; T.C. Hazine Müsteşarlığı, *Aylık Ekonomik Göstergeler*, Ankara, 18 Aralık 2009, s.73

Son yapılan “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Eylül Dönemi Sonuçları (HİA)”na göre istihdam edilenlerin sayısı, 2008 yılının aynı dönemine göre 218 bin kişi artarak, 22 milyon 20 bin kişiye yükselmiştir. Bu dönemde tarım sektöründe çalışan sayısı 302 bin kişi artarken, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı 84 bin kişi azalmıştır.¹²

Sonuçta, son yıllarda tarımda izlenen politikaların bir sonucu olarak kırsal kesimden şehirlere göçün artması ve tarım işçisi konumunda olan işgücünün

¹² TÜİK “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Eylül Dönemi Sonuçları”, Ankara 15 Aralık 2009, s.1.

kısa zamanda sanayi işgücü haline dönüşmemesi, bunun yanı sıra sanayi sektörünün de yeterli istihdam yaratamaması bir taraftan kent işsizliğini artırmakta, diğer taraftan sanayide istihdam alanı bulamayan vasıfsız işgücünün hizmet sektörüne kaymasına ve hizmet sektörünün sağlıksız bir şekilde büyümesine neden olmaktadır. Bundan dolayı, Türkiye ekonomisinde sanayileşmeden çok hizmetleşme olgusu yaşanmaktadır.

B. İstihdamın Meslekteki Mevkiine Göre Dağılımı

İşgücünün meslekteki mevkiine göre dağılımı, ekonomik gelişmenin yönünü tayin etmek açısından önemli bir ölçüttür. İstihdamın özellikleri ve mevcut işlerin niteliğini anlayabilmek için istihdamın işteki konumuna göre nasıl dağıldığını incelemek gerekir. Tarımsal işgücünün fazla olduğu ekonomilerde ücretsiz aile işçileri işgücünün büyük bir bölümünü oluştururken, sanayileşmeyle birlikte ücretsiz aile işçilerinin sayısı azalır.¹³

Sanayileşmeyle birlikte gelişen teknoloji ve sanayileşmeye bağlı olarak işgücü sadece yer değiştirmeyip meslekte değiştirmiştir. Tarımda çalışan köylü ile şehirdeki küçük esnaf sanayi işçisi durumuna geçmiştir. İlerleyen sanayileşmeye paralel olarak işgücü içinde ücretlilerin payı artarken, ücretsiz aile işçilerinin payı azalmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde işveren ve kendi hesabına çalışanların oranı düşük iken, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde kendi hesabına çalışanlar yüksek bir orana sahiptirler.¹⁴ Bu nedenle işgücünün meslekteki mevkiine göre dağılımı emek piyasasının yapısını göstermesi açısından da önemlidir.¹⁵

Türkiye'deki istihdamın yapısı çalışanların meslekteki mevkiine göre incelendiğinde işgücü, meslekteki konumu açısından beş gruba ayrılmaktadır. Bunlar; ücretli ve maaşlılar, yevmiyeli çalışanlar, işverenler, kendi hesabına bağımsız çalışanlar ve ücretsiz yardımcı aile üyeleridir.

Türkiye'de uzun yıllar çalışanların işteki durumlarına göre dağılımında, ilk sırada ücretli ve maaşlı olanlar, ikinci sırada yer almış, fakat 2000 yılından sonra ücretsiz aile işçilerinin sayısı önemli miktarda azaldığı için, kendi he-

¹³ Zaim, *Çalışma Ekonomisi*, s.155.

¹⁴ Sedat Murat, *Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliğinin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı*,

İstanbul, 2000, s.209.

¹⁵ Hacer Ansal, vd., *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik*, İstanbul, Kasım 2000, s.34.

sabına çalışanlar öne geçmiştir. Bu durum, çalışma hayatında sosyal güveneye sahip olanların payının giderek arttığını göstermektedir.

Tablo 5. Türkiye’de İstihdamın Meslekteki Mevkiine Göre Dağılımı (%) (15+Yaş)

Yıllar	Toplam (Bin Kişi)	İstihdam Oranı	Ücretli Maaşlı	Yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz Aile işçisi
1988	17.754	52.6	33.1	7.3	3.5	25.9	30.2
1990	18.539	52.1	33.4	5.6	4.5	26.4	30.1
1995	20.586	50.0	33.0	8.5	5.4	24.5	28.5
2000	21.581	46.7	38.7	9.9	5.1	24.7	21.6
2001	21.524	45.6	39.0	8.2	5.3	24.9	22.6
2002	21.354	44.4	42.0	7.7	5.6	23.8	20.9
2003	21.147	43.2	42.8	7.9	5.0	24.8	19.6
2004	21.790	41.3	42.6	8.3	4.7	24.7	19.7
2005	22.046	41.5	47.0	7.2	5.1	24.7	16.0
2006	22.330	41.5	49.3	7.2	5.4	23.5	14.6
2007	21.189	41.5	51.0	7.1	5.5	22.3	14.1
2008	21.194	41.7	54.4	6.6	5.9	20.4	12.7

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Ankara, Aralık 2009, s.170

1990’da ücretsiz aile işçilerinin çalışanlar içinde %30’u aşan payı, son yıllarda belirli bir azalma göstererek %14 dolayına inmiştir. Bu durum kentleşme olgusunun doğal bir sonucudur. Çünkü, kırsal kesimde kendi tarlasında çalışıyor görünen insanlar (özellikle kadınlar), kente göç ettiklerinde iş aramadıkları için “çalışmayanlar” grubuna dahil edilmektedirler.

Ücretsiz aile işçisi oranının %14’e kadar gerilemiş olması olumlu bir gelişme olsa da tarım sektöründe yüksek olan bu oran günümüzde tarım sektörünün gizli işsizlik deposu olduğunu göstermektedir. Yevmiyeli ve geçici işçi grubunun sayısı ve payı, 1999 yılına kadar artmış; daha sonra azalarak 1992 yılı düzeyine inmiştir. Ücretli ve maaşlı grubun oranı ise 2000 yılından sonra

sürekli bir artış eğilimindedir. Bu durum Türkiye ekonomisinin kapitalist piyasa ekonomisi olma yolunda hızla ilerlediğini göstermektedir.

Eylül 2009 Hanehalkı İşgücü Araştırması sonucuna göre, toplam istihdam 22 milyon 20 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. Buna göre toplam istihdam oranı %42,5 olmuştur. İstihdamdakilerin %59,5'i ücretli, maaşlı ve yevmiyeli, %25,8'i kendi hesabına ve işveren, %14,7'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışma hayatında yer almaktadır.¹⁶

Türkiye'de istihdamın meslekteki mevkiine göre dağılımını cinsiyet (kadın-erkek) açısından da inceleyebiliriz. Cinsiyet açısından istihdamın meslekteki mevkiine göre dağılımını yüzdeler olarak Tablo 6'da görebiliriz.

Tablo 6. Cinsiyet Açısından İstihdamın Meslekteki Mevkiine Göre Dağılımı (%) (15+yaş)

Yıllar	Toplam		Ücretli veya Maaşlı		Yevmiyeli		İşveren		Kendi Hesabına Çalışan		Ücretsiz Aile İşçisi	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1988	12.519	5.235	39.4	18.1	8.4	4.6	4.9	0.2	33.4	6.8	13.5	70.2
1990	12.901	5.637	40.0	18.2	6.5	3.4	6.3	0.4	34.2	8.7	13.0	69.2
1995	14.629	5.958	37.8	21.4	10.0	4.8	7.3	0.7	31.2	8.3	13.6	65.0
2000	15.780	5.801	41.6	30.8	11.9	4.5	6.7	0.7	29.4	11.8	10.4	52.1
2001	15.555	5.971	42.9	28.8	9.7	4.4	7.1	0.7	29.5	12.9	10.8	53.2
2002	15.233	6.122	46.5	30.9	8.4	6.1	7.4	1.0	28.4	12.5	9.3	49.5
2003	15.255	5.892	46.8	32.3	8.7	5.8	6.6	0.7	29.7	11.1	8.2	49.0
2004	14.585	5.047	48.7	38.7	9.1	6.1	6.5	1.0	28.0	9.7	7.7	44.5
2005	14.959	5.108	52.2	42.6	7.7	5.7	7.0	1.0	26.9	13.0	6.1	37.6
2006	15.165	5.258	54.2	45.1	7.5	6.0	7.0	1.3	25.7	12.5	5.4	35.3
2007	15.382	5.356	55.7	46.8	7.5	5.6	7.2	1.4	24.5	11.5	5.0	34.6

¹⁶ TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Eylül Dönemi Sonuçları", *Haber Bülteni*, S. 217,

Ankara, 15 Aralık 2009, s. 2.

2008	15.598	5.595	56.8	47.6	7.0	5.6	7.5	1.4	23.8	11.0	4.9	34.4
------	--------	-------	------	------	-----	-----	-----	-----	------	------	-----	------

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Ankara, Aralık 2009,s.170

Tabloda görüldüğü gibi 1988'den itibaren özellikle kadın işgücünde ücretli veya maaşlı olarak çalışanların oranı artarken; ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı anlamlı bir şekilde düşmüştür. Bu durum çalışma hayatı içinde kadın işgücünün yapısındaki ve işgücüne katılma oranındaki değişmeyi de göstermektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, son 20 yılda yevmiyeli, işveren ve kendi hesabına çalışanların istihdamdaki payı sınırlı olarak değişirken, ücretsiz aile işçilerinin payındaki azalma, ücretli veya maaşlıların payındaki artışa dönüşmüştür.

TÜİK'in Eylül 2009 HİA sonuçlarına göre işgücünün dağılımı ise, %59,5'i ücretli, maaşlı ve yevmiyeli, %25.8'i kendi hesabına ve işveren, %14.7'i ücretsiz aile işçisi olarak gerçekleşmiştir. Ücretli olarak çalışanların %87.8'i sürekli bir işte, %12.2'si ise sürekli olmayan işlerde çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, istihdam edilenlerin %60.3'ü "1-9 kişi arası" çalışanı olan işyerlerinde çalışmakta iken, %2.6'sı ek bir işe sahip ve %3'ü mevcut işini değiştirmek veya mevcut işine ek olarak bir iş aramaktadır.¹⁷

C. İstihdamın Cinsiyet ve Kır-Kent Açısından Dağılımı

İstihdamın yapısına cinsiyet açısından baktığımızda; kadınların işgücüne katılma oranının (%24,8) düşük olduğu gözlenmektedir. Buna karşılık, erkeklerin işgücüne katılma oranı ise %71,3'dür. Ülkemizde, genel olarak işgücüne katılma oranının düşük olması (%47,8), kadınların işgücüne katılma oranının düşük ve nüfusun yaş yapısının genç olmasından kaynaklanmaktadır.

İstihdamın kır ve kent ayrımında, kırsal alanlar tarımsal istihdamı, kentsel alanlar ise sanayi ve hizmetler ağırlıklı bir istihdam yapısını gösterir.

Tablo 7'de görüldüğü gibi Türkiye ekonomisinin tarımsal ağırlıklı olmasından dolayı kırsal kesimde ki istihdam oranının kent deki istihdam oranından daha yüksek olmakla beraber kadın istihdamının erkek istihdam oranına göre

¹⁷ TÜİK, "HİA 2009 Eylül Dönemi Sonuçları", s. 2.

oldukça düşük olduğu da görülmektedir. Kadın istihdam oranı zaman zaman artış göstermiş olsa da genel olarak azalma eğilimindedir ve bu durum 2002'den sonra daha belirginleşmiştir. Aynı zamanda şehirleşme hızındaki artış, köyden kente göçle tarımda ücretsiz aile işçisi olan kadın işgücünün şehirde ev hanımı ve genç kızların ev kızı konumuna geçmesi, kadın işgücünün işgücüne katılma oranındaki düşmeye sebep olmuştur.

Tablo 7. İstihdamın Cinsiyet ve Kır- Kent Açısından Dağılımı (%) (15+ yaş)

Yıl	Toplam İstihdam (Bin Kişi)	İstihdam Oranı				İKO		Genel Olarak	
		Kır	Kent	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	İstih. Oran	İKO
1988	17.755	63.7	42.0	75.1	30.6	81.2	34.3	52.6	57.5
1990	18.538	63.6	41.5	73.5	31.2	79.7	34.1	52.1	56.6
1995	20.587	62.6	40.3	71.7	28.7	77.8	30.9	50.0	54.1
1998	21.779	62.3	40.0	71.4	27.3	76.7	29.3	49.2	52.8
1999	22.048	61.5	39.8	70.0	27.7	75.8	30.0	48.7	52.7
2000	21.581	56.4	40.2	68.9	24.9	73.7	26.6	46.7	49.9
2001	21.523	55.9	38.9	66.5	25.1	72.9	27.1	45.6	49.8
2002	21.354	54.3	38.1	63.9	25.3	71.6	27.9	44.4	49.6
2003	21.148	51.9	37.7	62.9	23.9	70.4	26.6	43.2	48.3
2004	21.791	52.1	38.4	64.7	22.9	70.3	23.3	41.3	46.3
2005	22.046	49.5	39.7	64.8	22.3	70.6	23.3	41.5	46.4
2006	20.954	48.8	40.0	64.5	22.3	69.9	23.6	41.5	46.3
2007	20.738	48.5	40.0	73.9	22.2	69.8	23.6	41.5	46.2
2008	21.194	47.7	39.2	62.6	21.6	70.1	24.5	41.7	46.9
2009/9.ay	22.019	36.0	64.0	72.0	28.0	71.5	27.4	42.5	49.0

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)*, Ankara, Mart 2007, s.161; TÜİK, *İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-1*, 3 bs., Ankara, Nisan 2008, s.37; T.C.Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Aylık Ekonomik Göstergeler*, Ankara, 18 Aralık 2009,

s.67, 70, 72 (2009/9.ay Yılı sonu hesaplanmamış ve yıla ait son veri olduğundan dolayı alınmıştır.)

Esasen 1998 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde izlenen istihdam daraltıcı politikalar ve dolayısıyla artan işgücüne yeterli istihdam alanının yaratılmamış olması işgücünü ümitsizliğe ve iş aramadan vazgeçmeye itmiştir. Bu durum Türkiye’de istihdam oranını ve buna paralel olarak da işgücüne katılma oranını sürekli olarak düşürmüştür.

Sonuç itibariyle Türkiye’de, 2008’de işgücü arzı 23 milyon 805 bin kişi,¹⁸ istihdam oranı %41.7, işgücüne katılma oranı ise %46.9 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 7). Çalışma çağındaki nüfusun yarıdan fazlasının istihdam edilememesi, işgücü üzerinde ümitsizliğe ve dolayısıyla işgücüne katılma oranının düşmesine neden olmuştur. Eylül 2009 döneminde ise, cinsiyet açısından istihdam edilenlerin %72’i erkek, %28’i ise kadınlardan oluşmaktadır.¹⁹

D. İstihdamın Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

İstihdamın eğitim durumuna göre dağılımı, çalışma hayatındaki işgücünün vasfını, kalitesini göstermesi ve kalkınma sürecinde ekonominin yerini anlamak açısından oldukça önemlidir. İyi eğitilmiş vasıflı bir işgücünün varlığı ve toplam işgücü içindeki oranı, bu kaynağın bilgi ve becerisini kullanması ekonomilerin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Tabiatıyla gelişmiş ülkelerde vasıflı ve eğitilmiş işgücü oranı olarak daha yüksek iken gelişmekte olan ekonomilerde bu oran düşüktür.

Türkiye’de, eğitim ve istihdam arasında etkin bir ilişkinin bulunduğunu söylemek oldukça güçtür. İş arayanların eğitim seviyelerinin düşüklüğünün yanı sıra yüksek eğitilmiş olmasına rağmen iş arayanların oranının yüksekliği de önemli boyutlardadır. Bu durum işgücü arz ve talebi arasında dengesizliğe ve dolayısıyla da işsizliğe yol açmaktadır. Diğer taraftan yüksek işsizlik oranlarına sahip gruplar arasında, yüksek okul mezunu olanların sayısında son yıllarda artış görülmektedir. Bunun en önemli nedeni eğitimin işgücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda verilmemesi ve aranılan nitelikte işgücü bulunamamasıdır.²⁰

¹⁸ TÜİK, “HİA 2008 Yıllık Sonuçları”, *Haber Bülteni*, Sayı.79, Ankara, 8 Mayıs 2009, s.1.

¹⁹ TÜİK, “HİA 2009 Eylül Dönemi Sonuçları”, s. 2.

²⁰ Kuvvet Lordoğlu, *Türkiye İşgücü Piyasaları (Durum Raporu)*, İstanbul, 2006, s.60.

Türkiye’de istihdam, eğitim durumu açısından incelendiğinde, tablo 7’de görüldüğü gibi, 2006 yılı sonu itibariyle istihdam edilenlerin büyük bir kısmının (%66,7) lise altı eğitimliler tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Aynı yılda lise mezunlarının istihdam içerisindeki oranı %11, lise ve dengi meslek liselerinin oranı %9,9 iken yüksekokul ve fakülte mezunlarının istihdam içerisindeki oranı ise %12,4’dür. 2007 yılında ise yılın dokuz aylık dönemi baz alındığında lise mezunlarının istihdam içindeki oranı %11,1, lise ve dengi meslek liselerinin oranı %10,1, yüksekokul ve fakülte mezunlarının istihdam içindeki payı ise %13,1 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 8. Eğitim Durumuna Göre İstihdamın Dağılımı (%) (15+yaş)

Yıl	Toplam İstihdam (Bin Kişi)	Okur- Yazar Olmayan	Okur- Yazar Olup Okul Bitirmeyen	İlkokul	İlköğretim, Ortaokul ve Dengi Mesl. Okulu	Lise	Lise dengi Mes- lek Lisesi	Yüksek Okul veya Fakülte
1988	17.755	17.5	9.0	53.0	6.5	5.7	3.3	4.9
1990	18.538	15.4	7.6	54.9	7.4	6.1	3.2	5.3
1995	20.587	10.2	5.1	55.5	9.3	10.0	3.5	6.4
2000	21.581	8.9	3.3	52.8	9.8	10.8	5.7	8.8
2001	21.523	8.8	3.5	52.0	9.9	10.2	6.6	9.1
2002	21.354	7.7	3.2	50.5	10.8	10.2	7.5	10.0
2003	21.148	7.1	2.9	48.8	11.4	10.6	8.2	11.0
2004	21.791	6.8	3.8	48.2	12.1	11.5	7.4	10.3
2005	22.046	5.7	4.4	44.5	13.4	11.4	9.0	11.5
2006	22.330	5.3	4.4	42.9	14.1	11.0	9.9	12.4
2007	21.189	5.0	4.4	41.9	14.5	11.1	10.1	13.1
2008	21.194	4.5	4.6	39.4	15.1	11.1	10.4	14.8

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Ankara, Aralık 2009, s.167; TÜİK, *Ekonomik Göstergeler 2009-II*, Ankara, Ekim 2009, s. 244, 245, 246

Tabloda görüldüğü gibi, lise altı eğitim düzeyine sahip işgücünün istihdam oranı yıllar itibariyle gerilese de okuryazar olmayan, lise ve dengi okul me-

zunları ile yüksek okul veya fakülte mezunlarına göre istihdam oranları daha yüksektir. Bu ise, Türkiye’de istihdamla eğitim arasında etkin bir ilişkinin kurulmadığını göstermektedir.²¹ 1988 yılında lise altı eğitilmişlerin istihdamda ki oranı %68,5 iken bu oran 2006 yılında %61,4’e düşmüştür. Lise ve dengi okul mezunlarının istihdam içindeki payı ise lise altı eğitim düzeyine sahip olanlardan sonra en yüksek paya sahiptir. Bu oran zaman içinde artan bir seyir izlemektedir. Aynı şekilde yüksek okul ve fakülte mezunlarının da istihdam içindeki payları yıllar itibariyle artmış olmakla birlikte arzu edilen düzeyde değildir.

Ülkemizde istihdam edilenlerin eğitim düzeyinin yetersiz olduğu görülmektedir. 2008 yılı itibariyle istihdam olunanların %4,5’i okur-yazar olmayan, %59,1’i lise altı eğitim almıştır. Lise ve dengi meslek liseli eğitilmişlerin oranı % 21,5’i, yüksek okul ve fakülte mezunu olanların oranı ise sadece %14,8’dir. İstihdam edilen erkeklerin, istihdam edilen kadınlara göre eğitim düzeyi ve buna bağlı olarak vasıf seviyesi daha yüksektir. Nitekim istihdam edilen erkeklerin sadece % 2,4’ü okur-yazar değil iken, kadınların % 15,2’si okuma yazma bilmemektedir. 2009 Eylül dönemi Hanehalkı İşgücü Araştırmasına göre istihdam edilenlerin %59,2’i lise altı eğitimlilerden oluşurken %40,8’si lise ve lise üstü eğitimlilerden oluşmuştur.²²

E. İstihdamın Yaş Durumuna Göre Dağılımı

İstihdamın yaş yapısına baktığımızda, Tablo 9’da görüldüğü gibi, çalışanların büyük ölçüde gençlerden oluştuğu; en büyük payı 25-44 yaş arasının oluşturduğu görülmektedir. 2006 yılı itibariyle istihdamdaki işgücünün yaklaşık yarısı 35 yaş altındaki kişilerden oluşmaktadır. Bu grubun içinde ağırlığı 25-34 yaş grubu oluşturmakta ve dönem boyunca da artan bir seyir izlemektedir.

Tablo 9. İstihdamın Yaş Grubuna Göre Dağılımı (%) (15+yaş)

Yıl	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+
1988	26.3	27.2	21.0	14.0	8.7	2.8
1990	25.1	26.8	22.1	14.2	9.2	2.7

²¹ DPT, *İşgücü Piyasası*, Dokuzuncu Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2007, s.49.

²² TÜİK, “HİA 2009 Eylül Dönemi Sonuçları”, s. 2.

1995	24.6	28.8	23.1	12.9	7.5	3.1
2000	21.8	30.7	23.7	13.6	6.8	3.5
2001	20.7	31.0	23.9	14.1	6.8	3.5
2002	19.4	31.8	24.2	14.5	6.8	3.3
2003	17.9	32.5	25.1	14.9	6.5	3.2
2004	17.7	32.3	25.3	15.1	6.6	3.1
2005	17.2	32.7	25.6	15.4	6.2	2.9
2006	16.7	32.9	26.1	15.6	6.2	2.6
2007	16.3	32.9	26.3	15.7	6.3	2.5
2008	16.5	31.6	26.8	16.2	6.3	2.6

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Ankara, Aralık 2009, s.173

Tabloda görüldüğü gibi 15-24 yaş aralığındaki genç işçilerin oranı, 1990'da %25,1 iken bu oran 2006 yılına gelinceye kadar sürekli olarak azalmış ve 2006 yılında %16,7'ye düşmüştür. Genel olarak 25-55 yaş arası işgücünün istihdamdaki oranı yükselmekle birlikte en yüksek değeri %32,9 ile 25-34 yaş grubu oluşturmakta, bunu %26,3 ile 35-44 yaş grubu takip etmektedir. 55 ve üstü yaş grubunun istihdam düzeyinde ise gerileme olmuştur. Bu durum yaş grupları açısından orta yaş grubunun istihdam içindeki payının yüksek, genç işgücünün payının ise düşük olduğunu ifade etmektedir.

IV. SONUÇ

Türkiye'de istihdam ve işsizlik önemli bir sorun alanı olarak gündemdedir. Bir anlamda, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin önündeki en önemli engellerin, istihdam ve işsizlik sorunlarının süreklilik göstermesi ve işgücü piyasasındaki aksaklıklar olduğunu söylemek mümkündür. 2008 yılında baş gösteren küresel ekonomik krizin de etkisiyle işsizlik sorunu hergeçen gün büyüyerek devam etmektedir. Bu sorunun çözümüne katkıda bulunmak amacıyla Türkiye'de istihdamın yapısını inceleyen bu araştırmanın vardığı sonuçlar şunlardır:

Türkiye’de nüfus artış hızının azalmasına rağmen çalışma çağı nüfusu sürekli artmaktadır. Bu durum bir yandan bağımlılık oranını düşürerek olumlu bir sonuç doğururken, diğer yandan her yıl daha fazla insanı istihdam etme baskısını artırmaktadır.

İşgücüne katılma oranı düşmektedir. Bunun nedenleri olarak; gençlerin eğitim için daha fazla zaman harcamaları, kronik işsizliğin insanları iş aramaktan vazgeçirmesi, kayıtdışı istihdam alanının genişlemesi, ücretsiz aile işçiliğinin ve kendi hesabına çalışanların genel olarak azalma eğiliminde olmasına rağmen halen gelişmiş ülkelere göre yüksek olması, kentleşme sürecinde kırdan istihdam edilmiş görünen kadınların şehirde sosyo-kültürel nedenlerin de etkisiyle işgücünün dışında kalması gösterilebilir.

Genel olarak istihdam edilenlerin eğitim düzeyinin düşüklüğü ve emek talep edenlerin arzu ettiği niteliklere sahip olmayan bir işgücü yapısının mevcut olduğu görülmektedir. 2008 yılı itibariyle istihdamın % 48,5’i lise altı eğitimlilerden ve okur-yazar olmayanlardan oluşmaktadır. Yüksek öğretimsizlerin payı ise yalnızca %14,8’dir.

Tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki yerinin azalma eğiliminde olmasına rağmen hala büyük olması ve bu durumun tarım sektöründe bilinen düşük verimliliği ve gizli işsizliği barındırması önemli bir sorun olarak görünmektedir. Eylül 2009 yılı itibariyle istihdamın %36’sının kırdan gerçekleşmiş olması, aynı dönemde genel istihdam oranının ise % 42,5 gibi düşük bir düzeyde olması bu sorunu göstermesi açısından önemli bir göstergedir.

Türkiye’de istihdamla ilgili en olumlu gösterge ise yaş grubu dağılımıdır. İstihdam edilenlerin % 74,5’i orta yaş (25-54) grubundadır.

Bu sorunların çözümünde etkili olacağı düşünülen öneriler şunlardır:

Kalkınmada itici gücün beşeri sermaye olduğu olgusundan hareketle, eğitime ayrılan payın artırılması ve eğitim istihdam ilişkisinin kurulması gereklidir. Eğitim seviyesinin AB ülkelerine göre düşük olması, eğitilmiş işgücünde işsizlik oranının yüksek olması mesleki eğitim politikalarının yanında girişimcilik ve iş yaratmaya yönelik eğitim politikalarına da ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Kadınların işgücüne katılması için eğitim de dahil gerekli politikalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. AB ortalamasının oldukça altında bulunan kadın istihdam ve işgücüne katılım oranını arttırmak için, kadınların istihdamdaki payları kayıtlı sektörler lehine artırılmalıdır. Eğitim programlarında geleneksel meslek alanlarının dışına çıkılarak kadınlar için yeni gelişen meslek alanlarında istihdam yaratılmalı ve fırsat eşitliği yönünde atılması gereken adımlar

lar atılmalıdır. Gençlerin eğitimden iş yaşamına geçişlerini kolaylaştıracak iş ve eğitim programlarının yaygınlaştırılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Tarımdaki istihdamın azaltılarak, işgücü verimliliği ve gizli işsizlik sorunlarının çözülmesi, bunun içinde kentteki istihdam imkanlarının ekonomik büyüme yoluyla artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Algan, Neşe, Ildırır, Mustafa, *Güçlü ve Büyük Türk Ekonomisi İçin Üretim ve İstihdam Politikaları*, Ankara, TİSK Yayınları, Yayın No:236, Eylül 2003
- Ansal, Hacer vd., *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Kasım 2000
- DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)*, Ankara, DPT Yayınları, Mart 2007
- DPT, *İşgücü Piyasası*, Dokuzuncu Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, Başbakanlık DPT Yayın No: 2709 – ÖİK. 662, 2007
- DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8str.pdf> (23.01.2010)
- Eren, Aslan, *Türkiye Ekonomisi, 2.bsk.*, Ekin Kitabevi, Bursa 2008
- Eyüboğlu, Dilek, *2001 Krizi Sonrasında İşsizlik ve Çözüm Yolları*, Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi Yay. No: 674, Mert Matbaası, 2003
- İnternet: <http://www.bumko.gov.tr>. (15.01.2010)
- Lordoğlu, Kuvvet, *Türkiye İşgücü Piyasaları (Durum Raporu)*, İstanbul, İSMMMO Yayın No: 56, 2006
- Murat, Sedat, *Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliğinin Karşılaş-tırılmalı Sosyal Yapısı*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000
- Murat, Sedat, *Dünden Bugüne İstanbul'un İşgücü ve İstihdam Yapısı*, İstanbul, İTO Yayınları, Yayın No:2007-73
- OECD, *Employment Outlook 2009*, <http://www.oecd.org/dataoecd/30/33/43272221.pdf> (26.01.2010)
- T.C.Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Aylık Ekonomik Göstergeler*, Ankara, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, 18 Aralık 2009
- TÜİK, “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2008 Yıllık Sonuçları”, *Haber Bülteni*, Sayı: 79, Ankara, TÜİK Yayınları, 8 Mayıs 2009
- TÜİK, “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Eylül Dönemi Sonuçları”, *Haber Bülteni*, Sayı: 217, Ankara, TÜİK Yayınları, 15 Aralık 2009
- TÜİK, *Ekonomik Göstergeler 2009-II*, Ankara, TÜİK Yayın No: 3338, TÜİK Matbaası, Ekim 2009
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2007*, Ankara, TÜİK Yayın No: 3206, TÜİK Matbaası, Aralık 2008
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Ankara, TÜİK Yayınları No:3361, TÜİK Matbaası, Aralık 2009

TÜİK, *İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-1*, 3.bsk., Ankara, TÜİK Yayınları, Yayın No:3095, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Nisan 2008

Zaim, Sebahaddin, *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997

KOYULHISAR İLÇESİ'NDE GEÇİCİ YERLEŞME ŞEKİLLERİ*

TEMPORARY SETTLEMENTS IN THE DISTRICT KOYULHISAR

Vedat KARADENİZ**

Adem BAŞIBÜYÜK***

ÖZET

Araştırmamızı oluşturan Koyulhisar, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde Sivas iline bağlı bir ilçedir. Yüzölçümü 946 km² olan ilçede ana reliefi dağlık alanlar, vadiler ve akarsular tarafından parçalanmış aşınım yüzeyleri oluşturmaktadır. Karadeniz iklimi ile karasal iklim arasında bir geçiş özelliği gösteren yörede, bitki örtüsü de orman ve step formasyonlarından oluşur.

Ekonominin ekip-biçme, ekip-dikme ve hayvancılığa dayalı olduğu sahada parçalı ve engebeli topografya, çok sayıda geçici yerleşmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tespitlerimize göre yaklaşık 83 kadar geçici yerleşmenin bulunduğu ilçede (yayla, mezra, çiftlik, ağıl, bağ evleri ve alaçık) göçlerle beraber bu yerleşmelerin önemi giderek kaybolmaktadır.

Araştırmada kırsal ekonominin tamamlayıcısı durumunda olan geçici yerleşmelerin fonksiyonel özellikleri yerleşme coğrafyası perspektifinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Koyulhisar, geçici yerleşme, ekonomik fonksiyon, yayla

ABSTRACT

Koyulhisar, forming our study is located in the area of Eastern Black Sea Region and this district is linked to Sivas province administratively. Main relief in the dis-

* Bu çalışma 2010 yılında doktora tezi olarak hazırlanmış olan *Koyulhisar'ın Coğrafi Etüdü* adlı tezden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi. vkaradeniz@hotmail.com

*** Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi. abbuyuk@hotmail.com

trict having 946 km² areas contains mountainous areas, valleys and eroded surfaces by the rivers. In the suburb having the feature of transit nature between Black Sea climate and continental climate, in addition to parallel to this, the vegetation is formed with the formations of forest and steppe.

In the area where the economy is based on cultivation, farming and breeding, the rugged topography has caused the existence of many temporary settlements. According our observations, approximately 83 temporary settlements (e.g. plateau, hamlet, sheepfold, chalet and hut made of brushwood) have been losing their importance with the process of migration.

In this study, these temporary settlements which are the complementary part of village economy are examined from the perspective of settlement geography by presenting these settlements' functional features.

Key Words: *Koyulhisar, temporary settlement, economic functional, plateau.*

I. GİRİŞ

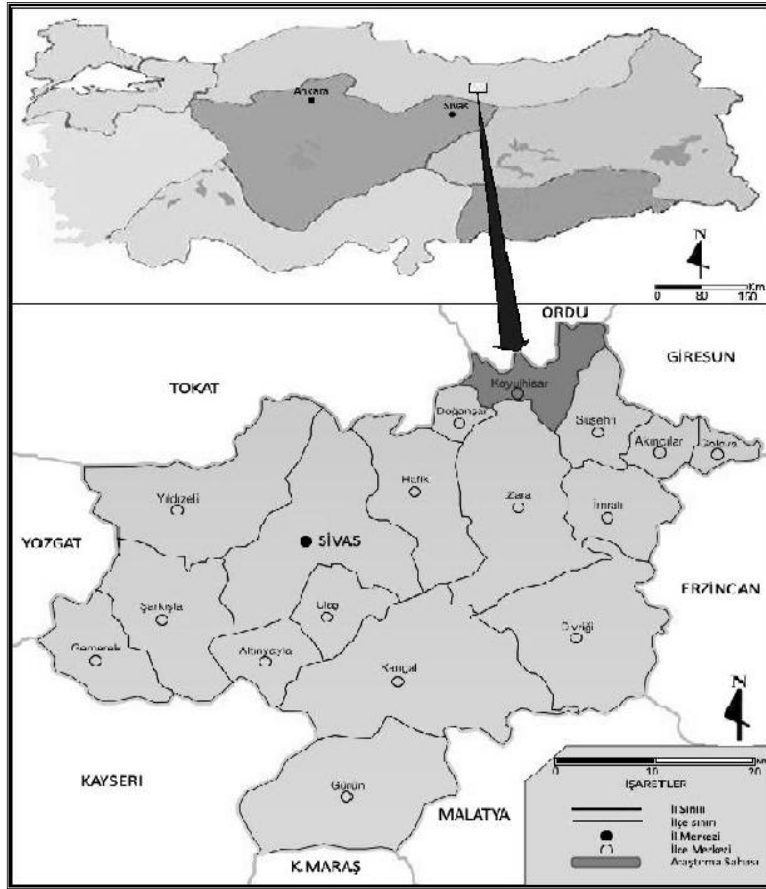
Koyulhisar, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde Sivas ili sınırları içerisinde yer alır. Doğusunda Suşehri (Sivas), kuzeydoğusunda Şebinkarahisar, Dereli ve Kabadüz (Giresun), kuzeyinde Mesudiye (Ordu), batısında Reşadiye (Tokat), güneybatısında Doğanşar (Sivas) ve güneyinde Zara (Sivas) ilçeleri bulunur (Harita 1). İlçeyi kuzeyden Karagöl dağları ile güneyden Köseadağ kütleli sınırlandırmaktadır. Bu sınırlar içerisinde yaklaşık 946 km²'lik bir alan kaplayan Koyulhisar'da yeryüzü şekillerinin genel yapısını dağlık alanlar, akarsular tarafından parçalanmış aşınım yüzeyleri ve vadiler meydana getirir. Bu relief manzarası diğer sosyoekonomik etkenlerle birlikte, bağcılığa vadi tabanlarında bağ evlerinin, dağlık sahaların aşınım maruz kalmış plato düzlükleri ile orman örtüsünün ortadan kaldırıldığı vadi yamaçlarında da yayla ve mezra yerleşmelerini ortaya çıkarmıştır.

Jeolojik temelini Mesozoik serilerden Üst Kretase yaşlı volkano-sedimanter kayaların oluşturduğu¹ Koyulhisar'da çeşitli kayaç formasyonlarına rastlanmaktadır. Genellikle kumlu-kireçtaşı ve yer yer de kumtaşı ve kiltası ardalanması ile temsil edilen bu seri², kuzeydeki İğdir dağı ve çevresinde

¹ Toprak, V., 1989, Tectonic and Stratigraphic Charecteristich Of The Koyulhisar Segment Of The North Anatolian Fault Zone (Sivas-Turkey) O.D.T.Ü. Jeoloji Mühendisliği Bölümü (Doktora Tezi), Ankara, s.11.

² Uysal, Ş., vd., 1995, Koyulhisar (Sivas) Yöresinin Jeolojisi, MTA Raporu, No:9838, Ankara., s.2.

yaygın bir şekilde görülmektedir. Sahanın güneyinde ise, ofiyolitik seriler ve literatüre *Alacalı Jipsli Seri* olarak geçmiş birimler yer alır.³ Yeraltı suyu birikimine önemli ölçüde katkı sağlayan bu jeolojik seriler geçici yerleşmelerin yer seçiminde etkili olmuştur.



Harita 1. Araştırma sahasının konum haritası.

Karadeniz iklimi ile karasal iklim arasında bir geçiş ikliminin görüldüğü sahada yıllık sıcaklık ortalaması 10.6 °C, yıllık yağış miktarı ise 384 mm

³ Lahn, E., 1955, Yeşilırmak-Kelkit Amenajman Projesi Sahasının Tektonik ve Sismik Durumu, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:13-14, İstanbul, s.45.

kadardır. Ancak yeryüzü şekillerinden dolayı kısa mesafelerde sıcaklık ve yağış koşullarında farklılıklar ortaya çıkar. Nitekim kuzeydeki Melet havzasında Karadeniz iklimi güneydeki Kelkit havzasında yerini karasal etkilere bırakmaktadır.

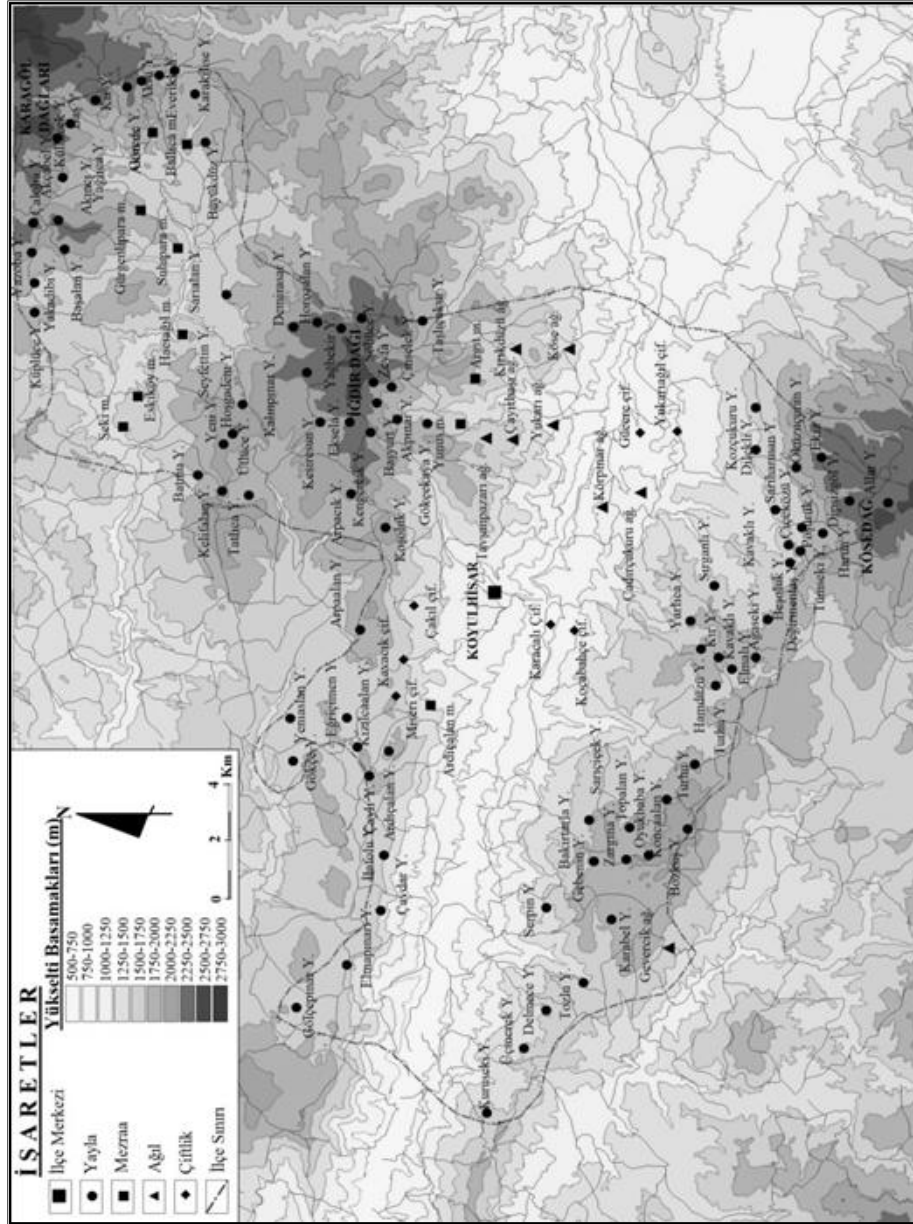
Koyulhisar ve çevresinde Karadeniz ikliminin nemli ormanları ve karasal iklimin step formasyonları yaygındır. Kuzeyde kayın, sarıçam, göknar, gürgen, kestane ağaçlarından oluşan nemli ormanlar, yağış değerlerinin azaldığı Kelkit vadisinde ise alt katlarda maki toplulukları, diğer sahalarda ise stepler ve yer yer ortaya çıkan kuru ormanlar bitki çeşitliliğini oluşturur. Orman üst sınırından sonra ise geleneksel hayvancılık faaliyetleri ve yayla yerleşmeleri açısından önemli olan alpin ve sub-alpin çayır katı yer alır.

Sahanın suları çoğu yerde Yeşilirmak'ın en önemli kolu olan Kelkit çayı ve ona karışan dereler tarafından drene edilmektedir. Aşınmaya elverişli litolojik yapı ve eğim değerlerinin yüksek olmasından dolayı Kelkit çayı dar ve derin bir boğazı kat eder. Kuzey kesim ise Doğu ve Orta Karadeniz bölümleri arasındaki sınırı oluşturan Melet çayı tarafından akaçlanır. Bu vadi tabanları çevresine göre nispeten korunaklı bir konumda olduğundan bağ alanlarının yoğunlaştığı yerler olarak dikkati çeker.

Koyulhisar ilçesinin 2009 yılı nüfusu 12943'tür. Bu nüfusun 4426'sı (%34) kasaba özelliğinde olan Koyulhisar ilçe merkezinde, 8517'si (%66) ise köy ve bağlı yerleşmelerde bulunmaktadır. Temel geçim kaynağının ekip-biçme ve hayvancılığa dayalı olması ilçe nüfusunun önemli bir bölümünün kırsal kesimde toplanmasına neden olmuştur. İlçenin yönetim merkezi olan Koyulhisar kasabasının kentsel fonksiyonlarının yeterince gelişmemiş olması, kırsal ekonomiye bağlı nüfus kitlesini tarım alanları sınırlı olan köylerin yanı sıra geçici ekonomik faaliyet sahalardan yararlanmaya yöneltmiştir. Tarım arazilerinin parçalı ve küçük parsellerden oluşması ise sahadaki yerleşmelerin birbirinden uzakta ve küçük iskân çekirdekleri şeklinde dağılmasına zemin hazırlamıştır. Dağınık yerleşme dokusu aynı zamanda mevsimlik olarak kullanılan, köy ekonomisinin tamamlayıcısı olan⁴ geçici yerleşme şekillerinin ortaya çıkışında önemli bir etkidir.

Koyulhisar ilçesindeki başlıca geçici yerleşme şekilleri; yayla, mezra, çiftlik, ağıl, bağ evleri ve alaçıklar olarak sıralanabilir.

⁴ Doğanay, H., 1997, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:877, Eğitim Dizisi:10, İstanbul, s.274.



Harita 2. Koyulhisar'da geçici yerleşmelerin dağılışı.

II. GEÇİCİ YERLEŞME ŞEKİLLERİ

Türkiye’de mülki idari yapılanmanın dışında kalan yerleşmeler, çeşitli kategorilere ayrılarak incelenmektedir. *Bağlı yerleşmeler*, *köyaltı yerleşmeleri*, *köyden küçük yerleşmeler*, *geçici yerleşmeler* gibi çeşitli isimler altında değerlendirilen bu yerleşmeler idari bir statüye sahip olmayıp genel anlamda köylerin bir yararlanma bölgesini meydana getirmektedirler. Yayla, kom, mezra, dam, ağıl, bağ evleri, kışlak, gibi yerleşmeler hiç kuşkusuz ülkemizin doğal, sosyal ve ekonomik yapısının bir gereğidir. Koyulhisar’da bu grup yerleşmeler içerisinde yayla, mezra, ağıl, çiftlik, bağ evleri ve alaçıklara rastlanmaktadır.

II. YAYLA YERLEŞMELERİ

Koyulhisar’da geçici yerleşmeler içinde en sık rastlanılan yaylalardır (Harita 2). Yeryüzü şekillerinin engebeli olması ve aynı zamanda yüksek kesimlerin geniş yer kaplaması, ilçe genelinde yayla yerleşmesi sayısının artışında en önemli etkidir. Gerçekten de ilçe arazisinin yükseltisi genel olarak 1000 metrenin üzerinde olup, sürekli yerleşmelerin ortadan kalktığı çayır örtüsünce zengin yüksek kesimlerde yayla yerleşmeleri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ilçede hayvancılığın temel ekonomik faaliyetlerden biri hatta en önemlisi olması yaylacılığın önemini daha da artırmaktadır. Bilindiği gibi ülkemizin birçok yöresinde sürdürülen geleneksel hayvancılık faaliyetlerinde gür otlak alanlarına ihtiyaç duyulur. Ancak son yıllarda kırsal kesimden şehirlere olan göçlerle beraber yaylacılık faaliyetleri giderek eski önemini yitirmiş, birçoğu artık yaz aylarında dinlenme amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Koyulhisar’da da geleneksel hayvancılığın yanı sıra yaylalar son yıllarda rekreasyonel faaliyetlerin yapıldığı birer dinlenme merkezi şekline dönüşmektedir.⁵

İlçede başlıca yaylacılık faaliyet alanları Kelkit Çayı’nın her iki yamacı boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanan Köseadağ kütlesi ve İğdir dağının yüksek kesimleri ile Melet vadisinin kuzeyinde kalan Karagöl dağlarının ilçe sınırlarında kalan yamaçlarıdır. Köseadağ kütlesi üzerindeki yaylalar, orman

⁵ Başibüyük, A., Yazıcı, H., Ertürk, M., 2001, Eğriçimen Yaylasında (Koyulhisar-Sivas) Rekreatif Yaylacılık, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:36, İstanbul, s.31-48.

Akpınar, E., 2001, Kelkit ve Çevresinde Yaylacılık, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:3, Erzincan, s.117-134.

Koca, H., 1995, Gözne’de Yayla Turizmi, Atatürk Üniversitesi, K.K.E.F., Coğrafya Eğitimi Bölümü, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:1, Erzurum, s.281-301.

örtüsünün tahrip edildiği alanlar ile orman üst sınırında akarsular tarafından aşındırılmış tekne biçimli vadiler ve korunaklı yamaçlarda yer alırlar. Buradaki yayla yerleşmelerinin yer seçiminde öncelikli amaç su kaynaklarına yakın olma isteğidir. Bununla birlikte olumsuz iklim koşullarından korunma ve ulaşım kolaylığı gibi faktörler de yerleşmelerin bu sahalarda ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Bitki örtüsü bakımından güneydeki Köseadağ kütesine göre daha zengin olan İğdir dağının yüksek kesimlerindeki yaylalar ile Karagöl dağlarının güney yamaçlarındaki yaylaların bir kısmı orman içindeki vadi düzlüklerinde veya yamaçlarda orman örtüsünün ortadan kaldırılması sonucunda oluşan otlak alanlarında, diğer bir kısmı ise ormanın üst sınırında alpin çayır katındaki düz sırt alanlarında kurulmuşlardır (Fotoğraf 1).

Yayla yerleşmeleriyle bağlı oldukları yerleşmeler arasındaki mesafe genelde yakındır. Son yıllarda yapılan yollarla yaylalara kısa sürede ulaşabilmek mümkündür. Köyler ile yaylalar arasındaki mesafe genelde 5–10 km. arasında değişmektedir. Ancak bazı yaylalara ulaşmak için uzun bir mesafeyi kat etmek gerekmektedir. Örneğin; Sarıkaya köyü ile köyün kuzeyindeki İlafolu yaylası arasındaki mesafe yaklaşık 45 km kadardır. Yayla yolları genellikle akarsular tarafından açılmış vadi tabanlarını takip etmektedir.

İlçede yaylacılık faaliyetleri kırsal kesimden büyük şehirlere olan göçlerle birlikte giderek önemini yitirmektedir. Bu nedenle geçmişte kullanılan bazı yaylalar günümüzde göçler ve hayvan sayısının azalmasıyla birlikte terk edilmiş durumdadır. Gerçekten de 20-30 yıl öncesine kadar hayvancılıkla uğraşan hemen her ailenin katıldığı bu mevsimlik yer değiştirme hareketine⁶ günümüzde (2008 yılı) 2063'ü hayvancılık 857'si rekreasyon amaçlı olmak üzere toplam 2920 aile katılmaktadır. Eski fonksiyonunu kaybetmiş olsa da son yıllarda yaylalara rekreasyon amacıyla çıkan aile sayısında bir artış gözlenmektedir. İklimi ve doğal güzellikleriyle insanlara rahat ve huzur verici bir ortam sunan, eşsiz doğaya sahip yaylalara son yıllarda başta elektrik ve su olmak üzere birçok alt yapı hizmetinin götürülmesiyle gelecekte eko turizm açısından önemli birer turizm merkezi haline gelecekleri ifade edilebilir.

Koyulhisar'da yaylalara Mayıs sonu Haziran ayı başlarında çıkılır, Eylül sonu Ekim ayı başlarında inilir. Yaylalara gidiş ve dönüşler doğrudan ger-

⁶ Alagöz, C. A., 1993, Türkiye'de Yaylacılık Araştırmaları, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:2, Ankara, s.1.

çekleşmektedir. Ülkemizin bazı bölgelerinde yapılan şekliyle kademeli yaylacılık⁷ yapılmamaktadır. Hayvancılık faaliyetlerinden farklı olarak rekreasyon amaçlı yaylacılıkta yayla alanlarına iniş-çıkışlar okulların eğitim öğretim süresine göre belirlenmektedir.



Fotoğraf 1. Eğriçimen deresi vadisinde kurulmuş Eğriçimen yaylasından bir görünüm.

Yaylada yapılacak işler aile bireyleri arasında işbölümü esasına dayanır. Köylerde başta tahıl tarımı olmak üzere zirai faaliyetlerle uğraşacak bir nüfus kitlesine ihtiyaç duyulduğundan aile fertlerinden bir kısmı sürekli ikamet edilen yerleşmede kalırken, bir kısmı ise yaylacılığa katılmaktadır. Köye yakın bazı yaylalarda ise, aile bireylerinin tamamı yaylaya çıkmakta, erkekler köydeki işler için gününbirlik köye gidiş gelişler yapmaktadır. Yaylalarda hayvanlar erkekler tarafından otlatılır. Otlatma işi aileler arasında *keçik* (sıra) usulüne göre olmaktadır. Şöyle ki, her aile kendi hayvanlarını ayrı ayrı otlatma yerine yayladaki bütün hayvanlar bir araya toplanmakta ve sıra usulüne göre otlatma işlemi yapılmaktadır. Otlatma sahası olarak çevredeki otlak-

⁷ Güner, İ., 1995, Iğdır Ovası ve Çevresinde Yaylacılık, Atatürk Üniversitesi, K.K.E.F., Coğrafya Eğitimi Bölümü, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:1, Erzurum, s.238.

ların yanında ormanlık alanlarındaki boşluklardan da yararlanılır.

Yayla meskenlerinde genellikle çevreden sağlanan yapı malzemeleri kullanılmıştır. Yörede yaygın olan taş ve ahşap malzeme meskenlerde en fazla kullanılan mesken yapı malzemesidir. Orman örtüsü bakımından zengin olan kuzeydeki İğdir ve Karagöl dağlarındaki geleneksel yayla meskenlerinde ahşap malzeme ön plana çıkarken, güneydeki Köseadağ kütlesi çevresindeki yaylalarda taş malzeme hâkim yapı gerecidir. Alt katı taş üst katı ahşap malzemedan yapılan iki katlı meskenlerde ise, alt kat hayvan barınağı üst kat ise konut olarak kullanılır (Fotoğraf 2). Ahırın önünde çoğu kez ahşap malzemedan yapılmış ağıllar yer alır. Yörede *Eyrek* adı verilen bu ağıllarda, hayvanların sağım işleri yapılmaktadır. Üst kat ise aile bireylerinin barınması için düzenlenmiştir.



Fotoğraf 2. Eğriçimen yaylasında sayıları azalmakta olan geleneksel yayla konutlarından biri.

Koyulhisar yaylalarındaki meskenlerde son yıllarda ülkemizin çoğu yöresinde olduğu gibi tuğla, briket, sac gibi fabrikasyon yapı gereçlerinin kullanıldığı dikkati çekmektedir (Fotoğraf 3, 4). Büyük çoğunluğu iki katlı ve balkonlu olan betonarme meskenlerin, alt katları depo olarak kullanılır. Bu meskenlerin iç bölmeleri geleneksel yayla meskenlerine göre geniş, oda sayıları daha fazladır. Bu özellikteki meskenlerin en önemli dezavantajı ise

doğal çevreyle uyumlu olmamalarıdır.



Fotoğraf 3. Kavacık köyüne bağlı Yakadibi yaylasında modern bir yayla konutu.

Hayvancılığın hâkim fonksiyon olduğu Koyulhisar yaylalarında çeşitli hayvansal ürünler üretilmektedir. Yaylalarda üretilen süt; tereyağı, peynir ve çökelek olarak değerlendirilir. bu ürünler çoğunlukla pazartesi günü kasaba pazarında satışa sunulmaktadır. Geriye kalan kısmı başta İstanbul olmak üzere ilçe dışında yaşayan akraba ve yakınlarla gönderilmektedir.



Fotoğraf 4. Sarıçiçek yaylasında son yıllarda sayıları artmakta olan modern yayla evlerinden biri.

III. MEZRA YERLEŞMELERİ

Koyulhisar'da görülen geçici yerleşmelerden biri de sahada *mezere* adı verilen mezra yerleşmeleridir. Mezra yerleşmelerine Kelkit havzası ile kuzeydeki Sisorta yöresinde rastlanmaktadır. Ancak bu iki sahadaki mezraların ortaya çıkışında farklı unsurlar etkili olmuştur. Kelkit vadisinde Çukuroba köyüne bağlı olan Yunus (Yanos) ve Argıt mezraları ile Kalebaşı köyüne bağlı Ardıçalan mezrası hayvancılık faaliyetine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Hayvanların köy yerleşmeleri çevresindeki tarım arazilerine zarar vermemesi yanında, yaylacılık mevsimi dışında kalan devrede hayvanların köye sokulmama anlayışı köyün uzağında bağlı bir yerleşme ünitesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁸ Bunun yanında, ilçe topraklarının engebeli olmasından dolayı köy içinde yer sıkıntısı olması, köyün merkezinde özellikle yaz aylarında hayvan gübresinin koku yapması gibi etkenler hayvan barınaklarının köyün yanı başındaki bu yerleşmelere taşınmasını gerektirmiş ve bu

⁸ Tunçel, H., 1996, Mezraa Kavramı ve Türkiye'de Mezralar, Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:5, Ankara, s.82-83.

durum yöredeki mezzraların kurulmasını teşvik etmiştir (Fotoğraf 5).

Bu yöredeki mezzralardan bazıları adeta kışla yerleşmelerinin işlevine⁹ sahiptir. Örneğin, Kalebaşı köyüne ait Ardıçalan mezzrası sakinleri Mart ayı ortalarında mezzraya gelmekte ve yayla mevsimine kadar burada hayvancılık faaliyetlerini sürdürmektedirler. Haziran ayı ortalarından itibaren asıl yayla alanına göç edilmektedir. Yaz boyunca hayvanlar bu yayla alanlarında otlatıldıktan sonra Eylül ayı ortalarından itibaren tekrar mezzralara getirilmekte ve kar yağınca kadar burada otlatılmaktadır. Bu dönemlerde çoğu defa mezza sakinleri köye günlük gidiş-dönüş yapmaktadır. Bununla beraber bazı geceler mezzrada kalınması durumunda derme-çatma şekilde yapılmış barakalar mesken olarak kullanılmaktadır. Mezzralarda hayvancılık faaliyetleriyle beraber az da olsa çavdar, fiğ, arpa ve buğday ile kışlık kuru ot üretimi de yapılmaktadır.

İlçedeki diğer mezzralar kuzeydeki Sisorta yöresinde yer alır. Bu sahadaki mezzraların ortaya çıkışında köy nüfusunun çoğalmasına bağlı olarak yakın çevredeki orman ya da boş arazinin açılması suretiyle yeni tarım alanlarının yakınına yerleşmek amacı¹⁰ etkili olmuştur. Örneğin; Aksu köyüne bağlı Aksu ve Gürgenlipara mezzraları, Balhıca köyüne ait Balhıca mezzrası ile Ortaköy'e ait Hacıağıl ve Kızıltaş mezzraları bu şekilde ortaya çıkmıştır. Hatta bugün köyün bir mahallesini oluşturan Sulupara eski bir mezza yerleşmesi iken zamanla sürekli bir mahalleye dönüşmüştür. Birkaç ailenin mülkiyetinde olan buradaki mezzralarda ekip-biçme faaliyetleri ön plandadır. Ancak bu sahada yer alan Eskiköy ve Seki mezzraları hayvancılık faaliyetlerinin hâkim fonksiyon olması bakımından Sisorta yöresindeki diğer mezzralardan ayrılmaktadır.

⁹ Tunçel, H., 1996, s.83.

¹⁰ Tunçel, H., 1996, s.81.



Fotoğraf 5. Çukuroba köyü'ne bağlı Yunus (Yanos) mezarası.

Hayvancılık faaliyetlerinden dolayı hayvan barınağı ve eklentilerinin asıl unsurlarını oluşturduğu mezralarda meskenler saha genelindeki diğer kırsal yerleşmelerde olduğu gibi yakın çevreden sağlanan malzemeden yapılmıştır. Meskenlerde taş malzemeyle ahşap malzeme beraber kullanılmıştır. Örtü gereci olarak beşik çatı sistemi kullanılmış ve çatının üzeri sacla kapatılmıştır.

IV. AĞIL YERLEŞMELERİ

Sahadaki mezra yerleşmelerinde olduğu gibi ağıl yerleşmelerinin ortaya çıkmasında da hayvanların köy içine sokulmama isteği birinci derecede rol oynamıştır.¹¹ Bu yönüyle ağıl yerleşmeleri ülkemizin bazı bölgelerindeki saya yerleşmelerine benzerlik göstermekle birlikte, doğal çevre şartları, mesken şekli, planı ve kalış süreleri bakımından bir takım farklılıklara sahip-

¹¹Tunçdilek, N., 1967, Türkiye İskan Coğrafyası Kırsal İskan (Köy-Altı İskan Şekilleri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:1283, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:49, İstanbul, s.155.

tirler.¹² Kullanım alanı ve yararlanma bakımından sahadaki ağıllar iki kısımdan oluşur. Birinci kısım; üstü kapalı, hayvanları olumsuz hava koşullarından, yırtıcı hayvanların tehlikesinden ve hırsızlık olaylarından korumak için üzeri kapatılmış bölümdür. Bu bölümün önünde küçükbaş hayvanların sağıldığı ve kuzuların emzirildiği üstü açık çevresi çitle çevrili kısım yer alır. Akşamları hayvanlar ağıllarda muhafaza edilmekte, sabah erken saatlerde ise çevredeki otlak sahalara salınmaktadır. Ağılların hemen yanındaki çoban kulübeleri ise çobanların geceleri geçirdiği barınaklardır.

Ağıl yerleşmeleri genellikle orman örtüsünün antropojen nedenlerle zayıfladığı, köye yakın, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine uygun otlakların olduğu Köseadağ ve İğdir dağlık kütlelerinin sırt bölgelerinde kurulmuşlardır. Yaz aylarında kullanılan bu yerleşmeler, hayvan sahibi ailelerin meskenlerinin köyde yer alması, olumsuz hava koşulları, ağıl ile köy arası günlük gidiş-geliş mesafesinin uzak olması gibi nedenlerden dolayı kısmen terk edilmektedir (Fotoğraf 6). Yazın ağıllarda barınan hayvanlar kışın köye götürülmekte ve burada beslenmektedir.



Fotoğraf 6. Kayaören köyüne ait bir ağıl: Tavşanpazarı Ağılı.

¹² Köse, A., 1995, İvrindi Çevresinde Sığa Yerleşmeleri, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:1, Erzurum, S.314-335.

Ağıllarda meskenler diğer kır yerleşmelerinde olduğu gibi çevreden sağlanan malzemeye basit bir şekilde inşa edilmiştir. Sahada ahşap malzemenin yaygın olduğu yerlerde hayvan barınakları tomrukların üst üste dizilmesiyle çantı şeklinde yapılmıştır. Çatısı beşik çatı türünde olup, üzeri sac ile örtülmüştür. Taş malzemenin bol olduğu Köseadağ kütlesindeki ağıllarda ise, taş malzeme derme çatma bir şekilde çamur harcı ile bağlanmıştır. Ağılın yanı başında çoban kulübesi yer almaktadır. Kapalı ağılın önündeki açık olan bölüm ise ya ahşap çitle ya taş malzemeye ya da madeni tel ile çevrilmiştir. Ağıllarda plan bakımından bir standart olmayıp, büyüklüğü beslenen hayvan sayısına göre değişmektedir.

IV. ÇİFTLİK YERLEŞMELERİ

Çiftlik yerleşmeleri ekonomik faaliyetin türüne göre kalıcı ya da mevsimlik olabilmektedir.¹³ Koyulhisar'daki çiftlik yerleşmelerinden Karacaali ve Kavacık çiftlikleri sürekli, Miseri, Çakıl, Gücere, Kocabahçe çiftlikleri ise geçici olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 8). İlçede tarım yapılabilecek arazilerin sınırlı olması çiftlik yerleşmelerinin ortaya çıkışında etkilidir. Hayvancılık hâkim ekonomik faaliyet olmakla beraber, bazı çiftliklerde hayvancılık ve ekip-biçme faaliyetleri birlikte yürütülmektedir. Bu yerleşmelerinin bir diğer özelliği de arazilerinin fazla geniş olmaması ve anayollara yakın olmalarıdır. Yerleşme çekirdeği birkaç ev ve eklentisinden oluşmakla birlikte, yapılan ekonomik faaliyetin türüne ve boyutlarına göre eklentiler değişiklik göstermektedir.

İlçedeki çiftliklerde beslenen hayvanlar Mart ayından itibaren çiftlik çevresindeki otlak alanlarında otlatılır. Eğer besi hayvancılığı yapılıyorsa hayvanlar çiftlikte ince yemlerle beslenmekte, yapılmıyorsa yaylaya götürülmektedir. Bazılarında hayvancılık faaliyetlerine ek olarak ailenin ihtiyaçlarına göre buğday, arpa, patates, lahana ve domates üretimi de yapılmaktadır. Orman bölgesine yakın olan Kavacık ve Miseri çiftliklerinde ormancılık ta ilave bir ekonomik faaliyet olarak sürdürülmektedir.

Çiftlik yerleşmelerindeki meskenler de diğer geçici yerleşmelerde olduğu gibi yakın çevreden sağlanan malzemelerle yapılmıştır. Ancak son yıllarda fabrikasyon yapı gereçlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Eklentiler çevreden temin edilen geleneksel yapı malzemesi ile inşa edilmişken, aile konutlarında giderek modern yapı gereçleri kullanılmaya başlanmıştır. Saman-

¹³ Tunçdilek, N., 1967, a.g.e., s.121.

lıklar ve tahıl ambarları ise daha iğreti bir tarzda inşa edilmiştir. Aile bireylerinin artmasına paralel olarak konut sayısında artış olabilmektedir. İlçe genelinde olduğu gibi çiftlik yerleşmeleri de göç hareketlerine bağlı olarak nüfus kaybetmektedir.



Fotoğraf 8. Karacaali çiftliğinden bir görünüm.

VI. BAĞ EVLERİ VE ALAÇIKLAR

Sahada Kelkit vadisinin taşkın alanlarındaki verimli tarım toprakları üzerinde ve Köseadağ kütlesi ile İğdir dağının korunaklı kuytu vadilerinde çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilmektedir. Yaz aylarında genellikle köye uzak olan bu sahalarda periyodik bazı işlerin yapılabilmesi (toprağın sürülmesi, ürünün ekilmesi, çapalama, gübreleme, ilaçlama, meyvenin olgunlaştığı dönemde bağın beklenmesi, kurutulması, bağ bozumu ve budama işleri ve pazarlanması)¹⁴ çok defa insanların bağ ve bahçe alanlarında bulunmalarını gerektirmektedir. Bağcılık sezonunda bağların sürekli bakıma ihtiyaç duymasından dolayı ortaya çıkmış olan bu yerleşme şekli, bağcıları ve aileleri zorunlu olarak bu sahalarda yaşamaya itmektir.¹⁵ Bu durum geçmişte gö-

¹⁴ Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.316.

¹⁵ Tunçdilek, N., 1967, a.g.e., s.154.

çebe hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak yayla ile kışlak arasında periyodik göç faaliyetlerine katılan insanların benzer şekilde köy ile ziraat alanları arasında hareket etme ihtiyacından da kaynaklanmış olabilir.¹⁶ Ancak gelişen tarımsal yeniliklerle birlikte önemli hale gelen ticari ziraat faaliyetlerine daha fazla zaman ve emek ayırma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu nedenle köy ile ziraat sahaları arasındaki zaman kaybını azaltmak, ihtiyaç duyulan işgücünden tam verim alabilmek amacıyla tarım alanlarına yakın olma isteği bağ evlerinin ortaya çıkmasını hazırlayan faktörlerden en önemlisidir.¹⁷ Günlük yeme-içme, dinlenme, geceleme, soğuk ve sıcak hava şartlarından korunma gibi durumlar bahçe veya bağın bir kısmına bir mesken yapma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda ihtiyaca göre genellikle tek bir evden meydana gelen bağ evleri ortaya çıkmıştır (Fotoğraf 9).



Fotoğraf 9. Köprübaşı mahallesinde bir bağ evinden görünüş.

Koyulhisar ilçesinde arazinin engebeli ve eğimin fazla olmasından dolayı bağ alanı olarak kullanılan sahaların parsel büyüklüğü genelde 5–10 dekar arasında değişir. Çok defa bu alanın etrafı çit ile çevrilmiş olup, bağcılığın

¹⁶ Göney, S., 1977, Türkiye'deki Bir Eğreti Kır Yerleşme Şekli Hakkında Bazı Yeni Müşahedeler, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı:20-21, İstanbul, s.132.

¹⁷ Girgin, M., 1991, Alaşehir Çayı Vadisinde Bağ Evleri, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, Erzurum, s.153.

yanında çeşitli sebzelerin üretimi de (salatalık, domates, kavun, lahana, fasulye, patates gibi) yapılmaktadır. Az sayıdaki aile tarafından üzüm, kayısı, şeftali, elma, armut, zerdali, erik, kızcılık, ayva, vişne, çilek gibi bağ ürünleri kasabada pazarlanır. Bu ürünlerin üretimi için gerekli olan araç-gereçler ve kimyasal ilaçlar bağ evi eklentilerinde, böyle bir eklentinin olmadığı yerlerde ise evin önündeki alanda muhafaza edilmektedir.

Bağ evleri önceleri çevreden sağlanan ve basit bir şekilde yapılmış eğreti bir yerleşme iken, günümüzde modern meskenlere de sıkça rastlanmaktadır (Fotoğraf 10). Bağcılığın geliştiği ülkemizin bazı bölgelerinde bağ evlerinin birçoğunun çağdaş yapı malzemelerinin kullanıldığı, elektrik, içme suyu gibi alt yapı hizmetleriyle modern köy evlerinden hiçbir farkının olmadığı, bağcılık faaliyetlerinin yanı sıra dinlenme amaçlı kullanılmaya başlandığı dikkati çekmektedir.¹⁸ Nitekim sahada özellikle E-80 karayolu yakınında kurulmuş bağ alanlarında son yıllarda modern bağ evleri inşa edilmektedir. Bağcılığın yanı sıra dinlenme amacıyla da kullanılan bu evler yaz aylarında adeta çağdaş birer yazlık evi¹⁹ işlevi görürler.



Fotoğraf 10. Sahada sayıları son yıllarda artmakta olan modern bir bağ evi.

¹⁸ Girgin, M., 1991, s.154.

¹⁹ Doğanay, H., 1997, s.316.

Çardak ya da *alaçık* sahadaki diğer bir geçici yerleşme şeklidir (Fotoğraf 11). Ahşap direklerin birbirine monte edilmesi suretiyle arada kalan boşlukların arasına ve üstüne sarmaşıklı ağaç ya da çiçek sarılarak yapılmış bir çeşit gölgelik olarak tanımlanabilir.²⁰ Tarla ya da bahçenin bir köşesinde yazın bunaltıcı sıcağından korunmak için yapılmış, üstü kapalı kenarları açık eğreti bir mesken olarak kabul edilebilir. Bu yerleşme şekline özellikle ağaç formasyonunun zayıfladığı ya da ortadan kalktığı antropojen steplerin yaygın olduğu Köseadağ kütlesi çevresindeki tarım alanlarında rastlanmaktadır. Özellikle öğlen sıcağında gölgelik yapma, yeme-içme ve dinlenme ihtiyaçlarının giderildiği bu meskenlerde ayrıca bazı tarımsal aletler muhafaza edilmektedir. Çardak ya da alaçıklar çapalama işlerinin başladığı Mayıs sonunda kurulmakta ve hasat bittikten sonra ya sökülmemekte ya da öylece bırakılmaktadır. Ertesi yıl eğer ahşap direkler deforme olmamışsa üzeri aynı şekilde örtülerek kullanılmaktadır.



Fotoğraf 11. Köseadağ kütlesi yamaçlarındaki parçalı tarım arazilerindeki alaçıklardan biri.

²⁰ İzbirak, R., 1992, Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi:157, İstanbul, s.66.

VII. SONUÇ

Koyulhisar'da engebeli topografyanın etkisiyle kısa mesafelerde değişen doğal ortam özellikleri, farklı geçici yerleşme ünitelerinin ortaya çıkmasına olanak hazırlamıştır. 2008 yılı itibariyle 83 geçici yerleşme tespit edilmiştir. Bunlardan sahada en yaygın olanı yayla yerleşmeleridir. Hayvancılık faaliyetinin hâkim ekonomik faaliyet olduğu bu yerleşmelerde tahıllar, bazı meyve ve sebzeler de üretilmektedir.

Geçmiş yıllarda çok sayıda ailenin katıldığı yaylacılık faaliyetleri son yıllarda genç nüfusun göç etmesiyle giderek eski önemini kaybetmektedir. Bununla beraber göçlerle büyükşehirlere giden ailelerin bir kısmı tatillerini geçirme ve nostaljik duygularını yaşama amacıyla son yıllarda yaylalarda sayfiye konutları inşa etmektedirler. Ancak 1980'li yıllardan itibaren bazı yaylalarda gelişmekte olan bu rekreasyonel faaliyetler henüz istenilen düzeyde değildir. Bu nedenle zengin doğal bitki örtüsü ve su kaynaklarına sahip bu sahalar turizme kazandırılabilir. Bunun için öncelikle yaylalarda başta ulaşım ve elektrik olmak üzere çeşitli altyapı eksiklikleri giderilmelidir.

Sahadaki mezra ve ağıl yerleşmeleri hayvanların köy dışında tutulma prensibiyle ortaya çıkmış olup, zamanla bazıları sürekli oturlan yerleşmeler durumuna gelmiştir. Ancak göçlerle beraber bu yerleşmelerdeki hayvan sayısı da azalmıştır. Hayvancılık ekonomisi için önemli bir yere sahip bu yerleşmelerin ulaşım koşulları ve diğer altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi, hayvanların kış aylarında da buralarda muhafaza edilmesine dolayısıyla köylerde oluşabilecek çevresel soruların ortadan kaldırılmasına olanak sağlayacaktır.

Yörede kuytu vadi yamaçlarında kurulu bağ evleri, geçmişte yaz aylarında sürekli kalınan yerleşmeler durumundaydı. Ancak motorlu araçların yaygınlaşması ile bu geçici yerleşmeler genellikle gündüzleri güneşin etkisinden korunmak veya tarım aletlerini muhafaza etmek amacıyla kullanılan yerleşmeler durumuna dönüşmüştür. Yörede son yıllarda bağcılığın yanında bazı ailelerin dinlenme ve doğal ortamla baş başa kalma arzusu bağ evlerinin rekreasyonel amaçla da kullanılmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, E., 2001, Kelkit ve Çevresinde Yaylacılık, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Erzincan.
- Alagöz, C. A., 1993, Türkiye’de Yaylacılık Araştırmaları, Ankara Üniversitesi, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:2, Ankara.
- Başbüyük, A., Yazıcı, H., Ertürk, M., 2001, Eğriçimen Yaylasında (Koyulhisar-Sivas) Rekreatif Yaylacılık, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:36, İstanbul.
- Doğanay, H., 1997, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:877, Eğitim Dizisi:10, İstanbul.
- Emiroğlu, M., 1977, *Bolu’da Yaylalar ve Yaylacılık*, Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Yayınları No:272, Ankara.
- Girgin, M., 1991, Alaşehir Çayı Vadisinde Bağ Evleri, Atatürk Üniversitesi, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, Erzurum.
- Göney, S., 1977, Türkiye’deki Bir Eğreti Kır Yerleşme Şekli Hakkında Bazı Yeni Müşahedeler, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sayı:20-21, İstanbul.
- Güner, İ., 1995, Iğdır Ovası ve Çevresinde Yaylacılık, Atatürk Üniversitesi, K.K.E.F., Coğrafya Eğitimi Bölümü, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:1, Erzurum.
- Karadeniz, V., 2010, Koyulhisar’ın Coğrafi Etüdü, Atatürk, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Koca, H., 1995, Gözne’de Yayla Turizmi, Atatürk Üniversitesi, K.K.E.F., Coğrafya Eğitimi Bölümü, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:1, Erzurum.
- Köse, A., 1995, İvrindi Çevresinde Savaş Yerleşmeleri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:1, Erzurum.
- Lahn, E., 1955, Yeşilirmak-Kelkit Amenajman Projesi Sahasının Tektonik ve Sismik Durumu, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:13-14, İstanbul.
- İzbırak, R., 1992, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi:157, İstanbul.
- Özav, L., 1996, Simav Depresyonu ve Çevresinde Geçici Yerleşme Şekilleri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:23, Erzurum.
- Özav, L., 1996, Oltu İlçesi’nde Geçici Yerleşme Şekilleri, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:4, Erzurum.
- Tanoğlu, A., 1966, *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul üniversitesi Yayınları No:1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:45, İstanbul.

- Toprak, V., 1989, *Tectonic and Stratigraphic Charecteristich Of The Koyulhisar Segment Of The North Anatolian Fault Zone (Sivas-Turkey)*, O.D.T.Ü. Jeoloji Mühendisliği Bölümü (Doktora Tezi), Ankara.
- Tunçdilek, N., 1964, Türkiye’de Yaylalar ve Yaylacılık, *İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, İstanbul.
- Tunçdilek, N., 1967, *Türkiye İskan Coğrafyası Kır İskanı (Köy-Altı İskan Şekilleri)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:1283, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:49, İstanbul.
- Tunçel, H., 1996, Mezraa Kavramı ve Türkiye’de Mezralar, *Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:5, Ankara.
- Uysal, Ş., vd., 1995, Koyulhisar (Sivas) Yöresinin Jeolojisi, MTA Raporu, No:9838, Ankara.
- Yazıcı, H., 1994, Tercan Ovası ve Çevresinde, Kırsal Yerleşmeler “Geçici Yerleşmeler” *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:29, İstanbul.

MODEL VE ZİHİNSEL MODELLER

MODEL and MENTAL MODELS

Hüseyin Cahit KAYHAN *

ÖZET

Bilgi felsefesi (Epistemoloji) alanında çalışan bilim adamları bilginin oluşması konusunda farklı yorumlamalar getirmişlerdir. Ancak bu yorumlamaların merkezinde hep zihin yer almaktadır. Dışarıdan gerekli verilerin alınmasından sonra zihnimizde bu veriler anlamlı hale getirilmektedir. Bu makalede, bilgi ve zihinde bilginin oluşumundan bahsedilerek, literatür incelemesi doğrultusunda, model, zihinsel model kavramlarından ne anlaşıldığı açıklanmaya ve bu gibi teorilerin eğitim ortamlarına ve araştırmalara sağlayabileceği katkıları dile getirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Model, Modelleme, Zihinsel Modeller*

ABSTRACT

The scientists who study the philosophy of knowledge (epistemology) debate on how knowledge is produced. However, at the center of this debate is always the mind. After receiving the required information from outside, this data is turned into meaningful pieces in our minds. In this paper, knowledge and construction of knowledge in the mind is discussed and in the light of literature review, model and mental model theories are explained and an attempt to express the contributions of these theories to educational research and practice will be made.

Key Words: *Model, Modelling, Mental Models*

* Dr Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı Denizli/Türkiye. e-mail: hckayhan@gmail.com

I. GİRİŞ

Bilgi ve zihinde bilginin nasıl elde edildiği, beyinde öğrenmenin nasıl gerçekleştiği, çeşitli duyu organları ile zihinde toplanan verilerin nasıl anlamlı hale getirildiği geçmişten-günümüze araştırmacıları meşgul eden bir uğraşı olmuştur.

Bu çalışmada; bilgi, bilgi çeşitleri ve bilginin açığa çıkmasında zihinsel modellerin nasıl bir işlevi olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Konunun detayları; Bilgi ve Zihinde Bilginin Oluşumu ve Zihinsel Modeller olmak üzere iki temel başlıkta ele alınmaktadır. Zihinsel modeller, Model nedir? Modellerin Sınıflandırılması ve Zihinsel Modeller nelerdir? Alt başlıkları doğrultusunda bir bütünlük içinde verilmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise, eğitim ortamlarını düzenlenmesi ve araştırmalar için öneriler yer almaktadır.

II. BİLGİ VE ZİHİNDE BİLGİNİN OLUŞUMU

Bilgi felsefesi (Epistemoloji) alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, orta çağdan günümüze bilginin kaynağına ilişkin yapılan eleştiriler aktarılmaktadır. Orta çağda, Gazali'nin aklın sınırları ve kapasitesini ortaya koymaya yönelik olarak başlattığı süreç, John Locke, David Hume gibi batılı bilim adamlarında akli tek unsur olarak gören *rasyonalizm* düşüncesinde kendini bulmuştur. Daha sonraları süreç Kant ile *dogmatizm* ve *septisizm*'e yönelik eleştirilerde kendini ortaya koymaktadır. Abbe Borbe'nin eleştirileri doğrultusunda Bohor (1331:395)'un çevirisinde (akt: Taşkın, 281-282) Kant'ın açıklamalarında bilginin doğasına ilişkin olarak şu fikirler yer almaktadır:

Duyusal dünya, bilgimizin ve deneyimizin tek verisini oluşturur, ve bilgi duyunun verileri ve olgularıyla mümkün olur. Anlaşılır dünya ise "teorik bir yanılma" 'dan başka bir şey değildir. Salt aklın gücü yanılmatıcıdır; anlama yetisinin ilkeleri, nimenler alanında değil, fenomenler alanında uygulanabilir; akli sınırlamak demek onun nesnelliğini gerçekleştirmek demektir.

Özetle, bilgi felsefesi (Epistemoloji) alanında çalışan bilim adamları bilginin oluşması konusunda farklı yorumlamalar getirmişlerdir. Ancak bu yorumlamaların merkezinde hep zihin yer almaktadır. Howe ve Berru, bilginin oluşabilmesi için hem deney hem de zihnin gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Howe ve Berru, 2000). Bredo'ya göre ise, kişi deney yoluyla dışarıdan gerekli verileri alır. Fakat bu verilerin anlamlı hale dönüştürülmesinde zihnin

katkıları söz konusudur. Böylece zihin anlamlandırma yapmak zorunda kalmaktadır. Zihin anlamlandırma sürecinde deneysel verilerden yararlanır, fakat anlamlandırılan unsur nesnelere kendisi değildir (Bredo, 2000). Bilginin kaynağına ilişkin olarak yazılacak çok şey vardır. Ancak bu makalenin amacı bilginin kaynağına ilişkin tartışmalara yer vermek olmadığı için burada kısa bir hatırlatma yapmanın yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu aşamadan sonra bilgi türlerinden bahsedilerek zihinsel modeller tanıtılmaya çalışılmaktadır.

Literatür incelendiğinde Piaget'e göre bilgi temelde Sosyal bilgi, fiziksel bilgi ve kavramsal bilgi olmak üzere üçe ayrılır. Sosyal bilgi toplumsal anlaşmalarla ilgili olan bilgi olup sosyal etkileşimle kazanılır. Fiziksel bilgi, fiziksel objelerin özelliklerine dayalı bilgi olup fiziksel objelerin manipülasyonu ile elde edilir. Kavramsal (mantıksal-matematiksel) bilgi ise, somut nesnelere doğrudan soyutlanamaz ve bireyin bu bilgiyi zihninde oluşturduğu Piaget tarafından dile getirilmiştir. Zihinde oluşan bu bilgi soyut bir fikirdir ve daha sonra nesnelere bakmak için bir bakış açısı olarak kullanılmaktadır (Piaget, 1976). Hiebert ve Lefevre 1986'da Kavramsal ve prosedürel (işlemsel) bilginin çerçevesini şöyle tanımlamışlardır: İşlem bilgisi iki kısımda açıklanır. Birinci kısım matematiğin sembolleri ve dilidir. İkinci kısım ise kurallar, matematiksel problemi çözmek için kullanılan bağlamlar, somut nesnelere üzerindeki işlemler, görsel diyagramlar, zihinsel hayalleri veya matematiksel sistemimizin standart olmayan diğer nesnelere oluşur. Kavram bilgisi ise, çok çeşitli ve farklı kavramların ilişkileriyle zincirleme olarak birbirine bağlıdır. Kavram bilgisi bir zincirin halkasına benzetildiğinde, halkalardan her biri bir bilgiye karşılık gelir. Bu birbiri ile bağlantılı halkaların çoğalmasıyla bilgi çoğalacak ve dolayısıyla bağlı olduğu bilgi parçası daha da kuvvetlenmiş olacaktır (Hiebert ve Lefevre, 1986). Porter ve Masingila 'ya göre anlama olmaksızın öğrenilen işlemsel bilgi, zihinsel anlamaya yardımcı nedensiz kurallar olarak anlamının bir türüne" benzerlik gösterir (Porter ve Masingila, 2001). İşlem algoritmik bir yapıya sahiptir ve önemli bir özelliği de onun bir bütün olarak düşünülmesidir. İşlemler sıraya konularak mantıklı adımlarla yürütülür ve sonuca gidilir (Baki, 1998).

Baki ve Kartal'a göre, matematiksel anlama, öğrencilerin formülleri bilmesi, hesaplamaları doğru yapması ile değil, kavramları, işlemleri anlamasına ve matematiksel düşünmesinin gelişmesine bağlıdır. Matematiksel öğrenme işlemsel değil, işlem ve kavram bilgisine dengeli bir şekilde yer veren kavramsal öğrenme ile gerçekleşebilir. Mevcut okul matematiği böyle bir matematiksel öğrenmeyi gerçekleştirme yolunda önemli eksikliklere sahiptir.

Matematik öğretirken işlemsel çözüm yollarından çok kavram ve ilişkilere öncelik verilirse sorun önemli ölçüde çözülecektir (Baki ve Kartal, 2000).

III. ZİHİNSEL MODELLER

Zihinsel modellerin neler olduğunu açıklamadan önce model ve modelleme kavramlarının kısaca açıklanması zihinsel modelleri daha iyi açıklayabilmemiz/ anlayabilmemiz açısından yararlı olacaktır.

A. Model Nedir?

Model kavramını belirlemek, kapsam ve sınırlılıklarını çizmek açısından oldukça zor bir durum olduğu için araştırmacıların çoğu model kavramının tanımını yapmaktan daha çok bilimsel model olarak ifade edilen ortak özellikler üzerinde durmaktadırlar. Van Driel ve Verlop (1999) 'un (akt: Güneş ve ark. 2004: 46) belirttiğine göre bilimsel modelin ortak özellikleri şunlardır:

- Bir model, her zaman modelin temsil ettiği hedef ve hedeflerle ilişkilidir. Hedef bir sistem, bir nesne, bir olgu veya bir süreç olabilir.
- Bir model, doğrudan gözlenemeyen veya ölçülemeyen bir hedef hakkında bilgi elde etmek için kullanılan bir araştırma aracıdır. Bu nedenle ölçeklendirme modelleri, ki bu modeller bir nesnenin başka bir ölçekteki kopyasıdır (ev, köprü maketleri gibi), bilimsel model olarak kabul edilmez.
- Bir model temsil ettiği hedef ile doğrudan etkileşmez. Bu nedenle bir fotoğraf veya spektrum bir model olarak nitelendirilemez.
- Bir model hedefe uygun benzetmelere dayanır ve bu nedenle araştırmacıların modellenen hedef davranışlarla ilgili çalışmaları süresince test edilebilir hipotezler üretebilmelerine imkan verir. Bu hipotezlerin test edilmesi hedef hakkında yeni bilgiler ortaya çıkarır.
- Bir model her zaman hedeften belirgin ayrılıklarla farklılıklar gösterir. Genel olarak bir model olabildiğince basite indirgenir. Yapılacak araştırmanın özel amaçlarına bağlı olarak hedefin bazı ayrıntıları model dışında bırakılabilir.
- Bir model oluşturulurken, hedef ile model arasındaki benzerlik ve farklılıklar, araştırmacılara modelin temsil ettikleriyle ilgili tahminler yapabilme imkanı sağlayabilmelidir. Oluşturulacak modelin bu boyutu araştırma soruları ile yönlendirilir.

- Bir model karşılıklı olarak birbirini etkileyen süreçler sonucunda geliştirilir ve hedefle ilgili yeni çalışmalar ortaya çıktıkça modellerde revizyona uğrayabilir.

B. Modellerin Sınıflandırılması

Literatür incelendiğinde model kavramı karşımıza farklı şekillerde çıkmaktadır. Ünal ve Ergin, literatür incelemesine dayalı olarak yaptıkları çalışmada, modelleri “Açık (Benzetme) Modeller ve Örtük (İçsel) Modeller” olarak iki bölümde incelemiştir (Ünal Ve Ergin, 2006:180).

1. Açık (Benzetme) modeller; hedef kavram ve benzer model ilişkisi üzerine kuruludur. Hedef model, öğrencilere kavratılması planlanan, konuya ilişkin kavramsal açıklama ya da model olarak tanımlanabilir. Benzer model ise, hedef kavramla arasındaki benzerlik ya da ilgi kurularak kavramı somutlaştırmaya yardımcı açıklama ya da model olarak tanımlanabilir.

Harrison ve Treagust açık modelleri üçe ayırmışlardır (Harrison ve Treagust, 1998:425). Bunları bir tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz.

Tablo 1 : Harrison ve Treagust’un (1998) açık model sınıflandırması

Açık (Benzetme) Modelleri		
Somut ve Somut/Soyut Modeller	İletişim Teorisine Uygun Soyut Modeller	Çoklu Kavram / Süreç Modelleri
1. Ölçek Modelleri	1. Sembolik Modeller	1. Harita, Diagram ve Tablolar
2. Analogik Modeller	2. Matematiksel Modeller	2. Kavram / Süreç Modelleri
	3. Teorik Modeller	3. Simülasyon Modelleri

Harrison ve Treagust (2000) (akt: Güneş ve ark. 2004:46) 2000 yılında derslerde öğretmen ve öğrencileri gözleyerek ve onlarla yaptıkları mülakatlar neticesinde bu sınıflandırmayı ayrıntılı olarak şu şekilde açıklamışlardır:

- **Ölçeklendirme modelleri:** Hayvanların, bitkilerin, arabaların ve binaların ölçeklendirilmiş modelleri, renkleri, dış şekilleri ve yapısal özellikleri tanımlamakta kullanılır. Ölçeklendirme modelleri ayrıntılı bir şekilde dış görünüşü yansıtmaya rağmen nadiren içyapıyı, işlevleri ve kullanımı yansıtır. Ölçeklendirme modelleri genellikle oyuncaktır veya oyuncak gibidir. Bu nedenle, model ile hedef arasındaki paylaşılmayan farklılıkların saklı kalmasına yol açabilir.
- **Pedagojik analogik modeller:** Bunların analogik olarak isimlendirilmesinin nedeni, modelin bilgiyi hedefle paylaşmasından ileri gelir. Pedagojik olarak isimlendirilmesinin nedeni ise, atom ve molekül gibi gözlenemeyen varlıkları öğrenciler için ulaşılabilir yapmak üzere öğretmenler tarafından açıklayıcı olarak geliştirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Analoginin yapısına bir veya birden fazla özellik hükmeder, örnek olarak molekül modellerindeki top ve çubuk temsili verilebilir. Çünkü, analogik modeller hedefle analogi arasındaki uyumu kesin özellikler için tek tek yansıtır. Analogik özellikler kavramsal niteliklere dikkat çekmek için genellikle aşırı basitleştirilmiş veya genişletilmiştir.
- **Simgesel veya sembolik modeller:** Kimyasal formüller veya eşitlikler sembolik modellerle anlamlı hale getirilmiştir. Formüller ve eşitlikler bu şekilde kimya diline yerleşmiştir. Örnek olarak CO₂ (karbon dioksit) gösterimi verilebilir.
- **Matematiksel modeller:** Fiziksel özellikler ve süreçler, kavramsal ilişkileri ortaya çıkaran matematiksel eşitliklerle ve grafiklerle temsil edilebilir. Örnek olarak, Boyle-Mariotte Kanunu, üstel eğriler veya Newton'un ikinci hareket kanununun temsili olan $F = ma$ eşitliği verilebilir.
- **Teorik modeller:** Elektromanyetik alan çizgileri ve fotonlar teorik modellerdir, çünkü bu modeller iyi yapılandırılmış ve insanlar tarafından oluşturulan teorik temellerle tanımlanmıştır. Kinetik teorisinin gaz basıncını açıklaması, ısı ve basınç bu kategoriye girer.
- **Haritalar, diyagramlar ve tablolar:** Bu modeller öğrenciler tarafından kolaylıkla canlandırılabilen yolları, örnekleri ve ilişkileri temsil eder. Bu modellere örnek olarak periyodik tablo, soy ağaçları, hava durumunu gösteren haritalar, devre şemaları, kan dolaşımı sistemi ve beslenme zinciri gösterimleri verilebilir.
- **Kavram-süreç modelleri:** Birçok fen kavramı nesneden ziyade süreçten ibarettir. Örnek olarak kimyasal denge veya asit-baz reaksiyon modelleri verilebilir.
- **Simülasyonlar:** Simülasyonlar global ısınma, uçuşlar, nükleer reaksiyonlar, trafik kazaları gibi karmaşık süreçleri temsil etmede kullanılır. Simülas-

yonların en güzel örneklerinden biri de, internet ortamında kullanabildiğimiz “Google Earth” programıdır.

• **Zihinsel modeller:** Zihinsel modeller özel bir çeşit zihinsel temsildir ve bireyler tarafından bilişsel işlemler sonucunda üretilir. Öğrenciler tarafından üretilen ve kullanılan zihinsel modeller tamamlanmamıştır ve kararlı değildir yani değişebilir. Zihinsel modeller, Senteze dayalı modelleri, öğrencilerin kendi sezgisel modelleri ile öğretmenlerin sunduğu modellerin bir karışımı sonucunda, öğrencilerin alternatif kavramlarının gelişimlerine ait sentezler oluşturmaktadır.

2. Örtük (İçsel) Modeller

Fen ve matematik bilimlerinde, trafikte ve günlük yaşantımızın hemen her yerine uzanmış, farkına varmaksızın kullandığımız sembollerdir. Örneğin, NaCl, $y=X^2$ ‘den bahar mevsimi denilince gözümüzde canlandırdığımız imgelere uzanan bir yelpazede örnekler verilebilir. Bu ürünlerin oluşum ve öğrenim sürecinde modellerin yer aldığı görülür. Bu kavramlar bilim adamlarının ortaya koyduğu ürünlerdir. Bu süreçte birey modelini zihninde yapılandırır, gerektiğinde farkına bile varmadan değerlendirir ve yeniden düzenler. Örtük modellerin en tipik örneği günlük yaşamımızın her alanında gizli bir dil olarak kullandığımız **zihinsel modellerdir**. Somut soyut kavramların, süreçlerin zihnimizde canlandırdığımız modelleri zihinsel modelleri oluşturmaktadır (Ünal ve Ergin, 2006:192).

3. Zihinsel Modeller nelerdir?

“Zihinsel model” terimi birçok içerik ve birçok amaç için kullanılmaktadır. İlk olarak 1943’ te Craik’in yazdığı “The Nature of Explanation (Açıklamanın Doğası)” kitabında söz edilmiştir. Zihinsel model kavramı, Craik’ in ani ölümünden sonra uzun yıllar unutulmuş gibi görünmüştür (Davidson ve arkadaşları, 1999). Yine Davidson ve arkadaşlarının anlattığına göre; Zihinsel modeller Teorisi hakkında, bilişsel bilimden doğuşundan sonra bir geri dönüş yapılarak hatırlatma yapılmıştır. Literatürde, 1983’te her ikisinin de adı “Mental Models (Zihinsel Modeller)” olan iki kitap formunda yeniden ortaya çıkmıştır ki; Mental models (Zihinsel modeller) terimi her birinde farklı amaç için kullanılmaktadır. Bu kitaplardan birincisi, Johnson Laird ikincisi de Genter ve Stevens tarafından yazılmıştır. Barquero (1995), Johnson Laird tarafından yazılan kitabın zihinsel modellere teorik yaklaşım olarak adlandırabilecek bir yaklaşım sergilerken, Genter ve Stevens tarafından yazılan kitapta eğitimsel bir yaklaşım sergilendiğini ifade etmektedir.

Greca ve Moreira (2000:5), bu iki yaklaşım için “*Bu ayırım yapıldı çünkü asıl amaç, Johnson-Laird örneğinde tümdengelimli muhakeme ve söylem anlama gibi karakteristik bilişsel görüngüler için birleştirici ve açıklayıcı bir teori sunmaktı, ama diğer yazarlar bunun hakkında herhangi bir birleştirici teori sunmadan dikkatlerini özellikle insanların geliştirdiği mekanik ve teknolojik araçlar gibi fiziksel görüngüler hakkındaki bilgi üzerine yoğunlaştırdı.*” açıklamasını yapmaktadır.

Yine, Greca ve Moreira (2000:5), Barquero’nun fikirlerine vurgu yaparak, Genter ve Stevens tarafından yazılan kitaptaki eğitimsel yaklaşımın altında yatan zihinsel model fikrini “*Zihinsel modeller, üstü kapalı, tamamlanmamış, kesin olmayan, çeşitli alanlardaki normatif bilgiye uymayan, fakat, insanların dünya ile etkileşimleri için açıklayıcı ve öngörücü bir araca dönüştüğü ve güvenli bir bilgi kaynağı olduğu, insanların kendi perspektiflerinden ve dünya ile manipulatif tecrübelerinden geldiği için faydalı bir bilgi temsil çeşididir.*” cümleleriyle açıklamaktadırlar.

Johnson-Laird, Cognitive Science kitabında kendisi tarafından yazılan Mental Models in Cognitive Science bölümünde zihinsel model fikrini açıklamaya çalışmıştır. Johnson-Laird bilişsel bilimin karşılaştığı ana sorunları, bu kitapta; (1) Zihinsel gösterim formlarını ve önerme kümelerinin imajlardan farkı olup olmadığı sorularını, (2) olağan muhakemenin altında yatan zihinsel süreçleri ve bunların ne gibi çıkarım kuralları içerdikleri sorusunu ve (3) sözcüklerin anlamlarının gösterimi ve bunların sözlüğe veya anlam ön kabullerine bağlı olup olmadıkları sorusunu cevaplamaya çalışarak dile getirmiştir. Johnson-Laird, bu üç sorunun birbirinden bağımsız şekilde araştırılsa da bunların birbirine yakın ilişkisi olduğunu dile getirerek bunların cevaplarının hepsinin bizi bir zihinsel model fikrine götüreceğini belirtmiştir (Johnson-Laird, 1980: 73).

Johnson-Laird, zihinsel modeller ile önermesel gösterimler arasındaki kıstaslara dikkat çekerek, zihinsel modellerin karakteristiklerini şu şekilde açıklamaktadır: Zihinsel modeller ve önermesel gösterimler çok sayıda kıstas ile ayrılabilir. En üst şekilde mesela işlerliklerinde ayrılırlar: bir önermesel gösterim bir açıklamadır. Bir açıklama sonuçta dünyaya göre doğru veya yanlıştır. Fakat insanlar dünyayı direkt olarak algılamazlar; sadece içsel gösterimlerine sahiptirler. Böylece bir önermesel gösterim dünyanın zihinsel bir modeline göre doğru veya yanlıştır. Prensipinde modeller ve önermeler arasındaki bu fonksiyonel fark aralarındaki tek fark olabilir: form ve içerik bağlamında ayırım yapmaya hiçbir ihtiyaç yoktur. Model-teoritik semantikler çoğu zaman bir cümle kümesinin kendisinin model olmasına izin verme aracını kullanırlar çünkü çok çeşitli derli toplu ispatlar bu sayede yapılabilir (Johnson-Laird, 1980: 73).

Davidson ve arkadaşları ise, bilişsel bilimciler açısından zihinsel modelleri açıklamaya çalışmışlardır. Davidson ve arkadaşlarına göre, zihinsel modeller çevrenin bir değişikliğinde insanların bildiği, algılama, karar verme ve davranış yapılarını anlamak için çaba sarf etme bağlamında biliş bilimcileri tarafından çalışılmaktadır (Davidson ve ark.,1999).

Davidson ve arkadaşları, Johnson-Laird'in zihinsel modelleri, muhakeme problemlerinin tümdengelimli çözümü için insanların çaba harcamasını tanımlama sürecinin bir yolu olarak açıkladığını belirtmektedir ve onun teorisi, yapıların değişik kombinasyonlarını ve olası sonuçları tanımlamak için bir diagram seti kullanmayı içermiştir. (Johnson-Laird, 1983'ten aktaran: Davidson ve ark.,1999),

Gentner ve Stevens'in zihinsel model yaklaşımında ise; zihinsel modellerin, insanların bedensel (fiziksel) sistemlerinin nasıl çalıştığı bilgisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşıma göre, fiziğin kurallarına göre nesnelere karşı yapılan davranışları içeren insan yüzlerinin ifadesi bir duruma genellenabilir (Gentner ve Stevens, 1983'ten aktaran:Davidson ve ark.,1999).

Davidson ve arkadaşlarının (1999) belirttiğine göre, Günümüzün çoğu bilişsel bilimcileri için zihinsel model, dış gerçekliğin tanıtımının içsel ölçekli bir modelidir. Zihinsel model, önceki tecrübelerin bilgisi, şema segmentleri (bölümleri) algılama ve problem çözme stratejilerinde anında inşa edilir. Zihinsel model en küçük bilgiyi içerir. Zihinsel model sabit değildir ve nesneye göre değişir. Zihinsel modeller alışılmamış durumlarda karar vermek için kullanılırlar. Zihinsel model, sonuçlar hakkında geri dönüt sağlayabilmek için gerçekleştirile bilmelidir. İnsanlar eylemlerinin ve ya değişen durumlarının sonuçlarını değerlendirebilmelidirler. Onlar içlerinden geçen eylemleri zihinsel olarak anlatabilmelidirler.

Greca ve Moreira, Norman'ın (1983, Gentner ve Stevens 1983, s. 8), zihinsel modellerle ilgili daha önceden belirtmiş olduğu *“zihinsel modellerin tamamlanmamış; dengesiz (insanlar çoğu zaman kendi modellerinin detaylarını unutuyorlar veya atıyorlar); iyi tanımlanmış sınırları olmayan; bilimsel olmayan (bunlar insanların temsili sistem üzerine inançlarını yansıtıyorlar); cimri (insanlar çoğu kez daha fazla enerji gerektiren karşılığında daha az zihinsel karmaşıklık veren ek fiziksel operasyonlar seçiyorlar)”* açıklamalarından hareketle, zihinsel modellerin kişi için fonksiyonel olması özelliği üzerinde durmaktadır. Greca ve Moreira'ya göre, zihinsel modelin ana görevi bunu kuran kişinin bunla temsil edilen fiziki sistem hakkında açıklama ve öngörü yapmasına izin vermektir. Bunu oluşturan kişi için fonksiyonel olmak zorundadır (Greca ve Moreira, 2000:3).

Greca ve Moreira, Gentner ve Stevens'in kitabında basılan makalelerin çoğunun içeriğinde mekanik modellerin geçerliliğini çalışmak olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla da bu makalelerin yazarlarının bu modellerin insanların kafalarının içinde olduğunu kabul ederek, bunların bilişimsel olarak simüle edilebilir olması gerektiğini varsaydıklarını belirtmektedir. Bu modellerin bilişimsel programlarla uygulanabilir olması gerektiğinin altında yatan fikrin ise, bu zihinsel modellerin problemdeki gerçek durumun zihinsel simülasyonu olduğu, sistem veya temsil ettikleri mekanizma için gerçekleştirilebilir nedensel modeller olduğu düşüncesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. (Greca ve Moreira, 2000:3).

Greca ve Moreira, Johnson Laird'in teorisinin en önemli özelliğini zihinsel modellerin gerçeğin analogik temsili olması olarak ifade ederken bu durumu şöyle açıklamaktadır. "Özel bir durum olduğunda, bu durumu yorumlamak için seçilen modeller, aynı zamanda içsel temsilleri belirlemek için onların arasında algılanan veya hayal edilen ilişkiler bu durumun yerine geçen imaj (ikame) gibi davranır.' Bu imajlar (ikameler) içsel olarak manipüle edildiğinde ya durumun, ya da sistemin bazı özellikleri, bileşenleri arasında açık olmayan ilişkiler dâhil direkt olarak okunabilir. Örneğin, bir bisikletin nasıl çalıştığı modelini oluşturmak için, ilk basamakta (hayal etme) sistem bileşenleri ve ilişkilerini (tekerler, pedallar, zincir, tekerlek büyüklüğü ve zincir arasındaki ilişki, tekerin muhtemel durumları) belirlemeliyiz, ikinci basamakta (uygulama) bu bileşenlerin harekete başlaması ve böylece bisikleti düşmeden sürebilmeyi sağlayacak (statik ve dinamik denge şartlarının kurulması, pedallara uygulanan kuvvet ile gerekli hız arasındaki ilişki vs.) şekilde ilişkileri oluşturmalıyız. Böylece, verilen bu bisiklet örneğinde olduğu gibi, zihinlerimizde bisiklet için bir imaj (ikame) hayal ediyoruz ve bununla zincir kopunca ne olacağını öngörebiliyoruz. Zincir, tekerler ve pedallarla ilgili herhangi bir ilişki belirlemeye gerek yoktur. Analogik temsiller olmasaydı, gerekli öngöründe bulunabilmek için o kuralları açıkça belirlemeliydik . (Greca ve Moreira, 2000:4).

Greca ve Moreira, Johnson-Liard için zihinsel modellerin ne anlama geldiğini Nersessian'ın (1992) "How do scientists think? Capturing the dynamics of conceptual

change in Science." Başlıklı makalesinden yaptığı bir alıntıya bağlı olarak şöyle açıklamaktadır: Zihinsel modeller, dünyanın veya dünyadaki olayların ve durumların çalışan modelleridir ve zihinsel manipülasyonları aracılığıyla olguları açıklamaya ve anlamaya muktedir oluyoruz ve elde edilen önergelelere göre davranabiliyoruz. Fizikte, örneğin bir olgunun anlaşılması derken bunun sebeplerini, etkilerini, bunu nasıl başlatacağımızı veya nasıl etkileyip ondan nasıl kaçınacağımızı biliyoruz demektir. Johnson-Laird'a göre bu

olgunun çalışan bir modeline sahip olmak demektir. Fiziki olgular önermeler şeklinde sözler aracılığıyla veya matematiksel formüllerle kodlanmasına rağmen, kavrayış, temsil ettikleri süreçler veya maddelerin zihinsel modelleri oluşturmayı kapsmalıdır (Nerssesian 1992'den aktaran: Greca ve Moreira, 2000:4).

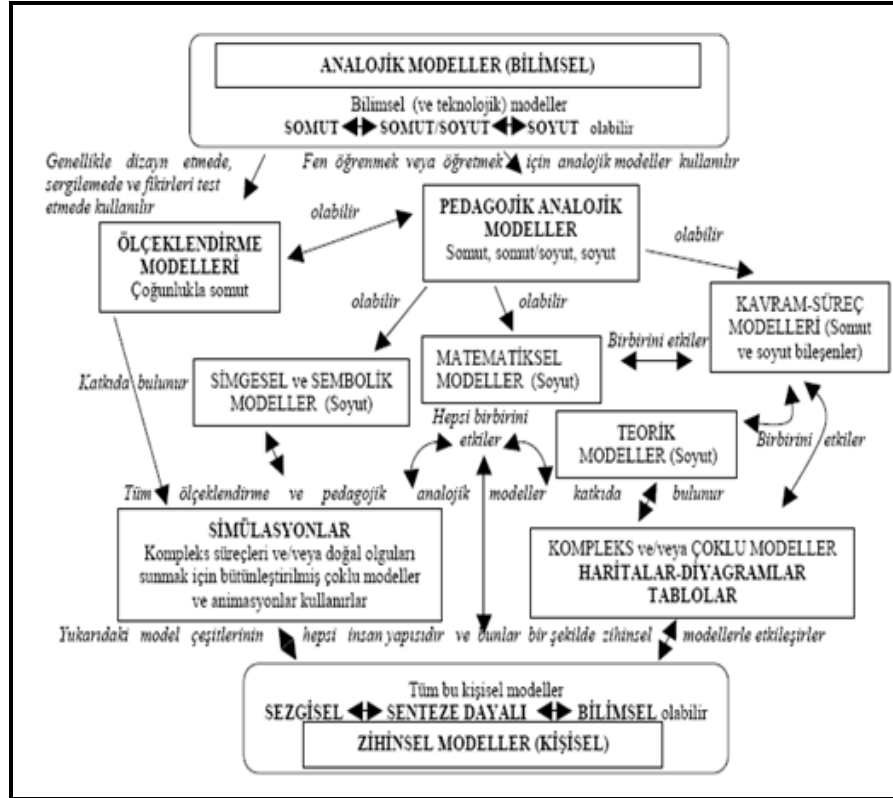
Greca ve Moreira, Johnson Laird tarafından ortaya konan “zihinsel temsillerin en az üç sınıflaması vardır ifadesine vurgu yaparak şu açıklamayı yapmaktadır: ‘Kedi çatıda’ cümlesini duyarsak, bunun iç temsili (zihinsel) önermesel temsil olarak belirlenemez. Gerçekten ‘Kedi çatıda’ nın anlamını anlamak için ve aynı zamanda sonra ne olacağını öngörebilmek için durumun üretilen zihinsel modeli içinde gizli muhtemel somutlaştırmalardan (örneğin kediyi temsil eden bir şey ve çatıyı temsil eden başka bir şey) birini temsile ihtiyacımız var. Bu zihinsel modellerin analogik özelliklerinden kaynaklanan karakteristiklerinden bir tanesidir: içeriklerinin spesifikliği. Eğer modelin oluşturulmasının yanında, sac çatı üzerinde oturan bir siyah kediyi özellikle hayal edersek zihinsel modellerden farklı genelde daha görsel uzamsal bilgi taşıyan bir imaj oluşturmuş olacağız, çünkü bu daha fazla derecede gerçeğe analogik olarak yakınlığa sahiptir. Bu üç çeşit temsil kendilerini sadece yapısal olarak değil aynı zamanda fonksiyonel olarak farklı kılar. Johnson Laird zihinsel temsilleri (içsel) bilgisayar programlama dilleri ile kıyaslayarak bir analogi kuruyor. Son zamanlarda bildiğimiz gibi bilgisayarlar (0 ve 1 dizinleri) makine dilini belli bir sentaksa (Boolean Cebiri) uyacak şekilde kullanarak çalışmasına rağmen, programcılar yeni programları üretmek ve daha basit şekilde test etmek için yüksek seviyede diller kullanmaktadır. Zihinsel modeller ve imajlar bu yüksek seviyedeki dillere karşılık gelir ama önermesel temsiller makine diline karşılık gelir (Greca ve Moreira, 2000:4).

Greca ve Moreira, Johnson Liard’ın zihinsel modellerin diğer önemli bir özelliği olan rekursif olma özelliğini, zihinsel modellerin dinamik temsiller olduğunun bir göstergesi olarak görmektedir. Greca ve Moreira’ye göre, bir zihinsel model asla tamamlanmaz, fakat yeni bilgiler eklendikçe genişlemeye ve gelişmeye devam eder. Konuşmayı anlamada olan budur. Bir konuşmayla devam ederken orijinal fikrimize yeni parçalar ekler, modifiye ederiz. Bu rekursif süreç kişinin bilgisine becerisine ve modelin ne amaçla oluşturulduğuna bağlıdır. Bu ayırım örneğin bir televizyonu tamir etmek için Maxwell denklemlerini bilmenin önemli olmadığını açıklamak istersek önemlidir (Greca ve Moreira, 2000:5).

Harrison ve Treagust, zihinsel modellerin özel bir çeşit zihinsel temsil olduğunu ve bireyler tarafından bilişsel işlemler sonucunda üretildiğini belirtmektedirler. Onlara göre, öğrenciler tarafından üretilen ve kullanılan zihinsel

modeller tamamlanmamıştır ve kararlı değildir yani değişebilir. Zihinsel modeller, Senteze dayalı modelleri, öğrencilerin kendi sezgisel modelleri ile öğretmenlerin sunduğu modellerin bir karışımı sonucunda, öğrencilerin alternatif kavramlarının gelişimlerine ait sentezler oluşturmaktadır (Harrison ve Treagust, 2000:1018).

Harrison ve Treagust'un analojik modellerinin sınıflandırılmasına ait Şekil 1'de yer alan kavram haritası incelendiğinde zihinsel modellerin, bilimsel modeller içindeki yeri ve önemi daha somut olarak görülebilir.



Şekil 1: Analojik (Bilimsel) Modellerin Sınıflandırılmasına Ait Kavram Haritası (Harrison ve Treagust, 2000'den aktaran: Güneş ve ark. 2004: 47).

IV. SONUÇ

İnsanoğlu, bir eylemi gerçekleştirmeden önce ve gerçekleştirirken zihninde birçok etkinliği aynı anda sürdürmektedir. Bunlar zamanla bilinçli veya bilinç dışı yapılmış eylemler halinde ortaya çıkabilmektedir. Zihinde gerçekleşen bu eylemler olgular, imajlar vb. olduğu için, bunları açıklamak ve izah etmek oldukça zordur. Diğer taraftan öğrencilerin zihinsel süreçlerinin bir başkası tarafından gözlenmesi de oldukça zordur. Dolayısıyla, zihinsel modellerinin neler olduğu, nasıl oluştuğu ve bir başkasının bunları anlaması ve anlamlandırması da oldukça güçtür. Ancak, öğretim ortamlarının daha verimli hale getirilmesi açısından, öğrencilerin zihinsel modellerinin teşhis edilmesinin önemi büyüktür. Zor olan bu teşhis çalışmasıyla ilgili olarak bazı öneriler aşağıda vurgulanmaktadır.

V. EĞİTİM VE ARAŞTIRMALAR İÇİN ÖNERİLER

Problem çözümü sırasında öğrencilerin ortaya çıkan zihinsel modelleri arasında doğru sonuca götüren modellerin yanı sıra, yanlış sonuca götüren modellerle de karşılaşmaktadır. Doğru sonuca götüren modeller öğrencilerin amaca yönelik bilgilerinin nasıl edindikleri hakkında bize bilgi verirken, yanlış sonuca götüren modellerde öğrenmedeki başarısızlığın nedenlerine ilişkin tespitler yapılabilmektedir. Öğretmen ve araştırmacıların bu tespitlerden yararlanmaları daha iyi öğrenme ortamlarının oluşturulmasına katkı sağlayabilir (Kayhan, 2010:240).

Öğrencilerin zihinsel modellerini yansıtan tanımlamalarında ortaya çıkan sahte kavram (missconception), kavram yanlışları, işlem hataları vb. tespit etmek mümkün olmaktadır. Araştırmacı ve uygulayıcıların bu tespitleri değerlendirerek karşılaşılabilecek durumlara ilişkin önlemler almaları yararlı olacaktır. Greca ve Moreira'ya göre, Zihinsel modeller kavram yanlışlığı denilen şeylerin neden değişime dirençli olduklarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bunlar izole edilmiş kavrayışlar olamazlar. Çünkü bu modeller insanların birbirine benzer şekilde tasavvur edilen görüngenü gruplarını açıklamalarına yardımcı olurlar. Fakat öğrencileri modern Aristolar olarak öğrenlerdeki benzer bir teoride oluşturamazlar, çünkü bunlar ne aşikârdır ne de tutarlıdır. Bunların yanında bu modeller kişiseldir, bilişsel sistem kabiliyetleri ile, özellikle klasik mekanikte olduğu gibi algıdaki tarafgirlik ile sınırlı olmalarına rağmen bu ilk modellerin ve bunların muhtemel değişimlerinin kapalı bir katalogunu yapabilmemiz şüphelidir (Greca ve Moreira, 2000). Harrison ve Treagust'a göre zihinsel modeller tamamlanmamıştır ve kararlı değildir; yani değişebilir. Zihinsel modeller, senteze dayalı modeller ve öğrencilerin kendi sezgisel modelleri ile öğretmenlerin sunduğu modellerin bir

karışımı sonucunda, öğrencilerin alternatif kavramlarının gelişimlerine ait sentezler oluşturmaktadır (Harrison ve Treagust, 2000:1018). Bu özellik göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin bir konuya ilişkin mevcut zihinsel modelleri belirlenerek doğru bilginin öğrenilmesi yönünde engel teşkil edebilecek durumlara karşı önlemler alınmalıdır.

Greca ve Moreira'ya göre öğrenciler; etraflarını çevreleyen dünyayı ve olguları anlamak için, öğrenme, açıklama ve/ya öngöründe bulunabilmelerine izin veren içsel gösterimler, zihinsel modeller oluştururlar. Bu modeller kişiye özel, tamamlanmamış ve niteldir. Yani bu modeller, -ne bilimsel olarak kabul edilenlerle tutarlıdır ne de kendi aralarında tutarlıdır. Zihinsel modellerin bu konudaki tek özelliği, öğrencilerin günlük hayatı kıvrımlarına izin vermede faydalı (fonksiyonel) olmalarıdır. Zihinsel modeller öğrencilerin sınıfa getirdikleri önbilgileri oluşturmaktadır. Sınıf ortamı, öğrencilere kavramsal modellerin tanıtıldığı yerdir. Öğrenciler bu bilgileri aldıkları zaman değişik ihtimallere sahip olurlar. İlk ihtimal belki de zaten sahip oldukları bilgilerle uygun şekilde yorumlamaya yeltenmelerde bulunabilirler. Böylece, hibrid modeller üretirler. İkinci ihtimal olarak sınavları geçmek için bu bilgileri iç önermesel temsiller aracılığıyla alakasız listeler halinde ezberlemek verilebilir. Bir üçüncüsü belki de inanılması en zor olanı, algılar yoluyla elde edilen verileri bilgilerle tutarlı olacak şekilde zihinsel modeller oluşturmaktır. Buna rağmen bu zihinsel modellerin oluşturulmasına böylece sunulan kavramsal modellerin kavranmasına imkân sağlayan modelleme süreci açık olarak vurgulanmamıştır (Greca ve Moreira, 2000). Bir konu hakkında öğrencilerin zihinsel modellerini teşhis ederken Greca ve Moreira'nın konu hakkındaki bu değerlendirmelerini dikkate almak sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Problem çözüm aşamasında, öğrencilerin zihinsel modellerini yansıtan tanımlamalarında kendilerinin ortaya koydukları orijinal fikirlerle karşılaşmaktadır. Öğrencilerin bu tarz matematiksel fikirleri değerlendirilerek desteklenebilir ve öğrencilere fırsat eşitliği sağlanacak ortamlar oluşturulabilir (Kayhan, 2010:241).

Zihinsel modeller iç temsiller olduğu için, öğrencilerin bilgilerinin ne olduğunu, bu bilgiyi zihinlerinde nasıl oluşturdukları, bilgi seviyelerinin belirlenmesi, var olan kavram yanılığısı ve sahte kavramlarının açığa çıkarılmasını sağlar. Bu nedenle öğretmenlerin öğrencilerinin verilen konuyu anlama düzeyini ölçmek ve değerlendirmek için zihinsel modellerini açığa çıkaracak geri dönütler öğretimin etkili olarak düzenlenmesinde katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Baki, A. (1998). Matematik öğretiminde işlemsel ve kavramsal bilginin dengelenmesi, **Atatürk Üniversitesi 40. Kuruluş yıldönümü matematik sempozyumu**. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Baki, A. ve Kartal, T. (2000). **Kavramsal ve işlemsel Bilgi Bağlamında Lise Öğrencilerinin Cebir Bililerinin Değerlendirilmesi**. 14 Temmuz 2008 Tarihinde elde edilmiştir. http://www.fedu.metu.edu.tr/UFBMEK-5/b_kitabi/PDF/Matematik/Bildiri/t211d.pdf
- Barquero, B. (1995). *La representacioÁ n de estados mentales en la comprensioÁ n de textos desde elenfoque teoÁ ricoÁ de los modelos mentales*. **Tesis doctoral (Universidad AutoÁ noma de Madrid: Madrid)**.
- Bredo, Eric (2000). Reconsidering Social Constructivism: The Relevance of George Herbert Mead's Interactionism. (Ed. D.C. Philips). **Constructivism in Education: Opinions and Second Opinions on Controversial Issues**. Chicago, Illinois: Universty of Chicago Press. 127-157.
- Davidson, M.J., Dove, L. and Wertz, J. (1999). "Mental Models and Usability" **Cognitive Psychology**. **404**, November 15, 1999. 20.012009 tarihinde <http://www.lauradove.info/reports/mental%20models.htm> internet sitesinden elde edilmiştir.
- Greca, İ. M. & Moreira, M.A. (2000). Mental Models, Conceptual Models, and Modeling. **International Journal of Science Education (INT. J. SCI. EDUC)**, 2000, Vol. 22, No. 1, 1- 11.
- Güneş, B., Gülçiçek, Ç. ve Bağcı, N. (2004). "Eğitim Fakültelerindeki Fen ve Matematik Öğretim Elemanlarının Model ve Modelleme Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi" **Journal of Turkish Science Education** Volume 1, Issue 1, July 2004.
- Harrison, G. ve Treagust, F.D. (2000). "A Topology of Science Models". **International Journal of Science Education**, vol.22, no.9, pp.1011-1026.
- Harrison, A.G., Treagust, D.F. (1998). "Modelling and Science Lessons: Are there beter ways to learn with models?" **School Science and Mathematics**, vol.98, no.8, pp. 420-429.
- Hiebert, J. and Lefevre, P. (1986). "Conceptual and procedural knowledge in mathematics: An introductory analysis", in J. Hiebert (ed.), **Conceptual and Procedural Knowledge: The Case of Mathematics**, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ, pp. 1-27.

- Howe, R. K. & Berv, J. (2000). Constructing Constructivism, Epistemological and Pedagogical. (Ed. D.C. Pihilips). **Constructivism in Education: Opinions and Second Opinions on Controversial Issues**. Chicago: Illinois, University Of Chicago Press.19-40.
- Johnson-Laird, P.N. (1980). Mental Models In Cognitive Science. **Cognitive Science** 4, 71-115. Universty of Sussex.
- Kayhan, H.C. (2010). **İlköğretim Öğrencilerinin Kesir Çeşitlerini Birbirine Dönüştürme Sürecindeki Zihinsel Modelleri**. (Doktora Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı.
- Piaget, J. (1976). **The Child and Reality: Problems of Genetic Psychology**. (Translated by Arnold Rasin), Middlesex, England: Penguin Books.
- Porter, Mary K. & Masingila, Joanna O. (2001). "Examining The Effects Of Writing On Conceptual And Procedural Knowledge İn Calculus." **Educational Studies In Mathematics** 42:165 ED 177, 2000. 2001 Kluwer Academic Publisher: Printed in the Netherlends.
- Taşkın, A. "*İmmanuel Kant'da Bilginin Kaynağı Problemi*". 03.032011 tarihinde <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/347.pdf> internet sitesinden elde edilmiştir.
- Ünal, G., Ergin, Ö. (2006). "*Fen Eğitimi ve Modeller.*" **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı:171, Ss. 188-196.

EĞİTİM YÖNETİMİNDE LİDERLİK

LEADERSHIP IN EDUCATION ADMINISTRATION

*Yrd. Doç. Dr. Rıdvan KÜÇÜKALİ**

ÖZET

Davranışçı yaklaşımların doğuşuyla birlikte, yönetim bilimi konuları arasında sayılmaya başlanan liderlik konusu, eğitim yönetiminde, özellikle sistemci görüşlerden sonra giderek önem kazanmış ve eğitim yöneticisinin liderlik rolü oynadığı zaman başarılı olabileceği ileri sürülmüştür.

Bu çalışmada amacı eğitim yöneticisinin liderlik rolünün eğitim esnasındaki etkilerinin neler olduğunu ortaya koymak ve olumlu olan etkilerinin artırılabilmesi için neler yapılması gerektiğini belirlemektir. Belirli bir yöneticilik eğitiminden geçmemiş sadece öğretmenlik esasına dayalı okul yöneticiliği, okulların etkin ve verimli çalışmasını sağlamada başarısız kalmaktadır. Bu bağlamda yapılan bazı araştırmalarda olduğu gibi bizim çalışmamız da, okul müdürlerinin yönetici davranışlarının, okulun verimliliğini istenen seviyeye çıkarabilecek nitelikte olmadığını göstermektedir. Yaptığımız bu çalışma bize göstermiştir ki günümüz okul yöneticisinin, 'çağdaş yönetici' olabilmesinin asgari şartı, okul müdürlerinin yöneticiliğe dair eğitim almalarını gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitim Yönetimi, Liderlik, Yönetici, Okul

ABSTRACT

With the emergence of behavioural approaches, the leadership subject which is regarded as an administration subject especially with systematist views, gained importance and it was asserted that the education leader could be successful when he played leadership role.

This study's aim is to prove the effects of leadership during education and to determine what should be done to enhance positive effects.

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, e-posta: kucukali1960@hotmail.com

A school manager, based on essence of teaching without a specific educational administration, is insufficient in providing efficient and productive school study. In this context as well as some researches, our research also shows that leadership behaviours of school managers are not qualified enough to bring school productivity to desired level. This study has shown us that present school managers should be educated on leadership to become 'contemporary managers'.

Key Words: *Education, Educational Administration, Leadership, Manager, School.*

Eğitim kurumlarında, örgütsel etkililik tek bir etkene ya da boyuta indirgenemeyeceği kadar karmaşıktır. Buna karşın, örgütsel etkilikte liderlik niteliği önemli bir pay sahibidir. Liderliğin, doğasının ve niteliğinin geliştirilebilir görünmesi bu konudaki çalışmaların hız kazanmasına ve kavramın eğitim kurumları açısından ele alınmasına neden olmuştur.

Örgütlerin amaçlarına ulaşmada biçimsel anlamda yöneticiler etkin olduğu gibi, doğal anlamda liderler etkindir. Lider bir amaca doğru insanları peşinden sürükleyen kişidir. Lider davranışlarında grubun kararını esas alırsa demokratik, kendi kararını esas alırsa otokratik lider olarakılır.¹Liderliğin kökleri ustalık ve empatidedir. Gerçek liderler, liderliği kendiliğinden yeşerten örgütler yaratırlar. Buda çok sistemli çaba gerektiren örgütsel gelişmeyle olur.²

Lider, grup üyesi olan ancak, örgütleme, planlama, ikna etme ve hareket geçirme, eşgüdüm ve etkileme yetenekleri olan bir kimsedir.³ Grup üyeleri tarafından hissedilen ancak açıklığa kavuşmamış olan ortak düşünce ve arzuları benimsenebilir bir amaç biçiminde ortaya koyan ve grup üyelerinin potansiyel güçlerini bu amaç etrafında faaliyete getiren kimsedir.⁴ Planların yaratıcılarıdır. Bu planları yöneticiler gerçekleştirirler. Bu nedenle, yeterli bir yönetim kadrosu kuramamış liderler, ya çok sıkıntı çeker, ya da başarısız olurlar.⁵ Liderliğin etkenleri, bir açıdan, liderlik biçimi, üye beklentileri,

¹ Zeyyat Sabuncuoğlu, Melek Tüz, Örgütsel Psikoloji, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001, s:215.

² William G. Pagonis, "Ateş Hattında Liderlik?", Çığır Açıcı Liderlik, Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, Çeviren: Ahmet Kardam, MESS Yayınları No.427, İstanbul, 2003, s:114.

³ Erol Eren, Yönetim Psikolojisi, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1993, s:287.

⁴ Erol Eren, Yönetim ve Organizasyon, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1998, s:390.

⁵ Ziya Bursalıoğlu, Eğitimde Yönetimi Anlamak Sistemi Çözümlemek, Pegem A yayıncılık, Ankara, 2000, s:137.

örgüt iklimi, lider-grup ilişkileri, görev yapısı, liderin güç durumu olarak görülmüştür. Liderliğin biçimi, liderlik etkenlerine de bağlı olarak değişebilir. Liderlik biçimleri devamlı değildir.

Liderin değişik açılardan, değişik tanımları yapılmıştır. Liderlik dediğimiz şey eylemin ta kendisidir. Liderlik anlatılan değil gösterilen şeydir. Doğru örneği ortaya koyma meselesidir.⁶ Liderlik biçimleri devamlı değildir. Her hangi bir liderlik biçimine sahip olan bir lider farklılaşmalara bağlı olarak, sahip olduğu biçiminden bir diğerine geçebilir.⁷ Liderin görevi, yapısı gereği düzensiz olan bir sürece soyut bir düzen dayatmak değil, bunun yerine, süreci ona arzulanan yönü kazandırarak kontrol etmeye yatkın olmaktır.⁸ Liderliğin ilk olarak değerlendirilip ele alındığı zamandan, günümüze kadar gelen süreçte birçok liderlik tanımı yapılmıştır. Hatta Liderlik teorileri gözlem ve araştırılmasında Ralph M. Stogdill bu kavramı tanımlamak istemiş ve “ne kadar kişi varsa o sayıda liderlik tanımı vardır.” demiştir.⁹

Yukarıda liderlik ile ilgili yapılan tanımlardan anlaşıldığı gibi, etkileme ve eşgüdüm liderliğin temel görevleri arasındadır. Etkili bir yönetsel liderlik, gruptaki bireylerin davranışlarını anlamayı gerektirir. Liderlik, belli bir ortamda amaçların gerçekleştirilmesi için başkalarının etkilenmesi sürecidir. Morphet ve arkadaşlarına göre, eğer bir kişi; bir grubun görevlerini, amaçlarını ve hedeflerini anlamasına yardımcı oluyorsa, bir gruba gereksinimlerini sağlamada yardımcı oluyorsa ve grubun sürekliliğini sağlıyorsa o kişi liderlik görevini yapmış demektir. Çünkü liderliğin iki temel görevi vardır.

- Grubun başarılı olmasını sağlamak
- Grubun devamını yani yaşamasını sağlamaktır.

Günümüzde eğitim yöneticisinin liderlik rolü önem kazanmıştır. Eğer eğitim yöneticisi etkili olmak istiyorsa, grubun lideri olarak eylemde bulunmalı, örgüt amaçları ile grup amaçlarını bağdaştırabilmelidir. Liderlik rolü oynamak zorunda olan eğitim yöneticisi, öğretmenlerin tutumları, kişilikleri, örgü-

⁶ Harris Collingwood , “Kişisel Geçmişler, Liderler Kendilerini Biçimlendirmiş Olayları ve İnsanları Nasıl Hatırlıyorlar?”, Çığır Açıcı Liderlik, Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, Çeviren: Ahmet Kardam, MESS Yayınları No:427, İstanbul, 2003, s:12.

⁷ Hüseyin Başar, Eğitim Deneticisi, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2000, s: 40.

⁸ Thomas J. Peters ,” Liderlik, Üzücü Olgular ve Umut Verici Unsurlar”, Çığır Açıcı Liderlik, Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, Çeviren: Ahmet Kardam, MESS Yayınları No:427, İstanbul, 2003, s:136.

⁹ James A.F Stoner, Freeman R. Edward, Management, Prentice Hall International Inc., New Jersey, 1992, s:476.

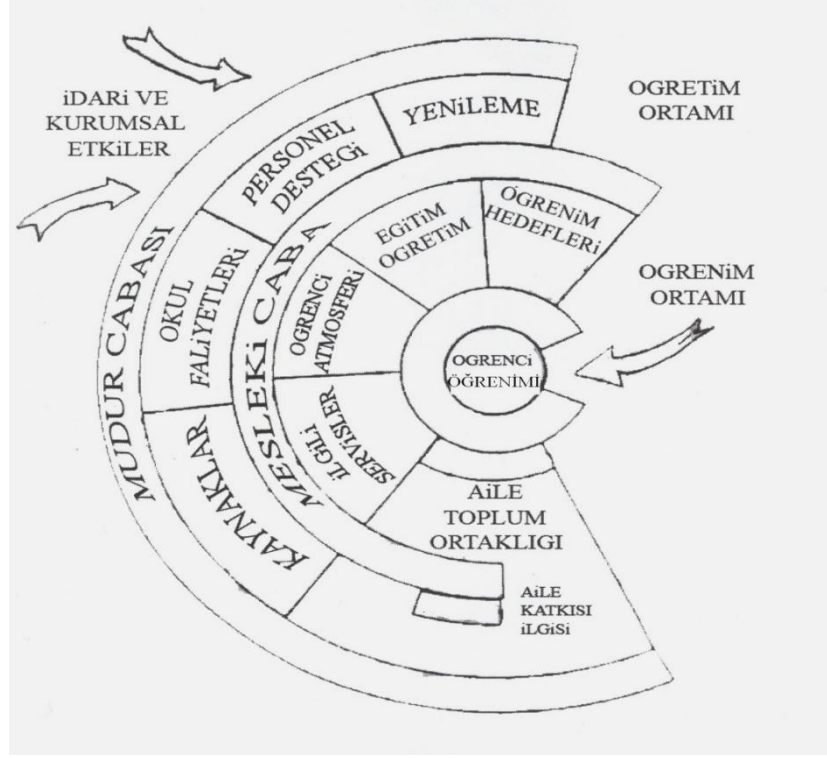
tündeki alt gruplar, farklılıklar ve benzerlikler hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Ancak grubun niteliği hakkında bilgili olan bir yönetici, grubun etkinliğini artırabilir, var olan farklılıkları birleştirerek kendi liderlik tutumunu grubun eğilimleri ile uyuştur duruma getirebilir.

Sürekli değişim ve gelişmenin yaşandığı günümüz toplumlarında, okul ve okul yöneticilerine bu değişimleri yakalayan yüksek kalitede eğitim vermeleri için artan bir baskı uygulanmaktadır. Bu doğrultuda eğitimin kalitesini artırabilmek için de öğretmenlerin cesaretlendirilmesi ve okul içeriğinin profesyonelce geliştirilmesi gerekmektedir.¹⁰ Okul yöneticiliği başarılarının yapısı okullardaki ilk çalışmaları üzerine kurulur. Bu anlamda okullardaki başarının değerlendirilmesinde ilk önce, yetiştirilmiş olan öğrencilerin eğitim ve öğretim kaliteleri dikkate alınır. Genelde velilerin dikkate aldığı temel kalite ölçütü o eğitim kurumunun bir üst eğitim kurumuna gönderdiği öğrenci sayısıdır. Bunun için okullar ve eğitim liderleri kaliteli öğrenci yetiştirmek istiyorlarsa tablo:1 deki yapıyı dikkate almak durumundadırlar. Bu geniş kapsamlı özlü başarılar, yöneticinin sorumluluk seviyesini göstermektedir.

Okul yöneticiliği başarıların yapısını şu şekilde gösterebiliriz.¹¹

¹⁰ Jim Campbell, Geoff lindsay, Emma Pttillips, Professional Development of Primary school Headteachers: the paradox of ownership, Scholl leadership and Management, Vol. 22, No. 4, 2002, pp: 359–370.

¹¹ G. Thomas Bellamy, Connie Fulmer, Michael Murphy and Rodney Muth, A Framework for School leadership Accomplish ments: Perspectives on knowledge, Practice, and Preparation for principals, Leadership and policy in Schools, vol, 2, No: 4 2003, pp: 244.

Tablo 1: Okul Yönetici Başarılarının Yapısı

Bu başarının yakalana bilmesi için okullarımızın, kaderlerini yaratabilecek ve sorumluluklarını yerine getirebilecek gelirlere sahip olmalarını gerektirmektedir. Bunun içinde okullarımız ileri görüşlü ve yetenekli liderleri tarafından eğitilen gruplar, organizasyonlu öğrenmenin doğasını kolaylaştıran yetenekleri savunucu olmaktan ziyade, üretici iletişimin, eğitimsel hazırlıkların gözden geçirilmesine ve gelişmesine imkân veren kaliteyi yakalayan yetenekleri savunmalıdır.¹²

Etkili bir yönetici¹³

- Nerede olduğunu ve nereye gidileceğini anlatmalıdır.

¹² Carol Cardno, Team learning: Opportunities and challenges for school leaders, School leadership and Management, vol. 22, No: 2, 2002, pp: 211–223.

¹³ Christopher Day, Effective leadership and Reflective Practice, Reflective Practice, Vol. 1, No: 1 2000, pp: 113–125.

- Ayrıntılı resmi görmek zorundadır. Bir görüşü olmalı ve tüm oyunu görmeli aksi takdirde etkili bir yönetici olamaz.
- Kurumun gelecekteki yerini görmelidir.
- Okulda gerçekleşen olayları takip etmelidir.

Bugünün eğitim liderleri hızlı değişimi yakalaya bilmek için, bilgili ve çok yönlü olmak zorundadırlar. Ancak böyle liderler amaçlara dönük geniş politikalar saptayabilir ve bunları gerçekleştirecek araçlara el atabilirler. Lider yönetici, eğitim girişiminin ne olduğu ile ne olması gerektiğini birbirinden ayırabilen ve sorumluluğundaki madde ve insan kaynaklarını ikinci yönde kullanabilen yöneticidir. Liderin grubu harekete geçirme ve amaca ulaştırma boyutlarındaki etkililiği, grubun özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan “gücü” etkin kullanma becerisine bağlıdır. Ancak, liderin bu gücü nasıl ve ne şekilde kullanacağı örgütün ve örgüt üyelerinin özelliklerine bağlıdır. Örneğin akademisyenlerden oluşan bir gruba, liderlik yapmak ile işçilerden oluşan bir gruba liderlik yapmak arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Böylelikle örgütün ve grubun özellikleri, lider davranışını ve güç kullanım tarzını direkt olarak etkilemektedir, sonucuna varılmaktadır. Bu anlamda liderliğin daha iyi anlaşılabilmesi için liderliğin güç kaynaklarının iyi incelenmesi gerekmektedir.¹⁴

Güç, liderin yönlendirici konumunu destekler. Nihayetinde lider kaynakların, ödüllerin ve cezaların kimlere nasıl dağıtılacağını belirleyen kişidir. Ayrıca kime ne iş ve görev verileceğini ve grubun temel amaçlarını belirler. Böylece bir otoritenin varlığı, diğer grup üyelerinin kendilerini liderine göre yönlendirmeleri ve liderinden gelen etkilere açık olmaları sonucunu doğurur.

Liderin güç kaynakları genelde ya liderin grup üyeleri tarafından kabul gören kişisel özelliklerinden kaynaklanır ya da liderin sahip olduğu mevkiden kaynaklanır. Ama bu güçler içerisinde baskın olanı kişisel güçlerdir. Liderin gücü taşıdığı güç türleri ile sınırlıdır. Bu güç türlerini benzer bir şekilde hem

¹⁴ Levent Eraslan, “Liderlik Olgusunun Tarihsel Evrimi, Temel Kavramlar ve Yeni Liderlik Paradigmasının Analizi”, Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 162, Bahar 2004, Erişim Tarihi:08-09-2009.

Brad Lee Thompson¹⁵ hemde John *French ve Bertham Raven* aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır.¹⁶

John French ve Bertham	Brad Lee Thompson
➤ Yasal güç	◆ Mevkiden Kaynaklanan Güç
➤ Ödüllendirme gücü	◆ Ödüllendirme Gücü
➤ Zorlayıcı güç	◆ Yaptırım Gücü
➤ Uzmanlık gücü	◆ Uzmanlıktan Kaynaklanan Güç
➤ Benzetim ya da Karizmatik güç	◆ Etkileme Gücü:

G. Thomas Havlihan liderlik davranışlarını şöyle belirlemiştir.¹⁷

- Öğretim liderliği
- Hedef ve amaca yönelik olma
- Etkili organizasyon
- Personeli yüksek beklentilere götürmek
- Politika belirleyici
- Sınıfları belirli aralıklarla denetleyici
- Herkes tarafından ulaşılabilen
- Öğretmenlerin güçlü destekleyicisi

NASSP'In yapmış olduğu çalışmalarda, eğitim yöneticisinin liderlik rolü dokuz başlık altında toplanmıştır.¹⁸ Bunlar

- Akademik başarıya ulaşabileceğini gösterme
- Yüksek beklenti için ortam hazırlama
- Öğretim lideri gibi davranma
- Kuvvetli ve dinamik olma
- Öğretmenlerle etkili bir biçimde görüş alışverişinde bulunma
- Disiplin ve düzeni sağlama

¹⁵ Brad Lee Thompson, *Yeni Yöneticinin El Kitabı Yönetim Fonksiyonları*, Çeviren: Vedat G. Diker, Hayat Yayınları, İstanbul, 1998, s:126-127.

¹⁶ David Buchanan, Andrzej Huczynski, *Organizational Behavior an Introductory Text*, 3th, ed. Prentice Hall, U.K.1992, s:607.

¹⁷ G. Thomas Havlihan, *School Effectiveness: The Key Ingredients of School With Heart*, Illionis U.S.A. 1988.s:13-15.

¹⁸ NASSP- *The Effective Principal A Researc Summary*, Virginia, 1992. s:27.

- Kaynakları en iyi biçimde kullanma
- Zamanı iyi biçimde kullanma
- Sonuçları değerlendirme

Lider amaçlara yönelik olmalı, ona uygun hareket etmeli ve amaçları tatmin-kâr ve kabul edilebilir biçimde işlemelidir. Bu özellik demokratik lider olma özelliğini de beraberinde getirmektedir. Çünkü eğitim örgütleri katılmayı sağlayan çoğulcu demokratik bir yapıya sahiptir.

Eğitim liderleri öğretmenlerin mesleki gelişimiyle ilgilenir, etkili bir öğrenme ve öğretme ortamının oluşmasına katkı sağlar. Okul yöneticileri için geliştirilen öğretimsel liderlik standartları şunlardır.¹⁹

- Okulu, öğrenciler ve yetişkinler için bir öğrenme merkezi haline getirmeye öncülük etmek
- Bütün öğrencilere ve yetişkinlere ilişkin olarak akademik ve sosyal boyutlarda yüksek beklentiler oluşturma
- Belirlenen akademik standartlara uygulanarak öğretimin içeriğini oluşturma ve öğretimi gerçekleştirme.
- Öğrenci ve yetişkinler için “sürekli öğrenme” anlayışına dayalı bir okul kültürü oluşturma
- Öğretimi iyileştirmek için mevcut durumu analiz etme ve değerlendirme de çeşitli araçlar kullanma
- Öğrenci ve okulun başarısını artırmak için okul toplumunun etkin bir üyesi olarak sorumluluk üstlenmesi

Okul yöneticisinin öğretimsel liderlik davranışları dört temel boyuttan oluşmaktadır.²⁰

- Kaynak sağlayıcısı olarak okul yöneticisi
- Öğretimsel kaynak olarak okul yöneticisi
- İletişimci olarak okul yöneticisi
- Görünür kişi olarak okul yöneticisi

Eğitim yöneticisi, bir eğitim örgütünün başı olarak, örgüt yasalarının, genel eğitim politikalarının, kalkınma planlarının ve çağcıl eğitim anlayışının bek-

¹⁹ Mehmet Şişman, Öğretim Liderliği, PegemA. Yayıncılık, Ankara, 2002, s: 71.

²⁰ Vehbi Çelik, Eğitimsel Liderlik, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2000, s:45– 49.

lentileri doğrultusunda örgütünü başarıyla amacına ulaştırmak göreviyle yükümlüdür. Çağdaş yöneticide; yöneticilik bilgisi, alana ilişkin teknik bilgi, insan ilişkileri becerisinin birlikte bulunma zorunluluğu vardır. Bu özellikler teori-uygulama, ilişkisini de zorunlu kılmaktadır. Yöneticilik eğitimi almamış sadece öğretmen olarak yetişmiş ve daha sonra yönetici olmuş bir kişinin okul yöneticiliği, okulların etkin ve verimli çalışmasını sağlamada başarısız olmalarına neden olmaktadır. Nitekim bazı araştırmalar, okul müdürlerinin yönetici davranışlarının, okulun verimliliğini istenen seviyeye çıkarabilecek nitelikte olmadığını göstermektedir.²¹ Okul yöneticilerinin görevlerini etkili bir biçimde yerine getirebilmesi sistemin gelişmesi bakımından önemlidir. Çünkü eğitimde kalkınma bir liderlik sorunudur. Sorun, liderlik özellikleri olan veya olacak yöneticilerin yetiştirilmesi ve iş başına getirilmesidir. Eğitimde liderliğin sürmesi, bu yetiştirme sürecinin sürmesine ve böyle lider yöneticileri sistem içerisinde tutabilecek özendirme öğelerinin konulmasına bağlıdır. Bugün için; eğitimde yönetici sınıfı kabul edilsin veya edilmesin, uygulamada bu yöneticiler vardır. Şu halde problem sadece yenileri yetiştirmek değil, işbaşındakileri geliştirmek olmak üzere en az iki yanlıdır.

SONUÇ

Bir yanda etkili yönetsel davranışta bulunmak, öte yandan liderlik rolünü başarıyla oynayabilmek için eğitim yöneticisinin taşıması gereken tutum ve becerilerinin eğitimle geliştirilebileceği, günümüzde geniş ölçüde kabul edilmektedir.

Etkili liderliğin gerektirdiği bilgi, beceri ve tutumları saptamak amacıyla araştırmalar yapmak ve araştırma bulgularının ışığı altında uygun programlar geliştirilerek yönetici adaylarını yetiştirmek sistemin gelişmesi ve örgütsel etkililik açısından son derece önemlidir. Günümüz okul yöneticisinin, 'çağdaş yönetici' olabilmesinin asgari şartı, okul müdürlerinin yöneticiliğe dair eğitim almalarını gerektirmektedir.

²¹ Mehmet Okutan, Eğitim Araştırmaları, Trabzon, 1995, s.122.

KAYNAKÇA

- BAŞAR Hüseyin, Eğitim Deneticisi, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2000.
- BELLAMY G. Thomas, FULMER Connie, MURPHY Michael and MUTH Rodney, A Framework for School leadership Accomplish ments: Perspectives on knowledge, Practice, and Preparation for principals, Leadership and policy in Schools, vol, 2, No: 4 2003.
- BUCHANAN David, HUCZYNSKI Andrzej, Organizational Behavior an Introductory Text, 3th, ed.Prentice Hall, U.K.1992.
- BURSALIOĞLU Ziya, Eğitimde Yönetimi Anlamak Sistemi Çözümlemek, Pegem A yayıncılık, Ankara, 2000.
- CAMPBELL Jim, LİND SAY Geoff, PTTİLLİPS Emma, Professional Development of Primary school Headteachers: the paradox of ownership, Scholl leadership and Management, Vol. 22, No. 4, 2002.
- CARDNO Carol, Team learning: Opportunities and challenges for school leaders, School leadership and Management, vol. 22, No: 2, 2002.
- COLLİNGWOOD Harris, “Kişisel Geçmişler, Liderler Kendilerini Biçimlendirmiş Olayları ve İnsanları Nasıl Hatırlıyorlar?”, Çığır Açıcı Liderlik, Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, Çeviren: Ahmet Kardam, MESS Yayınları No:427, İstanbul, 2003.
- ÇELİK Vehbi, Eğitimsel Liderlik, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2000.
- DAY Christopher, Effective leadership and Reflective Practive, Reflective Practive, Vol. 1, No: 1 2000.
- ERASLAN Levent, “Liderlik Olgusunun Tarihsel Evrimi, Temel Kavramlar ve Yeni Liderlik Paradigmasının Analizi”, Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 162, Bahar 2004, Erişim Tarih:08-09-2009.
- EREN Erol, Yönetim Psikolojisi, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1993.
- EREN Erol, Yönetim ve Organizasyon, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1998.
- HAVLİHAN G. Thomas, School Effectiveness:The Key Ingredients of School With Heart, Illionis U.S.A. 1988.
- NASSP- The Effective Principal A Researc Summary, Virginia, 1992.
- OKUTAN Mehmet, Eğitim Araştırmaları, Trabzon, 1995.
- PAGONİS William G., “Ateş Hattında Liderlik?”, Çığır Açıcı Liderlik, Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, Çeviren: Ahmet Kardam, MESS Yayınları No.427, İstanbul, 2003, s:114.
- PETERS Thomas J.,” Liderlik, Üzücü Olgular ve Umut Verici Unsurlar”, Çığır Açıcı Liderlik, Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, Çeviren: Ahmet Kardam, MESS Yayınları, No:427, İstanbul, 2003.

-
- SABUNCUOĞLU Zeyyat, TÜZ Melek, Örgütsel Psikoloji, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001.
- STONER James A.F, EDWARD Freeman R., Management, Prentice Hall International Inc., New Jersey, 1992.
- ŞİŞMAN Mehmet., Öğretim Liderliği, PegemA. Yayıncılık, Ankara, 2002.
- THOMPSON Brad Lee, Yeni Yöneticinin El Kitabı Yönetim Fonksiyonları, Çeviren: Vedat G. Diker, Hayat Yayınları, İstanbul, 1998.

İLKÖĞRETİM OKULU ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRENEN ÖRGÜTLE İLGİLİ ALGILARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF ELEMENTARY SCHOOL
TEACHERS' PERCEPTIONS OF LEARNING
ORGANIZATION THROUGH VARIOUS PERSPECTIVES

Eşref NURAL *

Ahmet ÜSTÜN **,

Osman KALYON ***

ÖZET

Bu araştırma ile Trabzon ili Akçaabat ilçesindeki ilköğretim okulu öğretmenlerinin, öğrenen örgüt algıları, öğretmenlerin öğrenim durumlarına, mesleki kıdemlerine, katıldıkları hizmet içi etkinlikleri, takip ettikleri mesleki dergilere, görev yaptıkları okulun öğretmen ve öğrenci sayılarına ve buldukları yerleşim yerlerine göre belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evreni, Trabzon ili Akçaabat ilçesindeki ilköğretim okulu öğretmenlerini kapsamaktadır. Akçaabat ilçesinde bulunan 49 ilköğretim okulundan 12 tanesi seçkisiz random yöntemiyle belirlenmiştir. Bu araştırmada, 12 ilköğretim okulunda kadrolu olarak görev yapan 164 öğretmenin tamamı araştırma kapsamına alınmıştır. Böylece ,araştırmanın örneklemi 146 öğretmenden oluşmaktadır.

* Yrd.Doç.Dr., KTÜ, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Trabzon. esrefnural@hotmail.com

** Yrd.Doç.Dr., Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. ustunahmet05@hotmail.com

*** Öğretmen, Trabzon. kalyonosman@hotmail.com

Bilgi toplama aracı olarak Güçlü ve Türkoğlu tarafından geliştirilen bilgi toplama formu kullanılmıştır. Toplanan bilgilerin yorumlanmasında SPSS programı kullanılmış, $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde varyans analizi yapılmıştır.

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt algıları görev yaptıkları okuldaki öğretmen sayısı, takım çalışması ve kişisel ustalık ölçütlerine göre farklılık göstermektedir.

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt algıları görev yaptıkları okuldaki öğrenci sayısına göre öğrenen örgüt algılarında takım çalışması ölçütünde farklılık belirlenmiştir.

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt algıları mesleki kıdemlerine göre hizmet yılı artıça kişisel ustalığın da arttığı belirlenmiştir.

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt algıları, öğretmenlerin takip ettikleri dergilere göre kişisel ustalık ölçütünde farklılık göstermiştir.

Okulun bulunduğu yerleşim yerine göre disiplinleri algılamada Kişisel Ustalık, Zihni Modeller, Paylaşılan Vizyon, Sistem Düşüncesi, Takım Çalışması ölçütlerinde farklılık göstermiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenleri belirli süre sonunda (5-7 yıl) yer değiştirmeleri, velilerin okul etkinliklerine daha fazla katılmaları ve öğretmenlerin meslekleri ile ilgili süreli ve süresiz yayınları izlemeleri, öğretmen adaylarının okul deneyimlerini farklı mesleki kıdem ve farklı yerleşim yerindeki öğretmenlerin rehberliğinde yapmaları önerilir.

Anahtar Sözcükler: Öğrenen Örgüt, İlköğretim, Okul, Örgütlerde Öğrenme

ABSTRACT

This study aims to find out the learning organization perceptions of teachers, working in the Akçaabat district of the province Trabzon, in terms of their learning backgrounds, work experience, in-service courses attended, professional journals they follow, the number of staff and students at their school and the location of the school within its area.

The survey, in which the scanning method was used, consists of primary school teachers working in Akçaabat. 12 out of 49 schools of the Akçaabat district were selected randomly. Exemplification of the survey consists of the total number of 146 teachers working on the permanent staff of the 12 schools. For data collection, a questionnaire designed by Güçlü and Türkoğlu, was conducted. Statistical analysis of the questionnaire was carried out using SPSS program and analysis of variance was considered significant at $p < 0.05$.

The teachers' perception of learning team differs in the criteria of the number of teachers employed in the school, the number of the students enrolled at the school, teamwork, work experience, personal professionalism and the journals they follow. It is seen that personal profession improves, as the work experience increases.

Differences were discovered in the teachers' perceptions of discipline according to the criteria of school settlement, personal professionalism, mental models, shared vision, system of thought and teamwork.

According to the results, it is suggested that the teachers change their schools at certain periods (5-7 years), parents participation in school activities should increase, and teachers should follow vocational periodical journals and books regularly. Also it is recommended that teacher candidates conduct their school experiences under the supervision of mentor teachers working in various locations and who are at different levels of professionalism.

Key Words: *Learning Organization, Elementary School, Learning in Organizations.*

I. GİRİŞ

İlköğretim kurumları, diğer okullara göre daha farklı bir yönetim anlayışına sahiptir. Öğrencilerin ilk okul deneyimleri olduğu için veliler okullarla daha fazla ilgilidir. Bu da okulların farklı görev ve uzak görüşlü olmasını gerektirmektedir. Velilerin okulla fazla ilgili olması okulları yakından takip etmelerine ve etkilenmelerine neden olmaktadır. Öğrencilerin başarısı için okul, veli, öğrenci işbirliğinin iyi çalışması gerekmektedir. Bu sürecin sağlıklı işlenmesi velilerin bilgi düzeyleri ile yakından ilgilidir. Bu nedenle velilerin yenilikleri yakından izlemelerinde ilköğretim okullarının yeri çok önemlidir.

İlköğretim okulları yeni bilgilere kolay ulaşmalı, bunları özümseyip çalışmalarında kullanmalıdır. Bu nedenle öncelikle yöneticiler olmak üzere tüm çalışanlar yeniliklere açık olmalı ve takım çalışması yaparak yeni bilgilere ulaşılmalıdır. Hiçbirimiz hepimizden daha kapsamlı düşünemez. Bir örgütün öğrenen örgüt olabilmesi için “hepimiz birimiz, birimiz hepimiz” düşüncesiyle hareket etmesi gerekmektedir. Bu düşünce sadece bir anlık değil, örgüt yaşamını devam ettirdiği sürece devam etmelidir. Örgütlerin kendilerini geliştirebilmeleri için istekli olmaları önemlidir; ancak yeterli değildir. Öncelikle kendilerini geliştirecek bilgilere nasıl ulaşacaklarını öğrenmeleri gereklidir. Bu öğrenme sürekli ve işbirliği içinde olmalıdır.

Küreselleşen dünyada, ancak öğrenen örgütler hedef kitleye doğru ve yeterli hizmeti verebildiği ölçüde yaşamını sürdürebilmektedir. Bu, ekonomi alanında daha acımasız olabilmektedir. Tüm örgütler görevini yapmaktadır;

ama bazılarının tercih edilmesi işlerini diğerlerinden daha iyi yapmalarınıdır. İşlerini daha iyi yapanlar da yaşamlarını sürdürmektedir. İlköğretim okulları çoğunlukla devlet okulları olduğundan yaşamlarını sonlandırmaları mümkün değildir. Ancak iyi eğitilmiş insan çalışma hayatında daha verimli olmakta ve yaşam seviyesini yüksek oluşturmaktadır. Ülkemizin iyi eğitilmiş yüksek nitelikli elemanlara ihtiyacı vardır. Ülkemizin genç bir nüfus yapısı vardır (Nüfusun yarısı 28,5 yaşın altındadır.). Bu, bir ülke için çok önemli bir şanstır. Ancak iyi kullanılmazsa gelecekte sorunlar yaratabilir. Nitelikli elemanların çok olduğu ülkelerin doğal kaynakları yeterli olmasa bile kalkınmışlık düzeyleri yüksek olabilmektedir. Doğal kaynakların bol olduğu ülkemizde nitelikli eleman yetiştirilmesi ile ülkemizdeki yaşam standardı kısa sürede yükselebilir.

Okutan'a¹ göre, klasik eğitim sistemlerinin “öğreten okulları”ndan, modern eğitim sistemlerinin “öğrenen okulları”na geçmenin zorunluluğu artık bütün eğitimciler tarafından ortak bir görüş olarak dile getirilmektedir.

“Bir düzeyden sonra bireysel öğrenme, örgütsel öğrenme için pek önemli değildir. Bireyler sürekli öğrenirler; ama yine de bir örgütsel öğrenme ortaya çıkmaz. Ama takımlar öğrenirse, tüm organizasyon içinde öğrenme için bir küçük evren (mikro kozmos) haline gelirler. Takımın başarıları organizasyonun tümü için birlikte öğrenme standardını belirler”²:

Okul bilginin üretildiği ve uygulandığı temel sistem olduğuna göre, her zaman en yeni bilgilere ulaşmalı ve bunun için işbirliği içinde çalışmalıdır. Bu da okulların öğrenen örgüt olmaları için yeter nedendir.

Problem Durumu

“Öğrenen örgüt, örgütlerin deneyimlerinden ders alma yeteneğini, değişen koşullara uyum sağlama becerisini ve örgütlerin kendi kendilerini yenileyebilen dinamik bir yapı kazanmasını ifade etmektedir”³:

Örgütler yaşamlarını sürdürebilmeleri için sürekli öğrenmek zorundadır. Örgütlerin öğrenmesi, örgütteki bireylerin öğrenmesi ile gerçekleşmektedir. Örgütlerin yaşam süreleri bireylerin öğrenmesi ile doğru orantılıdır. Örgütler

¹ Okutan, M. (2005). “2000’li Yılların Okul Yöneticiliği”. Trabzon’da Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 2, s.4

² Senge, Peter M. (2007). Beşinci Disiplin. (Çev: A. İldeniz ve A. Doğukan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul. s.257

³ Özdemir, S. (2000). Eğitimde Örgütsel Değişme. PegemA Yayıncılık, Ankara. s.147

ortak bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelen insanlardan olduğuna göre, bu kişiler amaçlarına ulaşmak için öğrenmek zorundadır.

Örgütlerin öğrenmeleri ve hedeflerine ulaşmaları lider yönetici ile daha kolay olmaktadır. Lider yönetici örgüt üyelerine hem öğrenmede örnek olmalı, hem de öğrenmeleri konusunda planlama ve özendirici olmalıdır.

Öğrenen örgütlerle ilgili olarak Senge'in⁴ yazmış olduğu Beşinci Disiplin adlı kitap çok önemli bir yer tutmaktadır. Senge'e⁵ göre öğrenen örgütlerin oluşması için üç temel boyut vardır. Birincisi, karmaşık sorunlar üzerine içgörüselsel bir düşünme ihtiyacı vardır. Burada takımlar birçok zihnin tek bir zihinden daha zeki olma potansiyelinden nasıl yararlanacaklarını öğrenmelidir. İkincisi, yenilikçi, eşgüdümlü eyleme gereksinim vardır. Üçüncüsü, takım mensuplarının diğer takımlar üzerindeki rolüdür.

Bireysel becerileri ve anlayış alanlarını işin içine katsa da takım olarak öğrenme kolektif bir disiplindir. Takım halinde öğrenme, aynı zamanda çalışma ekipleri içinde üretken diyalog ve tartışmaya karşı duran etkili güçlerle yaratıcı bir şekilde uğraşmayı öğrenmeyi de gerektirir. Herhangi bir disiplin gibi, takım halinde öğrenme disiplini ve pratik yapmayı gerektirir. Önemine rağmen takım halinde öğrenme iyi anlaşılammamaktadır.

Birlikte öğrenebilecek takımlar oluşturmak için güvenilir yöntemler bulunmadığı sürece, böyle bir şeyin meydana gelmesi bir tesadüf işi olarak kalacaktır. Bu nedenle takım halinde öğrenme ustalığını edinmek, öğrenen organizasyonlar inşa etmekte önemli, kritik bir adım olacaktır.

Bir örgütün öğrenen örgüt olmasında, örgütün değişime verdiği direnç derecesi çok önemlidir. Hızlı değişime direnç gösteren örgütlerde öğrenen örgüt kültürünü oluşturmak olanaksızdır. Değişime direnç gösteren örgütler bu özellikleri nedeniyle geniş kitlelere ulaşamaz ve uzun süreli de olamazlar. "Öğrenen örgütler bu hızlı değişimi yakalayabilen ve ihtiyaç duyulan dönüşümleri gerektiği anda gerçekleştirerek kendini yenileyebilen, örgütsel öğrenme yetersizliklerinin olmadığı örgütlerdir"⁶.

"Öğrenen okul, öğrencilerin aktif olduğu "öğretme" değil, "öğrenme" etkinliğinin ön planda olduğu okuldur"⁷.

⁴ Senge, a.g.e.

⁵ Senge, a.g.e.

⁶ Öneren, M. (2008). "İşletmelerde Öğrenen Örgütler Yaklaşımı", Zonguldak Karaelmas Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, ss. 163-178.

⁷ Töremen, F. (2001). Öğrenen Okul. Nobel Yayınları, Ankara. s.17

Ulu Önder Atatürk: “En mühim ve feyizli vazifemiz milli eğitim işleridir. Milli eğitim işlerinde mutlaka muzaffer olmak lazımdır. Bir milletin hakiki kurtuluşu ancak bu surette olur.” diyerek eğitim sisteminin önemini vurgulamıştır. Atatürk’ün belirttiği eğitim sistemi ancak öğrenen örgütlerin oluşturduğu Milli Eğitim Bakanlığı ile olanaklıdır. Tüm yetkileri merkezde toplayan ve değişime direnen yöneticilerle mümkün değildir.

“Örgütlerin öğrenme ihtiyacı, çevredeki sürekli ve hızlı değişimlerden kaynaklanmaktadır. Sürekli değişen ve gelişen bir çevre içinde yaşayan örgütler, bir taraftan stratejik amaçlarını belirlemede iken diğer taraftan teknolojik ve yapısal olarak bu değişikliklere uyum sağlamak zorundadır”⁸.

Senge’e⁹ göre öğrenen bir organizasyonun disiplinleri şunlardır.

- Sistem Düşüncesi
- Kişisel Hakimiyet
- Zihni Modeller
- Paylaşılan Vizyonun oluşturulması
- Takım Halinde Öğrenme’dir.

İlköğretim Okullarında Örgütsel Öğrenmeyi Engelleyen Nedenler

Örgütlerin öğrenen bir örgüt haline gelebilmesi; örgütün her kademesinde böyle bir öğrenmeyi gerçekleştirebilecek insanların varlığıyla mümkün olacaktır. “İşleri doğru yapan” örgütlerde ancak var olan korunmaya çalışılır. Ancak “doğru işleri” yapan örgütlerde yenilik ve öğrenme olur. Bir örgütün yapacağı çalışmalar başkaları tarafından belirlenirse burada öğrenme gerçekleşmez. Çünkü örgüte düşünme ve karar verme alanı bırakılmamış olur. Bu da öğrenmenin önünde bir engeldir.

Günümüzde örgütlerin çoğu sadece bürokratik işleri yürütmektedir. Hiçbir zaman öğrenen örgüt konumunda olamamışlardır. Varlıklarını sürdürmelerinin nedeni sadece resmi kimliklerinden kaynaklanmaktadır. Süreç içinde örgütte oluşan kültür öğrenmenin önündeki en büyük engel haline gelmektedir. Bu engeli aşmanın tek yolu öğrenme için kurumsal bir kültür oluşmasından geçer.

⁸ Öneren, a.g.e.

⁹ Senge, a.g.e.

Akyıldız'a¹⁰ göre, öğrenen örgütler ve öğrenemeyen örgütlerde daha çok kullanılan sözcükleri aşağıdaki gibi gruplamaktadır.

Tablo 1. Öğrenen Örgütler ve Öğrenemeyen Örgütlerde Daha Çok Kullanılan Sözcükler

Öğrenen Örgütler	Öğrenemeyen Örgütler
“Başka düşünceler var mı? Bize uygun seçenekleri kontrol edelim, Daha önce hangi bilgileri alabiliriz? Eğer olmazsa, Nasıl geliştirebiliriz? Başka kim katkıda bulunabilir? Neden hep böyle yapıyoruz? Düşünceni biraz daha açıklayabilir misin? Daha başka nasıl yapalım? konusunda yardıma ihtiyacım var. Teşekkür ederim, güzel fikir...”	“Daha önce denedik olmadı, Çok zaman alır, Çok masraflı olur, Yeni sistemler gerekir, Bunu burada yapamazsın, bizim tarzımız değil, Doğru olabilir ama... O konuda bir yazı yaz, Belki sonra, Bütçemiz buna olanak vermiyor, Şu anda zamanımız yok, çok işimiz var, Eski köye yeni adet mi getireceksin? Biz böyle iyiyiz....”

(Akt; Uludüz, 2009:8-12)¹¹.

Bu çalışmayla, Akçaabat İlçesindeki ilköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüte ilişkin algıları tespit edilmiştir.

Problem Cümlesi

¹⁰ Akyıldız, S. (2006). *Teknoloji Araçları Kullanımı Seminer Notları*. KTÜ Fatih Eğ. Fak. Sınıf Öğretmenliği Bölümü (Yayınlanmamış). Mart 2006, Trabzon.

¹¹ Uludüz, M. (2009). *İlköğretim Okul Yöneticilerinin Öğrenen Örgüt İle İlgili Algıları*. (Yayınlanmamış Dönem Projesi) Mart 2009. Trabzon. ss.8-12

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüte ilişkin algıları bazı değişkenlere göre nelerdir?

Alt Problemler

İlköğretim Okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt ile ilgili algılamaları;

- 1- Öğrenim durumuna,
- 2- Okuldaki öğretmen sayısına,
- 3- Okuldaki öğrenci sayısına,
- 4- Mesleki kıdemlerine,
- 5- Görev yapılan okulun bulunduğu yere,
- 6- Hizmet içi eğitime katılma durumuna,
- 7- Meslekle ilgili bir dergiyi takip etme durumuna göre farklılık göstermekte midir?

Evren

Araştırmanın evreni, Akçaabat İlçesinde resmi ilköğretim okullarında çalışan öğretmenlerden oluşmaktadır. Akçaabat İlçesinde 40 tane 8 sınıflı, 9 tane birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okulu bulunmaktadır. Bu okullarda kadrolu görev yapan 397 branş öğretmeni, 341 sınıf öğretmeni olmak üzere toplam 738 öğretmen bulunmaktadır.

Örnekleme

Akçaabat ilçesinde bulunan 49 ilköğretim okulundan 12 tanesi (%24,5) seçkisiz random yöntemle seçilmiştir. Bu okullardaki öğretmenlerin oranı Akçaabat'taki ilköğretim okulu öğretmenlerinin % 22,22' sini oluşturmaktadır. Seçilen okullar Akçaabat'taki eğitim bölgelerini eşit olarak temsil etmektedir. Bu çalışmada, 12 ilköğretim okulunda kadrolu olarak görev yapan 164 öğretmenin tamamı araştırma kapsamına alınmıştır. Böylece, araştırmanın örnekleme 146 öğretmenden oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Verilerin Toplanması için Güçlü ve Türkoğlu¹² tarafından geliştirilen öğrenen örgütlerle ilgili bilgi toplama aracı kullanılmıştır.

¹² Güçlü, N. ve Türkoğlu, H. (2003). "İlköğretim Okullarında Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Öğrenen Organizasyona İlişkin Algıları". Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi. Bahar, Sayı 2, Cilt 1, 2003.

Güçlü ve Türkoğlu¹³, ölçme aracının iç tutarlılığını Alpha = .97, güvenilirliğini Sperman-Brown formülünden yararlanarak .93 düzeyinde belirlemişlerdir.

Bilgi toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 8 sorudan oluşmaktadır. Bu bölüm öğretmenlerin branşları, öğrenim durumları, okuldaki öğretmen ve öğrenci sayıları, mesleki kıdemleri, çalıştıkları okulun bulunduğu yerleşim yerleri, katıldıkları hizmet içi eğitim ve takip ettikleri dergilere göre durumlarını belirlemede kullanılan çok seçenekli sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölüm "Hiçbiri", "Nadiren", "Bazen", "Genellikle" ve "Her zaman" seçenekleriyle 42 sorudan oluşmaktadır. Bunların ilk beş sorusu Kişisel Ustalıkların belirlenmesi, 6 -12 arası sorular Zihni Modellerin belirlenmesi, 13-23 arası sorular Paylaşılan Vizyonun belirlenmesi, 24-32 arası sorular Sistem Düşüncesi ve 33-42 arası sorular Takım Çalışmasının belirlenmesine ilişkin sorulardan oluşmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Kuş'a¹⁴ göre bir survey görüşmesi, görüşmecinin önceden hazırlanmış soruları sorduğu ve cevaplayıcı/görüşülen kişinin cevaplara verdiği amaçlı söyleşidir. Surveyin amacı güvenilir gözlemler yapabilmek için istatistiksel analize tabi tutulabilecek nicel ölçülebilir veriler üretmektir.¹⁵

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Veriler SPSS programı ile değerlendirilmiştir.

Alt problemlerle ilgili değerlendirmelerde, öğretmenlerin takip ettiği dergilere göre algıları t-testi, diğer başlıklar F testi kullanılarak değerlendirilmiştir.

II. BULGULAR, YORUMLAR VE TARTIŞMA

1. Alt Problemlerle İlgili Bulgular ve Yorumlar

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt ile ilgili algılamaları, öğrenim durumuna göre farklılık göstermekte midir? alt problemine yönelik bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

¹³ Güçlü ve Türkoğlu, a.g.e.

¹⁴ Kuş, E. (2009) Nicel- Nitel Araştırma Teknikleri, Anı Yayıncılık, Ankara.

¹⁵ Kuş, a.g.e. s.39

Tablo 2. İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenim durumuna göre öğrenen örgüt ile ilgili algılamalarına ilişkin F Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Kareler ort.	F	p *
Gruplar Arası		,262	2	,131	,264	
Kişisel Usta- lık	Gruplar için- de	70,893	143	,496		,768
	Toplam	71,155	145			
	Gruplar Arası	,535	2	,268	,694	
Zihni Model- ler	Gruplar için- de	55,143	143	,386		,501
	Toplam	55,678	145			
	Gruplar Arası	1,410	2	,705	1,701	
Paylaşılan Vizyon	Gruplar için- de	59,251	143	,414		,186
	Toplam	60,661	145			
	Gruplar Arası	6,832	2	3,416	1,445	
Sistem şüncesi	Gruplar için- de	337,955	143	2,363		,239
	Toplam	344,786	145			
	Gruplar Arası	,943	2	,471	1,406	
Takım lışması	Gruplar için- de	47,942	143	,335		,248
	Toplam	48,884	145			
	Gruplar Arası	,943	2	,471	1,406	

(* p<0,05)

Tablo 2 incelendiğinde: İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenim durumlarına göre öğrenen örgüte ilişkin algılarında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Yapılan testler % 95 güven aralığında değerlendirilmiştir.

Koşar¹⁶ “Öğrenen örgütler olarak liselerin gelişmesini engelleyen kurumsal engellerin tespit edilmesi” konusunda yaptığı çalışmada “Öğrenen örgüt olmaya ilişkin boyutların öğrenim durumuna göre incelenmesi sonucunda ise öğretmenlerin mezun oldukları öğretim kademesinin, onların görüşleri üzerinde anlamlı bir farklılığa yol açmadığını tespit etmiştir.

Uludüz¹⁷ yaptığı çalışmada; müdür ve müdür yardımcılarının öğrenim durumuna göre öğrenen örgüt ile ilgili algılamalarının farklılık göstermemesi, yöneticilerin farklı düşünmediklerini, yönetmeliklerin yöneticilerin hareket alanlarını kısıtladığını, bunun sonucunda standartlara uygun “iş doğru yapan” yöneticilerin çoğunlukta olduğu, eğitim sistemi içine girdikten sonra yöneticilerin sistemin gerektirdiği şekilde davranmaya başladıklarını belirtmiştir. Tablo 2’ye göre, mezun olunan okul türüne göre anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu nedenle, yönetim ile ilgili eğitimin yetersiz olduğu, yöneticilerin görev yaparken yöneticiliği öğrenmeye çalıştıkları söylenebilir.

Tekin¹⁸, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “İlköğretim Okullarında Görevli Yöneticilerin Okullarının Örgüt Sağlığını Algılama Düzeyleri” isimli yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Araştırma sonucunda yazar, ilköğretim okul yöneticilerinin, öğrenim durumlarının, anlamlı bir farka neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

“Bilgi toplumunun gerektirdiği insan modeli öğrenen bilgi insanıdır.”¹⁹

2010 yılında bilgi teknolojisi ve iletişim çok hızlı geliştiğinden, bilgi de hızla üretilmekte ve üretilen bilgi aynı hızda yayılmaktadır. Bu nedenle bu teknolojik yenilikler eğitim öğretim için bir araç olarak kullanılmalıdır. Hayatın her alanında her zaman öğrenme olur. Bu öğrenmelerin davranış haline gelip yaşantıları kolaylaştırması gerekmektedir.

¹⁶ Koşar, S. (2007) “Öğrenen Örgütler Olarak Liselerin Gelişmesini Engelleyen Kurumsal Engellerin Tespit Edilmesi” 16. Eğitim Bilimleri Kongresi, Tokat.

¹⁷ Uludüz, a.g.e.

¹⁸ Tekin, E. (2005). “İlköğretim Okullarında Görevli Yöneticilerin Okullarının Örgüt Sağlığını Algılama Düzeyleri” Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bolu.

¹⁹ Fındıkcı, İ. (2004). Yaşadıkça Eğitim. Hayat Yayınları, İstanbul.

2. Alt Problemlerle İlgili Bulgular ve Yorumlar

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt ile ilgili algılamaları, öğretmen sayısına göre farklılık göstermekte midir? alt problemine yönelik bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğretmen sayısına göre öğrenen örgüt ile ilgili algılamalarına ilişkin F Testi Sonuçları

			Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	p *
Kişisel Usta- lık	Gruplar Ara- sında		3,470	2	1,735	3,665	,028*
	Gruplar İçin- de		67,686	143	,473		
	Toplam		71,155	145			
Zihni Model- ler	Gruplar Ara- sında		2,229	2	1,115	2,982	,054
	Gruplar İçin- de		53,449	143	,374		
	Toplam		55,678	145			
Paylaşılan Vizyon	Gruplar Ara- sında		2,099	2	1,049	2,563	,081
	Gruplar İçin- de		58,562	143	,410		
	Toplam		60,661	145			
Sistem şüncesi	Gruplar Ara- sında		8,795	2	4,397	1,872	,158
	Gruplar İçin- de		335,991	143	2,350		
	Toplam		344,786	145			

	Gruplar	Ara-	3,633	2	1,816	5,740
	sında					
Takım	Ça-	Gruplar	45,252	143	,316	,004*
Çalışması		İçin-				
		de				
		Toplam	48,884	145		

(* p<0,05)

Kişisel Ustalık; ilköğretim öğretmenlerinin çalıştıkları okullardaki öğretmen sayıları göre kişisel ustalıklar gruplar arasında değerlendirildiğinde $p<0,05$ (.028) çıktığı görülmüştür. Bu sonuç aralarında belirgin farklılığın olduğunu göstermektedir. Okullardaki öğretmen sayıları arttıkça öğretmenlerin öğrenen örgüte ilişkin algılarının ve kişisel ustalıklarının arttığı tespit edilmiştir. 1-10 arası öğretmenin çalıştığı okullarda 4,20, 10-20 arası öğretmenin çalıştığı okullarda 4,328, 20 ve yukarısı öğretmenin çalıştığı okullarda 4,605 ortalama sonuçlarına ulaşılmıştır.

Takım Çalışması; ilköğretim öğretmenlerinin çalıştıkları okullardaki öğretmen sayılarına göre, takım çalışmasını algılamaları gruplar arasında değerlendirildiğinde $p<0,05$ (.004) çıktığı görülmüştür. Bu sonuç aralarında belirgin farklılıkların olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin çalıştıkları okullardaki öğretmen sayılarının artması öğrenen örgüt ve takım çalışmasına ait algılarının arttığı tespit edilmiştir. Ortalamaları 1-10 arası öğretmende 3,738, 10–20 arası öğretmende 3,673 ve 20 ve yukarısı öğretmende 4,075 olarak tespit edilmiştir.

Uludüz²⁰ yaptığı çalışmada ilköğretim okul yöneticilerinin öğrenen örgüt ile ilgili algılama puanları ile görev yaptıkları okullardaki öğretmen sayısı arasında ölçeğin tümü ve her bir alt faktörü için anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir.

Okul idarecilerinde öğretmen sayılarına göre farklı sonuçlar çıkmamasına karşılık öğretmenlerde takım çalışması ve kişisel ustalık başlıkları altında farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan öğretmen sayısı arttıkça kendi aralarında etkileşimin arttığı söylenebilir.

²⁰ Uludüz, a.g.e.

Resmi olmayan ilişkilerin güçlü olması, örgütsel öğrenmeyi güçlendirir. Öğrenmeyen yönetici ve öğretmenden öğrenen okul oluşmaz. Öncelikle yönetici ve öğretmenlerin öğrenmeye eğilimli olmaları gerekir.²¹

Kale²², Resmi ve Özel Fen Liselerinin 2001 ÖSS sonuçlarına göre ilk üç ve son üç sırada yer alan okullarda bir çalışma yapmıştır. Okulların yapısı boyutunda; iki RFL'nin üst düzey, dört RFL'nin orta düzey örgütsel öğrenme düzeyleri olduğunu, dört ÖFL'nin üst düzey, iki ÖFL'nin ise çok üst düzey örgütsel öğrenme düzeyleri olduğunu saptamıştır.

Bu sonuçlar resmi eğitim kurumları ve özel eğitim kurumlarının bilgi paylaşımı ve işbirliği yapmasının faydalı olacağını göstermektedir. Ayrıca özel okulların yönetsel olarak bağımsız olması sadece müfredat olarak merkezi yönetime bağlı olması başarılı olmalarında önemli bir etkidir.

3. Alt Problemlerle İlgili Bulgular ve Yorumlar

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt ile ilgili algılamaları, öğrenci sayısına göre farklılık göstermekte midir? alt problemine yönelik bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenci sayısına göre öğrenen örgüt ile ilgili algılamalarına ilişkin F Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	p *
Kişisel Ustalık	Gruplar Arasında	3,537	3	1,179	2,476	,064
	Gruplar İçinde	67,618	142	,476		
	Toplam	71,155	145			

²¹ Çelik, V. (2000). Okul Kültürü ve Yönetimi, Pegem, Ankara.

²² Kale, M. (2004). Resmi ve Özel Fen Liselerinin Örgütsel Öğrenme Açısından Karşılaştırılması. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Zihni Model-ler	Gruplar Ara-	2,482	3	,827	2,209	
	sında					
	Gruplar İçin-	53,195	142	,375		,090
	de					
	Toplam	55,678	145			
Paylaşılan Vizyon	Gruplar Ara-	3,177	3	1,059	2,616	
	sında					
	Gruplar İçin-	57,484	142	,405		,053
	de					
	Toplam	60,661	145			
Sistem Düşüncesi	Gruplar Ara-	12,657	3	4,219	1,804	
	sında					
	Gruplar İçin-	332,129	142	2,339		,149
	de					
	Toplam	344,786	145			
Takım Çalışması	Gruplar Ara-	4,164	3	1,388	4,408	
	sında					
	Gruplar İçin-	44,720	142	,315		,005*
	de					
	Toplam	48,884	145			

(* p<0,05)

Takım Çalışması; ilköğretim öğretmenlerinin çalıştıkları okullardaki öğrenci sayılarına göre, takım çalışmasını algılamaları gruplar arasında değerlendirildiğinde $p<0,05$ (.005) çıktığı görülmüştür. Bu sonuç, aralarında belirgin farklılıklar olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin çalıştığı okullardaki öğrenci sayılarına göre takım çalışmasında en düşük düzey 101–300 arası öğrencilerin olduğu okullarda çıkmıştır. Diğerleri arasında belirgin bir farklılık tespit edilmemiştir.

Öğretmenlerin çalıştığı okullardaki öğrenci sayılarının takım çalışması üzerinde belirgin etkisi olduğundan bu sonuca göre de öğretmenlerin belirli

aralıklarla görev yerlerinin değişmesi gelişmeleri yönünde yararlı olacağı söylenebilir.

4. Alt Problemlerle İlgili Bulgular ve Yorumlar

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt ile ilgili algılamaları, mesleki kıdemine göre farklılık göstermekte midir? alt problemine yönelik bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. İlköğretim okulu öğretmenlerinin mesleki kıdemine göre öğrenen örgüt ile ilgili algılamalarına ilişkin F Testi Sonuçları

			Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	p *
Kişisel Usta- lık	Gruplar Ara- sında		3,221	2	1,610	3,390	
	Gruplar için- de		67,934	143	,475		,036*
	Toplam		71,155	145			
Zihni Model- ler	Gruplar Ara- sında		,107	2	,054	,138	
	Gruplar için- de		55,571	143	,389		,871
	Toplam		55,678	145			
Paylaşılan Vizyon	Gruplar Ara- sında		,388	2	,194	,461	
	Gruplar için- de		60,273	143	,421		,632
	Toplam		60,661	145			

Sistem şüncesi	Dü-	Gruplar Ara- sında	,945	2	,473	,197
		Gruplar için- de	343,841	143	2,404	,822
		Toplam	344,786	145		
Takım lışması	Ça-	Gruplar Ara- sında	,581	2	,291	,860
		Gruplar için- de	48,303	143	,338	,425
		Toplam	48,884	145		

(* p<0,05)

Kişisel ustalık; ilköğretim öğretmenlerinin mesleki kıdemine göre kişisel ustalık gruplar arasında değerlendirildiğinde $p<0,05$ (,036) çıktığı görülmüştür. 0-10 yıl arası öğretmenlerde 4,264 sonucuna, 10-20 yıl arası kıdemi olan öğretmenlerde 4,562 sonucuna, 20 yıl ve üzeri hizmet süresi olan öğretmenlerde 4,607 sonucuna ulaşılmıştır. Bu fark yıllar arttıkça artmaktadır. Bu farklılık da deneyimlerin ve işbaşında yetişmenin etkisi bulunmaktadır.

Şişman²³, Osmangazi Üniversitesi'nde "Okul Müdürlerinin Öğretim Liderliği Davranışları" isimli bir araştırma yapmıştır. Bu araştırma bulgularına göre de ilköğretim okul müdürlerinin, öğretim liderliği davranışına ilişkin algılamalarının, yöneticilik kıdemine göre genelde kıdemli müdürler lehine anlamlı bir fark olduğu sonucuna varmıştır.

Yapılan araştırmalarda sanılanın aksine kıdemli müdürlerin kendilerini geliştirmede ve yenilikleri takip etmede daha istekli oldukları belirlenmiştir.

5. Alt Problemlerle İlgili Bulgular ve Yorumlar

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt ile ilgili algılamaları, yerleşim yerine göre farklılık göstermekte midir? alt problemine yönelik bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

²³ Şişman, M. (2002). Öğretim liderliği. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Tablo 6. İlköğretim okulu öğretmenlerinin yerleşim yerine göre öğrenen örgüt ile ilgili algılamalarına ilişkin F Testi Sonuçları

			Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	p *
Kişisel Usta- lık	Gruplar Ara- sında		9,879	2	4,940	11,527	
	Gruplar için- de		61,276	143	,429		,000*
	Toplam		71,155	145			
Zihni Model- ler	Gruplar Ara- sında		8,488	2	4,244	12,861	
	Gruplar için- de		47,189	143	,330		,000*
	Toplam		55,678	145			
Paylaşılan Vizyon	Gruplar Ara- sında		8,673	2	4,337	11,929	
	Gruplar için- de		51,988	143	,364		,000*
	Toplam		60,661	145			
Sistem Dü- şüncesi	Gruplar Ara- sında		43,563	2	21,782	10,340	
	Gruplar için- de		301,223	143	2,106		,000*
	Toplam		344,786	145			
Takım Çalışması	Gruplar Ara- sında		11,481	2	5,740	21,947	
	Gruplar için- de		37,404	143	,262		,000*

			Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	p *
Kişisel Usta- lık	Gruplar Ara- sında		9,879	2	4,940	11,527	
		Gruplar için- de	61,276	143	,429		,000*
	Toplam		71,155	145			
Zihni Model- ler	Gruplar Ara- sında		8,488	2	4,244	12,861	
		Gruplar için- de	47,189	143	,330		,000*
	Toplam		55,678	145			
Paylaşılan Vizyon	Gruplar Ara- sında		8,673	2	4,337	11,929	
		Gruplar için- de	51,988	143	,364		,000*
	Toplam		60,661	145			
Sistem şüncesi	Gruplar Ara- sında		43,563	2	21,782	10,340	
		Gruplar için- de	301,223	143	2,106		,000*
	Toplam		344,786	145			
Takım lışması	Gruplar Ara- sında		11,481	2	5,740	21,947	
		Gruplar için- de	37,404	143	,262		,000*
	Toplam		48,884	145			

(* p<0,05)

Yapılan F testi analizi sonuçlarına göre, ilköğretim okulu öğretmenlerinin yerleşim yeri durumlarına göre öğrenen örgüte ilişkin algılarında bütün başlıklar altında farklılık görülmektedir. Yapılan çalışmada en çok farklılığın görüldüğü alan olarak dikkat çekmektedir. Yapılan testler % 95 güven aralığında değerlendirilmiştir.

Kişisel ustalık; ilköğretim öğretmenlerinin yerleşim yeri durumuna göre kişisel ustalıklar, gruplar arasında değerlendirildiğinde $p<0,05$ (.000) çıktığı görülmüştür. Bu sonuç, aralarında belirgin farklılıklar olduğunu göstermektedir. Köy yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 4,089, Belediye yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 4,780, ilçe merkezinde çalışan öğretmenlerde 4,603 ortalama sonuçlara ulaşılmıştır.

Zihni Modeller; ilköğretim öğretmenlerinin yerleşim yeri durumuna göre zihni modellerinde gruplar arasında değerlendirildiğinde $p<0,05$ (.000) çıktığı görülmüştür. Bu sonuç, aralarında belirgin farklılıklar olduğunu göstermektedir. Köy yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 3,464, Belediye yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 4,1286, ilçe merkezinde çalışan öğretmenlerde 3,924 ortalama sonuçlara ulaşılmıştır.

Paylaşılan Vizyon; ilköğretim öğretmenlerinin yerleşim yeri durumuna göre paylaşılan vizyonlarında gruplar arasında değerlendirildiğinde $p<0,05$ (.000) çıktığı görülmüştür. Bu sonuç, aralarında belirgin farklılıklar olduğunu göstermektedir. Köy yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 3,459, Belediye yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 4,146, ilçe merkezinde çalışan öğretmenlerde 3,914 ortalama sonuçlara ulaşılmıştır.

Sistem Düşüncesi; ilköğretim öğretmenlerinin yerleşim yeri durumuna göre sistem algılamaları gruplar arasında değerlendirildiğinde $p<0,05$ (.000) çıktığı görülmüştür. Bu sonuç, aralarında belirgin farklılıklar olduğunu göstermektedir. Köy yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 7,917, Belediye yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 9,488, ilçe merkezinde çalışan öğretmenlerde 8,911 ortalama sonuçlara ulaşılmıştır.

Takım Çalışması; ilköğretim öğretmenlerinin yerleşim yeri durumuna göre, takım çalışmasını algılamaları gruplar arasında değerlendirildiğinde $p<0,05$ (.000) çıktığı görülmüştür. Bu sonuç, aralarında belirgin farklılıklar olduğunu göstermektedir. Köy yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 3,522, Belediye yerleşim yerinde çalışan öğretmenlerde 4,265, ilçe merkezinde çalışan öğretmenlerde 4,077 ortalama sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu sonuçlar topluca değerlendirildiğinde beldelerde çalışan öğretmenlerin öğrenen örgütü algılama düzeyleri bütün başlıklar altında en yüksek çıkmıştır. İlçe merkezindeki okullarda çalışanlar daha düşük olmakla beraber birinci gruba yakın sonuçlar çıkmıştır. Ancak köy yerleşim yerinde çalışanlar

hepsinde düşük olduğu gibi aralarında belirgin bir istatistiksel farklılıklar bulunmaktadır.

Beldelerdeki okullarda algılamaların yüksek çıkmasında okulların çok kalabalık olmaması nedeniyle tüm öğretmenlerin ortak paylaşımlarının olması, okulların öğretmen ve malzeme ihtiyaçlarının giderilmiş olması gösterilebilir.

İlçe merkezindeki okulların çok kalabalık olması ve baskı gruplarının okul üzerindeki olumsuz etkileri ile fiziki yetersizlikler, ilçe merkezi ile belde okulları arasındaki bu farkı ortaya çıkarmış olabilir.

Uludüz²⁴, yaptığı çalışmada; ilköğretim okul yöneticilerinin öğrenen örgüt ile ilgili algılama puanları ile görev yaptıkları okullardaki öğretmen sayısı arasında ölçeğin tümü ve her bir alt faktörü için anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Kale²⁵, yaptığı çalışmada Özel Fen Liselerinde çalışan öğretmenlerle Resmi Fen Liselerinde çalışan öğretmenlerin performansları arasında özel okullar adına olumlu yönde farklılıklar olduğunu belirlemiştir. Bu çalışma velilerin okul üzerindeki etkisinin önemini belirtmektedir. Özel okullarda veliler çocuklarına parayla eğitim aldıkları için daha ilgili olabilmektedirler. Özel okullar beklentileri karşılayamadıkları zaman yaşamlarını sürdürme olanakları yoktur. Bu nedenle başarılı olmak zorundadır. Bu zorunluluk ve veli ilgisi öğretmenlerin kendini geliştirmesi için önemli bir etken olmaktadır.

Üzerinde en çok durulması gereken köy yerleşim yerindeki öğretmenlerin algılama düzeyleridir. Öğrenci sayıları az olan okulların kapatılarak birleştirilmesi, okulların şartlarının iyileştirilmesi ve öğretmenlerin belirli aralıklarla görev yerlerinin değiştirilmesi, etkileşimi ve bu konudaki olumsuzlukları ortadan kaldırmada yararlı olacaktır.

6. Alt Problemlerle İlgili Bulgular ve Yorumlar

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt ile ilgili algılamaları, semine katılma durumuna göre farklılık göstermekte midir? alt problemine yönelik bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

²⁴ Uludüz, a.g.e.

²⁵ Kale, a.g.e.

Tablo 7. İlköğretim okulu öğretmenlerinin seminere katılma durumuna göre öğrenen örgüt ile ilgili algılamalarına ilişkin F Testi Sonuçları

			Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	p *
Kişisel Usta- lık	Gruplar Ara- sında		,226	2	,113	,228	,796
	Gruplar içinde		70,929	143	,496		
	Toplam		71,155	145			
Zihni Model- ler	Gruplar Ara- sında		1,015	2	,507	1,328	,268
	Gruplar içinde		54,663	143	,382		
	Toplam		55,678	145			
Paylaşılan Vizyon	Gruplar Ara- sında		,439	2	,219	,521	,595
	Gruplar içinde		60,222	143	,421		
	Toplam		60,661	145			
Sistem Dü- şüncesi	Gruplar Ara- sında		3,116	2	1,558	,652	,523
	Gruplar içinde		341,671	143	2,389		
	Toplam		344,786	145			
Takım Ça- lışması	Gruplar Ara- sında		,041	2	,021	,061	,941
	Gruplar içinde		48,843	143	,342		
	Toplam		48,884	145			

(* p<0,05)

Yapılan F testi analizi sonuçlarına göre: İlköğretim okulu öğretmenlerinin Hizmet içi eğitim seminerine katılma durumlarına göre öğrenen örgüte iliş-

kin algılarında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Yapılan testler % 95 güven aralığında değerlendirilmiştir. $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde varyans analizi yapılmıştır.

Can²⁶, “Farklı Örgütlerde İnsan Kaynağının Geliştirilmesiyle İlgili Görevler ve Uygulamalar” adlı çalışmasında; “İstenen düzeyde geliştirme etkinliklerine yer verilmemesinin temel nedenleri arasında sürekli eğitimin öneminin yeterince kavranamaması, isteksizlik, zaman sınırlılığı, yetişmiş personel yetersizliği ve ekonomik güdüleyicilerin bulunmaması olarak sıralanabilir” sonucuna ulaşmıştır.

Kale²⁷, yaptığı çalışmada Özel Fen Liselerinde çalışan öğretmenlerin iş garantisi olmadığından tüm okul personeli ile yüksek başarı beklentilerinin öğrencilere yansıtılması için sürekli ve takım çalışması yapmalarının zorunlu olduğunu belirlemiştir. Bu nedenle özel okullardaki öğretmenlerin işbaşında gelişmeye daha çok önem verdikleri sonucuna varılabilir.

“Bugün eğitim ve geliştirme faaliyetleri nitelikli çalışan, bilgi üretimi ve yönetimi, öğrenen örgüt sarmalının örgütsel etkinlik ve verimliliğini maksimize etmede büyük önem taşımaktadır. Nitelikli insan gücü oluşturmada eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin önemi hızla artmaktadır. Örgütlerin eğitim ve geliştirme faaliyetlerinde, çalışanlarda yaşam boyu eğitim anlayışını yerleştirecek ve eğitimde sürekliliği sağlayacak şekilde planlanma eğilimi göze çarpmaktadır. Atak ve Atik²⁸”

7. Alt Problemlerle İlgili Bulgular ve Yorumlar

İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğrenen örgüt ile ilgili algulamaları, mesleği ile ilgili dergi takibi durumuna göre farklılık göstermekte midir? alt problemine yönelik bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

²⁶ Can, N. (2007). “Farklı Örgütlerde İnsan Kaynağının Geliştirilmesiyle İlgili Görüşler ve Uygulamalar” 16 Eğitim Bilimleri Kongresi, Tokat.

²⁷ Kale, a.g.e.

²⁸ Atak, M. ve Atik, İ. (2007). “Örgütlerde Sürekli Eğitimin Önemi ve Öğrenen Örgüt Oluşturma Sürecine Etkisi” Havacılık ve Uzay teknolojisi Dergisi Ocak 2007 Cilt 3 Sayı 1 (63-70)

Tablo 8. İlköğretim Okulu öğretmenlerinin mesleği ile ilgili dergi takibi durumuna göre öğrenen örgüt ile ilgili algılamalarına ilişkin t-testi sonuçları

	Dergi	N	\bar{X}	SS	t
Kişisel Ustalık	1	51	4,6745	,61314	,08586
	2	95	4,3579	,72223	,07410
Zihni Modeller	1	51	3,8543	,68302	,09564
	2	95	3,7865	,58527	,06005
Paylaşılan Vizyon	1	51	3,7932	,68226	,09554
	2	95	3,8115	,63057	,06469
Sistem Düşüncesi	1	51	8,6667	1,65202	,23133
	2	95	8,6921	1,48863	,15273
Takım Çalışması	1	51	3,9765	,61866	,08663
	2	95	3,9079	,56107	,05756

1. Takip ediyorum, 2. Takip etmiyorum

İlköğretim öğretmenlerinin meslekle ilgili dergi takibi ile ilgili durumuna göre kişisel ustalıkta gruplar arasında değerlendirildiğinde takip edenlerin 51, takip etmeyenlerin 95 kişi olduğu görülmüştür. Bu sonuç, aralarında belirgin fark olduğunu göstermektedir. Tablo 8'e göre, kişisel ustalıkla ilgili ortalama 4,6745 ve 4,3579 olarak iki farklı değer ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç diğer alanlarda görülmemektedir. Dergiyi takip edenlerin öğrenen örgüte ilişkin algılarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Uludüz²⁹, herhangi bir mesleki dergiyi takip eden yöneticilerin kendilerini yenilemede istekli olduklarını, değişimi kendileri ve kurumları için olumlu algıladıklarını belirtmiştir. Okuma ile beraber olayları algılamada farklılıklar oluşabilmektedir. Yöneticilerin kendilerini geliştirmeleri için bireysel çalış-

²⁹ Uludüz, a.g.e.

malarla da sağlanabilir. Zihni modellerdeki anlamlı farklılık, bazı yöneticilerin değişim ve gelişim konusunda daha olumlu düşündüklerini gösterebilir.

Töremen³⁰, “Devlet ve Özel Liselerde Örgütsel Öğrenme ve Engelleri” isimli çalışmasında okul yöneticilerinin, okul yöneticiliği ile ilgili literatürü yeterince izleme ($\bar{X} = 4.21$), bireysel araştırmalarla kendini geliştirme ($\bar{X} = 3,86$), kendimi mesleki konferanslar yoluyla geliştirmede ($\bar{X} = 3.51$) isteklerinin oluştuğu sonucuna ulaşmıştır.

“Öğretmenlik mesleğinin, diğer mesleklerde gibi durağan olmadığı, sürekli değiştiğini söylemek yanlış olmaz. Öğretmenlik mesleğine ilişkin bu değişimlerin öğretmenler tarafından izlenmesi – takip edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle; öğretmenlerin mesleki formasyon, konu alanı uzmanlığı ve genel kültür alanında yaşanan değişimleri izlemesi gerekir³¹”.

MEB ve okul yöneticileri, öğretmenlerini çağın koşullarına uygun duruma taşıyabilmek için mesleki kurslar, basın yayın ve yazılı görsel dokümanlar kullanarak, yaşam boyu eğitim gerçeğine uygun hale getirmelidir.

III. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

- 1- Öğretmenlerin öğrenim durumuna göre öğrenen örgütle ilgili disiplinleri algılamalarında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.
- 2- Okuldaki öğretmen sayılarına göre algılamalarında takım çalışması ve kişisel ustalıkta verilen yanıtlarda farklılık olduğu belirlenmiştir.
- 3- Öğrenci sayısına göre algılamalarında takım çalışması ile ilgili algılamalarda farklılık olduğu belirlenmiştir.
- 4- Mesleki kıdeme göre disiplinleri algılamada, yıllar arttıkça kişisel ustalığın arttığı belirlenmiştir.
- 5- Yerleşim yerine göre disiplinleri algılamada tüm başlıklar altında farklılıklar görülmüştür. Bu sonuç çevrenin ve velilerin okul üzerindeki etkisini göstermiştir. Beldelerde çalışan öğretmenlerin öğrenen örgütle ilgili olarak algılama düzeyleri en yüksek çıkmıştır. Köylerde çalışan öğretmenlerde bu oranın belirgin bir şekilde düşük olduğu belirlenmiştir.

³⁰ Töremen, a.g.e.

³¹ Nural, E. (2008). Eğitim Bilimine Giriş. Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara.

6- Öğretmenlerin katıldığı hizmet içi seminerlere göre disiplinleri algılamada farklılık olmadığı belirlenmiştir.

7- Öğretmenlerin takip ettikleri dergilere göre sadece kişisel ustalıkla ilgili algılamalarda farklılıklar belirlenmiştir.

Öneriler

- Öğretmen yetiştiren kurumların benzer özellikler gösterdiği, bunların farklılaştırılması gelişme için yararlı olacağından bu alanla ilgili çalışmaların yapılması yararlı olacaktır.
- Okuldaki öğretmen ve öğrenci sayılarındaki farklılıklar takım çalışması ve kişisel ustalıkta farklılık gösterdiğinden öğretmenler, farklı sayılarda öğretmen bulunan okullarda belirli süreler çalışmalıdır.
- Çalışma süreleri arttıkça öğretmenlerin kişisel ustalıkları gelişme göstermektedir. Merkezi yerlerde deneyimli öğretmenlerin toplandığı okulların oluşmaması için belirli aralıklarla (5 yıl 7 yıl gibi) görev yerleri değişikliği gibi önlemler alınmalıdır. Öğretmen adaylarına okul deneyimleri için gittikleri okullarda farklı mesleki kademelerdeki öğretmenlerin derslerini izleyerek deneyim kazanmalarını önerilebilir.
- Yerleşim yeri ve veli niteliğinin okul ve öğretmen üzerinde her alanda etkisi olduğundan öğretmenler belirli aralıklarla yer değiştirmeli ve deneyimlerini yeni okullarına taşımalarıdır.
- Hizmet içi eğitime katılanlar ile katılmayanlar arasında fark belirlenmemiştir. Öğretmenlerin birey olarak işbaşında eğitime alınmaları yerine okullarda birlikte öğrenmenin gerçekleşeceği ortak etkinlikler düzenlenmelidir. Bu etkinliklerin neler olacağı örgüt çalışanları ile birlikte belirlenmelidir.
- Meslekle ilgili izlenilen dergiler kişisel ustalık yönünden öğretmenleri geliştirmektedir. MEB ve okul yönetimi, yasal ve ekonomik yönden öğretmenlerin süreli yayınları izlemesini sağlayacak önlemler almalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Salih. (2006). *Teknoloji Araçları Kullanımı Seminer Notları*. KTÜ Fatih Eğ. Fak. Sınıf Öğretmenliği Bölümü (Yayınlanmamış). Mart 2006 Trabzon
- Atak, Metin ve Atik, İlhan. (2007). "Örgütlerde Sürekli Eğitimin Önemi ve Öğrenen Örgüt Oluşturma Sürecine Etkisi" Havacılık ve Uzay teknolojisi Dergisi Ocak 2007 Cilt 3 Sayı 1 (63-70)
- Can, Niyazi. (2007). "Farklı Örgütlerde İnsan Kaynağının Geliştirilmesiyle İlgili Görüşler ve Uygulamalar" 16 Eğitim Bilimleri Kongresi, Tokat.
- Çelik, Vehbi. (2000). *Okul Kültürü ve Yönetimi*, Pegem, Ankara.
- Fındıkçı, İlhami. (2004). *Yaşadıkça Eğitim*. Hayat Yayınları, İstanbul.
- Güçlü, Nezahat ve Türkoğlu, Hakan. (2003). "İlköğretim Okullarında Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Öğrenen Organizasyona İlişkin Algıları". Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi. Bahar, Sayı 2, Cilt 1, 2003.
- Kale, Mustafa. (2004). *Resmi ve Özel Fen Liselerinin Örgütsel Öğrenme Açısından Karşılaştırılması*. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Koşar, Serkan. (2007) "Öğrenen Örgütler Olarak Liselerin Gelişmesini Engellenen Kurumsal Engellerin Tespit Edilmesi" 16. Eğitim Bilimleri Kongresi, Tokat.
- Kuş, Elif. (2009) *Nitel- Nitel Araştırma Teknikleri*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Nural, Eşref. (2008). *Eğitim Bilimine Giriş*. Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara.
- Okutan, Mehmet. (2005). "2000'li Yılların Okul Yöneticiliği". Trabzon'da Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 2, s.4
- Okutan, Mehmet. (2009). *Öğretmenlik Sanatı*. Ra Kitabevi Yayınlar, Trabzon
- Öneren, Melahat. (2008). "İşletmelerde Öğrenen Örgütler Yaklaşımı", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, ss. 163-178
- Özdemir, Servet. (2000). *Eğitimde Örgütsel Değişme*. PegemA Yayıncılık, Ankara.
- Senge, Peter M. (2007). *Beşinci Disiplin*. (Çev: A. İldeniz ve A. Doğukan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Şişman, Mehmet. (2002). *Öğretim liderliği*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Tekin, Elif. (2005). "İlköğretim Okullarında Görevli Yöneticilerin Okullarının Örgüt Sağlığını Algılama Düzeyleri" Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Bolu.
- Töremen, Fatih. (2001). *Öğrenen Okul*. Nobel Yayınları, Ankara.

Uludüz, Murat. (2009). İlköğretim Okul Yöneticilerinin Öğrenen Örgüt İle İlgili Algıları. (Yayınlanmamış Dönem Projesi) Mart 2009. Trabzon

TÜRK TARİH TEZİ

TURKISH HISTORY THESIS

*Ertuğrul ORAL**

*Kibar AKTİN***

ÖZET

Tarihin 19. yüzyılda profesyonel bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasından sonra tarihsel araştırma ve yazımının dayandığı temel kabuller üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmıştır. Ülkemizde Türk Tarih Tezi tarih yazımı üzerine yapılan çalışmaları yönlendirip belli bir döneme damgasını vurmuştur. 1930'larda ortaya çıkan tez bir millet olarak var olmada tarihin öneminin farkında olan Atatürk tarafından desteklenerek Osmanlı tarih yazımının mirası olan İslâm merkezli tarih yorumlarına ve Avrupa merkezli tarih yorumlarına karşı milliyetçi bir söylem doğrultusunda yazılmıştır. Tezle Türk tarihi alanında yapılan önemli çalışmalara ulusçu yorum getirilerek Türk ulusunun üstün bir uygarlığa sahip olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Tezin yansıması olan tarih ders kitapları vatandaşlık eğitiminin önemli bir parçası olmuştur.

Bu çalışmamızda Türk Tarih Tezi'nin dayandığı temel önermeler ve bu önermelerin yansıdığı tarih ders kitaplarından kısa alıntılar sunduk.

Anahtar Sözcükler: *Türk Tarih Tezi, Türk Tarih Anlayışı, Ders Kitapları.*

ABSTRACT

After the science of History appeared as a professional principle of science in the 19th century, the number of studies on basic admissions of historical research and writing increased. In our country, The Turkish History Thesis has directed the research on writing of history, affecting a certain period. The Thesis that brought about in 1930s, supported by Atatürk who was aware of the importance of history in existence as a nation, was written in the frame of national discourse against Islamic centered historical critics inherited from Ottoman history writings and western centered writings. Through the thesis, important studies carried out in the field of

* Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi

** Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Öğretmenliği Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Turkish History were interpreted in nationalist aspect, and it was tried to prove that Turkish nation has a superior civilization. History textbooks, reflection of the Thesis, have been important parts of citizenship education.

In the study, we presented basic proposals that Turkish History Thesis based on and short citations from history textbooks that these proposals are reflected.

Key Words: *The Turkish History Thesis, Understanding of Turkish History, Textbooks*

I. GİRİŞ

XIX. yüzyılda milliyetçilik ve demokrasi fikirleriyle imparatorluklar yıkılıp yerine ulus devletlerin kurulması beraberinde ulusların geçmiş köklerine dayalı yapılan pragmatik tarih araştırmalarını ön plana çıkarır. Ulusalçı bakış açıları yapılan tarih çalışmalarına yansır. Tarih vatandaşlık eğitiminde bir araç olarak kullanılmaya başlanır.

Milliyetçi bir tarih anlayışının gerekliliğini bizzat destekleyen Atatürk Cumhuriyet Halk Partisi Programında Türk tarihini bilmenin önemi ve gereğini şu şekilde ifade eder "... Bu bilgi Türkün kapasite ve enerjisini, nefesine güven duygularını ve ulusal varlığa zarar verecek bütün akımlara karşı sarsılmaz dayanımını besleyen kutsal bir ev"dir (Aykut, 1936, s.191). Konuşmalarının birinde de "...Türk çocukları kendileri için lazım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabilecek" (Kocatürk, 1999, s.176) olduklarını belirterek yetişecek olan yeni neslin ulusal kimliğinin oluşumunda tarihe önemli bir görev yükler

Yeni Türk tarih anlayışını oluşturan Türk Tarih Tezi önermeleri doğrultusunda öğrencilere Türklerin üstün insanlar oldukları, büyük Türk denizinin kıyılarında Orta Asya'da bir şehir uygarlığı kurdukları ve Avrasya'nın eteklerine uzanarak uygarlıklarını Hindistan'a, Çin'e, Akdeniz'e yaydıkları, Yunanistan'ı ve Avrupa'yı da buna dâhil ettikleri öğretilmiştir. Tarih tezi ile Türklerin Orta Asya'ya kadar uzanan köklü bir geçmişlerinin olduğu vurgulanarak yeni Türk devletinin temelleri güçlendirilmeye çalışılmış, yetişecek nesle milli bir tarih şuuru verilmek istenmiştir.

Türk Tarih Tezi'nin temel kabulleri şöyledir:

- Türkler, brakisefal kafa yapısına sahip olup beyaz ırktandır ve anayurdu Orta Asya'dır.
- Türklerin anayurdu olan Orta Asya dünya medeniyetlerinin beşiği olmuştur.
- Türkçe dünya dillerinin kaynağı olmuştur: Güneş dil teorisi.

- Türkler göçler sonucu yayıldıkları alanlarda medeniyetin ilerlemesini tetiklemiştir.
- Roma ve Yunan medeniyetlerini Türkler kurmuştur.
- Mısır ve Hint medeniyetinin ilk kurucuları brakisefal Türklerdir.
- Sümerler, Hititler, İskitler, Akatlar, Elamlılar, Lidyalılar, İyonlular ve Etrüskler Türktür.

Türk Tarih Tezi'ne göre Irak, Anadolu, Mısır ve Ege medeniyetlerinin ilk kurucuları Orta Asyalı brakisefal ırkın temsilcileridir: Hitit, Sümer, Etrüsk, Rum, Yunan, Macar vs. halklar Türk sayılmaktadır. Başka bir deyişle, bu teze göre Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan coğrafyada yer alan medeniyetlerin çoğu Türktür.

II. TÜRK TARİH TEZİ'NİN OLUŞUMU

XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Batılılar Türkleri barbar bir millet olarak görmektedir. Avrupa'nın içinde bütün kötü vasıflara sahip olduğunu düşündükleri Türkleri suçlamak konusunda birlik oluşturmuşlardır. Balkan Savaşları sonunda neredeyse tamamıyla Avrupa'nın dışına atılmaya çalışılan Türklerin Anadolu'daki varlıkları bile tartışma konusu yapılırken geldikleri yere, Orta Asya'ya sürülmeleri istenmiştir.

Yetiyecek olan yeni Türk neslinin kendisi hakkında yapılan bu olumsuz ve genel değerlendirmelerden sıyrılması gerektiğine inanan Atatürk, yeni toplumu Osmanlı boyutlarından çıkararak yeni bir kimlik oluşturmuştur. O, Türklerin Anadolu'daki medeniyetlerin doğal ve haklı mirasçısı olduğuna inanmıştır. Anadolu'ya tarih boyunca çeşitli göçler olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak Katoğlu'na göre, Mustafa Kemal bu göç zincirinin halkalarının tamamlanıp Türk kavmi ile bağlantısının kurularak Türk tarihinin temellendirilmesini ve Türkiye'nin köklü bir devlet olduğunun kanıtlanmasını istemiştir. Bu tez esas itibarıyla Türk tarih ve kültürünün köklerini bugünkü Türkiye içinde olduğu kadar Orta Asya'da da arayarak Türklerin köklerinin Orta Asya'dan geldiğini öne sürmektedir. Bu beklentilerden ve zorunlu koşullardan yola çıkılarak hazırlanan "Resmi Tarih Tezi" ile öğretim programı ve ders kitapları oluşturulmuştur (2000, s.445). Osmanlı müesseselerinin yıkılması devrimci tek partili dönem ile yeni bir ulus devlet, Behar'a (1996, s.246) göre, "kendi ulusal tarihçiliğini" yapmıştır.

1920'lerde ve 1930'larda Müslüman ve özellikle Osmanlı boyutlarından sıyrılmış bir kimlik yaratmak için Türklerin Asyalı köklerini övmenin yanı sıra Yunan ve Ermeni milliyetçilerine karşı Anadolu Türk atalar bula-

rak Anadolu'nun Türklüğünü savunmak şeklinde bir diğeri ile çelişki yaratan Anadoluculuk akımı ile ilgili çalışmalar da yürütülmüştür. Tezat iki akım yan yana yürümeye başlamıştır. Bu ilk kaygıya Orhun yazıtları (7.yüzyıl) ile Türklerin doğudan batıya göç etmeleri gibi gerçek bir tarihsel süreç kullanılarak cevap verilmiştir. İkincisinde de Hititler Türk ataları olarak sunulmuş yalnız bu da yetmemiştir; Hititlere de Türk ataları bulmak ve bu ataların Hitit uygarlığı gelişmeden önceki bir çağda batıya göç ettiklerini varsaymak gerekmiştir. Bu bağlamda “Orta Asya” ve “Anadolu”, olmak üzere iki coğrafi alan etrafında Türk kimliği oluşturulmuştur. Araştırmalarda köken faktörü ciddi bir önem taşıdığı için “Antik Çağ”a özellikle tarih öncesine yönelme olmuştur (Copeaux, 2000: 32). Tarihçilik alanındaki araştırmalar Anadolu milliyetçiliğine dair önemli veriler elde edilmesine neden olurken bu zorunluluklar, tarih yazıcılığını bir savunma tarihçiliğine dönüştürmüştür (Copeaux, 2000: 32). Genel olarak “tarih tezleri”nin bir takım ideolojik amaçlar doğrultusunda hazırlanmakta olduğunu görmekteyiz.

Tarih çalışmalarına başladığı bu dönemlerde Atatürk, Afet İnan'a 1928 yılında Türk ırkının sarı ırka mensup olduğunu ve Avrupa zihniyetine göre ikinci bir insan tipi olduğunu yazan Fransızca coğrafya bir kitap göstererek “Bu böyle midir?” diye sorar. “Hayır olmaz. Bunun üzerine meşgul olalım, sen çalış” der (İğdemir, 1973, s.3). Afet Hanım bu doğrultuda başladığı tarih çalışmasıyla misyoner bir tarih anlayışı gündeme getirmiş olsa da Atatürk'ün hissettiği birtakım endişeler, Türk tarihini araştırarak ciddi bir örgüt kurulması düşüncesi ile Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşuna yöneltmiştir (Katoğlu, 2000, s.444). Atatürk'ün isteğiyle Türk Tarih Kurumu'nun çekirdeği olan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti 1932 yılında özerk bir statü ve bağımsız kaynaklarla kuruluyor. 16 üyeden oluşan ve Atatürk'ün koruyuculuğu altında işe başlayan heyetin ilk başkanı M. Tefik (Bıyıklıoğlu), başkan yardımcıları İstanbul mebusu Yusuf Akçura, Çanakkale mebusu Samih Rifat ve genel sekreter Aydın mebusu Reşit Galip idi. Diğer on kurucu üye de ya mebus ya da parti üyesi olan kişilerdi. O dönemde Behar'ın (2003) ifade ettiği gibi “çok sayıda tarihçi uzman olmadığından ve tarihin yazılması bir siyasi görev olarak görüldüğünden ulusçu liderler ve aktif siyaset adamları[nın] bir çeşit tarihçiler grubu olarak ”(s.108) görevde yer aldığını görmekteyiz.

O dönem koşulları içerisinde siyasetçi tarihçilerin yetiştirilmiş olması Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Özellikle devrimci değişimlerin olduğu yerlerde siyasi kadrolar yeni kuşakları eğitme misyonunu yüklenmiştir. Kimlikleri yeniden tasarlamak, yeni tarih yazımının formülünü oluşturmak onların işi olmuştur. Tarih yazımı girişimleri, ülkemizde de devlet-parti denetimi altında kurumsallaşmanın ilk adımlarını atmıştır. Bu durumu Copeaux

(2000, s.46) “Türkiye’deki entellektüel yaşamın mutlak denetim altına alınması sürecinde önemli bir aşamadır. Artık tarihsel söylemin doğrudan üreticisi Kemalizm ol”muştur şeklinde yorumlamıştır. Bu bağlamda CHP’nin 1935 parti programında eğitim alanındaki önlemler arasında “Türk Tarih Tezi” bulunmaktadır.

A. Dil Bilimi ile İlgili Çalışmalar

Yeni tarih acele ile yerleştirildikten sonra tarih tezlerine yönelik araştırma çerçevesi oluşturacak bir üniversite kurumu oluşturulmaya çalışılmıştır. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) 1935 tarihli yasayla kurulur ve resmi açılış 9 Ocak 1936’da yapılır. Fakültenin kuruluşu şu amaçları içermektedir: Dil Sümer, Akad, Sanskritçe, Çin ve Hint dillerinin yani Türkçeye akraba olarak görülen dillerin karşılaştırılmalı bir şekilde incelemesi, tarih Orta Asya’dan gelen Türklerin tarihi zamanları da aşan uzun varlığını ve diğer uygarlıklara olan katkılarının kanıtlanmasını sağlamak, coğrafya uygarlıklarının beşiği olarak görülen ve Türklerin derin izleri taşıdığı öne sürülen Anadolu toprakları üzerinde çalışmalar yapılması ve bunların belgelenmesini sağlamak oluşturur (Behar, 2003, s. 199).

Görüldüğü gibi fakültenin adı tarih tezlerinin ana unsurlarını dile getirmiştir. Artık tarih tezi ile ilgili çalışmalara bilimsel bir nitelik kazandırılacağı düşünülmüştür. Çok değerli yabancı tanınmış profesörler; Sümer dili uzmanı Landsberger, Hititoloji uzmanı Guterbock gibi kişiler fakültede ders vermiştir. Türk tarih tezine katkıda bulunan bu kişiler Türk kökenli olduğunu iddia ettikleri milletlerin dillerinin bu gerçeğin sağlam kanıtı olduğunu savunmuşlardır. Diğer çok tanınmış bir profesör de Wolfram Eberhard’tır. Çin dili ve tarihini Türk tarihi ile karşılaştırmalı bir biçimde incelemiştir. Bir başka tanınmış Profesör Halasi Kun, yıllarca aynı fakültede Macarca dersleri vermiştir. Kun ve asistanı Eckmann birlikte birçok makale ve bir de Macarca-Türkçe sözlük yazmıştır. Tüm bu katkılar tarih tezinin o günkü başarısını pekiştirmiştir (Behar, 2003, s.202). Bu arada Anadolu’nun merkezinde müzeler, kitaplıklar, opera ve tiyatro kurulur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Macar filolog Gyarmathi’nin “mukayeseli filoloji” dalındaki araştırmaları sonucu diller ve akrabalık olgusunun saptanması (Macarca ve Fincede olduğu gibi) ulusalcılık olgusuna yeni bir boyut eklemiştir (Ortaylı, 2001, s.108). Akyüz’e (2001) göre Atatürk, Batılı bir dilciden (Macar dilcisi Kvergiç) ilham alarak, Türkçe’nin dünya dillerine kaynaklık etmiş olabileceği yolunda “Güneş Dil Teorisi”ni ortaya atmıştır (s.312). 1936’da “Güneş-Dil teorisi”nin tüm dillerin Türkçe kökenli olduğunu kanıtladığını iddia etmişlerdir. Dil çözümlenmeleri yoluyla çok sayıda

medeniyetin Türklerle bağlantısı kurulmuştur. Dil çalışmalarıyla Hititlerle akrabalık önkabülünü kanıtlamak için dilleri çözülmeye çalışılmıştır. Hiyeroglif denen Hititçe'nin çözülemediği, bilinen dillerle bir bağlantı kurulamadığı bu dönemde milliyetçi tarihçiler bu boşluğu doldurarak Hititlerin Orta Asya'dan göç etmiş eski Türkler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hititlerin keşfi Atatürk dönemi tarih yazımı için önemli bir dayanak oluşturarak iki önemli işlevi yerine getirmiştir. Birinci işlevi Orta Asya ile kurulan bağlantıya iyi bir kanıt teşkil etmiş; ikinci işlevi de Anadolu ile ilgili yeni bir geçmiş oluşturmuştur (Copeaux, 2000, s.32). Hitit hiyeroglifinin kısa bir süre Hint Avrupa ailesinden bir dil olarak tanımlanması onlar için çok önemli olmamıştır. Afet İnan, Ari denen dillerin temelinde Hintçe ve Persçe'den çok Türk dilinin köklerini aramak gerektiği fikrindedir. Bu doğrultuda Türklerle diğer uygarlıkların ilişkisini kanıtlamaya dönük yapılan etimolojik çalışmaların bunu kanıtlayacak düzeyde olmasına gayret edilmiştir.

B. Antropolojik Çalışmalar

Türkiye'de Türk Tarih Tezi çalışmaları üzerinde önemli etkilerde bulunan Avrupalı Antropologlar içerisinde; Deniker, Quatrefagesde Breaud, Topinard ve Villenoisy'nin adları sayılabilir. Bunların içinde, "İnsanlığın Evrimi" dizisinden çıkan "Les Races et l'Histoire"nın (Irklar ve Tarih) İsviçreli yazarı Eugenne Pittard Kemalîstlerin gözdesi olmuştur. Pittard Türk göç dalgalarının Avrasya'yı işgal ettiklerini ve tüm neolitik uygarlıkları ilerlettiklerini kanıtlamak isteyenlere yeni bir araştırma perspektifi sunmuştur (Copeaux, 2000, s.32).

Afet İnan, Pittard ile birlikte çalışma fırsatı bulmuştur. Pittard'ın çalışmalarının etkisi ile 1933'de Antropoloji kürsüsü kurulmuştur. Afet İnan yönetiminde 1937'de 40 bin Türk üzerinde yapılan antropolojik ölçümler Türk milliyetçiliği tarafından brakisefal kafa yapısına sahip grupların "Türklüğünü" kanıtlama yönünde önemli veriler olarak kullanılmıştır. Bu tür aşırılıklarla ciddi bilimsel çalışmalar yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar o yıllarda okul kitaplarının içeriğini belirlemiştir (Berktaş, t.d, s.2464). Sonraki kuşaklara etkisi büyük olmuş ve dönemin kültür dergileri zihinlere işlemiştir.

Dönemin tarihçileri, Klasik Antik Çağ uygarlıklarının ya da tüm dünyanın Türk kökenli oldukları yolundaki iddialarını desteklemek için yukarıda Afet İnan örneğinde gördüğümüz gibi antropolojik, ayrıca arkeolojik ve dil bilimsel kanıtlara başvurmuşlardır. Arkeolojinin de bu kadar önemsenmesinin nedeni pozitivist bilim anlayışının özellikle Colingwood'un (1996, s.58) belirttiği gibi "ulusların kimliğini maddi olarak tanımlayabilme yeteneğine sahip" olmasıdır. Benzer fikirleri destekleyen ulusçuluk teorilerinde tanınmış

bir yazar olan Anthony Smith de “filoloji, antropoloji, tarih, sosyoloji, arkeoloji ve folklor gibi disiplinler etnik geçmişin idealleştirilmiş imgelerini bilginin geçerli araçlarıyla elle tutulabilir gerçeklere dönüştürebilir” olduğunu belirterek bu bilim dallarının tarihe somut veriler sağladığını vurgulamaktadır (Behar, 2003, s. 205). Ülkemizde 1937 anayasasına giren laiklik ilkesine kendini adayan laik aydınlar için ise arkeoloji ve filoloji ulusal tarih yazımında yeniden yapılanmanın güvenilir temellerini oluşturmaktadır (Behar, 2003, s.205). Özellikle bu iki disiplin tarih tezlerinin de iskeleti diyebileceğimiz bir yapıyı teşkil etmiştir).

III. TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN İLK DERS KİTAPLARINDA TÜRKLERLE BAĞLANTISI KURULAN MEDENİYETLER

Sümerler: Sümerlerin Türk olup olmadığı tartışmaları günümüze kadar devam etmiştir. Bu konudaki belirsizlikler tam bir netliğe ulaşamamıştır. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti’nin (TTTC) yazdığı Tarih I ders kitabında yer alan “Etilerin esas dilleri de Elamlıca, Sümerce gibi Türkçe asıllardandır” (1932, s. 128) ifadesi Sümerlerin Türk olduğunun tartışmasız kabulü ve dolayısıyla diğer medeniyetlerin Türklüğünü ispatlamada bir ölçüt olarak alındığı görülmektedir.

Hititler: Tarih I ders kitabında Hititler ile ilgili olarak “Etiler Anadoluya Hata adını vermişlerdir. Hata Çin Şimalindeki ülkelere dahi öteden beri Türkler tarafından verilmiş olan isimdir. Etilerin Anadoluya oralardan geldiği anlaşılıyor” (1932, s. 126). Dildeki kelime benzerliklerinden yola çıkılarak Hititlerin Anadoluya göç eden Türkler olduğu görüşü ortaya atılmıştır. 1932 yılında yapılan I.Türk Tarih Kongresi’nde Barthold’un “Sümerler ya da Hititlerin Türklerle akrabalığını düşündürecek hiçbir şeye rastlanmaz” sözleri Türklerin geçmişi hakkında aydınlığa kavuşmayan karanlık noktaları ve kanıt/malzeme eksikliğini dile getirir (Copeaux, 2000, s.47). Ele alınan ders kitaplarında, bu yargının aksine, birtakım benzetmeler ve yetersiz kanıtlardan hareket edilerek birçok uygarlığın Türk olduğu düşüncesinin benimsendiği sonucuna ulaşılmaktadır.

İskitler: Tarih I (1939) ders kitabı içeriğinde yer alan “...Amazonlar... İskit camiasına mensup Türk kadınlarıdır... Bütün eski Türkler gibi... Yer ve Gök tanrılarına taparlardı..., Eski Türklerde olduğu gibi İskitlerde de en makbul nezir attı...” (s.70-71) gibi ifadelerde İskitlerin Türklerle olan sosyo-kültürel benzerliğine vurgu yapılmıştır. 1939 yılında liselerde okutulan Günaltay’ın (1939) “Tarih I” ders kitabında “Bütün eski Türkler gibi İskitler de natüralizm dininin yüksek şekline çıkmış bulunuyordu... Başta Herodot olmak üzere eski Yunan ve Roma müellifleri İskitleri o asırların medeni milleti

olarak tasvir ederlerdi” (s.43). İskitlerin Türklüğü hakkında ileri sürülen benzer savlara karşı Fransız tarihçi Grausset “şimdiki Rus Türkistan bozkırlarında göçebe olarak kalmış Kuzey İranlılar olup, daha güneyde İran düzlüğünde yerleşmiş yerleşik soydaşları Medler ve Persler...” şeklindeki ifadelerinde İskitler’in Kuzey İranlı olduklarını iddia etmiştir (Aksoy, 1998, s.39). Bu konuda yapılan araştırmalardaki tutarsızlıklar ve belirsizlikleri de günümüze kadar devam etmektedir.

Mısırlılar: 1931’den itibaren TTTC’nin yazdığı ders kitabında Mısır ile ilgili olarak aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tarih I (1932) ders kitabında Mısır halkının nereden geldiği sorusunun cevabı şu şekilde belirtilmiştir:

Büyük bir medeniyet yapmış olan Mısır halkı nereden gelmiştir?... Mısırlılar, ihtimal Suveyş berzahile Asyadan gelmiş bir kavimdir... Pittard, Mısırlıların ırklarından bahsederken “bu ırkın taşıdığı Namü isminin Asyalı” demek olduğunu söylüyor. S.103... Bunlar bütün Türklerin ekseriyeti gibi brakisefal idiler... Mısır samilerinin medeniyet ve saltanatlarına kondukları Türklerin Mısırdaki mevcudiyetlerine delalet edebilecek bütün vesikaları ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yaptıklarına şüphe etmemek lazımdır (s.108).

Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı gibi, Mısırdaki medeniyeti kuran, buradaki yerli halkla karışan ve yeni Mısır halkını oluşturanların brakisefal Türkler olduğu iddia edilmiştir.

Tarih I (1932) ders kitabında Türklerle bağlantısı kurulan diğer medeniyetler şunlardır:

Hindistan; Milattan 3000 sene evveline doğru Hindistanın şimalinde Sin ve Pencapta pek parlak bir medeniyete tesadüf olunur. Bunu yapanlar Ortaasyadan gelmiş brakisefallerdir ve aynı devirlerde diğer kıtalara gidip büyük devlet kuranlar gibi bunların da Türk olduklarına hükümlenabilir. Medeniyetleri Sümer medeniyetine pek çok benzeyiş noktaları arzeder: Heykellerde görülen insanlar Sümerdekilere benzer ilahları, tanrıları aynıdır (s. 74).

Sümerlerin, Akatların ve Elamların teşkil ettikleri devletler... siyasi teşkilatları ile Altaylarda, tarihin malumu olan ilk Türk hükümet tarzları arasında büyük bir benzeyiş vardır (s. 89).

Frikyaninen eski sekenesi Etilerle beraber gelmiş olan Türk kabileleridir. Bunlar Çanakkale ve İstanbul Boğazından geçerek gelen aynı ırktan Traklarla karışmışlardır. (s. 137).

Litler (Lidyahlar) tarihlerinin ilk fecrinde Atalar adını taşıyan sülalenin idaresi altında bulunuyorlardı. Bu atalar Trakyadan geçip sonraları Frikyada yerleşmiş olan Türk trak kabilelerinden idiler (s. 141).

Fenikelilerismi ile anılan ilk Fenike medeniyetini kuranlar, şarktan garba olan muhaceretler neticesinde kimliğine mensup olmanın bir kanıtı şeklinde değerlendirildiği çıkarımı (M.E. 2800 senesine doğru) bu memlekete gelmiş Ortaasyalılardır (s. 146).

Tarih I (1932) ders kitabında **Yunan ve Roma** tarihi anlatılırken bu medeniyetlerin Türklerle bağlantısı şu şekilde kurulmuştur:

Milattan 4.000 sene ev[v]elki bir devirde dolikosefal bir ırkın brakisefal bir ırka faik olarak yaşadığı görülüyor. Fakat ondan sonra Anadoludan birbiri ardınca gelen birçok istilalar neticesinde brakisefal kavim Girit adasında tamamen hakim olmuştur; ve Giritte medeniyet bu Anadolulu insanlarla kendini gösterir.... İyon veya Yunan dediğimiz eski Ege havzası halkının dili, bugünkü grekçe değildi. Onların kullandıkları dil, Anadoluda ve Tuna havzasile Trakyada kullanılan azçok lehçe farkları ile eski Ortaasya türkçesi idi (s. 184, 186).

Giritte...M. E. 3000-2400 seneleri arasında Asyanın brakisefal insanları yeniden geldiler. Giridin şimal sahillerine çıktılar, bilhassa cıvardaki küçük adaları işgal ettiler. Giridin şarkışimali sahilinde Moklos (mochlos) harabesinde bunların en eski bakır aletleri ve en eski mezar tipleri keşfolunmuştur (s.190).

Lise Tarih I (1932) ders kitabında İyonya (Yunan) ve Etrüskler ile Türkler arasında kurulan bağlantı şu satırlarda izlenebilir:

İyonya denilmiş olan Garbi Anadolunun bir kısmında Eti, Minos ve Miken medeniyeti varisi olan Türk[ler] VIII. Asra doğru yeni bir medeniyet kurdular. Bu medeniyete İyon medeniyeti adı verildi. Bu medeniyet yavaş yavaş adalara ve Atık kıt'asına da geçti ve daha garba yayıldı. Yunan medeniyeti dediğimiz işte bu İyon yani İyeler medeniyetidir (s.199-200).

Etrüskler Yunan alfabetini almışlar ve bunu en eski adet veçhile daima sağdan sola yazmışlardır. Bu da gösteriyor ki Etrüsklerin menşei Küçükasyadır... Diğer birçok Romalı isimler en eski Küçükasya şahıs isimleri ile birdir.... M.E. VI. asırdan kalma kitabelerde Etrüsk ve İtalya dillerinde memzuç isimlere tesadüf ediliyor. Bu da gösteriyor ki, bunlardan ev[v]el uzun zaman Etrüskler ve İtalyotlar beraber yaşamışlardır (s. 261-262).

Arkeoloji çalışmalarında aslına bakılacak olursa Anadolu topraklarının geçmişinde Türklerle bağlantı kurulmayacak birçok ırk ve kültürün yaşamış olduğu görülür. Kazılarda da tezin tersi bir durum ortaya çıkmasına karşın

tez çelişkiler içinde desteklenmeye çalışılmıştır. Türk arkeologlar Anadolu topraklarında bulunan arkeolojik kalıntılardan elde ettikleri ne varsa eski Türk tarihine ait olacağına inanmak istemişlerdir. Bir zamanlar devletin resmi tarih görüşü haline gelen Türk Tarih Tezi doktrininin Güngör'e (1982) göre, ilmi gerçekleri anlatmaktan ziyade bir takım pratik ve geçici endişelerden doğduğu söylenebilir. Buna göre, yeni Türk hükümeti Türkleri Anadolu'dan da çıkarıp Orta Asya'ya çekmek isteyen Batı kamuoyu karşısında, bu toprakların ezelden beri kendilerine ait olduğunu, Anadoluçuluk akımı ile daha evvel Hitit, Sümer vs. ataları tarafından iskân edildiğini, kısacası Türklerin de tıpkı Avrupalılar gibi en eski tarihten beri medeni olduğunu göstermek istemişlerdir (s.104).

Cumhuriyetin ilanından Atatürk'ün ölümüne kadar olan süreç içerisinde tarih resmi, ideolojik bir çalışma alanı haline gelmiştir. Devlet, siyasi rejimini ve milli kimliği algılayarak, içselleştirecek yeni nesillerin, kültürel ve zihinsel düzeyde birlik olmaları için tarih çalışmalarına büyük bir önem vermiştir. Yeni bir toplum oluşturma mücadelesi içerisine giren siyasetçi kimliği taşıyan tarihçiler ile alanda çalışan tarihçiler bu çalışmalarını, Türk Tarih Tezi olarak yapılandırmışlar ve zaman zaman da araştırmaları ile marginal söylemler ortaya koymuşlardır. Türk Tarih Tezi doğrultusunda yapılan çalışmaları tarih konusunda ciddi araştırmalar yapılmasına zemin oluşturmuştur. Bu dönem her şeyden önce ilmi tarihçilik yapılması için Türk düşünce ve bilim hayatına gereken teknik bilgi ve donanımı sağlamıştır. Devlet bütçesinden bu işe pay ayrılması, gelenek haline getirilmiş ve tarih tezleri konusunda sonraki dönemlerde görülmeyen serbest bir tartışma ortamı açmıştır.

İleri sürülen bu ve buna benzer tezler konjonktürel bağlamda analiz edildiğinde, arka planda çeşitli ideolojik amaçları gerçekleştirme beklentisinin bulunduğu çıkarımı yapılabilir. Tarihsel malzemenin bu doğrultuda kullanılması, çarpık ve gerçeklikten uzak bir tarih algısının oluşmasına, tarihe karşı duyulan ilginin azalmasına veya tepkisel bir tutumun ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Öğrencilere sağlam bir tarih şuuru verilebildiğini söylemek de güçtür. Bu durumda tarihin doğasında var olan belirsizlikler, şüpheler ve boşlukların açıkça ortaya koyulabilmesi ve araştırmaların çok boyutlu olarak gerçekleştirilmesinin tarih bilimine önemli katkılar sağlayacağı düşünülebilir. Tarihin belli amaçlar doğrultusunda manipüle edilen bir disiplin olmaktan çıkarılması gerektiği öne sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M. (1998). “Türkler’de At Kültürü ve Kımız”. Türk Dünyası Tarih Ve Kültür Dergisi 142 (Ekim), 38 – 44.
- Akyüz, Y. (2001). Türk Eğitim Tarihi. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Behar B. E. (2003) İktidar ve Tarih. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Behar B. E. (1996) İktidar ve Tarih. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, İ. (Tarihsiz). “Tarih Çalışmaları”. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi İstanbul: İletişim Yayınları.
- Collingwood, R., G. (1996). Tarih Tasarımı, (çev. K. Dinçer). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Copeaux, E. (2000). Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 59.
- Günaltay, Ş. (1941). Tarih I. Ankara: Maarif Matbaası.
- Güngör, E. (1982). Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. Ankara: Ötüken Yayınları.
- İğdemir, U. (1973). Cumhuriyetin 50. Yılında T.T.K. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kocatürk U. (1999). Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri. İstanbul: Atatürk Araştırma Merkezi
- Katoğlu, M., Akşin S. (2000). Çağdaş Türkiye 1908-1980. 4.cilt. İstanbul: Cem Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2001). Geçmişten Geleceğe. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.
- Türk Tarih Tetkik Cemiyeti : (1932) Tarih 1. Tarihtenevki Zamanlar ve Eski Zamanlar. İstanbul: Devlet Matbaası.

ÇÖZÜM ODAKLI TERAPİ

SOLUTION FOCUSED BRIEF THERAPY

Greg Vinnicombe*

ÇEV:Ahmet Ragıp ÖZPOLAT

ÇÖZÜM ODAKLI TERAPİNİN KISA TARİHÇESİ

Ç. Ö. T. Yaklaşık 60 yıl önce terapi alanında uygulamacı olarak çalışan birkaç araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur. Ç. Ö. T. nin yöntemlerini Gregory Bateson, Milton Erickson, John Weakland, Steve de Shazer ve Insoo Kim Berg belrilemişlerdir. Onlara göre Ç. Ö. T. nin temel yaklaşımı probleme odaklanmaktan çok çözüme odaklanmaktan geçmektedir.

ÇÖZÜM ODAKLI TERAPİ NEDİR?

Ç. Ö. T. probleme odaklanmaktan ziyade çözüme odaklanan bir psikoterapi yaklaşımıdır. Ç. Ö. T. problemin nedenleri üzerine konuşmaktan ya da geçmişte yaşanan probleme yol açabileceği düşünülen sorunları aramakla uğraşmaz. Ç. Ö. T. daha çok danışanın geleceğe ilişkin algılarını ve problemi çözümlerse şimdiki yaşantısının nasıl olabileceğini keşfetmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşım danışmanın bu konuları danışanıya en fazla üç ya da beş seans konuşmasını gerektirmektedir.

Çözüm odaklı danışmanlar danışanla çalışırken öncelikle danışana şunu fark ettirmeye çalışırlar; “şu andaki probleminiz çözüldüğünde ne olur” bu soru danışana probleminin çözümünü üretmesi için bir hazırlık aşamasıdır.

Sonra danışman ve danışan geleceğe odaklanırlar ve gelecekte problemin olmadığı bir yaşam hayal ettirilir ya da probleme neden olan olay gerçekleşmeden önceki hayatına danışanın geri dönmesi söylenir. Unutulmamalıdır ki bu aşamada danışanlar problemlerinden konuşmak isteyeceklerdir. Önceki hayatlarından değil. Ancak danışman danışanın problemle baş edebilme gücünü görmek ve bu gücün danışanın kendisinde olduğunu ona hissettirebilmek için danışanın probleme yol açan olay meydana gelmeden önceki hayatını ve yeteneklerini danışana fark ettirmek zorundadır.

* <http://www.yorkshiresolutions.org.uk/past.htm> internet adresinden alıntılanmıştır.

Ç. Ö. T ' ün bir diğer özelliği de danışanla danışmanın ilk seansta terapi süresinin ne kadar olacağını kararlaştırmalarıdır. Danışan ve danışman, danışanın seansa getirdiği sorunun ne kadar zamanlarını alacağını kararlaştırarak ortak bir süre belirlerler. Bu şekilde danışanın ihtiyacı olduğu kadar terapötik iletişim gerçekleştirilir. Ne daha az ne daha fazla.

ÇÖZÜM ODAKLI TERAPİNİN İLKELERİ

Çözüm odaklı terapide danışmanların danışanlarla daha sistematik çalışmalarını sağlamak için dört basamak ve üç temel ilke geliştirmiştir. Bunlar;

Basamaklar;

- 1- Ne yapmak istiyorsun ?
- 2- Onu elde ettiğini ya da ona ulaştığını nasıl anlayacaksın?
- 3- Amacına ulaşmak için ne yapman gerekli?
- 4- Eğer amacına ulaşmak için yapman gerekeni yaparsan hayatında ne olabilir?

İlkeler;

- 1-Eğer bozulan bir şey yoksa bunların düzeltilmesiyle uğraşma.
- 2-Neyin işe yaradığını bildiğin anda onu hemen yap.
- 3- Eğer işe yaramıyorsa devam ettirme farklı şeyler yap..

İnsanlar genellikle problemlerine yardım edecek birilerini ararlar çünkü hayatlarının daha iyi olmasını istemektedirler. Geleneksel terapi yaklaşımları insanların problemlerine vurgu yaparak onları anlamaya çalışmaktadırlar. Ancak insanlar kendi problemlerini kendileri oluşturmaktadır. Bu yönüyle çözüm odaklı terapi problemle ilgilenip problemi anlamayla uğraşma yerine; danışanın mevcut potansiyelinde probleme çözüm olabilecek neler olabilir ? Bunlara odaklanır.

ÇÖZÜM ODAKLI TERAPİDE YARARLI İNANÇLAR

- 1- Danışan problemlidir. Danışanın terapiye getirdiği problem problemdir. Problemler insanların birbirleriyle problem hakkında
- 2- Etkileşimleri sonucu meydana gelirler. Bütün danışanlar kendi çözümlerini üretecek ve güçlüklerin üstesinden gelebilecek kabiliyettedirler. Çözüm odaklı danışmanlarda onlara bu süreçte etkili bir şekilde yardım etmelidirler.
- 3- Danışanın problemini çözümü onun hayatında ve içinde bulunduğu durumda mevcuttur. Ancak danışan bunu fark edememektedir.
- 4- Danışanın problemi kader değildir. Gelecek değiştirilemez değildir.

5- Değişim kaçınılmaz ve sürekli olarak meydana gelir. Basitçe şu söylenebilir ki geçmişte başınızdaki geçen bir olayın gelecekte de başınıza geleceğini iddia etmek bir yanlısıdır. **6-** Küçük değişiklikler, büyük farklılıklara neden olur.

7- Problemler karmaşık gözükabilir. Ancak bu çözümünde karmaşık olduğu anlamına gelmez. **8-** İnsanların problemleri sürekli olmaz ya da insanların başına gelen sorunlar onların başına gelen en kötü olay olmayabilir. Sorunun olmadığı nadir anlarda vardır.

9- Bu nadir anlarda insanlar şunu tanımlamaya çalışmalıdırlar hayatlarında kötü olanları anlatmak konuşmak yerine yolunda olan hayatlarında iyi olan neler var. Bunlar konuşulup belirlenmelidir.

10- Herkes farklı hayat deneyimlerine sahiptir ve bundan dolayı “gerçekliğe” (reality) ilişkin herkesin farklı bakış açıları vardır.

11- Herkese uygun olan bir danışma modeli ya da çözüm modeli belirlemek imkânsızdır. Ancak her danışanda onların kendi özelliklerine göre nelerin çalışabileceğinin danışman tarafından keşfedilmesi gerekir.

12- Geçmiş suçlamaktansa, geleceğe dönük sorumluluklar üstlenmek danışanın amacı olmalıdır.

13- Danışmanın müdahaleleri danışanın problemlerine ilişkin alternatif çözümleri arttırmalıdır. Danışman danışanın davranışlarını değiştirmeye çalışmamalı bunun yerine onun alternatif çözümleri fark etmesini sağlamaya çalışmalıdır.

TERAPÖTİK SÜREÇ

1. Problemi konuşmama:

İnsanların hayatları sadece onların problemlerinden ibaret değildir. Danışman danışanla probleme değinmeden konuşurken danışanın yeteneklerini, stresle baş etme gücünü, geçmişte bu veya buna benzer problemle danışan karşılaşmışsa nasıl çözmüş ya da çözülmüş gibi soruların cevaplarını arar. Bunu yaparken aynı zamanda danışana da onun yeteneklerini ve stresle baş etme gücünü fark ettirmeye çalışır. Böylece danışan problem duruma ilişkin farklı bir bakış açısını zihninde yavaş yavaş oluşturmaya başlar. Bu aşamada şu sorular kullanılabilir.

- *Hayatınızda zevk aldığınız neler var?*

- *İyi yaptığınız şeyler nelerdir?*

- *Sizin aileniz, çocuğunuz, eşiniz vb. hakkında hoşunuza giden şeyler nelerdir?*

-Okulunuzda hangi dersleri seviyorsunuz?

-Neler karşı merakınız var?

2-Görüşme öncesi değişim:

Değişim insan yaşamında sürekli vardır. Danışanın da danışmanla konuşmaya gelmesi hayatındaki değişime başlangıç için ilk adımdır. Bu aşama danışmana danışanın hayatındaki değişiklikler için yeterli güce sahip olduğunu ve kendi kendini değiştirebileceğini gösterir ancak hemen şunu eklemek gerekir ki; bu aşamada danışman danışanın problemini çözmek için harekete geçmemelidir. Bu yaklaşım danışanın tekrar terapiye gelmesini engelleyebilir. Bu aşamada sadece danışman danışana kendisinde varolan değişim gücünü hissettirmelidir. Şu sorular bu aşamada yararlı olabilir.

-Buraya gelip yardım almaya karar verdiğiniz an ile şu an arasında ne tür farklılıklar gördünüz?

-Hayatında meydana gelen bu problemi ortadan kaldırmak ya da seni etkilemesini en aza indirmek için şu ana kadar neler yaptın ya da yapmaya çalıştın?

3-En iyi umutlar:

-Bu Oturumdan Beklediğiniz En İyi Umut Ya Da Umutlar Nelerdir.

-Bu Oturumda Ne Yada Nelerin Olması Sizin Buraya Gelmenize Değecektir.

-Hangi İyi Şeylerin Olması Bu Terapiyi Sonlandırmanızı Sağlayacaktır.

-Bu Oturumlarda Nelerin Gerçekleşmesi Sizin Bana "Beni Mutlu Kıldınız" Cümlesini Söylemenizi Sağlayacaktır.

Not: Bu aşamada sorulan sorular danışanın terapiden neleri beklediğini ya da beklentilerinin neler olduğunu saptanmasını sağlar bu sayede danışman danışanın beklentilerinin nasıl yerine getirileceğini yani danışanın hayatındaki değişiklikler için nasıl cesaretlendirilmesi gerektiği hususunda danışmana yol gösterir.

4-Mucize soru:

* Mucize soruyu kullanmak;

Şimdi Sana Farklı Bir Soru Soracağım! Bu Danışmadan Sonra Eve Gittin Akşam Oldu Ve Uyudun! Sen Uyurken Bir Mucize Oldu Ve Seni Buraya Getiren Sorunların Bu Mucizeyle Birlikte Çözüldü! Sen Uyuduğun İçin Mucize Hakkında Bir Şey Bilmiyorsun. Sabah Uyandın Ve Beni Görmeye Geldin Şimdi Bana Rüyanda Gördüğün Mücize Hakkında Ne Söyleyebilirsin. Buraya Getirdiğin Problemler Nasıl Ortadan Kalktı.

[Mucize soruyu kullanırken danışman (!) işaretlerinde birkaç saniye durmalı]

Bu soru sonrasında danışanlar genellikle problemlerinin çözümüne ilişkin bir şey hatırlamadıklarını ya da mucizeyi bilmediklerini söylerler. Ancak danışman sabırlı bir şekilde beklemeli ve problemlerinin çözümüne ilişkin ip uçlarını danışanlarından almaya çalışmalıdırlar.

5-İyileşme doğrusunu kullanmak;

İyileşme doğrusu danışanın şuanda nerede olduğunun farkına varması için yararlı bir araçtır. Danışan iyileşme doğrusu sayesinde kendinin farkına vararak kendi kendisini değerlendirir. Bu değerlendirme sayesinde danışman danışan hakkında daha fazla bilgi edinir ve yakın gelecekte danışanın kendi hayatını yapılandırması için danışmanla birlikte planlama yapabilir.

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

-0 İle 10 Arasında Danışana Bir Doğru Gösterilir. (0 En Düşük 10 En İyi) Ve Sorulur Bu Eğri Üzerinde Şu Anda Neredesiniz?

-Buraya Gelmek İçin Ne-Neler Yaptınız?

-Bu Doğru Üzerinde Daha İleriye Gitmeniz İçin Ne Olması Gerekli?

-Bu Doğru Üzerinde Bir Sonraki Basamağa Geçmen İçin Yapman Gereken Farklılıklar Neler? Bunlar Hakkında Neler Söyleyebilirsin?

-Yarın Bir Sonraki Basamağa Geçtiğini Düşün Seni Geliştirip Buraya Taşıyan En Küçük İşaret Hakkında Bana Ne Söyleyebilirsin?

ÇÖZÜM ODAKLI TERAPİDE İSTİSNAİ DURUMLAR:

1-Eğer Danışan problemleri konusunda detaylı konuşmak istiyorsa,

-Danışanın Problemine ait hikâyeyi dinleyin

-Danışanın güçlü yanlarını ve beklentilerini ve istisnai durumlarını belirlemeye çalışın

-Danışana geçmişte karşılaştığı problemleri nasıl çözdüğünü sorun ve bu gerçekleştirdiği çözümler konusunda onu yüreklendirin.

Bu soruda danışman danışanın güçlü olduğu yanlarını ona fark ettirmek için “bunu nasıl başardın” “bu problemle çok iyi baş etmişsin” gibi destekler vererek danışanın kendi yeteneklerini ve kabiliyetlerini fark etmelerini sağlamaya çalışırlar.

2- Eğer Danışan kendini ifade etmekte güçlük çekiyorsa ne yapılmalıdır?

Danışman danışanın hayatındaki diğer insanları ve bu insanlara ilişkin düşüncelerini sorabilir.

-Eğer arkadaşların yada ailen burada olsa senin için ne söylerlerdi?

3-Eğer Danışanın Mucize Soruya Verdiği Cevabın Gerçekleşmesi Mümkün Değilse;

Bazen danışanlar kendi hayatlarında ki değişikliğin gerçekleşmesini imkansız şeylere bağlarlar. Örneğin; “hayatımın daha iyi olması için bana piyango çıkması lazım vb.” bu nokta da Steve De Shazer danışanlara şunu sorar “*Şu anda ölmek üzere olduğunuzu düşünün hayatınızda yapamadığınız ya da olmasını istediğiniz şeyler neler oldurdu.*” Bu soruyla Shazer danışanın hayatının sorumluluğunu almadığı ve kendi hayatındaki değişiklikleri dış unsurlara bağlamasının önüne geçmeyi hedeflemektedir. Böylece danışana ölüm hatırlatılarak hayatında daha gerçekçi olan unsurların farkına varması sağlanmaya çalışılır.

4-Eğer Mucize Soruya Verilen Cevap Ahlak Dışı, Toplumsal Karmaşa Yaratıcı Ya Da Kanun Dışı İse;

Danışman danışanı her zaman belirlediği hedefi gerçekleştirmesi için yüreklen-diremez. Özellikle danışanın belirlediği amaçlar ya da hedefler bir başka insana zarar veriyorsa. Örneğin danışan kendine mucizevi cevap olarak çocukları su istimal etmeye devam etmenin sorunlarını çözeceğinden bahsediyorsa; bu noktada danışman danışanı daha gerçekçi olmaya davet etmelidir. Bu daveti gerçekleştirirken şöyle bir yol izlemelidir. Danışanın çocukları su istimal etmesinin meydana getireceği risklerden konuşmaya başlayarak. Böylece konuşmanın ilerleyen safhalarında danışan aslında seçtiği yolun kendisini rahatlatmaktan ziyade daha fazla belaya sokacağını fark ederek kendisi için farklı amaçlar ortaya koyma girişiminde bulunacaktır.

5-Eğer Danışan Devam Eden Zamanlarda (Yakın Geçmişte) Her Şeyin Kötüleştiğini İfade Ediyorsa;

Danışana, kötü giden olayları daha kötü olmadan nasıl durdurabileceğini sorun.

Danışana kötü giden bu olayları nasıl geri döndürebileceğini sorun.

Danışana bunlarla nasıl başa çıkabildiğini/çıktığını sorun.

6-Eğer Danışan İsteksiz Olarak Terapiye Geliyorsa (Terapide Bulunmak İstemiyorsa);

Danışana bu terapiden ayrıldığında nereye ya da kimin yanına gitmek istediği sorulur böylece danışanın sizden ayrılmadan ya da kopmadan önce diğer kişilerin bu danışan için ne ifade ettiği bu kişilerde bulunduğu ama terapi ortamında bulamadığı ne var? Bu tip soruların cevapları aranır. Amaç terapiyi

kesmekten ziyade danışanın sizin seanslarınızda bulamadığı ya da beklentisi olup ta karşılanmayan ya da fark edilmeyen isteklerini tespit etmektir.

Aynı zamanda danışana hangi seanstan itibaren böyle bir duyguya kapıldığı sorulur. Bu seansta neler olmuştur. Bunlar gözden geçirilir. Danışana eğer isterse terapi sürelerinin uzatılabileceği söylenir örneğin hafta da bir geliyor ise on beş günde bire çekilebilir böylece danışanın geldiği terapide daha kaliteli vakit geçirmesi sağlanmaya çalışılır.

7-Eğer Danışan Bir Başkasının Onu \ Onun Davranışlarını Değiştirmesi Gerektiğine İnanıyorsa;

*Danışman danışana bu aşamada şunu sorabilir,

-O, senin davranışlarını değiştirmeye başladığında neler olacak?

-Hangi davranışlarını değiştirecek?

-Senin isteklerini arzularını O nasıl bilecek?

BAŞLANGIÇ	
DANIŞANIN TERAPİDEN VE HAYATTAN BEKLENTİLERİ SORULUR. (UMUTLAR)	
<i>Terapötik süreçte danışan dirençli ise aşağıdaki basamaklar uygulanır ve direncin ortadan kalktığı anda tablonun yan tarafında verilen basamaklara geçilir</i>	<i>Terapötik süreçte danışan dirençli değilse aşağıdaki basamaklar uygulanır</i>
↓	↓ ↓
İSTİSNAİ DURUMLAR: EĞER DANIŞANIN PROBLEME BAKIŞ AÇISI ÇOK OLUMSUZ İSE VE ÜSTESİNDEN GELEMeyeCEĞİNİ DÜŞÜNÜYORSA	YAKIN GEÇMİŞİ KEŞFETME (MUCİZE SORUYU KULLANIN)
BAŞ ETME STRATEJİLERİ: UMUTLARDAN VAZGEÇMEYİN SABIR GÖSTEREREK UMDUĞU ŞEYLERİN GERÇEKLEŞEBİLİRLİĞİ ÜZERİNDE KONUŞUN	YAKIN GEÇMİŞTEKİ BAŞARILARI KULLANIN (DEĞERLENDİRME SKALASI)
GEÇMİŞTEKİ BAŞARILARI KONUŞUN BU BAŞARILARIN NASIL ELDE ETTİĞİNİ KEŞFETMEYE ÇELİŞİN	DANIŞANIN İSTEDİĞİ HEDEFLERE DOĞRU KÜÇÜK ADIMLARLA İLERLEYİN BU AŞAMADA DEĞERLENDİRME SKALASINI YİNE KULLANIN

	TEBRİKLER
	SONLANDIRMA

SONUÇ

Bu çeviride ABD ve Avrupa’da günümüzde çok yaygın olarak kullanılan kısa süreli terapilerden Çözüm Odaklı Psikoterapi (ÇÖT) yöntemi genel özellikleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır. Özellikle “ruh sağlığına ilişkin her türlü müdahalede kesinlikle profesyonel yardım alınması gerekir”. İlkesi göz önüne alındığında danışanlara ya da bu anlamda yardım almak isteyen kişilere gerekli becerilerle donanımlı bir profesyonelin yardım etmesi gerekir. Psikolojik yardımlar/destekler herhangi bir makaleden öğrenilerek ya da kitaplardan okunarak yapılamaz. Bu alan kişisel beceri gerektirir. Bu anlamda da bu çevirinin yalnızca Çözüm Odaklı Psikoterapi Yöntemini tanıtım amaçlı olduğu unutulmamalıdır.

REFERENCES

1. Miller, S.D. and Berg, I.K. (1995) *The Miracle Method* New York: Norton p.155
2. Weissmann, G. (1987) *They All Laughed At Christopher Columbus: Tales of Medicine and the Art of Discovery* New York: Times Books
3. Jay Haley (ed) (1967) *Advanced Techniques of Hypnosis and Therapy: Selected Papers of Milton Erickson M.D.* New York: Grune & Stratton.
4. Miller, S.D. and Berg, I.K. (1995) *The Miracle Method* New York: Norton p.38

İSLÂM HUKUKU TARİHİNDE FAİLİ MEÇHUL CİNAYETLER MESELESİ (KASÂME MÜESSESESİ)

UNRESOLVED MURDERS IN THE HISTORY OF ISLAMIC LAW (KASÂME INSTITUTION)

*Hadi SAĞLAM**

ÖZET:

Günümüzde faili meçhul cinayetlerin çözümü ve suçlunun ortaya çıkarılması için klasik yöntemler yanında kriminoloji, kriminalistik, adli tıp, bilirkişi ve sorgu taktikleri gibi bilimsel teknikler kullanılırken; İslâm hukuk tarihinde bu cinayetlerin tespiti ve mağdurun zararının telafisi için kasâme metodu uygulanmaktaydı. İslâm ceza yargılaması hukukunda delile dayalı ispat, merkezi bir öneme sahiptir. Bu ispat hukukunun delillerinin başında ise o günün şartlarında **şahitlik** ve/veya suçlunun **itirafı** gelmekteydi. Keza bu ispatın açık ve mümkün olduğunca “**şüpheden uzak**” bir delile dayanması da gerekmektedir. Şâhidin ve suç itirafının bulunmadığı durumlarda hakların zayi olmaması ve suçların önlenmesi için suç karinelerinden hareketle “**kasâme yöntemi**” uygulanmıştır.

İslâm hukuk tarihinde fâili meçhul cinayetlerin ortaya çıkarılmasında takip edilen ispat ve ceza yöntemlerinin neler olduğu hep merak konusu olmuştur. İslâm hukuk tarihinde, İslâm ceza muhâkemesi hukukunca kabul edilen özel bir müessesese olan kasâme; faili meçhul cinayetlerin ortaya çıkarılmasında izlenen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâm hukuk tarihindeki “**kasâme müessesesi**” nedir? Bu makalede, İslâm hukuk tarihi açısından faili meçhul cinayetlerin ortaya çıkarılmasında kasâmenin (faili meçhul cinayetlere) uygulanması, bu konudaki tartışmalar, kasâmenin sorumluluk ve sosyal güvenlik hukukuyla ilgisi, bu alandaki boşlukları doldurmasındaki rolü konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kasâme, Kasâme Müessesesi, Sorumluluk, Sosyal Güvenlik, İslâm Ceza Muhâkeme Hukuku

* Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (hsaglam@erzincan.edu.tr)

ABSTRACT:

While today unresolved murders can be solved and the criminal is determined by some basic scientific techniques such as criminology, criminalistics, forensic medicine, expert report and inquiry tactics, *Kasâme Method* was used to detect such criminals and to compensate the damages of the victims in the history of Islamic law. Proof, based on evidence, has a central importance in Islamic criminal law. Leading evidences of that proof law in the circumstances of those days was criminal's **confession** and/or **attestation**. In addition, this proof needs to base on evidence that is clear enough and **far from being a skeptical** one as much as possible. In such circumstances lacking witnesses and criminal's confession, in order to prevent the crime and the loss of rights, **kasâme method** was applied by means of circumstantial evidence.

In the history of Islamic law, *Kasâme*, which is considered as a special organization by Islamic criminal law, is a method adopted to solve the unresolved murders. It is an object of interest that which proving and punishing methods are used to solve the unresolved murders in the history of Islamic law. In this context, what is **Kasâme Institution** in the history of Islamic law? In this article it is aimed to deal with such issues as solving the unresolved murders, *Kasâme* applications (to unresolved murders), the question if there are debates on this topic, the relation of *Kasâme* with responsibility law and social security and the accomplishment of the gaps in social collaboration and cooperation fields.

Key Words: *Kasâme, Kasâme Institution, Responsibility, Social Security, the Islamic Criminal Law*

I. GİRİŞ

İslâm öncesi ve sonrası Arap toplumlarında “*sorumluluk hukuku*” alanında suç tiplerine karşı suçun ispatı ve suçlunun cezalandırılmasında bir takım kurallar geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden biri de “*kasâme müessesesidir.*” *Kasâme müessesesi, faili meçhul cinayetlerin* ortaya çıkarılmasında geliştirilmiş bir tekniktir. İslâm ceza muhâkeme hukuku tarihinde, hâkimin, kim tarafından öldürüldüğü bilinmeyen maktulün *kâtilini bulmak* veya *diyetine hükmetmek* amacıyla başvurduğu bir yargılama usulüdür. Bu teknikle; *suç ve ceza hukukunda* suçun ispatı, suçlu bulunamazsa sorumluluğun paylaşılması hedeflenmiştir.

Bilindiği gibi ilk dönem toplumlarında sorumluluk genellikle “*kıyas ve diyet*” ilkesine dayanırdı.¹ İslâm dini, adam öldürme ve yaralama suçlarının kasten işlenmesi halinde, ölenin yakınına veya suç mağduruna *kıyas* yahut *diyet* (kan bedeli) ve sakatlık tazminatı ölümün hata ile işlenmesi veya faili meçhul cinayet halinde ise sadece *diyet* isteme hakkı tanımıştır.² Diyet, modern ceza hukukundaki ağır para cezasından ziyade, öldürme ve müessir fiillerde mahkemece takdir edilen *destekten yoksun kalma tazminatına, maddi ve manevi tazminat* alacaklılarıyla benzerlik arz eder. Diyetin bir ceza mı yoksa bir tazminat mı olduğu öteden beri hep tartışmalı olmakla birlikte diyet, *kan bedeli ve tazminat* olma özelliğini daima korumuştur.³ Diyetin zorunlu tutulması, bunun bir ceza olması yanında özellikle faili meçhul cina-

¹ Nezhîh, Hammâd, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, (Çev: Recep Ulusoy), İz yayıncılık, İstanbul 1996, "*Diyet*" s. 77; Bardakoğlu, Ali, "*Kasâme Md*", **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, s. 528-530; aynı bilginin "*Diyet Md*", **DVİA**, IX, s. 473-478; Şafak, Ali, "*Erş*", **DVİA**, XI, s. 307; Dağcı, Şamil, **İslâm Ceza Hukuku'nda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller**, D.İ.B.Y., Ankara 1996, s. 172; Aydın, Mehmet Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul 1996, s. 232. (Nisâ Süresi 4/92).Taf bkz. Serâhsî, Şemsüddin Ebu Bekr Muhammed b. Ahmet, **Mebusud**, Beyrut trs, XXVI, s. 59; Heyet, **Feteva'l Hindiyye**, Beyrut 1980, VI, s. 24; İbn Abidin, Muhammed b. Emin, **Reddü-l Muhtâr**, Karaman Yayınları, İstanbul 1884, VI, s. 575; Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâki b. Yusuf, **Şerhu'l Zürkânî al'a Muvatta İmam-ı Mâlik**, IV, Beyrut 1990, s. 216; **İslâm Ansiklopedisi**, M.E. B.Yayınları, İstanbul 1977, III, s. 626.

² Bakara Süresi 2/178-179 Mâide Süresi 5/45; Buhârî, *Diyât*, 22.

³ İslâm Hukuku'ndaki genel anlayışa göre canın telef edilmesi durumunda gereken mâli tazminata "*diyet*", organların yaralanması ya da kesilmesi durumunda gereken mala da "*erş*" denilirken, bazıları diyeti her ikisi için de kullanmaktadırlar. Diyette hem ceza hem de tazminat unsurunun bulunduğu görüşü tartışmalı bir konudur. Diyetin niteliği hakkındaki görüşleri dikkatlice incelenecek olursa görülecektir ki, büyük bir çoğunluk diyetin ya tamamen tazminat ya da ceza özelliği olmasına rağmen tazminat olma yönü daha ağırdır. Nitekim diyet hakkında doktora tezi hazırlayan Avad Ahmet İdris, "*Diyet bedeni zararların, mânevi güçlerin, organların menfaatlerinin ve güzelliklerinin kaybolmasının tazminatıdır*" dedikten sonra, diyetin tazmin ettiği zararları sıralamıştır.1-**Bedeni zararlar**: Canın öldürülmesi, organların kesilmesi, kemiklerin kırılması, organların fonksiyonlarını kaybetmesi ya da sürekli sakat kalması, acı ve elem çekilmesi, insanda mükemmel olarak bulunması arzu edilen güzelliğin bozulması şeklinde ortaya çıkan zararlardır. Kısaca beden ve ruh bütünlüğünü bozan zararlardır. 2-**Mânevi zararlar**: Akıl, işitme, görme, koklama, tatma vb mânevi güç ve kabiliyetlerin kaybedilmesi şeklinde ortaya çıkan zararlardır. 3-**Mâli zararlar**: Tedavi masrafları, doktor ücreti ve tedavi süresince çalışmadığı için elde edemediği paradan mahrum olması şeklindeki mâli zararlar ile muhtaç olduğu nafaka giderleridir. Avad, Ahmed İdris, "**ed-Diyetü Beyne'l-Ukubeti ve't-Ta'vidi, fi'l-Fıkhi'l-İslâmiyyi'l-Mukaran**" Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1986, s. 556-571; Konu hak. taf. bkz. Nezhîh, Hammâd, "*Diyet*" s. 77; Bardakoğlu, "*Diyet*", **DVİA**, IX, s. 473; Şafak, "*Erş*" **DVİA**, XI, s. 307.

yetlerde bir tazminat, sosyal güvenlik, sosyal yardımlaşma ve dayanışma olduğu daha da belirgindir. Özellikle âkilenin ve üçüncü şahısların ödemeyi üstlendiği durumlarda ise artık diyet bir cezadan çok sosyal sigorta ve tazminat görünümündedir.⁴

Geleneksel toplumlarda tazmin sorumluluğu kural olarak *failin kusurlu* olmasına bağlıydı.⁵ Dar manadaki sorumluluk hukuku sebebiyle herkes hukukça korunan varlıklarında, özellikle mal ve şahıs varlıklarında meydana gelen zarara "*kusur ilkesi*" gereği bizzat katlanmak zorundaydı.⁶ Klasik kusur ilkesinin sosyal değişimler karşısında yetersiz kalışı, geniş manada sebep sorumluluğunun hukuki kabulüne de zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, sosyal değişimler sonucunda *kusur ilkesinin* yanı sıra *sebeb sorumluluğu* ilkesi kabul edilerek bazı nedenlere dayandırıldı.⁷ Bu değişim sürecinde

⁴İslâm Hukuku'nda diyet bir yönüyle ceza bir yönüyle de tazmin mahiyetinde olduğundan cinayet işleyenin cezai ehliyetinin bulunmaması kisasın uygulanmasına engelse de diyet yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Diğer bir ifade ile diyetin sebebi failin kusur değil maktulün hukukun koruma altında olmasındandır. Konu hakkında doktora çalışması yapan Benli, diyet her ne kadar tazminat manası taşısa da o, mânevî zararın tazminatında başka bir şey değildir. Bu mânevî zarar, bedeni ezalar ile beden ve organların menfaatinden, güzelliğinden uzaklaştırılmış olması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla diyet, maddî tazminattan farklıdır. Çünkü diyet, başka bir zararın ispatına ihtiyaç duymadan, sırf beden bütünlüğü hakkına yönelik bir tecavüzdendir dolayısıyla vacip kılınmıştır. Kısaca Benli, diyet, bir organın telef edilmesi, fonksiyonunu (menfaatini) kaybetmesi ve güzelliğini yitirmesi şeklinde ortaya çıkan *mânevî zararların tazminatından* başka bir şey olmadığı kanaatini belirtmektedir. Erş için de maddî veya mânevî tazminat hususu tartışmalıdır. Bkz. Benli, Abdullah, **İslâm Hukuku'nda Mânevî Tazminat**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1997, s. 242–271.

⁵Oğuzman, Kemal-Öz, Turgut, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Filiz Yayınları, İstanbul 1995, s. 503; Türk sigorta hukuku'ndaki sorumluluğun temeli hala **klasik kusur** ilkesidir. Ancak, belirtmek gerekir ki uygulama ve doktrinde bir yandan objektif kusur kavramı geliştirilmiş diğer yandan da *kusursuz sorumluluğun* ve *tehlike sorumluluğunun* değişik uygulamaları kanun koyma yoluyla geliştirilmiştir. (BK. 55–58. Md; MK. 320–656. Md); Özsunay, Ergün – Dural, Mustafa, "*Sorumluluk Hukuku'ndaki Değişiklikler Karşısında Sigorta*", Adli Makale, **Sigorta Hukuku Dergisi**, III. sa. 1. AİDA Türk Gurubu Yayınları, Ankara 1986, s. 35.

⁶BK. 41. maddesi "*gerek kasten ve gerekse ihmal ve tesseyyüp yahut tedbirsizlik*" ifadeleriyle kusur sorumluluğunun doğacağını açık olarak hükme bağlamıştır. Sorumluluk hukuk hak. taf bkz. Deschenaux, Henri Tercier Pierre, **Sorumluluk Hukuku**, (çev: Özdemir Salim), Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 1.

⁷Doktrinde, kusursuz sorumluluk hallerini "*olağan sebep sorumluluğu*" ve "*tehlike sorumluluğu*" şeklinde ikili bir ayırımı tabi tutanlar olduğu gibi, "*hakkaniyet sorumluluğu- nezaret ve ihtimam gösterme yükümünden doğan sorumluluk- tehlike sorumluluğu*" şeklinde üçlü ayırım

hukuka aykırı fiiller, dar manasıyla *kusur sorumluluğunu* geniş manasıyla *sebeup sorumluluğunu* ifade etmeye başlamıştır.⁸ Bu anlayış sorumluluk hukukunda kusur aranmaksızın veya hukuka aykırılık söz konusu olmaksızın yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir.⁹ Hukuka aykırılık bulunmamasına rağmen sorumluluğun söz konusu olduğu hallerde haksız fiil sorumluluğundan bahsedilmezse de bu hallerde de kusur aranmadığı için *kusura dayanmayan sorumluluk* kapsamında ele alınmıştır.¹⁰

Geçmişten günümüze hemen her dönemde faili meçhul cinayetlerin varlığı bilinmektedir. Konu hakkındaki birçok ülkede halen hukukî boşluklar bulunmaktadır. Eski hukukumuzda kişilerin mal ve can güvenliğinin korunmasında öncelikle birey, toplum ve kabileler sorumluydular. Çağımızda ise toplumların içte ve dışta emniyet ve güvenliğini sağlama sorumluluğu kurumsal bazda devlete aittir. Emniyet ve güvenin sağlanması hususunda sorumlu olanlar; sorumluluk derecesine göre suçların kamu veya kişisel suçlar ayrımının yapıldığı da sanılmaktadır. Keza hassas bir denge olan insan hak-

yapanlar da vardır. Görüldüğü gibi sorumluluğun dayandığı esasların "*kusur, sebep, tehlike, denkleştirme, hakkaniyet*" vb ilkelere dayandırıldığı görülmektedir. Taf. bkz. Eren, Fikret, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Beka Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1998, I, s. 461; Oğuzman-Öz, s. 462.

⁸ İdarenin yani devletin önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği bir takım zararların nedensellik bağı ve kusur koşulu aranmadan karşılanması gerekmektedir. Objektif sorumluluk anlayışına dayalı sosyal risk adı verilen bu ilke, sosyal hukuk devleti olmanın bir gereği olup, sosyal risk ilkesi bilimsel ve yargısal içtihatlarla da kabul edilmiştir. Yıldız, Mustafa, "5233 Sayılı Tazminat Yasası Ve Uygulaması", Adli Makale, Türk Hukuk Sitesi Kütüphanesinde Yayınlanmıştır.

⁹ Taf bkz. İnan, Ali Naim, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, AÜHFY, Ankara 1984, s. 248-251.

¹⁰ Modern hukukta bireylerin kusurlu olmadığı olaylar karşısında meydana gelen zararların karşılanması için çeşitli tedbirlere başvurulmuştur. Bu tedbirlerin başında kusursuz sorumluluk esası kabul edilerek sözleşmeyle başkasının uğrayacağı zararı tazmin etme yükümlülüğü de getirildi. Görüldüğü gibi ilk dönem toplumlardan günümüz modern sorumluluk hukukunda kusur ve sebep sorumluluğu daha da geliştirilmiştir. Sorumluluk hukuku alanında geliştirilmeye çalışılan bu uygulamalar günümüzde genellikle kusura dayanan ve dayanmayan, akde dayanan veya dayanmayan sorumluluk kavramlarıyla ifade edilmiştir. Karahasan, Mustafa Reşit, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku**, Sermet Matbaası Hukuk Dizisi, İstanbul 1989, I, s. 425-426; Güriz, Adnan, **Hukuk Başlangıcı**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 174; Oğuzman-Öz, s. 462-633; Taf. bkz. Özdemir, H. Enver, **Tazminat ve Sigorta Davaları**, Batur Matbaası, İstanbul 1975, s. 106; Gözübüyük, A. Şeref, **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara 1995, s. 275-287; Taf. bkz. Deschenaux, s. 218; Yargıtay, HGK, 18.3.1987, 9-722/203, **Tekstil İşveren Dergisi**, Mayıs 1988, s. 20.

larının korunarak *birey, toplum ve devletin* faili meçhul cinayetler konusunda sorumluluk alanlarının belirlenmesi de önem arz eder. Bu bağlamda artan faili meçhul cinayetlerin sorumlusunun kim olacağı ve devletin vatandaşını koruma görevinin nerede başlayıp nerede bittiği, kişinin başkasının işlediği suçtan sorumlu tutulup tutulamayacağı, kusur ve sebep sorumluluğunun yorumlanış tarzları, suç ve cezada şahsilik ve kolektif olma durumları geçmişten günümüze hep tartışıla gelmiştir. Bu tür suçlarda takip edilmesi gereken yöntem, bu tür suçların ispatı veya cezalandırılması hususunda klasik eserlerde yapılan içtihatlar günümüz hukuk sisteminin geldiği aşamaya ışık tutması açısından da önem arz eder. Hiç bir insanın kanı heder olmayacağına göre faili meçhul cinayet durumunda bunun ispatı veya ölenin diyeti (kan bedeli) hakkındaki tartışmalar klasik eserlerde ve günümüzde hala tartışılır. Bu çalışmamızda klasik eserlerdeki kasâme müessesesi, İslâm ceza muhâkeme hukuku tarihi açısından ele almaya çalışıldı.

II. KASÂMENİN TANIMI

Kasâme, Arapça lügatte; “*yemin etmek, yemin eden topluluk*” manasında mastardır.¹¹ İslâm hukuk literatüründe ise fâili meçhul cinayetlerde *cezaî ve mâlî sorumluluğu* tespit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanlarının veya maktûlün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden bir fikhî terimdir.¹² Yani fâili belli olmayan bir öldürme ithamından dolayı *davalıların ve davacıların ispat ve nefiy* için “*Vallahi biz onu öldürmedik, katilini de bilmiyoruz*” şeklindeki toplu yemine kasâme denmiştir.¹³ Bu yemin genellikle Hatîm denilen Kâbe'nin üstü açık kısmında verilirdi. Daha sonra maktûlün diyetini öderlerdi.¹⁴

¹¹Buhârî, *Kasâme* 1-2; Taf bkz. Serâhsî, XXVI, s. 107; Mevsîlî, Abdullah b. Muhammed, *el İhtiyâr li Tali'lil-Muhtâr*, İstanbul 1990, V, s. 53–58.

¹² Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, II, s. 205; Bardakoğlu, “*Kasâme Md*”, *DİA*, XXIV, s. 528;

¹³ Bkz. Buhârî, *Menakıbu'l-Ensâr* 26; Müslim, *Kasâme*: 1; Ebû Davud, *Diyyat*: 8; Nesâî, *Kasâme* 1; Sa'dî, Ebu Ceyb, *el-Kâmûsu'l-Fikhî*, Daru'l Fıkr, Şam 1988, s. 303; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (Çev: Salih Tuğ) I-II, İrfan Yayınları, İstanbul 1993, II. 1417 Md; Bardakoğlu, *DİA*, XXVI, s. 529; Ejder, Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Basım ve Yayın, Ankara 1996, s. 452.

¹⁴ Serâhsî, XXVI, s. 107; Mevsîlî, V, s. 53–58; Buhârî, *Kasâme*, 1-2; *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, VI, s. 374; Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara, 1958, s. 287; Cin, Halil-Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya, 2003, s. 217; *Pamir*,

Kasâme müessesinin adından da anlaşılacağı gibi yeminin daha çok hukukî yaptırımın sağlandığı aşkın değerlerin kuvvetli olduğu ilk dönem toplumlarında varlığı bilinmektedir. İlk dönem toplumlarında özellikle Yahudilik ve Hicaz Araplarında yalan yere yeminin dünyevi kötü sonuçları olacağına dair köklü bir inanış bulunmaktaydı. Bu bağlamda ispat hukukunda yemine sıkça başvurulurdu. Yemin etmesi istenen kimsenin yeminden kaçınması sübut yönünden önemli bir delil sayılırdı. Bunun için de faili meçhul cinayetlerde cinayetin işlendiği veya cesedin bulunduğu yerdeki insanların *cinayeti işlemediğine, görmediğine ve bilmediğine* dair yemin etmesi veya yeminden kaçınması *suçu ispat* veya *suç isnadını defetmek* açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır. Keza İslâm ceza muhâkeme usulü hukukunda yemin, tarafların iddiasını ispata yarayan bir delil olarak kabul edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (sav), özellikle hâkim önünde tarafların ispat yükümlülüğü belirleyen “*ispat davacıya, yemin davalıya*”¹⁵ şeklindeki hadisi, yeminin muhâkeme usulünde bir delil olduğunu ifade eder.¹⁶ Anladığımız kadarıyla “Ben kimseyi öldürmedim ve öldürüleni de bilmiyorum” şeklindeki yemin o yer ahalisinin suçu işleyen kâtili görmemekle veya bilmemekle bu olayı önleyememekle dönemin hukuk anlayışında “*suç karinesi*” olarak algılanmıştır. Buradan İslâm ceza muhâkeme usulü hukukunda, yeminin ispat vasıtası bir delil olarak kabul edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

III. KUR’ÂN SÜNNET VE SAHABE UYGULAMASINDA KASÂME

Kur’ân’da kasâme konusuyla ilgili doğrudan ayete rastlanılmaz. Ancak Kur’ân’da “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kıldı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır*”¹⁷ buyrulur. Yine Kur’ân’da “*Haklı bir*

AÜHFD Yıl 2005, s. 344; s. 868; Dönmezer, I, s. 118; Cin, Halil-Akgündüz, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, I, Kamu Hukuku, Konya, 1989, s. 276.

¹⁵ Buhârî, *Rehin* 6; Müslim, *Akdiye* 1.

¹⁶ Diğer taraftan Hz. Peygamber (sav), kendi yaptığı yargılamada da yemini bir delil olarak kullanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (sav), yalan yere yeminin uhrevi müeyyidesi olarak “*Her kim bir müslümanın malını yemini ile koparırsa Allah ona cenneti haram, cehennemi vacip kılar*” hükmünü ifade etmiştir. Müslim, *Eyman* 218; Muvatta, *Akdiye* 11.

¹⁷ Bakara Süresi 2/178–179 Mâide Süresi 5/45.

sebeup olmadıkça, Allah'ın öldürmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kıyas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü (bu hak kendisine tanınarak) ona yardım edilmiştir"¹⁸ buyrulur. Keza Kur'ân'ı Kerim Yahudilikte cereyan eden kasâme benzeri olayı şu şekilde ifade etmiştir: "Hani siz bir adam öldürmüştünüz de peşinden katilin kim olduğu hakkında birbirinizle kavgaya tutuşup suçu üzerinizden atmıştınız. Hâlbuki Allah sizin gizlediğinizi meydana çıkaracaktı. Bunun üzerine dedik ki: "Kestiğiniz sığırın bir parçasıyla o maktûlün cesedine vurun" (vurulunca da o diriliverdi.) İşte Allah bunu nasıl dirilttiyse ölüleri de öyle diriltir. Aklınızı iyice kullanasınız diye âyetlerini size gösterir."¹⁹ Kur'ân kasten öldürme olayında, öldürülenin velisi affettiği durumlarda diyetin ödenmesinin gerektiği, bunun da bir hafifletme bir rahmet olduğunu beyan eder. Böylece diyet ödeme tazminatının temeli Kur'ân'a dayandığı görülür.

Sünnete gelince; "Hz. Peygamber kasâmeyi câhiliye devrinde olduğu üzere bıraktı"²⁰, "Hayber Yahudileri aleyhine dava ettikleri bir ölü için ensârdan bir kısım insanlar arasında kasâmeye hükmetti" gibi hadislerdir.²¹ Hemen her hadis kitabında yer alan hadis şöyledir: Hayber Yahudileriyle barış yapıldıktan sonra, Abdullah İbnu Sehl ve Muhayyisa İbnu Mes'ud Hayber'e gittiler. Muhayyisa İbnu Mes'ud fâili meçhul bir cinayete kurban gitti. Durumu Peygamberimiz (sav) arz ettiler. Peygamber (sav), "Elli yemin yapıp arkadaşınızın diyetini hak etmek ister misiniz?" buyurdular. Onlar; "Nasıl yemin ederiz, ne şahit olduk, ne de gördük" dediler. Peygamberimiz (sav), "Yahudiler elli yeminle sizi tebriye etsinler mi?" buyurdular. Onlar: "Biz kâfir insanların yeminine nasıl itibar ederiz?" dediler. Peygamberimiz (sav), onların bu halleri üzerine, adamın diyetini **beytûlmâlden** ödedi.²² Görüldüğü üzere kasama müessesesi cahiliye arapları döneminde de var olan bir örf ve adetti. Bu örf ve âdetin, dönemin maslahatına binaen, İslâm ceza hukuku anlayışına uygun bulunarak devam ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Keza Sahabe döneminde ise Hz. Ali, Hz. Ömer'e Kâbe'yi tavaf sırasında izdihamdan ölen kimse hakkında şöyle demiş olduğu rivayet edilir: "Ey

¹⁸ İsra Süresi 17/33.

¹⁹ Bakara Süresi, 2/72-73.

²⁰Buhârî, *Diyât*, 22, *Menâkibu'l-Ensâr*, 27; Ebû Dâvud, *Diyât*, 8,9; eş-Şevkânî, **Neyhi'l-Evtâr**, VII, 34.

²¹ Müslim, *Kasâme* 8; Nesâî, *Kasâme* 2.

²² Nesâî, *Kasâme* 4.

mü`minlerin emîri, Müslüman'ın kanı boşa gitmez. Eğer öldüreni bulabilirsen bul. Aksi halde onun diyetini beytülmalden vermelisin."²³ Diğer bir rivayette ise Hz. Ömer (ra)'ın hilafeti döneminde Arafat'ta vakfe anında bir şahıs ölü olarak bulunmuştur. Üzerinde öldürülme alametleri açıkça görüldüğü için Hz. Ali, Hz. Ömer'e: "*Ey İmam, bu kimsenin kanına heder olmuş nazarıyla bakamazsın. Failini (katilini) bulabiliyorsan ne âlâ! Bulamıyorsan diyetini beytülmalden tediye etmelisin*" buyurmuştur.²⁴

Yine Hz. Ömer en son olarak gittiği haccı bitirdikten sonra Vâdioğulları kabilesi içinde Müslümanlardan biri ölü olarak bulundu. Hz. Ömer onları getirtti ve onlara şöyle dedi: Bunu kimin öldürdüğünü bilmiyor musunuz? diye sordu ve onlardan; hayır cevabını alınca, aralarından elli yaşlıyı seçerek Hatim'e soktu ve "*Birin, saygın olan bu Beytin Rabbine, saygın olan bu şehrin Rabbine ve saygın olan bu kentin Rabbine yemin ederim ki ben bu adamı ne öldürdüm ne de öldüreni bilirim*" diye yemin ettikten sonra haydi adamın diyetini hem de ağır olarak ödeyiniz dedi. Onlardan biri; Ya Emiralmü'minin yeminim cereme çekmemem için yeterli gelmedi mi? dedi. Hz. Ömer: "*Hayır yeterli gelmedi. Ben Peygamberimizin verdiği karara göre karar vermiş bulunuyorum*" dedi ve onlardan dinar olarak bir diyet ile bir diyetin üçte birini aldı.²⁵

Klasik fıkıh kitaplarında Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin uygulamalarının da bu şekilde olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Hz. Ömer zamanında Vadiâ ve Heveyan köyleri arasında bir adam ölü olarak bulunur. Hz. Ömer, maktul ile her iki köyün arasını ölçün hangisine daha **yakın** ise o köyden elli adam seçin onlara: "*Vallahi biz maktulü öldürmedik, öldüreni de bilmiyoruz*" şeklinde yemin ettirin, yemin ederlerse maktulün diyetini alın şeklinde emir verir. Adam Vadiâ'ya daha yakın bulunur. Onlardan elli kişiye yemin ettirilir ve diyet ödettirilir. Bunun üzerine adamlar, "*Ne malımız bizi yemin etmekten kurtardı, ne de yeminimiz malımızı kurtardı*" diye serzenişte bulunurlar. Hz. Ömer de onlara: "*Emir böyledir*" dedi.²⁶

Yine Hz. Ömer hilafeti döneminde öldürülüp cesedi yola atılmış bir mahkûmun failini bulmak için bir seneye yakın olayı takip etmiş iz sürmüş netice-

²³ Kâsânî, Alaeddin Ebu Bekir b. Mesud, **Bedâi'u's-Sanâi' fi tertibi's-Şerâi'**, Kahire 1910, VII, 290; Meydânî, Abdülgâni, **el-Lübâb, fi Şerhi'l Kitâp**, ts, III, 172; ez-Zühaylî, Vehbe, **el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve Edilletühü**, Daru'l-Fıkr, I-VIII, Dimeşk 1989, VI, s. 395.

²⁴ Kâsânî, VII, 290; Meydânî, III, 172; ez-Zühaylî, VI, 395.

²⁵ Beyhâkî, **Sünen**, VIII, s. 125.

²⁶ Serahsî, XXVI, s.107.

de, büyük bir feraset göstererek kâtili bulmayı başarmıştır.²⁷ Keza Halife Muktefıbillah zamanında bir hırsızlık olayı gerçekleşir. Halife güvenlik güçlerine hırsızların bulunup ortaya çıkarılmalarını, aksi takdirde diyetin kendilerine ödettireceğini söyler. Bunun üzerine güvenlik güçleri bazı ipuçlarından hareketle detaylı bir araştırma sonunda hırsızları belirlerler.²⁸

Görüldüğü gibi kasâme uygulamasından önce katilin bulunması için her türlü iz sürme ve karinelerden hareket edilmiştir. Suçun ortaya çıkarılmasında toplumsal bir fayda söz konusu ise suçluyu araştırma görevinin devletin yetkili organlarının yüklenmesi kamu hukukunun bir görevidir. Şayet öldürülen kişinin fâili ortaya çıkarılamazsa bu taktirde kasâme yöntemine başvurulur. Kasâme yöntemi ile de bu öldürme olayını kimin gerçekleştirdiği ortaya çıkarılamazsa kasâme yapanların öldürülenin diyetini ödemiş oldukları anlaşılmaktadır. Kasâme müessesesinin, gerek Peygamber (sav) gerekse Sahabe döneminde, İslâm ceza muhâkeme hukuku anlayışına uygun bulunarak devam ettirilmiş olduğu görülmektedir.

IV. TARİHTE KASÂME BENZERİ UYGULAMALAR

Kasâme benzeri uygulamaların ilk dönemlerden itibaren çeşitli isimler altında devletler ve milletlerin ceza hukukunda yer aldığını görmekteyiz.²⁹

1-Yahudilik: Kitâb-ı Mukaddes'de Eski Ahid'deki faili meçhul cinayetlerde failin bulunabilmesi amacıyla daha önce işe konulmamış genç bir ineğin boğazlanması ve maktulün bulunduğu yere yakın şehrin ihtiyarlarının bu ineğin üzerinde elini yıkayarak ellerinin kan dökmediğine, gözlerinin onu görmediğine yemin etmesi usulünden söz eden ifadeler kasâmenin Yahudi hukukunda mevcut olduğunu gösterir.³⁰ Kur'ân'ın Tevratı doğrular manada-

²⁷ İbn Kayyim, Şemsuddin Ebî Abdullah Muhammet b. Kayyim el-Cevziyye, et- **Turuku'l Hukmiyye fi Siyaseti's-Şer'iyye**, Beyrut ts, s. 37-38.

²⁸ İbn Kayyim, s. 54.

²⁹ Ansay, Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Ankara, 1958, s. 287 – Cin, Halil-Akyılmaz, Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, 2003, s. 217; Dönmezer, I, s. 119; Avcı, Mustafa, **Önceki Hukukumuzda Para Cezaları**, İnternet Dergisi Olarak yayınlanmıştır.

³⁰ Buna benzer bir kıssa da Tevrat'ta yer alır. Bu olay tefsirlerde şöyledir: İsrailoğulları içinde zengin bir adam vardı. Bunun da bir kızı ve fakir bir yeğeni vardı. Yeğeni amcasından kızını istedi. Adam kabul etmedi. Genç de buna kızarak "*Yemin ederim, amcamı öldürüp, malını da, kızını da alacağım*" dedi. Delikanlı amcasına gelerek "*Amca şuraya tacirler gelmiş, onlara gidelim de bir şeyler satın alayım. Seni yanımda görürlerse bana mal verirler*" dedi. Amcası da geceleyin yeğeni ile birlikte çıktı. Yeğeni yolda onu öldürüp, evine döndü. Sabah olunca da hiç bir şey bilmiyormuş gibi amcasını aramaya başladı. Bulamayınca akşamki yere doğru

ki ayeti de kasâme benzeri uygulamaların Yahudilikte varlığına delil olarak kabul edilebilir.³¹

2- Etiler: Tarihte Hititlerdeki bazı uygulamalara göre bir hayvan kimin mülkünde öldürülmüşse o mülkün sahibi sorumluydu. Sahipsiz bir arazide vuku bulan olaylarda veya failin bulunamadığı durumlarda ise o yere en yakın yerleşim biriminde oturanlar bu hayvanın tazmininden sorumlu tutulmuşlardır.³² Keza bir cinayet vukuunda, kişi kimin mülkünde öldürülmüşse o mülkün sahibi sorumlu tutulmuştur. Sahipsiz arazilerde meydana gelen cinayetlerde veya failin bulunamadığı durumlarda ise o yere en yakın yerleşim yerinde oturan köy veya mahalle halkı tazminle sorumlu tutulmuşlardır.³³ Bu durum kasâme uygulamasına benzemektedir.

3- Babil: Tarihi kaynaklar göre Babiller'deki Hammurabi Kanunu'nun 23. maddesi şöyledir: Bir hırsızlık olayında, hırsızın belli olmadığı veya yakalanamadığı durumlarda malı çalınan kimsenin, çalınan şeyi Tanrı huzurunda açıklamasını öngörmüştür. Topraklarında hırsızlık yapılan şehrin ileri gelenlerinin de çalınan şeylerin bedelini bu kişiye ödemesini hükme bağlamıştır.³⁴ Hammurabi kanunundaki bu madde hüküm yönüyle cezaların şahsiliği ilke-

gitti. Birkaç kişi amcasının başında toplanmıştı. Onlara: "*Amcamı siz öldürdünüz*" diyerek diyetini istedi. Ağlayıp, üstünü başını yırtmağa başladı. Sonunda durumu Hz. Musa'ya arz etti. Hz. Musa (a.s.) da onlara diyet vermelerini emretti. Onlar da "*Ya Musa, Rabbine dua et, katili meydana çıkarısın. Aksi takdirde bizim için ayıp olacaktır.*" dediler. Musa da onlara bir inek kesmelerini, etini maktûle dokundurmalarını söyledi. Onlar da "*Böyle şey olur mu?*" diye gariptediler. Hz. Musa'nın bu talebinden kurtulmak ve başlarından atmak için ineğin nasıl bir inek olduğunu sordular. Her seferinde Mûsa'ya karşılık vererek bunu yapmaktan kaçındılar. Çok uzun tereddütlerden sonra vasıfları surede belirtilen ineği bulup kestiler. Etinin bir kısmını maktûle dokundurunca maktûl dirilip kendisini yeğenin tarafından öldürdüğünü söyledi ve tekrar düşüp öldü. Bunun üzerine katile miras vermediler, ondan sonra da bu hüküm devam etti. Kur'ân'da da İsrail oğulları arasında vukuu bulan bir cinayette failin teşhisi için benzeri şekilde bir ineğin kesilmesine yemin unsuruna yer vermeksizin temas edilmektedir. Hani Mûsâ kavmine, "*Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor*" demişti. Onlar da, "*Sen bizimle eğleniyor musun?*" demişlerdi. Mûsâ, "*Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım*" demişti. Bakara Süresi, 2/72-73; Sâbunî, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefâsir**, Dersâdet, Mekke 1980, I, s. 76; Tevrat/ Tesniye, 21, 1-9; Â'dâd, 7, 63-68.

³¹ Bakara Süresi, 2/72-73.

³² Alp, Sedat, **Hitit Kanunları Hakkında**, AÜDTCFD, V, Ankara 1947, s. 480.

³³ Ansay, s. 287; Alp, s. 480; Avcı, s. 4.

³⁴ Tosun, Mebrure-Yalvaç, Kadriye, **Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı**, Ankara, 1989, s. 187, Akdemir, Süleyman, **Ceza Hukukunda Mağdurun Korunması**, İzmir, 1988, s. 37-38.

sinin bir istisnasını teşkil etmekte, bir yönüyle de kasâme uygulamasına benzer bir sosyal dayanışma ve kontrol mekanizmasını ortaya koymakta olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yukarıdaki bu maddeye göre kasâmedeki “*cinayet*” fiilinin yerini “*hırsızlık*” suçu oluşturmuştur. Faili meçhul cinayette fail bulunamazsa suçun işlendiği yerin mülkî âmiri, mağdurun tüm zararını karşılamak zorunda kalırdı. Taksirle adam öldürme olayında ise maktulün mirasçılarına tazminat niteliğinde para cezası ödenerek sorumluluktan kurtulunurdu.³⁵

4- İslâm Öncesi Araplar: Cahiliye devrinde görülen ve kaynaklarda yer alan ilk kasâme hadisesi şöyledir: Bu olay Hâşim oğulları arasında gerçekleşmiştir. Kureyşli bir adamın çalıştırmak için kiraladığı bir adam meçhul bir şekilde öldürülür. Öldürülenin velileri kiralayanın öldürdüğünü iddia ederler. Davayı Hz. Peygamber (sav)’in amcası Ebu Talibe götürürler. Kiralayan şahıs, adamı kendisinin öldürmediğini iddia etmesi üzerine, Ebu Talip adamı diyet ödemekle, kasâme yemini yapma arasında serbest bırakır. İşte cahiliye döneminde faili meçhul cinayetler için başvuru kasâmeyi Hz. Peygamber (sav) takrir etmiş uygulamıştır.³⁶ Yemin etmek çok ciddi bir iş olduğunu, kâtili bilip de yalan yemin etmiş olduklarında hepsinin helak olup gideceği inancıyla katilin ortaya çıkarılmasında dönemin inanç yapısına uygun suçun ispatına katkı sağlayacak bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷ Yine cahiliye döneminde Hz. Peygamber (sav), Ebu Cehil ve arkadaşları tarafından öldürülmek istendiğinde her kabileden birer adam gidip hep beraber onu vurup öldürmelidir ki kâtil belli olmasın. O zaman Hâşimoğulları bütün kabilelerle çarpışmayı göze alamayıp *diyete* razı olurlar.³⁸ Bu mesele de cahiliye araplarında kasâme müessesinin varlığını teyit etmektedir.

5- Eski Türklerde: Keza eski Türklerde de cezanın şahsileşmediği bazı uygulamalara rastlanmaktadır. Nitekim Göktürklerde bir kimsenin gözünü

³⁵ Seydişehir, s. 81.

³⁶Nesâî, *Kasâme* 1. İbnu Abbas (ra) bu hadise üzerine şöyle demiştir: "*Nefsimi kudret eliyle tutan zât-ı zülcelâl'e yemin olsun, yeminleri üzerinden bir yıl geçmeden o kırk sekiz kişiden hiçbir kınıldayan göz kalmadı (hepsi helâk oldu)*. Elli kişiye yemin yaptırılması teklif edildi. Bu yemin genellikle Hatîm denilen Kâbe'nin üstü açık kısmında verilirdi. Bunlardan ikisi yeminden kaçınarak paylarına düşen develeri diyet olarak ödediler. Diğerleri bu yemini yaptılar ve bir yıl içinde helak olup gittiler. Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 26.

³⁷ Hamidullah, Muhammet, **İspat Hukukunun Doğuşu**, (çev: Salim Yavuzer), DEÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1987, s. 481–491.

³⁸ İbn Sâ'd, Muhammed, **et-Tabakâtu'l-Kübrâ**, Daru Sadır, ts, I, s. 227.

kör eden kişi, o kişiye kızını veya karısının mallarını vermek mecburiyetindedir. Yani müessir fillerden dolayı suçlunun cezası yalnızca hayvanla ödenen diyet tazminatından ibaretti. Yine aynı şekilde mahalle sakinlerinden birinin eşyası çalınırsa diğer mahalle sakinleri bu malın bedelini tazminle mükellef tutulurdu.³⁹

6- Moğallar: Moğollarda Cengiz Han'ın Kanunnamesi'nde “kasâme” benzeri uygulamalar bulunmaktadır. Meskûn bir yerde bir kimse öldürülmüş olarak bulunursa veya böyle bir yerde bir kimse bir çukura düşerek ölürse buranın sâkinleri ölenin varislerine bir at ve dokuz hayvan tazminat olarak vermek mecburiyetindedir. O çevrede insan yok da yalnız yayılan hayvanlar varsa, ölenin hısımları tazminat olarak bu hayvanlardan alabilirler. Yine İran Moğollarında bir arazide şüpheli bir ölüm ile bir ceset bulunduğu, kasaba ahalisine öldürülmüş olanın diyeti ödettirilirdi.⁴⁰

7- Ortaçağ İngilteresi: Feodal sistemin geçerli olduğu Ortaçağ İngilteresinde, bir lordun malikânesi sınırları içinde katledildiği anlaşılan bir kişinin cesedi ele geçtiği zaman, lord, ya beş gün içinde suçluyu yakalayıp diyet (kan bedeli) denilen bir tazminat almak zorundaydı ya da katili bu süre zarfında yakalayamazsa (ceset ev, mahkeme binası gibi kapalı bir alanda bulunmuşsa) tazminatı kendisi ödemek durumundaydı. Ancak ceset açık bir alanda bulunmuşsa, malikâne halkı tazminatı aralarında eşit biçimde paylaşarak öderlerdi.⁴¹

8- Osmanlı: Kasâme müessesesi Osmanlı kanunlarında şöyle formüle edilmiştir: “Eğer mahalle içinde ya da köy arasında maktul bulunsa, elbette teftiş edub katili bulduralar veyahut diyet çekdireler. Ve eser-i katl bulunmasa mücerret meyyit bulunmakla incitmeyeler.”⁴² Bu kanundan kasâme müessesesi Osmanlı Devletinde de bir şekilde varlığını devam ettirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin ihtiva ettiği 1851 maddenin bazılarının mahkemelerdeki tatbikatında bir kısım aksaklıklar görüldüğünden mezkur aksaklıkların izalesi için bir cemiyet vazifelendirilmiştir. Bu görevlendirilen konulardan biri de kasâme meselesidir. Bu heyet

³⁹ Uçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet-Bozkurt, Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara, 1996, s. 27; Danişment, İ. Hami, **Eski Türk Seciye ve Ahlâkı**, İstanbul, s. 48; Pamir, s. 348.

⁴⁰ Alinge, Curt, **Moğal Kanunları**, (Çev: Coşkun Uçok), Ankara 1967, s. 158.

⁴¹ Painter, Sidney, **Studies in the History of the English Feodal Barony**, Baltimore, 1943, s. 80–82; Pamir, Aybars, “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kasâme Müessesesi”, Adli Makale, AÜHF Dergisi Ankara 2005, s. 350.

⁴² Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, I, s. 122.

bu meseleyi kısa sürede halletmiştir. Mecelle heyetinin kasâme hakkındaki iki görüşü bulunmaktadır:

1. Bir mahalle içinde kimsenin mülkü olmayan hâlî yerde maktul bulunan kimsenin kâtîli bir veçhile malum olmasa ol mahalle ahâlisine kasâme ve diyet lazım gelir. Ve eğer beyyine ya ikrar ile sabit olsa veyahut maruf ise ol mahalle ahâlisine kasâme ve diyet lazım olmaz.⁴³
2. Maktûlün vârisleri, gerek maktulün bulunduğu mahalle sakinlerinden gerekse başka bir mahalle sakinlerinden birisi için murisimizi sen katl eyledin diye dava ettiklerinde mahalle sakinleri bu duruma şahitlik ettikten sonra *İmam-ı Azam* hazretlerinden bir rivayete göre kasâme ve diyet sakıt olmayacağı görüşü bulunmaktadır. Bununla birlikte *Abdullah İbn Mübarek İmam Azam ve İmam Şafî'den birer rivayette ise kasâme ve diyet sakıt olacağı görüşü bulunmaktadır. Keza bu durumlarda İmam Muhammet ve İmam Ebu Yusuf'a* göre kasâme ve diyet sakıt olacağı görüşü yanında ölünün bulunduğu yer halkı, vârislerin davasında şahitlik ettiklerinde *İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'a* göre şahadetleri kabul edilmelidir.⁴⁴ Pek çok hukukçu bu hususta aynı görüşte olduklarından bu görüşün uygulanması hukuka uygun görülmüştür. Mecelle heyeti, kasâme edildikten sonra diyet ödemenin gerekmeceği görüşünün kodifiye edilmesi *cezaların şahsiliği* ilkesinin bir açılım olarak da görülebilir.

Görüldüğü gibi *kasâme sistemi*, sadece İslâm'a has bir uygulama olmayıp İslâm öncesi dönemlerde de var olan bir *örf ve adetti*. Bu örf ve âdet, belli bir sosyal dayanışmayı hedeflediğinden Peygamberimiz (sav) ve 5. İslâm Müslüman idareciler tarafından uygun bulunarak devam ettirilmiştir. Zira toplumsal ihtiyaçlar, tarihin çeşitli dönemlerinde Doğu-Batı ayrımı yapılmaksızın çok değişik toplumlarda benzer hukukî uygulamaları doğurmuştur. Bu da toplumların hukuk açısından birbirleriyle sürekli etkileşim içerisinde bulduklarını ve benzer ihtiyaçların aynı hukuk düzenlemelerine yol açtığını bize göstermektedir. Dikkat edilirse, tarihte yaşamış çeşitli toplumlarda cezanın suçu işleyene değil de başka kişilere uygulanması türlü biçimlerde, ama hep zararın tazmini amacıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalarda toplum-

⁴³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Yıldız Esas Evrakı, No18/552

⁴⁴ Mevsilî, IV, s. 56; Öztürk, Osman, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İslâmî İlimler Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 1973, s. 89.

⁴⁵ Peygamberimiz (s.a.v) bu âdeti bir kuyuda ölü olarak bulunmuş ensardan bir kişi hakkında uygulamıştır. Zeylâi, Abdullah b. Yusuf, **Nasbur-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye**, Mektebetü'l İslâmiyye, 1973, I-IV, s. 391.

ların o günkü ihtiyaçları ve kanun koyucunun belirleyici rolü ön plâna çıkmaktadır. Sorumluluk hukuku ilk toplumlardan günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Fâili meçhul cinayetlerde sorumluluğun kime ait olduğu bu sorumluluğu kimlerin yüklenebileceği hususu ilk dönemden beri insanoğlunu meşgul etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Tarihteki bu uygulamalardan anlaşıldığı kadarıyla, İslâm ceza hukukundaki kasâme müessesesine benzer uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır.

V. KASÂMEYİ GEREKTİREN DURUMLAR

İslâm hukuk tarihinde kasâme uygulaması yapılabilmesi için bir takım şartlar aranır:

1. Faili meçhul yani ölü olarak bulunan kişide öncelikle bu kişinin öldürülmüş olduğuna işaret eden cinayet karinelerinin (levsin)⁴⁶ bulunmuş olması gerekir. Aksi takdirde kişinin kendi eceliyle ölmesi durumunda kasâme uygulanmaz. Kişinin hangi sebeple öldüğünün tespitini günümüzde adli tıp mekanizması en doğru bir şekilde ortaya koyabilmektedir. Yani öldürülmüş ceset, otopsi yapılarak ölüm nedeni doğal yollardan mı gerçekleşmiş yoksa dış etkenlerden kaynaklanan bir durumun olup olmadığının ortaya çıkarılmasıdır. Öldürülmüş olduğu iddia edilen kimsenin cesedi ses işitilecek bir kasabada, bir mahallede, bir evde veya hiç kimseye ait olmayan bir yerde bulunmuş olmalıdır. Keza maktulün cesedinin en az yarısından fazlası veya başının tamamı veya cesedinin yarısı bulunursa kasâme yapılabilir.⁴⁷
2. Kasâme uygulaması *müslüman-zimmî* ayrımı yapılmaksızın İslâm ülkesinde yaşayan herkes açısından söz konusudur. Bilindiği gibi zimmîler İslâm devleti hükümdarı veya onun yetki verdiği kişiyle zimmet bağına yaparak İslâm devleti vatandaşı haline gelen ehl-i kitap gayrimüslimlerdir. Bunlar özel hukuk ile ilgili konularda kendi cemaatlerinin koyduğu kurallara, kamu hukuku (bu kapsamda ceza hukuku) konularında ise İslâm Hukuku'nun kendileri için öngördüğü kurallara tâbidirler. Kasâmenin uygulanmasında öldürülenin akıllı veya deli olması ile erkek veya kadın olması arasında fark da bulunmamaktadır. Hayvanlar için kasâme uygulanmaz.⁴⁸
3. Kasâme yapılabilmesi için kâtilin meçhul olması gerekmektedir. Kâtil malum olursa yine kasâme yapılmaz. Bunun için de kasâme uygulamasından

⁴⁶ Bilmen, III, s. 157.

⁴⁷ Bilmen, III, s. 158.

⁴⁸ Merginâni, IV, s. 218; Bilmen, III, s. 159.

önce kâtilin bulunması için her türlü iz sürme ve karinelere hareket edilir. Şayet öldürülen kişinin faili ortaya çıkarılamazsa bu takdirde kasâme yöntemine başvurulur.

4. Kasâme yapılması talep edilmeli dava açılmalıdır. Şayet öldürülmüş olanın vâris ve velileri tarafından katil davası açılmadıkça öldürülmüş olanın bulunduğu mahal ahalisine kasâme ve diyet lazım gelmez. Yani takibi şikayete bağlı bir suç konumunda görülmüştür. Yemin ise dava bulunmadıkça icap etmez. Kendileri kasâme yeminine davet edilenler, yeminden nukul ederlerse yemin yapmaya veya katili ikrar edinceye kadar hapis olunurlar. Katilin vârisi ve velileri bulunmadığı takdirde beytümâl emini kasâme talep edebilir. Buradan da anlaşıldığı kadarıyla öncelikli sorumlu olan öldürülenin velileri bu kasâme talebinde bulunacaklar şayet öldürülenin velileri yoksa devlet kasâme yapma dava açma hakkına haiz olacaktır. Kişinin can güvenliğini koruma hususunda öncelikle sorumlu olan kişiler dikkate alınmıştır. İlk dönemlerde bu sorumluluk genellikle kabilelere aitken modern çağda kişilerin can güvenliği devlete aittir. İlk zamanlar şikayete tabi olan suçun zamanla kamu davası haline geldiği görülmektedir. Bu durum sorumluluk hukukunun bir aşaması olarak da görülebilir. Faili meçhul cinayetlerde dava açılıp kasâme yapıldıktan sonra hâkim, öldürülenin diyetini, *köy ve mahalle halkı, âkilesi veya devletin ödemesi* gerektiği hususunda hüküm vermesi gerekir.

5. Kasâme uygulaması ile faili meçhul cinayetin faili, ikrar veya şahitlikle belirlenip ispat edilirse kısas gerekir. Kasâme ile ancak dava düşer, fakat diyetten kurtulamazlar. Ancak suç fâili belirlenemezse kısas gerekmez, diyet gerekir. Zira İmam Mâlik kasâme ile ancak diyet gerekir, diyet davalıların yemini ile düşmeyeceği gibi kasâme yapılabilmesi için davanın haklı olduğunu gerektiren bir karine olması gerekir.⁴⁹ Anlaşıldığı kadarıyla kasâme olayında yemin ile kısas düşer fakat diyet düşmez. Zira gerek failin belli olduğu kısas olayında maktulün velileri affetmeleri koşuluyla gerekse kesin delil olmayan her konuda diyete açık kapı bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır.

6. Kasâme uygulamasındaki cinayet, zanlılar tarafından inkâr edilmelidir. Çünkü kasâme bir yemindir. Yemin ise münkire yöneltilir. Keza katilin bulunduğu mahal katilin malikine ait olmamalıdır. Katilin bulunduğu yer mülk arazisi de olmamalıdır. Aksi takdirde kendi tasarrufundaki mülkünde öldürülen kişinin sorumluluğu mülk sahibine ait olup diyeti velileri ve âkilesi üze-

⁴⁹ İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmet, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Karaman Yayınları, II, İstanbul 1985, s. 358.

rinedir. Köy ve mahallenin ortak koruması gereken mahallerde bulunan maktulün diyeti ise köy ve mahalle halkıdır. Arazi ammeye (kamuya) mahsus ise yani ses mahalle veya köyden işitilmeyecek kadar uzak bir mesafede bulunduğu takdirde kasâme lazım gelmese de diyet lazım gelir. Ammenin yedi tasarrufunda bulunan bir maktulün korunma ve muhafazası ise ammeye racidir. Diyet beytümâldan ödenir.⁵⁰

Görüldüğü gibi yemin sırasında cinayeti üstlenen çıkmazsa hakim, o mahalle veya köy halkının mükellef erkeklerine diyetle hüküm verir. Böylece İslâm, suç işlemeleri önlemek için geçici olarak kolektif sorumluluk esasını kabul etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Anladığımız kadarıyla faili meçhul cinayet yani adam öldürme durumunda hâkim diyeti, ölünün bulunduğu yer *mülk arazi* ise bu arazının sahibine, bir köy veya kasabanın ortak malı ise kasâme yoluyla köy veya kasaba halkına yok eğer bunların dışında kamu korumasında bir yerde ise devlete ödettirilirdi.

VI. KASÂMEDE DİYET ÖDEMESİ GEREKENLER

İslâm ceza muhâkemeleri hukuku tarihinde, kasâme uygulamasında diyeti ödemesi gerekenler, kurumsal bazda sırasıyla *mahalle ve köy halkı, âkilesi ve devlettir*. Bu müesseseler, ilk dönemlerden itibaren sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirmişlerdir.

1. Köy ve Mahalle Halkı:

İlk dönem toplumlarında her mahalle ve her semt halkı o bölge, mahalle ve semtin güvenliğini muhafaza etmek, görüp gözetlemek, herhangi bir olumsuz davranışa müsaade etmemek, asayiş ihmal edenlere karşı koymak gibi buldukları ve yaşadıkları bölgenin sorumluluğunu öncelikle yüklenmek durumundaydılar. Bu hususta yapılan bir müsamaha bir tür ihmal ve nemelazımcılığın karşılığı olarak bir tür sorumluluğun imhalı anlamına gelen ceza olarak kasâme ve diyet icap ederdi. Bir kimsenin mahallesinde, köyünde, mülkünde veya evinde öldürülmüş bir sahsın bulunması o kimseleri töhmet altında bırakırdı. Bu cinayeti kendilerinin irtikâp etmiş olmalarına bir karine teşkil ederdi. Binaenaleyh bu töhmetten kurtulmaları için kasâme usulüyle yemin etmeleri lazımdı. Kasâme ve diyet cinayet faillerinin meydana çıkarılmasına caninin cezasız kalmamasına yardım ediyordu. Bunlar ise kasama uygulamasıyla aşılırdı. Kasâme sosyal sorumluluk bilincini artıracığı gibi öldürülmüş olanın ailesi ve akrabasının zarar ve kederlerine de katkı sağlı-

⁵⁰ Merginâni, IV, s. 218; Bilmen, III, s. 159.

yordu. Bu gibi zarar ve kederleri tamir ve teskin etmek, maddi ve manevi tazminat kabilinden kasâmenin icrası gerekliydi. Kasâme ile töhmet altında olanlar kısastan, büyük cezadan kurtuluyor, diyet ile de maktulün kanı heder olmaktan kurtarılmış oluyordu. Böylece sosyal sorumluluk bilinci yanında sosyal yardımlaşma ve dayanışma bilinci destekleniyordu.⁵¹

Maktul bir köy veya mahallede bulunursa o köy ve mahalle halkından elli kişiye kasâme yemini yaptırılır ve o faili meçhulün diyeti o mahalle ve köy halkına ödettirilirdi.⁵² Gemi, uçak, otobüs ve tren gibi araçlarda katili bilinmeyen bir ceset bulursa, kasâme bu araçlarda bulunan kimselere yöneltilirdi. Çünkü bu araçların güvenliği onların elinde sayılırdı. Maktul mahalle mescidinde bulunursa; *kasâme* ve *diyet* o mahalle halkının üzerineydi. Ölü iki köy arasında sesin duyulacağı bir mesafede bulunursa kasâme daha yakın olan köye verilirdi.⁵³

Görüldüğü gibi kişilerin kendilerine ait olmayan mahalle ve köy halkının *ortak koruma* alanları olan bölgelerdeki sorumluluklarının ortak olduğu anlayışından hareketle köy veya mahallerde öldürülmüş olarak bulunan cina-yetlerden sorumlu tutulmuşlardır. Modern devlet kavramı oluşmadan önce can ve mal güvenliğinin sağlamasındaki sorumluluğu birinci derecede mahalle ve köy halkının üstlenmiş oldukları anlaşılmaktadır. Buna karşılık, köy ve mahalle halkının sorumlu tutulması o günün şartlarında isabetli olsa da günümüzde değişen sosyal şartlarda suçluyu kontrol hususundaki kusur ve ilgisizliğine bağlayanların bakış tarzları değişen demografik yapı gereği pek sağlam ve isabetli görünmemektedir. Zira İslâm'ın ilk dönemleri temelde asabe ve kabile yardımlaşmasına dayanırken hemen ardından görülen hızlı İslâm'ı yayılışa bağlı olarak değişen sosyal yapıya intikal söz konusu olmuş bu durum, klasik sosyal güvenlik tekniklerini de teoride bir takım değişikliklere uğratmıştır. Köy ve mahalle halkının "*bir tür sosyal güvenlik olan*" diyeti ödemediği sorumlu tutulması, ilk dönemlere ait bir tür sosyal güvenlik ve çağının sigorta uygulaması olan "**âkile müessesesinin**" ön aşaması gibi görünmektedir.

⁵¹ Serâhsî, XXVI, s. 107; Kâsânî, VII, s. 286; Bilmen, III, s.156–161.

⁵² Pakalın, II, s. 205.

⁵³ Aktan, Hazma, "*Âkile Md*" DVİA, II, İstanbul 1989, s. 248; Önder, Ayhan, **Ceza Hukuku**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1992, s. 35; Şafak, Ali, **Mezheplerarası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku**, Erzurum 1977, s. 104.

Âkile:

Âkile sözcüğü, diyet ödemek anlamına gelen "akl" mastarından ismi fâil olup diyeti ödemeyi üstlenen kimse veya kimseler demektir.⁵⁴ Âkile, kasıt unsuru bulunmayan öldürme veya yaralama hadisesinde, faili meçhul cinayetlerde, suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu olarak da tanımlanabilir. Peygamberimiz (sav)'den önce Mekke halkı, *âkile* adı verilen kabileler şeklindeki gruplardan oluşuyordu. Medine'de kurulan devletin esası da bu âkile sistemine dayanmaktaydı. Zira Medine sözleşmesinde sosyal güvenliğin ilk izleri sayılabilecek; faili meçhul cinayetlerde ödenecek diyetler, *öldürme veya yaralama halinde öldürülenin ailesine verilecek olan kan bedeli, harp esirlerinin kurtarılması için ödenecek olan fidye, ağır mâli mesuliyetler altında bulunan müminlerin bundan kurtarılması* gibi durumlar tanzim edilmişti.⁵⁵

Bilindiği üzere bir kimse faili meçhul olarak öldürülürse mağdur tarafa diyetin, harpte esir düşerse, fidye karşılığında onun hürriyete kavuşturulması, *hatâen öldürme ve müessir fiillerden* dolayı da kan bedelinin ödenmesi gerekirdi. Bu tehlikeler çoğunlukla esir veya suçlu şahsın imkanlarının dışındadır. Bu ihtiyaçtan dolayı Hz. Peygamber, mütakabiliyet esası üzerine (günümüz anlamında sigorta işlevi gördüğünü söyleyebileceğimiz) bir *meâkil* sistemi tesis etti. Bu sisteme göre, bir kabilenin mensupları, kabilelerinin hazinelerine kendi imkânlarına göre para yardımı da yapacak, kendisine böyle bir para lazım olduğu zaman bu yardımı hazineden bekleyeceklerdi. Eğer kabilenin hazinesi kâfi gelmezse, diğer akraba ve komşu kabileler onların yardımına gelmek durumunda idiler. Tekmil bir bütün içinde bu üniteleri teşkilatlandırmak için bir silsile-i merâtip teşkil edilmişti. Bu tertip sırayla, *divan ehli, mensup olduğu aşiret, kavim ve kabilesi, beytûlmâl ve mevlâdır*.⁵⁶ Medine'deki malum kabileler yanında, Peygamber (sav) esas itibariyle Mekke'nin muhtelif kabilelerine mensup olan yahut Habeşistan'dan gelen veya Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden gelmiş olan Mekke muhacirlerinin de, bahsi geçen sosyal güvenlik isteklerine uyararak bir tek yeni kabile halinde teşkilatlanmasını emir buyurdular.⁵⁷ Bu bağlamda âkile

⁵⁴ Mevsîlî, V, s. 58; Bilmen, III, s. 53.

⁵⁵ Medine Sözleşmesi Md. 3-12 arası. bkz. İbn Hişam, **el-Sire el-Nebeviyye**, Mısır 1936, II, s. 147-148; Talas, Cahit, **İctimâî İktisat Dersleri**, Ankara 1960, s. 399; Hamidullah, Muhammet, **İslâm Peygamberi**, (Çev: Salih Tuğ) I-II, İrfân Yayınları, İstanbul 1993, I, s. 197.

⁵⁶ İmam Mâlik, *Diyet*, 12.

⁵⁷ Taf bkz. Bilmen, III, s. 54.

müessesesinin toplumsal bir ihtiyaçtan doğduğu ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için de geliştiği söylenebilir. Zira Hz. Ömer tarafından "*divan*" diye adlandırılan müessesenin menşei de Hz. Peygamber zamanındaki "*âkile*" sistemine dayanıp toplu ödemeleri ve yükleri belli bir kesime yayma, sorumlulukları paylaşma amacını taşıyordu. Maktulün diyetini ödeme-yi, sadece suçlu üzerinde bırakmayıp onun yakın akrabalarına da ödeme sorumluluğu getiren "*âkile sistemi*" Râşit Halifelerden itibaren giderek daha da geliştirilmiş ve belli iş kolları ve meslek gruplarının üyeleri arasında ortak bir dayanışma ve yardımlaşmaya dönüşmüştür.⁵⁸

Bir mahalle veya köy halkından birinin mülkü olan bir yerde öldürülmüş bir ceset bulunsa kasâme ve diyet o yerin malikine gerekliydi. Keza bir kimse kendi mülkünde, kiraladığı bir ev veya dükkanda, kendisine ait herhangi bir müessesede, kendisinin mülkü olan boş bir arsada öldürülmüş bir halde bulunsa köy ve mahalle halkına kasâme ve diyet lazım gelmez. Yalnız kendi âkilesi üzerine diyet lazım gelir. Bu İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin bir görüşüdür. Kişinin tasarrufunda bulunduğu kendi mülkünün korunması öncelikle malikine ait olduğundan sorumluluğun birinci derecede kendisine ait olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık âkilenin sorumluluğunu, onun, aynı sosyal gurubun bir ferdi olarak suçluyu kontrol hususundaki kusur ve ilgisizliğine bağlayanların bakış tarzlarını günümüz demografi yapısı gereği pek sağlam ve isabetli de görmemekteyiz. Hanefi hukukçular kasâmede, âkilenin yüklendiği sorumluluk bir hafifletme ve yardım olduğundan hareketle⁵⁹ âkilenin çağının sosyal güvenlik kurumu mahiyetinde dönemin sigortası olduğu anlaşılmaktadır. Son zamanlarda âkile müessesesine bir tür ilk dönem sosyal güvenlik sigorta anlayışı gözüyle bakanların sayısı da gittikçe artmaktadır.⁶⁰ İslâm'ın ilk zamanları genellikle kabile yardımlaşmasına dayanırken hemen ardından görülen hızlı İslâmî yayılışa bağlı olarak değişen sosyal yapıya intibakî söz konusu olmuş, bunun üzerine teoride bir takım değişiklikler yapılmıştır. Nitekim âkile müessesesi farklı yapılara sahip geniş İslâm coğ-

⁵⁸Divanlar hak. taf bkz. Yeniçeri, Celal, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, Şâmil Yayınları, İstanbul 1984, s. 88-140; Hamidullah, **Modern İktisat ve İslâm**, Yağmur Yayınları, İstanbul 1963, s. 35.

⁵⁹ Taf. bkz. Karaman, Hayrettin, **İslâm Hukuku**, I, Ensar Yayınları, İstanbul 1984, s.240-310; Dağcı, Şamil: **İslâm Ceza Hukuku'nda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller**, Ankara, 1999, s. 35; Aydın, M. Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1999, s. 182; Cin-Akgündüz, s. 273.

⁶⁰ Hamidullah, Muhammed, **İslâm'a Giriş**, İrfan Yayınları, İstanbul 1976, s. 199-201; Döndüren, Hamdi, **Ticaret Rehberi**, Erkam Yayınları, Bursa 1998, 263-270.

rafyası göz önüne alınca İslâm tarihi boyunca bazı bölgelerde uygulama imkânı bulamadığı ve suçlunun ortaya çıkarılmasına çalışılarak diyetin suçlunun kendisine ödettirildiği, suçlu ortaya çıkarılmadığı durumlarda ise devlet tarafından ödendiği de anlaşılmaktadır. İslâm hukuk tarihinde âkile müessesesi daha sonra kurumsal hükmi şahsiyet olma bazında yeteri kadar geliştirilemediğinden Batıdaki tarzda bir sosyal güvenlik ve sigorta anlayışına gerilemediği kanaatindeyiz.

3. Devlet (*Beytülmâl*):

Beytülmâl, tarihi olarak, toplumsal ihtiyaçların karşılanması için kurulmuş bir kamu hazinesi manasına gelen hükmi şahsiyettir.⁶¹ Beytülmâl müessesesinin aktifindeki mallar meşru olarak bütün Müslümanların mülküdür. Eğer toplumun bir üyesi, her ne sebeple olursa olsun, geçimini kazanamaz duruma düşerse, en azından geçimi için ona gerekli yardımı yapmakla devlet sorumludur.⁶² Keza kamu hizmetlerinin masrafını karşılamak, yani *hasta ve fakir, mazlum ve kimsesizlere yardım müesseseleri* oluşturmak da devletin görevleri arasındaydı.⁶³ Bütün bu sosyal güvenlik tedbirlerine ilaveten yardımlaşma ve dayanışma cemiyetleri oluşturmak, *kredi sağlamak* ve mâlî ihtiyaç içinde bulunanlara yardım yapmak beytülmâlin fonksiyonları arasındaydı. Genel olarak söylemek gerekirse, hazine geliri, *sosyal güvenliği korumak* için kullanılırdı. Zamanla beytülmâlden o günün sosyal şartlarında tehlikeye maruz kalanlar için sosyal güvenliğin bir türü olan *diyet gibi yardım tedbirlerine* başvurulduğu da görülmekteydi.⁶⁴

İnsanların oturduğu yerden, ses işitilmeyecek kadar uzakta, kırlarda bulunan ölünün, cinayet sonucu öldürüldüğü belli ise diyeti devlete âittir. Yani faili meçhul cinayetlerde katilin bulunduğu yer ammeye ait yani devletin koruması altında bulunan bir mahal ise kasâmenin icrası mutazarrır olduğundan

⁶¹Taf bkz. Pakalın, I, s. 223; Erkal, Mehmet, **DVİA**, "*Beytülmâl*", VI, s. 90 vd; Yeniçeri, s. 43. 217; aynı müellifin, **İslâm İktisadının Esasları**, İstanbul 1980, s. 436. Ebu Ubeyd, **Kitabü'l-Emvâl**, (Ter: Cemaleddin Saylak), Düşünce Yayınları, İstanbul 1981, s. 21; Bkz. Arsal, Sadri Maksudi, **Hukukun Umumi Esasları**, AHFY, Ankara 1937, I, s. 84-86.

⁶²Devlet başkanının emri altında bulunan halka karşı yerine getirmesi gereken görevler hak. bkz Ebu Davud, Harac, 12-13; Tirmizi, Ahkâm, 6.

⁶³ Serâhsî, III, s. 17; Ölen bir kimsenin bıraktığı çocukların geçimi devlete aittir. Ebu Davud, Harac, 14-15.

⁶⁴Taf bkz. Maverdi, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed, **el-Ahkâm el-Sultaniyye**, Mısır 1298, s. 203; Ebu Zehra, Muhammet, **İslâm'da Sosyal Dayanışma**, (Çev: Ruhi Fiğlalı-Osman Eskicioğlu, İstanbul 1969, s. 147; Kardavi, Yusuf, **İslâm'da Helal ve Haram**, (Çev: Ramazan Nazlı) Hilal Yayınları, İstanbul ts, s. 288.

diyet beytül mâl tarafından öldürülmüş olanın yakınlarına ödenirdi. Büyük câmilerde, umûma ait cadde, köprü ve çarşılarda veya ceza evinde bulunan maktûl için kasâme yapılmazdı. Çünkü bu yerler, bir kimsenin mülkü veya tasarrufunda olan yerler değildir. Maktulün (öldürülenin) diyeti, beytül mâlden karşılanırdı. Zira çoğunlukla eskiden cuma ve bayram namazları; bir şehirde, tek bir yerde eda edilirdi. Dolayısıyla caminin bulunduğu mahalle halkı, tek başına mesûl tutulmaz. Ana yolda bulunan maktûl için de durum aynıdır. Buralarda da diyet beytül mâl tarafından ödenirdi. Sonuç olarak, tasarrufu bir kimseye ait veya bir kimsenin mülkü olan yahutta mahalle ve köy halkının ortak koruma alanları dışında ki her yerde kasâme ve diyet fertlere gerekmez. Bu durum da diyeti devletin ödeyeceği anlaşılmaktadır.⁶⁵ İnsan toplulukları devlet biçiminde en ileri idari yapıya ulaşmadan önce (yani devlet ceza hukuku kavramına ulaşmadan önce) *aile, kabile, asabe ve aşiretler* halinde yaşamakta idiler. İlk dönemlerdeki hukukî müesseselerin yapısının da toplumların genel kültürleri ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Bu bilimsel gerçek daha çok ceza hukukunda kendini gösterir. Devlet, ceza hukuku tarihi gelişme sürecinde ancak uzun yıllar sonra ulaşılabilen bir aşamayı belirler. Toplumların gelişmesi neticesinde aile, kabile, asabe ve aşiretler halinde yaşayan toplulukların özelliklerini kaybederek modern devlet anlayışı ortaya çıkmaya başladığı zaman daha önce var olan örf ve adetlerin de bir şekilde değişimi söz konusu olmuştur. Bu sosyal değişim sorumluluk hukukundaki yeni gelişme ve düşüncelerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Sorumluluk hukukundaki bu gelişme; bireyin kusurlu olmadığı olaylar karşısında meydana gelen zararların karşılanması için çeşitli tedbirlere başvurulmuştur. Bu tedbirlerin başında modern anlamda kusursuz sorumluluk esası kabul edildi.⁶⁶

İslâm hukukuna göre kasâme yapılabilmesi için fikhî terim olarak *levs* denilen cinayet karinelerinin (düşmanlık, dövülme, yaralama ve asılma gibi) bulunması ki maktulün öldürülmüş olduğuna delil sayılırdı. Bu karineler günümüzde suçun ispatı konusundaki bilimsel veriler olan kriminoloji,⁶⁷

⁶⁵el-Kâsânî, VII, 286; İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, VIII, 392, 396; Meydanî, III, 174, 176; İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah, **el-Muğni**, IV, Beyrut 1992, VIII, 71; İbn Abidin, V, 445 vd. ez-Zühayli, VI, 400.

⁶⁶ Karahasan, Mustafa Reşit, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku**, Sermet Matbaası Hukuk Dizisi, İstanbul 1989, I. s. 425-426; Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, s. 174; Oğuzman-Öz, 1995, s. 462.

⁶⁷ Dar veya özel anlamda kriminoloji suçu anlamak, suçu önlemek, suçlular hakkında uygulanması gerekli işlem ve tedbirleri belirlemek için gerekli konuların incelenmesidir. "Geniş

kriminalistik⁶⁸ ve adli tıp⁶⁹ gibi hukuka yardımcı bilimsel disiplinler sayesinde ortaya çıkarılması daha da kolaylaşmıştır. Bu bilimsel disiplinlerin görevi geçmişte “*levs*” kavramıyla ifade edilmiş olduğu sanılmaktadır. Adli tıp dendiğinde ilk akla gelen otopsi yapılarak ölüm olayının nedenini ortaya çıkaran bir bilim anlaşılır. Adli tıp, günümüzde kriminal sorunların aydınlatılması için hukuka yardımcı olur. Zira dünyanın her tarafında her gün birçok insan ölmektedir. Bunların bir kısmı kimlik tayinine yarar herhangi bir delil bırakmaksızın ölü olarak bulunurlar. Cinayet vakalarında ölen kişilerin kimliklerinin tespit edilmesi katilin kimliğinin tespit edilmesi kadar önemlidir. Faili meçhul cinayette de *levs* olayının yani hangi nedenden öldürülmüş olduğu araştırması zamanının teknikleri sayılırken günümüzde ise maktul üzerinde otopsi yapılarak bu ölüm olayının sebebi araştırılarak ortaya çıkarılmaktadır. Zira kasâme yapılabilmesi için doğal ölüm olup olmadığı ile

anlamı ile kriminoloji suç ve suçluya ve toplumun suçu cezalandırmak ve önlemek hususunda gösterdiği çabalara ilişkin bilgilerin bütünü belirtir”. Sonuç olarak, kriminalistik ile kriminoloji iki ayrı bilim dalıdır ve çoğu zaman kriminoloji ile kriminalistik birbirine karıştırılmaktadır. Kriminal, adli ve idari soruşturmalar sırasında elde edilen maddi delillerin, bilimsel usullerle incelenmesi ve değerlendirilmesi suretiyle, suç ve suçlunun tespit ve ispatında teknik hizmet yürütmektir. Önder, s. 24.

⁶⁸ Kriminalistik teknik bir delil tespit bilimidir. Kriminalistik teknik olarak suç delillerinin tespiti, suçlunun tespiti ve suçun aydınlatılması ile meşgul olmasına karşın, kriminoloji her şeyden önce suçun açıklamasını yapan, suçlu davranışın nedenlerini inceleyen, suçun önlenmesi ve suçlulukla mücadele ile ilgilenen bir bilimsel öğretilerdir. Suçun izlerinin belirlenmesi, parmak izlerinin incelenmesi suretiyle suçlunun ortaya çıkarılması, kimyasal analizler, mikroskobik incelemeler gibi suçluyu kullandığı bilimsel tekniklerle tespit eden yöntemdir. Önder, s. 25.

⁶⁹ Suçu teşkil eden fiilin insan vücudundaki etkilerini araştıran bir bilim dalıdır. Mesela bir ölüm olayında bunun nedenini, çocuk düşürme olayında düşüğün nedeni gibi alanları inceleyen bir bilim dalıdır. Adli tıp dendiğinde ilk akla gelen otopsi olmakla birlikte, otopsi adli tıbbın uygulama alanlarının yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır. Bununla birlikte tüm bilirkişilik hizmetleri geniş bir şemsiye altında toplanacak olursa, bu şemsiyenin adını “adli bilimler” koyabiliriz. Adli bilimler şemsiyesinin çalışma mekanizmasında adli tıbbın önemli bir yeri ve işlevi bulunmaktadır. Parçaları bir araya getirerek, uyum içinde çalışmayı sağlayan bir düzenek gibi tanımlanabilir. Türkiye’de ise değişik disiplinler arasındaki ayrımlar ve bir ekip çalışmasının koşulları çok belirginleşmemiştir. Bireyi diğer kişilerden ayıran ve tanımasını sağlayan özelliklerin ortaya çıkarılmasında babalık davalarında, suçluluk durumlarında, miras paylaşımında... vb konularda araştırma ve otopsi yapan kurum. Adli tıp ilmi ülkemizde ilk kez Osmanlı İmparatorluğu döneminde 2. Sultan Mahmut tarafından 1839 yılında Mektebi Tıbbiye-i Şahane’nin eğitim programı içinde Tıbbi Kanuni (Adli Tıp) ismi altında yer almıştır. Bu dersin ilk hocası Avusturyalı Dr. C. A. Bernard olmuş ve ilk otopsi 1841 yılında bu hoca tarafından yapılmıştır.

maktulün öldürülmüş olup olmadığının araştırılması yapılır. Zira doğal ölüm gerçekleşmiş ise kasâme yapılamaz.

Çağımızda suçların daha profesyonel işlenerek arttığı, kimin işlediğine dair şahit bulunamayan arkasında suç failini ele verecek güçlü karine ve emareler bırakmayan suçları, sadece klasik kaynaklarda geçen *şahit, ikrar, karine ve kasâme* gibi münferit delillerle ispat etmek günümüz şartlarında neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu açıdan *beyyine kavramının* muayyen şekil ve şartlarla sınırlandırılması nassların ruhuna ve İslâm'ın suç ve ceza politikasına aykırı şartlar doğurur. Bu açıdan mahkemenin maddi gerçeğe ulaşmasını kolaylaştırmak için muhâkeme hukukunu ağırlıklı olarak *taktiri delil* sistemi esasına göre yapılandırmanın İslâm'ın suç ve ceza politikasına ve nassların konuluş gayesine daha uygun olacağı kanaatindeyiz. İslâm ceza muhâkemesi hukukunda hâkimin kendisine dayanarak hükmedebileceği kesin bilimsel ve objektif delillerin bulunması hem hâkimlerin vicdanen daha rahat hüküm vermelerini sağlayacak hem de hukuki emniyeti artıracaktır. Suçları tespit etmek yani suçun ispatı kolay bir iş değildir. Çünkü bu hem teknik imkânlar gerektiren hem de yetki ve güç otorite/erk isteyen bir iştir. Şahıslar, suçlarını yakalama ve suçlular hakkında kovuşturma yapma güç ve imkânlarına da çoğu kez sahip değildirler. Bu açıdan gerekli araştırma ve kovuşturmayı da yapamayabilirler. Devlet mağduru davasını ispat hususunda kendi kaderine terk ederse suçluların yakalanması mümkün olmayacaktır. Toplum kendini koruma görevini devlete tevdi ettiğine göre suç ve suçlularla mücadele de kamu adına devletin yerine getirmesi gereken bir görevdir. Zira içte ve dışta kolluk güçleriyle kamu adına güvenliği tesis etmek, kamu düzenini sağlamak devletin görevleri arasında bulunmaktadır. Nasslarda geçen şahit, ikrar, karine ve kasâme ve yemin gibi belli delillerle yetinmemeli suçun ispatı için adli tıp, *kriminoloji*, sorgu taktik ve tekniklerinin yardımı ile elde ettiği her türlü iz sürme, maddi veri, suç emare, alamet ve sorguda elde edilen tüm verileri delil olarak itibara almalıdır.⁷⁰

Devlet başkanı ülkesinde olup biten her olaydan birinci derecede sorumlu olduğundan, faili meçhul bir cinayetin vukuu halinde gerek kamu yönetimi-ndeki taksiri gerek emniyet teşkilatının taksirinden dolayı doğrudan sorumludur. Devlet, sistem ve organizasyonu ifade ettiğine göre kamu düzenini sağlayamadığı için bu maktulün diyetini ödemekle yükümlüdür. Âkile sisteminde suça karşı şahsi intikam ve tepki zamanla yerini devlet tekel ve taahhüdüne terk etmiştir. Bu nedenle çağdaş devlette faili meçhul suçtan doğan

⁷⁰ Taf. bkz. Beroje, s. 297–364.

zararların da devlet tarafından tazmin edilmesi, sosyal devletin taahhüdünün zorunlu bir sonucu olarak görülmektedir. İngiltere, Amerika gibi Batılı bazı devletlerde uygulama alanı bulan tazminatın devletleştirilmesi sisteminin Türk ceza hukukunda henüz benimsenmemiş olması çağdaş uygarlık düzeyinin altında kalmak olarak tavsif edilmektedir. Kısaca geçmişte sosyal güvenlik alanında ortaya çıkan boşluklar kasâme ve âkile gibi klasik dönem sigorta anlayışı varken günümüzdeki sosyal güvenlik kurumlarından sosyal ve özel sigortalar bu boşluğu doldurmakta oldukları kanaatindeyiz.⁷¹ Görüldüğü gibi sorumluluğun oluşmasında cinayetin işlenmiş olduğu mahal, tazminle sorumlu tutulan kimselerin hukukî alanları içerisine girdiği ve yeteri kadar özen göstermedikleri düşüncesinden hareket edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte teknolojinin getirdiği yenilikler kasâme usulünde sorumluluğun yeniden ele alınması sebep sorumluluğu yanında çağın getirmiş olduğu sosyal riskler ve bu risklere karşı mücadele teknikleri her geçen gün değişiklik arz etmektedir. Konu, henüz modern manada devlet kavramına ulaşmadan önceki sorumluluk hukukunun geçirdiği aşamaları kavramak açısından ayrı bir öneme sahiptir.

VII. KASÂME UYGULAMASININ CEZALARIN ŞAHSİLİĞİ AÇISINDAN YERİ

Gerek Kur'ân gerek sünnette; İslâm ceza muhâkemesi hukukunda “**cezaların şahsiliği**” ilkesi esastır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim ‘*Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez.*’⁷² “*Kim doğru yolu bulmuşsa ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmuşsa kendi aleyhine sapıtmıştır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez.*”⁷³ ayetleri bir kimsenin, başkasının suçundan dolayı sorumlu tutulamayacağını hükme bağlamıştır. Bu kişi velev ki babası ve kardeşi olsun. Nitekim Peygamberimiz (sav), veda hutbesinde:

⁷¹ Dağcı, s. 187.

⁷² Enam Süresi, 6/164; Necm Süresi, 53/38; Nisa Süresi, 4/123; Fussilet Süresi, 41/46.

⁷³ Fatır Süresi, 35/18. Anladığımız kadarıyla hiçbir günahkar başkasının günahını (suçunu) yüklenemez. Toplum içinde yer alan bir kimse suç işlediğinde, sorumluluk, suçu işleyene aittir. O suça iştiraki olmayan diğerleri fertler sorumlu tutulamaz. Suçun ve cezanın şahsiliği prensibi toplumsal hayatın en temel kurallardan birisidir. Birisinin suçundan dolayı başkasını sorumlu tutmak, toplum hayatını yok etmekten farksızdır. Aynı şekilde temel hakları koruma altında olan bireyin kendi rızası olmazsa toplum için feda edilemez. Birey kendi hakkından vazgeçebilir ise de, başkalarının hakları ile ilgili olarak feragatta bulunamaz

“*Ey İnsanlar! Her câni kendi suçundan kendisi sorumludur. Hiçbir câninin işlediği suçun cezasını evlâdı çekmez. Hiç bir evlâdın suçundan da babası sorumlu tutulamaz.*” Keza “*Kuşkusuz suçlu sadece kendi aleyhine suç işler yani işlediği suçundan sadece kendisi sorumludur*” hadisleriyle de Peygamberimiz (sav), cezaların şahsîliği ilkesini vurgulamıştır.⁷⁴

İslâm hukuk doktrininin oluştuğu dönemlerde, Müslüman toplumların geleneksel kültür ve sosyal yapıları kasâme aracılığı ile ödenecek diyetin suçlu için bir ceza olmaktan çok ölenin kan bedeli, *ailesinin uğradığı potansiyel kaybın tazmini* olarak telakki ediliyordu. *Kasâme müessesesinde diyeti köy ve mahalle halkı veya âkilesi ödemesi* ilk bakışta suç ve cezanın şahsiliği prensibine aykırı gibi görünse de bu iki uygulama bir taraftan maktulün kanının heder olmasını önleme, *diğer taraftan ailenin, akraba birliğinin ve toplumun bireyleri ve çevrede olup bitenler hakkında daha duyarlı olmasını sağlama yönünden olumlu etkilere* sahipti. Öte yandan İslâm ceza muhâkeme hukukunda suçlarda “*şahsî sorumluluk*” esası hâkim olmakla birlikte diyet, tam bir ceza olmayıp bir yönüyle tazmin ve kan bedeli mahiyetinde olduğundan hem diyet borçlusunun ağır iktisâdî yükünü hafifletme ve maktulün ailesine ödemeyi sağlama, hem de toplumda öteden beri devam eden *kollektif sorumluluk, sosyal dayanışma ve güvence fikrini* bir yönüyle de olsa canlı tutma gibi düşüncelerle diyet borcu belli durumlarda başka kesim ve gruplara da taşırılmıştır.⁷⁵

Kasâme uygulamasında ödenen diyet bir ceza olarak algılanmamalı zorunlu bir sosyal güvenlik tedbiri olarak algılanmalıdır. Burada konuya bakış açımıza göre hüküm giyen bir algılama vardır. Eğer âkilenin diyeti ödemesini bir sosyal dayanışma ve yardım olarak görüldüğünde ortada zaten bir problem kalmamaktadır. Ancak suçlunun cezasına karşılık bu suçun cezasını başkalarına yükleyerek zorunlu bir ceza ve tazmin gözüyle bakıldığı için tartışmalar başlamıştır. Tıpkı günümüzdeki ticârî ve yardımlaşma sigorta anlayışındaki algılama biçimine benzemektedir. Sigortaya bir yardım müessesesi olarak bakıldığında ortada zaten bir problem kalmamaktadır. Fakat sigortaya az verip çok alma bir ticaret mantığı ile bakıldığından hüküm veri-

⁷⁴ Tirmizi, *Fiten*, 2.; Taf. bkz. Ebu Davut, **Sünen-i Ebu Davud Tercüme ve Şerhi**, Şamil Yayinevi, XIV s. 284; Taf. bkz. Ramadan, Said, **Islamic Law, Its Scope and Equity**, Great Britain, 1961, s. 55.

⁷⁵ Taf bkz. Vardit Rıspeler-Chaim (The University of Haifa) **Insurance And Semi-Insurance Transactions In Islamic History Until The 19th Century**, s. 147; Bilmen, Ömer Nasûhi, **Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınları, III, İstanbul 1985, III s. 57; Bardakoğlu, "Diyet", DVİA, IX. s. 478.

lirken farklı neticelere varılmıştır. Bu kavramlara yüklenen mana ile ilgili algılama biçiminden kaynaklandığı sanılmaktadır. Cezaların şahsiliği ilkesi zaviyesinden meseleye bakıldığında elbette sıkıntılı bir yola girilmiş olmaktadır ki meseleyi izahta zorlanmaktadırlar. Oysa meydana gelen sosyal risk karşısında geçmişte âkile müessesesinin günümüzde sigorta organizasyonunun karşılıklı ödeme esasına dayalı risk karşılama organizasyonu sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma olarak bakılması daha isabetli yol gibi görünmektedir.

Kasâme yolu ile diyeti ödemekle yükümlü olan köy ve mahalle halkı veya âkilesi İslâm hukuku'nda “*cezaların şahsiliği*” ilkesinin bir istisnası olduğu savunulur. Bu suretle faili meçhul bir cinayette bir takım insanlar işlemedikleri suçlardan ötürü cezalandırılmaktadırlar. Burada kasıt kişiyi işlemediği suçtan dolayı cezalandırmak olmadığı, işlenmiş olan bir suçun ortaya çıkarılmasına katkı sağlamak yanında asıl olan ortaya çıkan defaktö duruma karşı bir tedbir ve yardımlaşma olarak algılanması gerekir. Öldürülen kişinin potansiyel gelirinin telafisi anlamına gelen kan bedeli olarak bir sosyal sorumluluk bilinci geliştirerek sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirmek olarak algılanmalıdır. Elbetteki ayet ve hadislerin işaret ettiği temel ilke ve esasa aykırı bir kasâme uygulaması tasavvur edilemez. İlk bakışta cezaların şahsiliği prensibi ile çatışıyor gibi görünse de âkile usulü tazmin şeklini, cezaların şahsiliğini zedeleyen bir müessese olarak düşünmüyoruz. Tam aksine kasâme sistemi toplum halinde yaşamaktan kaynaklanan faili meçhul cinayetlerin ortaya çıkarılması teşebbüsü ve ölenin diyetinin ödemesi anlamında hem fail hem de mağduru koruyan sosyal sorumluluk ile sosyal dayanışmanın iç içe girdiği çağına özgün bir müessesesi olarak algılıyoruz. Bu müessese ile cezaların şahsiliği genel prensibine rağmen kasâme ile faili meçhul cinayetlerin aydınlatılması ve mağdurun potansiyel gelir kaybının önlenmesinin hedeflenmiş olduğu söylenebilir. Zira diyet yükü paranın ödemesi (mal canın yongasıdır kabilinden) suçun ortaya çıkarılmasında maddi ispatın bir göstergesi de olabilir. Bu uygulama ile ferdin ve toplumun maslahatı gözetilmiş, çağın şartlarına göre problemlerin çözümü sağlanmış olduğundan İslâm ceza hukukunun bir aşaması olarak kabul edilebilir. Böylece suçlunun diyet yükü hafifletilerek mağdur tarafından hakkın zayi olmaması sağlanmış olur. Bu yöntemlerden her biri çağının sosyal güvenlik tedbirlerinde biri olarak kabul edilebilir.

VIII. KASÂME KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLER

İslâm hukuk tarihinde kasâme konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır.

A. Kasâmeyi Kabul Edenler:

Ekseri kasâme müessesesini kabul eden müçtehit imamlar, hadisler ve sahab-e uygulamasını esas almışlardır. Keza *sorumluluk ve kasâmenin amacını* ön plana çıkararak görüşlerini klasik fıkıh kitaplarındaki *adli, idârî ve içtimâî* bir takım maslahat ve hikmetlere dayandırmışlardır.

1. Kasâme Hakkındaki Hadislerin Varlığı, Sahabelerin Uygulamaları ve Mezhep İmamlarının Kasâme Hakkındaki Görüşleri:

Kasâme uygulamasının meşruiyetini yukarıda ele aldığımız gibi Peygamber'in sünnetine dayandırmıştır. Sahabeler de onun yolunu takip ederek kasâme uygulaması yapmışlardır. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren bu müessesenin İslâm ceza muhâkeme hukuku anlayışına uygun bulunarak devam ettirilmiş olduğundan hareketle Mezhep imamlarının kasâme müessesesini kabulleri ekseri bu iki çerçevede olmuştur. Mezhep imamlarının kasâme hakkındaki görüşlerini özetleyecek olursak;

a) Hanefî Mezhebi: Hanefilere göre kasâme, bir bölgede bir kimse öldürülmüş olarak bulunduğu, bölge halkından elli erkeğin “*o kimseyi öldürmediğine ve öldüreni de bilmediğine*” dair Allah adına yemin etmeleridir.⁷⁶ Hanefilerin yorumuna göre kasâme, suçu ispata yarayan bir delil değil cina-yet bölgesi insanların üzerlerindeki kisası gerektirici bir suç isnadını def etmek üzere tanınmış bir yemin hakkıdır. Şurası muhakkaktır ki; kasâme suçu ispata yarayan bir delil değildir. Ancak öldürülen kimsenin bulunduğu mahalde; mukim olan kimseler üzerinden “*kisas*” cezasını düşürmek için tanınmış bir yemin hakkıdır. Zira o mahalle halkı; maktulün (öldürülenin) velisi indinde, topluca “*suçlu*” durumundadırlar. Dolayısıyla “*davalı*” duruma geçmiş olurlar. Yeminle ve diyetin ödenmesiyle birlikte, hûsûmet ortadan kalkar. Ayrıca o mahallede mülk sahibi olan kimseler; çevrelerinde cereyan edebilecek katliamlara karşı uyarılmış olur. Bu da, “*can emniyeti*” noktasından, oldukça önemli bir tebliğ ve ikazdır. Buna doktrinde “*nefy kasâmesi*” adı verilir ve bu haliyle kasâme hadisten istihraç edilen “*beyyinenin davacıya, yeminin de davalıya ait olması*” genel kuralına aykırı düşmez.

⁷⁶ Serahsî, XXVI, s. 106; Kâsânî, VII, s. 286.

Görüldüğü gibi Hanefi fûkâhası "*fail-i meçhul*" (katili bilinmeyen) bir cinayette, maktulün (öldürülenin) bulunduğu mahalledeki bütün insanların topluca "*davali*" duruma düştüğünü esas almıştır. Öldürülen kimsenin asabesi (velileri) ise "*davacı*" durumundadırlar. Eğer elli kişi yoksa yemin sayısının elliye tamamlanması için bir kişiye birkaç defa yemin ettirilmesi gerekir. O mahalle halkı yemin etmekten çekinirse; yemin edinceye veya katili teslim edinceye kadar hapsedilirler. Ebu Yusuf'a göre yemin yapmazsa habis yapılmayarak diyeti ödemeye mahkum edilir.⁷⁷ Mahalle halkı muayyen olan yemini, özel surette edâ ederse, yeminden sonra "*diyet*" üzerlerine vacip olur.⁷⁸

b) Mâlikîler ve Şâfîîler ise kasâmeyi "*maktulün yakınlarının edeceği elli yemin*", **Hanbelîler** ise "*cinayet davasında yapılan mükerrer yeminler*" şeklinde tanımlarlar.⁷⁹ Çoğunluğu teşkil eden bu fakihlerin tanımladığı şekliyle kasâme, maktulün velilerinin cinayeti belli bir şahsın işlediğine dair ettikleri elli yemin olup suçu ispata yarayan yeterli delil bulunmadığında başvurulmak üzere meşru kılınmıştır. Buna da "*ispat kasâmesi*" adı verilir.⁸⁰ Hanbelî mezhebine göre kasâme yapabilmek için on (ön koşul) şartın meydana gelmesi gerekir. Bunlar sırasıyla kasâme olayında levs bulunmalı, müddealeyh (dava edilen) tek kişi olmalı, dava edilen mükellef olmalı, dava edilenin bu olayı yapması mümkün olmalı, iddia eden, iddia ettiği olayın nasıl gerçekleştiğini açıklayabilmeli, varislerin hepsi birlikte kasâme talep etmeli ve katl (öldürme) davasında bulunmalı ve katl davasında da ittifak etmeliler, vârislerin hepsi de muayyen bir şahıs hakkında katl iddiasında bulunmalı, vârisler arasında en az bir mükellef erkek bulunmalıdır.⁸¹ Görüldüğü gibi Hanbelîler kasâmenin yapılmasını oldukça ağır şartlara bağlamışlardır.⁸²

İslâm âlimlerinin çoğunluğu kasâmeyi bir delil olarak kabul etmekle beraber, onun ispat değerinde ihtilaf etmişlerdir. Şâfîîler, Mâlikîler, Hanbelîler göre

⁷⁷ Bilmen, III, s. 162.

⁷⁸ Serahsî, XXVI, s. 106; Kâsânî, VII, s. 286; Bilmen, III, s. 156-160.

⁷⁹ Bardakoğlu, "*Kasâme Md*", **DİA**, XXIV, s. 528; Ayrıca her bir insanın canının kutsal olduğunun, değerli bir kişiliğe sahip olduğunun suçun işlenmesinde işleyen suçlu olduğu kadar, bu kişiyi eğitimden noksan bırakan anne-baba, toplum, devlet gibi eğitim kurumlarının da sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Yani bir tür sosyal sorumluluk ilkesinin suçun işlenmesinde payına düşen ihmallerin bir bedeli olarak gösterilmekte olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁰ Merginânî, IV, s. 217.

⁸¹ Bilmen, III, s. 174-186.

⁸² Bilmen, III, s. 179.

kasâme bir ispat aracıdır. Bir cinayetin faillerinin bulunmadığı veya bulunan delillerin kısas ve diyet için yeterli olmadığı durumlarda ispat için kasâme meşru kılınmıştır. Suçu ispatta şüphe varsa zaten kısas uygulanamaz ancak diyet uygulanır. Hanefîlerin yorumuna göre kasâme olayında yemin etmeleri için elli kişiyi ölenin yakınları seçerken Cumhura göre bu yemini ölenin yakınları yapacakları anlaşılmaktadır. Yani cumhura göre aslî delilin bulunmadığı durumlarda kasâme suçun ispatına yarayan özel bir delil olarak kabul edilir.⁸³ Hanefîlere göre kasâme ispat delili değildir. Kasâme sadece bir ithamı savma delilidir. Faili meçhul bir cinayet bir mahallede ölü bulunursa o mahalle halkına yemin teklif edilir. Bu yemini ettikleri zaman sadece diyet ödemek suretiyle ithamdan kurtulurlar.⁸⁴ İmâmeyn ve Ebu Hanefe'nin bir görüşüne göre vârisler, murisimizi falancı öldürdü deyip dava etseler, yeminleri kasâme ve diyeti savar. Şahadetleri kabul olunur. Diyeti devletin ödemesi gerekir. Sonuçta fâkihler, kasâmenin genel ispat hukukundan bir istisna olduğunu, genel kuralı tahsis ettiğini kabul etmişlerdir. Kasâmeyi *kıyasa ve suçların şahsiliği ilkesine* ayrı düşse de kanların heder olmasını önleme amacıyla "*maslahata*" binaen meşru saymış oldukları anlaşılmaktadır. Yeminin edilmesiyle birlikte öldürülen kişinin diyeti, cesedin bulunduğu yer; kişinin *özel mülkü* ise, mülk sahibi ve *âkilesine*, köy, mahalle ve kasabada ise diyet *köy, mahalle veya kasaba* halkına, kamuya (*ammeye*) ait yani devletin koruması altında bulunan bir mahal ise kasâmenin icrası mutazarrır olduğundan diyet *beytülmal* tarafından öldürülmüş olanın yakınlarına ödenirdi.⁸⁵ Sonuçta mahalle veya köy halkına veya âkilesine kasâme yaptırılıp diyet borcu ödettirilmesinin belki de suçlunun ortaya çıkarılmasında "*maddi ve manevi*" ispat aracı olduğu daha makul bulunmaktadır. Zira mal canın yongasıdır. Ancak mezhep imamları genellikle kasâmeyi sorumluluk ve amacı açısından yaklaşarak kabulünü dile getirmişlerdir.

2. Sorumluluk Açısından:

Geçmişteki kasâme müessesesi gereğince faili meçhul cinayetlerde *köy halkının, âkilenin veya devletin* diyeti ödemesi mecburiyetinde bırakılması, maktulün öldürülmesinden öncelikle maktulün hayatını koruyamadıklarından *kusurlu* ve bu hususta da ona yardımcı olamamaları nedeniyle de *sebep* sorumluluğu bulunmakta olduğu söylenmektedir.⁸⁶ İslâm hukukuna göre

⁸³ Udeh, II, s. 331.

⁸⁴ Serahsî, XXVI, s. 109-110; Kâsânî, VII, s. 289; Udeh, II, s. 332.

⁸⁵ Merginânî, IV, s. 216-224; Udeh, II, s. 332-343.

⁸⁶ Bilmen, III, s. 156.

kusursuz sorumluluk olarak algılanabilecek bir takım uygulamaların varlığı de bilinmektedir.⁸⁷ İslâm hukukunda her bireyin “yaşama hakkı” kutsaldır. Bu hakkın her ne sebeple olursa olsun ortadan kaldırılması mümkün değildir. İlk dönem toplumları genellikle *aile, kabile ve aşiretler* halinde yaşadığından can güvenliğinin korunmasında sorumluluk *bireyden aileye, aileden- kabileye, kabileden-aşirete, aşiretten-devlete* kadar uzanırdı. Her bir kurum gücü nispetinde sorumlu tutulurdu. Böylece genellikle kabile halinde yaşayan Arap toplumlarında bir çeşit birbirlerine zimmettenmiş bir topluluğun görev ve sorumlulukları belirlenmiş olurdu. Kasâme uygulamasında âkilenin diyetle yükümlü tutulmasının sebebi, maktûlün bulunduğu yerde, öldürülmezden önce, hayatını korumadaki eksiklikleri ve câninin saldırısına karşı ona yardım ve himaye edememeleridir. Sorumlu olanlar emniyet ve güvenliği sağlamada kusurlu oldukları kabul edilerek takdiren kâtil hükmünde sayılmışlardır.⁸⁸ Kasâmenin İslâm ceza hukukunda yer alması cinayetlerde sorumluyu belirleme yöntemi olarak uygulama alanı bulması ve gerekçelendirilmesi bu çizgide olduğu anlaşılmaktadır.

3. Kasâmenin Amacı Açısından:

Kasâmede diyetin köy veya mahalle halkına veya âkilesine ödettilmesiyle bir tür sosyal kontrol bilincinin canlı tutulması hedeflenmiştir. Ölenin potansiyel geliri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile sürdürülmek istenmiştir. Bu uygulama ile mâlî sorumluluk zorunlu olarak daha geniş halk kitleleri arasına yayılarak mâlî yükün taşınması ve hafifletilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca kasâme ile cinayet zanlılarının haksız töhmetten kurtulması, maktûlün yakınlarının acısının hafifletilmesi, adaletin gerçekleşmesi ve kamu vicdanının rahatlatılması da söz konusudur. Böylece toplum fertlerinin sürekli biçimde birbirlerini kontrol altında tutmaları ve toplumdaki suç yüzdesinin azaltılması amaçlanmıştır. Keza bu örf ve âdetle, sorumlulukta, ferdin ve toplumun maslahatı gözetilerek bir yönüyle sosyal denetim ve kontrol mekanizmasının çalıştırılması hedeflenmiştir.⁸⁹ Bu manada kasâme uygulaması faili meçhul bir cinayete kurban giden bir kişinin ailesi ve âkilesinin mağdur

⁸⁷ Bireyden devlete kadar uzanan bu sorumluluğu Mehmet Akif şii’nde “*Fırat nehri kenarında bir kurt koyuna saldırırsa gelir de adli ilâhî sorar Ömer’den onu*” diyerek ifade etmiştir. Bu durum Halife Hz. Ömer zamanında ulaşılan sosyal devlet anlayışı gereği idârî ve kusursuz *sorumluluğun* bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Akif, Mehmet, **Safahat**, Gonca Yayınları, İstanbul 1987, s. 85.

⁸⁸ Bilmen, III, s. 162.

⁸⁹ Ebu Zehra, **el-Ukûbe**, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire ts, s. 496–498.

durumda bırakılmaması yanında suçun cezasız kalmaması açılarından dönemin ceza hukuku anlayışına uygun bulunmuştur. İslâm hukuku da mağdurun haklarının korunması için cahiliye araplarında var olan kasâme müessesesini ıslah ederek bu gerekçelerle kendi bünyesine kabul etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi İslâm hukukuna göre İslâm toplumlarında yaşayan tüm insanların “*can güvenliği*” bulunmaktadır. Bu nedenle de öldürülenin diyeti âkilesi mevcutsa âkilesi mevcut değilse köy ve mahalle halkı tarafından ödendiğinden bir tür yardımlaşma olarak algılanmıştır.⁹⁰ İslâm toplumunda yaşayan insanların birbirlerine, topluma ve devlete karşı bir takım sorumlulukları vardır. Böyle bir toplumun vatandaşları, yaşadıkları bölgelerde suç daha işlenmeden önce buldukları yerin emniyet ve güvenliğinin sağlanmasından ve sürdürmesinden sorumludurlar. Böyle bir toplumun bireyleri ağır mâlî cezalara maruz kaldıklarında veya hakları tecavüze uğradığında İslâm’ın sosyal adalet ve inanç yapıları gereği birbirlerine yardım etme yükümlülüğü de bulunmaktadır. Henüz modern devlet anlayışının bulunmadığı ilk dönemlerde, toplumun emniyet ve güvenliği genel manada sorumluluk; aile, kabile ve aşiretler gibi toplumsal guruplar tarafından yürütülürdü. İnsanlar, yaşadıkları köy ve mahallede, gerek köy ve mahalle içinden, gerekse köy ve mahalle dışından bir takım suça eğilimli ve kötü niyetli kimselerin çıkararak o bölgenin güvenliğini tehdit edenlere karşı o mahalle ve köy halkı bölgelerini korumakla da sorumlu tutulurlardı. Dolayısıyla, bir bölgede bir cinayetin meydana gelmesi durumunda o yer ahalisinin görevlerinde müsamaha gösterdikleri anlamına gelirdi. Bu sebeple de haklarında bir tür ceza olarak “kasâme” ve “diyet” ödendiğini savunanlar olduğu gibi bu ödenen diyetin sosyal güvenlik kapsamında sosyal yardımlaşma ve dayanışma olduğunu da savunanlar bulunmaktadır.⁹¹

B. Kasâmeyi Kabul Etmeyenler:

Kasâmeyi kabul etmeyenler bu müessesenin usul ve esasına itiraz etmişlerdir. Bunların başında da Salim b. Abdullah, Ebu Kılâbe, Ömer b. Abdülaziz, İbn Aliyye, İbn Rüşd, Kuhistani ve Ebubekir Esam gibi bir kısım bilginler

⁹⁰ Bilmen, III, s. 157; Karaman, s.240- 310; Üçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet-Bozkurt, Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara, 1996, s. 78.

⁹¹ Karaman, s.240- 310; Atar, s. 212.

gelmektedir.⁹² Kasâme müessesesinin caiz olmadığı görüşünde olanlar; bu müessesenin *esas ve usulüne* yönelik itirazlarını şu şekilde gerekçelendirirler:

1. Esas ve Usul Yönünden itirazlar:

Kasâme olayını yukarıda zikredilen Hz. Peygamberden rivayet edilen hadise dayandırmaktadırlar. Oysa Hz. Peygamber (sav) döneminde, kasâme ile hükmettiğine dair açık bir rivayet bulunmamaktadır. Cumhuru fukaha, Hz. Peygamberi (sav) dönemindeki kasâme olayının münferit, *özele mahsus* istisnai bir esasa dayandığını ileri sürmektedirler. İleri sürülen hadis ise tevil yoluyla bu manaya çekilmektedir. Bu teville istinaden usul hukukuna muhalif olarak kasâme cihetine gidilemez. Nitekim beyine müddei yemin münker üzerinedir. Bu usul kaidesi haline gelmiştir. Kasâme olayında tam tersi bir işlem söz konusudur. Yani yeminin müddeilere yaptırılmış olması, usul hukukumuzda ters bir işlem olmaktadır.⁹³ Keza kişi görmediği ve bilmediği bir şey hakkında yemin edemez. Bir olayın gerçekleştiği hakkında yemin edebilmek için bir kimse, kesin bildiği ve müşahede ettiği bir şey hakkında ancak yemin edebilir. Kasâmede ise keza bunun tam tersi bir işlem yapılmaktadır. Faili meçhul bir cinayette maktulün velileri katilin kim olduğunu yakinen bilmedikleri halde nasıl yemin edebilirler? Nitekim Halife Ömer b. Abdülaziz ulemânın huzurunda “*Kasâme hakkında ne diyorsunuz*” diye sorar. Ülema “*Kasâme ile kısas lazım geldiği görüşünderiz*” derler. Bütün halifeler kasâme ile hükmettiklerini söylerler. Ebu Kılâbe’ye dönerek senin görüşün nedir? Sen de görüşünü kalk halka karşı söyle der. Ebu Kılâbe; Ey mü’minlerin emiri bütün Arap ileri gelenleri ve askeri komutanlar senin yanında olup sesimi işitirler. Eğer elli kişi bir kimse hakkında zina ettiklerini görmedikleri halde Şam’da zina etmiştir diye şahitlik etseler sen o kimseyi recm eder misin? diye sorar, Ömer b. Abdülaziz hayır der. Ebu Kılâbe; Eğer elli kişi bir kimse hakkında hırsızlık ettiğini görmedikleri halde Humus’ta hırsızlık yapmıştır diye şahitlik ederlerse sen o kimsenin elini keser misin? diye sorar. Ömer b. Abdülaziz; hayır der. Bunun üzerine Ebu Kılâbe: Öyley-

⁹²Kuhistani ve Ebubekir Esam’a göre diyeti âkilenin ödemesi cezaların şahsiliği ilkesine aykırı olduğu için bizzat fail tarafından ödenmelidir. Bilmen, III, s. 57.

⁹³ Ancak İbn Hazm Muhallasında konu hakkında şöyle demektedir: “Her davada beyine müddeiye, yemin de müddealeyhe aittir. Rasullah (sav) bunu böyle emretmişlerdir. Fakat kasâme de evvela müddeilerin yemin etmeleri, onlar yemin etmezlerse müddealeyhlere yemin tevcih edilmesi de Peygamber (sav) tarafından emir buyrulmuş, kasâmeye hüküm edilmiş, kasâme ile diğer dava durumları arası tefrik edilmiştir. Taf. bkz. Udeh, II, s. 235-237; Beroje, s. 255-266.

se elli kişinin hiçbir kimse hakkında falan yerde adam öldürmüştür diye şahitlik ettikleri zaman ne diye o kimseyi kısas etsin der. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz kasâme hakkında valilere “*Eğer dava sahipleri falanca adam falanı öldürdü diye iki şahit getirmezlerse kimseyi kısas etmeyin*” diye tamim yazar.⁹⁴

Yine Ömer b. Abdülaziz’in İslâm’ın suç ve ceza siyasetinin ruhunu yansıtan “*İnsanların icat ettiği suçlar ve suç işleme yöntemleri kadar çözüm yolları icat edilmesi gerekir*”⁹⁵ sözünün ifade ettiği gerçekten hareket ederek İslâm ceza muhâkemesi hukukuna hâkim kılınması gereken ispat esaslarının zamana göre değişebileceğini göstermektedir. Kasâmenin caiz olmadığı görüşünde olanların delillerini özetlemek gerekirse;

a) Kasâmede maktulün vârisleri veya vârislerinin seçeceği elli erkek, bir faili meçhul cinayet olayı için görmedikleri ve bilmediklerine dair yemin etmektedirler. Aslında şer’an bir insanın gözüyle görmediği veya kesin bilmediği bir şeye yemin etmesi caiz değildir. İspat hukukundaki usule aykırı olarak kabul edilmiş kasâmenin nasıl olup da normal bir beyyine gibi kabul edildiği anlaşılamamaktadır. Hâlbuki kaideye göre zarureten kabul edilen bir şey ancak zaruret miktarınca takdir olunması gerekir.⁹⁶ Burada zaruret kişinin kanının heder olmasını önlemektir. Bu da sanıklara diyet ödettirmekle tamamlanır. Hâlbuki cumhur, yani Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler kasâme ile kısasın dahi sabit olacağını kabul etmişlerdir. Bu görüş tüm mezheplerin kısasın ancak tam beyyine ile sübut bulabileceği, beyyine sayılmayan delillerle ancak diyetin sabit olacağı şeklinde görüşlerine aykırı durmaktadır.

b) Mecelle heyeti, bir rivayette maktulün vârisleri, kâtil, gerek köy ve mahalle içinden gerekse köy ve mahalle dışından olsun maktulü sen öldürdün diye dava ettiklerinde o mahalle ahalisine kasâme ve diyet lazım gelmeyeceği görüşü bulunmaktadır. O mahalle halkı vârisin bu davasına şahitlik yapsalar şahitlikleri de geçerli sayılmıştır.⁹⁷ Yemin ettikten sonra diyet ödemenin gerekmeyeceği görüşünün bulunması cezaların şahsiliği ilkesinin bir açılımı olarak da görülebilir. Zira kasâme uygulaması yapıldıktan sonra yemin edenler kendilerini tebrie etmeleri, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ile bir rivayette İmam Şâfiî ve İmam Azam’ın görüşüne dayandırılırlar. Yemin yaptı-

⁹⁴ İbn Rüşd, s. II, s. 359.

⁹⁵ Trablûsî, Alâuddin Ebi’l-Hasan Ali b. Halil, **Muînu’l-Hükkâm**, Mustafa Halebi Matbaası y.y. 1973, s. 177.

⁹⁶ Mecelle Md 22.

⁹⁷ Öztürk, s. 89.

rıldıktan sonra diyetin ödenmesi yemini anlamsız kılacağı, diyeti ödeme ancak bir yardım mahiyeti taşıyabileceği, mecelle heyetinin de bu yorumu benimsediği anlaşılmaktadır. Bu yorumu yapanlar cezaların şahsiliği ilkesini ve yemin davalıya beyyine ise davacıya gerekli kılan usul kaidesine de uyulmuş olur. Bu taktirde ilk dönemin ispat kriterlerinden olan beyyine (şahitlik) müessesesinin bir anlamı olur. Yemini yaptıktan sonra diyeti kimin ödeyeceğini tartışmışlardır. Ancak yemin yapıldıktan sonra maktulün diyetini devletin ödemesi gerekir. Aksi taktirde kasâme yapıldıktan sonra diyetin âkile tarafından ödenmesini, diyetin bir ceza olarak algılanmasından ziyade bu müessesenin sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma kapsamında değerlendirilmesini daha isabetli bulmaktayız.

c) Hadler ve kısas gerektiren suçların yeminle ispat edilemeyeceği hususunda İslâm hukuk bilginleri arasında ekseri görüş birliği bulunmaktadır. Keza beyyine külfetini belirleyen hadise göre de yemin davalıya düşer. Hâlbuki kasâmede mezheplere göre ya davacıya ya da davalıya yemin yaptırılır bu yemin yapıldıktan sonra kısas gerektiren suçun sübut bulacağı hususu genel kurala aykırıdır. Genel kurala aykırı olan böyle bir düzenleme yapılamaz. Kasâmenin delil oluşunu savunanlar bu itirazlara karşılık kasâme ile ilgili sünnetin genel usule aykırı varit olduğunu sünnetin bu konudaki diğer nasları tahsis ettiğini, dolayısıyla genel usule aykırılık iddia edilemeyeceği şeklinde görüş ileri sürmüşlerdir.⁹⁸

2. Kasâme Cahiliye Toplumuna Mahsus Uygulama Oluşu:

Kasâme müessesesi, cahiliye araplarından kalma bir ispat aracıdır. Kasâme uygulaması mutlak olarak emredilmemiştir. Hayber'de meydana gelen olayda, Hz. Peygambere (sav) kasâmeyle İslâmi açıdan neden hükmedilmeyeceğini göstermek istemiştir. Eğer kasâme yemini böyle durumlarda mutlaka uyulması gereken bir sünnet olsaydı, Hz. Peygamber bunu onlara kesin bir ifade ile bildirirdi.⁹⁹

Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber davacıların durumuna göre hareket etmiş, kasâmeye razı olanlara kasâmeyi uygulamış, razı olmayanlara ise uygulamamıştır. Davacı eğer davasının bir prosedürle sona ermesine razı ise İslâmi açıdan elbette buna engel bir durum yoktur. Ancak ortada tarafları kesin bağlayıcı bir delil yokken onları bir prosedüre mahkum etmek hukuken yanlıştır. Anlaşılan odur ki Hz. Peygamber hem İslâm'ın insan kanını heder

⁹⁸ Udeh, II, s. 325.

⁹⁹ İbn Rüşd, s. II, s. 358.

olmaktan koruyan prensibinin gerçekleşmesi hem de davalılar arasındaki husumetin sona erdirilmesi için cahiliye döneminde uygulanan kasâmeye başvurmanın uygun olacağını görmüş ve bunu tatbik etmiştir. Kısaca başka bir delilin bulunmaması durumunda kasâmeyi bir delil olarak değil davayı sona erdiren bir prosedür olarak kabul etmek daha isabetli gözükmektedir. Kasâmenin faili meçhul cinayetleri aydınlatmada önemli bir fonksiyon icra edeceği ve yeni cinayetlerin işlenmesine mânî olabilecek önemli bir müessese olduğu gerçeği de göz ardı edilemez. Bu sayede toplumda bir kontrol mekanizması oluşturulacağından canilerin cinayet işlemeye cesaretleri daha da azalır. Ancak eğer kasâmeyi gerektiren bir delil varsa bu delil zayıf da olsa günümüz şartlarında bundan hareketle suçluyu tespit etmek daha kolay olduğu için burada öncelikle normal kovuşturma sürecinin sürdürülmesi ve suçun ek delillerle ispatı cihetine gidilmesi gerekir. Buna rağmen elde edilen delillerin suçun ispatı için yeterli değilse kasâmeye son çare olarak başvurulabilir. İlke olarak aksi ispat edilmediği sürece bireylerin suçsuzluğu asıldır. Ancak kasâma fakihlerin büyük çoğunluğunca meşru bir delil sayılsa da azınlığı teşkil eden bazı tabiin ve sonrası nesil âlimleri, kasâmeyi meşru bir ispat vasıtası veya kısas ve diyete hüküm için yeterli sebep görmezler. Bu fakihler, kasâmenin genel ispat kurallarıyla çeliştiği ve olaya tanıklığı bulunmayan kimselerin yemine dayalı olarak hüküm vermenin doğru olmayacağı görüşündedirler.¹⁰⁰ Kanaatimizce kasâmenin delil oluşu, hem delil gösterilen hadislerin delâleti açısından, hem ceza muhâkemesi hukukunun bir delilde aradığı özellikler açısından tartışılabilir. Rasyonel olarak düşünüldüğü zaman kasâmenin ceza muhâkemesinde bir delil olamayacağını savunanlar haklı görünmektedirler. Bu görüş ceza hukukundaki gelişmeler de dikkate alındığında günümüz şartlarına daha uygun ve daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

IX. KASÂME HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Geleneksel toplumlarda köy ve mahalle sakinlerinin birbirlerini kontrol etmeleri böylece sosyal kontrol mekanizmaları oluşmuştu. Böyle bir sistem içerisindeki sorumluluk kişisel olmayıp kollektifti. Zira bireyin zarar verici karakterinden, onun mensup bulunduğu toplumu (*asabe veya kabilesi*) bütü-

¹⁰⁰ Taf. bkz. konu hakkında doktora çalışması yapan Beroje, Sahip, **Ceza Muhâkemesi Hukuku Açısından İslâm İspat Hukuku**, Fecr Yayınları, Ankara 2007, s. 255-269.

nüyle karşılık görmekteydi. Bu dönemde cezai sorumluluğun kişisel değil kolektif olmasını yani karşılığında sadece zarar veren kişiyi değil onun mensubu bulunduğu aile fertleri ve kabilesine kadar uzanırdı. Bu toplumlarda aile ve kabileler arasında sıkı bir bağ vardı. Bütün maddi ve manevi değerler ortak ve mülkiyet ise kolektifti. Bu dönemlerde sorumluluk kolektif olduğundan sorumluluk failin kusuruna dayanmadığından istenilerek sebebiyet verilen zararlar, istenmeyerek sebebiyet verilen zararlar aynı sonuçları doğurmaktaydı.¹⁰¹

Toplumların gelişmesi neticesinde (*aile, kabile, asabe ve aşiretler halinde yaşayan toplulukların özelliklerini kaybederek*) modern devlet anlayışı ortaya çıkmaya başladığı zaman daha önce var olan *örf ve adetlerin* de bir şekilde *değişimi* söz konusu olmuştur. Bu sosyal değişim sorumluluk hukukundaki yeni gelişme ve düşüncelerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Sorumluluk hukukundaki bu gelişme; bireyin kusurlu olmadığı olaylar karşısında meydana gelen zararların karşılanması için çeşitli tedbirlere başvurulmuştur. Bu tedbirlerin başında modern anlamda kusursuz sorumluluk esası kabul edildi.¹⁰² Daha sonra sözleşmeyle başkasının uğrayacağı zararı tazmin etme yükümlülüğü getirildi.¹⁰³ Zira tazmin sorumluluğunu yüklenenin, tehlikenin gerçekleşmesinde kusurlu bir davranışı söz konusu olmamasına rağmen modern sorumluluk hukuku bunu gerekli kılıyordu. Sorumluluk hukukunun amaçlarından birisi (odak noktası) özellikle zarar göreni ele almak ve onun uğradığı zararı imkân ölçüsünde karşılamaktır. Modern sorumluluk hukuku, bir kimseyi sorumlu yapmaktan çok gerçekleşen zararı giderme veya denkleştirme hukuku niteliğini taşımaktadır.¹⁰⁴ Modern manadaki bu anlayış daha sonra sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma tekniklerinden olan sigorta başlığı altında telaffuz edilmeye başlanmıştır.

Modern sorumluluk hukukunda zararlar, bu zararı tazmin edecek sigortacı arasında ne sübjektif (*kusur gibi*) bir ilişki ne de kusursuz sorumlulukta olduğu gibi sorumlu ve zarar verici olgu arasında objektif (*illiyet bağı gibi*) bir

¹⁰¹ Dönmezer, I, s. 39-42.

¹⁰² Karahasan, Mustafa Reşit, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku**, Sermet Matbaası Hukuk Dizisi, İstanbul 1989, I. s. 425-426; Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, s. 174; Oğuzman-Öz, 1995, s. 462.

¹⁰³ Yargıtay, HGK, 18.3.1987, 9-722/203, **Tekstil İşveren Dergisi**, Mayıs 1988, s. 20.

¹⁰⁴ Taf bkz. Özdemir, H. Enver, **Tazminat ve Sigorta Davaları**, Batur Matbaası, İstanbul 1975, s. 106; Oğuzman-Öz, s. 463; Gözübüyük, A. Şeref, **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara 1995, s. 275-287.

ilişki vardır. Burada sigorta edilen tehlikenin (=riskin) gerçekleşmesi yeterlidir. Bu olgu neticede, kollektif sorumluluk bilincini doğurmuş bulunmaktadır.¹⁰⁵ Oysa kusur ve sebep sorumluluğunda meydana gelen zararın tazmini için ya failin kusurlu bir davranışıyla ya da sebep sorumluluğunda kanunun kendisine sorumluluğu bağladığı bir olgunun, gerçekleşen zararı meydana getirmesi gerekirdi. Oysa zarara sigortacının ne kusurlu davranışı, ne de işlettiği tehlikeli bir işletme veya mâliki bulunduğu bir bina veya yapı eseri sebep olmuştur. Sigortada, sigortacının tazminat ödeme yükümlülüğü kanun veya sözleşmede tanımlanmış olan tehlikenin gerçekleşmesiyle kendiliğinden doğar. Sorumluluk sigortası, sadece sebep ve tehlike sorumluluğunun sert ve ağır sonuçlarını hafifletmekle kalmamış, aynı zamanda bu sorumluluk türünün genişleyip yayılmasına da katkıda bulunmuştur. Bu da risk organizasyonlarına zemin hazırlamıştır. Bu risk organizasyonu sayesinde ölçülmüş ve belirlenmiş rizikolar artık alınıp satılabilmektedir. Keza bir kimse sözleşme ile (irâdî olarak) bir başkasının uğrayacağı zararı gidermeyi yani tazmin sorumluluğunu üzerine alabilmiştir.¹⁰⁶ Böylece burada ferdi nitelik taşıyan *sorumluluk hukuku* ile sosyal nitelik taşıyan *sigorta hukuku* yan yana getirilmiş bulunmaktadır.¹⁰⁷ Kollektif sorumluluk fikri, sorumluluk sigortasını, sorumluluk sigortası modern toplumlarda daha da gelişmiş ve giderek sorumluluk hukukunun yerini, *genel hayat sigortası kavramı* almıştır.¹⁰⁸ *Genel hayat sigortası kavramı* ile sosyal rizikonun sonuçlarını, sigorta ettirenlerin tamamına dağıtıp paylaşarak bir nevi rizikoyu sosyalleştirmek hedeflenmiştir.¹⁰⁹

Bu durum ilk dönemlerden beri var olan diyet sisteminin çağın şartlarına göre yeni düzenlemelerle karşımıza çıktığını görmekteyiz. Günümüzde daha çok ölenin kan bedeli, rizikolara karşı (sosyal veya özel) sigorta şeklinde kendini göstermektedir. Zira ilk dönem toplum yapıları tamamen değişmiş-

¹⁰⁵ Karahasan, I. s. 431; İnan Ali Naim, s. 247; Oğuzma-Öz, s. 461.

¹⁰⁶ Yargıtay kararlarında da sorumluluğun dayandırıldığı esas bakımından zamanla görüş değişiklikleri olmuştur. Yargıtay, ilk kararlarında işverenin iş kazalarından doğan sorumluluğunun haksız fiile dayandığını kabul etmişken, zamanla işçinin daha yararına olan akdi sorumluluk esasını benimsemiştir. Sosyal ve ekonomik ve kültürel alanda meydana gelen gelişmeler nedeniyle akdi sorumluluğunda yetersiz kalması üzerine Yargıtay, son uygulamalarında istikrarlı şekilde tehlike sorumluluğu görüşünü kabul etmiştir. Yargıtay, HGK, 18.3.1987, 9-722/203, **Tekstil İşveren Dergisi**, Mayıs 1988, s. 20.

¹⁰⁷ Eren, I. s. 476-478.

¹⁰⁸ Taf. bkz. Eren, I. s. 478.

¹⁰⁹ Taf. bkz. Eren, I. s. 477.

tir. Zamanla kişilerin başlarına gelebilecek ölüm dahil herhangi bir rizikoya karşı kişiler kendi iradeleriyle bu risk organizasyonunda kendi geleceklerini sigorta etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Sosyal devlet bu gibi kanuni düzenlemelere imkan tanıdığı için gerek devlet tarafından kurulan ve korunan sigortalar ile gerek özel sigortaların, tarihteki âkile ve kasâme gibi klasik müesseselerin yerini almış olduğu anlaşılmaktadır. Bu müesseseler ilk dönem toplum yapısının ortaya çıkardığı ihtiyaçlar; modern toplumlarda bu yapı daha karmaşık hal aldığından daha farklı ad ve isimlerde bu rizikoların karşılanması sağlanmıştır. Sonuçta âkile ve kasâme müesseseleri, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma tekniklerinin ilk dönem uygulama şekli olduğu anlaşılmaktadır.

Kasâme müessesesinde köy veya mahalle halkı, âkilesi veya devletin diyet ödemekle yükümlü tutulması nasrlardaki diyet anlayışının önemini de artırmaktadır. Diyeti, köy veya mahalle halkının, âkilenin ve üçüncü şahısların ödemeyi üstlendiği durumlarda ise artık diyet bir cezadan çok *sosyal sigorta ve (maddî ve mânevî) tazminat görünümündedir*. Zira İslâm hukukunda öldürme, yaralama ve sakat bırakmalarda *suçluya, onun yakın çevresine, mesleki teşekküllere ve son olarak devlete yüklenebilen diyet borcu*, suçluyu cezalandırmaktan çok *haksız fiilden doğan zarar ve mağduriyeti gidermeyi, suç mağdurunun haklarını korumayı* hedef almıştır.¹¹⁰ Bu sistemle, kaza kurbanlarının haklarını çiğnetmemek, kazayı işleyenlerin omuzlarındaki ağır yükü de hafifletmek amacıyla *faili meçhul cinayetler (katl), yangın, hırsızlık* vb. gibi, felaketlerin meydana getirdiği ağır sorumlulukların, birey olarak üstesinden çoğu kez kalkılamayacağından zarar yükünün bölünerek taşınabilir hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu durumla rizikonun, sigortalılar arasında paylaştırılması noktasında benzerlik vardır.

Yine Kazaen öldürmede âkilenin diyeti ödemesi mecburi kılındı. Ancak "*kasten öldürme suçunda avâkilden bir şey alınmaz*"¹¹¹ buyrulurken, kasten öldürme bunun dışında bırakmıştır. Aynı durum günümüz hayat sigortası sözleşmesinde de güvence dışı kalan hallerdendir. Böyle olmasaydı, kasıtlı suçta, *suça teşvik* unsuru bulunurdu. Görüldüğü üzere İslâm hukukunda başlangıçta "*âkile ve kasâme sistemi*" gibi düzenlemelerle zararların sırf bunun

¹¹⁰Serâhsî, XXVI, s. 59; Kâsânî, VII, s. 322; Heyet, **Fetevâ'î Hindiyye**, VI, s. 24, İbn Abidin, VI, s. 576; Mevsîlî, V, s. 35; Bilmen, III, s. 54-55, Madde-237-238; Taksirle işlenen müessir fillere öngörülen cezalar hakkında taf bkz. Dağcı, s. 185-189-169-224; Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, s. 216-365.

¹¹¹Taf bkz. Cevzi, II, s. 13.

muhabatı bireylerce değil de yardımlaşma ve dayanışma içinde olan bir topluluk bireyleri arasında bölüştürülerek karşılanması yolu getirilerek faili meçhul cinayetler ve gayri iradi rizikoların paylaşılması hedeflenmiştir.¹¹² Ayrıca günümüzdeki *sosyal güvenlik ve sosyal devlet anlayışının* da desteğiyle klasik doktrindeki diyet kurumunun, çağımız toplumlarında yeni bir anlayış ve yapıda işlerlik kazanması, böylece, tabii ve sosyal nitelikteki tehlikelerle, faili meçhul cinayetler, haksız şekilde meydana gelen ölüm ve yaralanmalardan (müessir fiillerden) mağdur olan şahısları koruyucu ve tatmin edici bir sosyal güvenlik ağı kurulmasının mümkün olabileceği de savunulmuştur.¹¹³ Sonuçta kasâme müessesesinde faili meçhul cinayetin ortaya çıkarılmasında dönemin ispat aracı olarak kasâme yöntemi yanında ölenin kan bedeli anlamında potansiyel geliri ile destekten yoksun kalanlara yapılacak bir yardım olarak algılanması hedeflenmiştir. İlk dönemlerde bu yardım daha çok âkile tarafından yerine getirilirdi. Bilindiği gibi Hanefi fukahası âkileyi "*aynı kütükte kayıtlı olan ve aynı yerden maaş alan kimselerin diyeti ödeme hususunda birbirine yardımcı olmaları gerektiği*" üzerinde durmuşlardır.¹¹⁴ Tarihte oluşturulan sandıklar ile günümüzde oluşturulan Sosyal Güvenlik Kurumları (ES,SSK, Bağ-Kur) bu anlayışın bir tezahürü olarak da görülebilir. Zira âkilenin en az miktarı 700 kişiden ibarettir. Bundan noksan olursa diyetin geri kalan kısmını ikinci takip derecedeki âkile efradı ödemekteydi-

¹¹² Cevzi, II, s. 14; Aktan, "*Âkile*", **DVİA**, II. s. 248 d; Bardakoğlu, "*Diyet*", **DVİA**, IX, s. 477; Nezih Hammad, "*Âkile*", s. 26.

¹¹³ Muhammed Fazlı Yusuf, "*Brief Outline Of On The Concept And Operational System Of Takaful Business (Islamic Insurance)*", Adli Tebliğ, **1. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Kombad, Konya, 1977. s. 945; Tabakoğlu Ahmet, "*Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi*" Adli Makalesi, **İktisat ve Din**, İz Yayınları, İstanbul 1994, s. 57; Bardakoğlu, "*Diyet*", **DVİA**, IX, s. 473; Şafak, "*Erş*", **DVİA**, XI. s. 307; Karaman, **MİH**, II. s. 474; Hamidullah, **İslâma Giriş**, s. 200; Hz. Peygamber (s.a.v), Yemen Necran'ında tatbik edilmek üzere Amr b. Hazm'a verdiği talimat niteliğindeki mektubunda şöyle buyurmaktadır. "*Kim, öldürmeyi gerektirecek bir suçu olmadığı halde bir insanı haksız yere öldürürse, 100 deveden ibaret olan tam diyet gerekir. Burnun tamamen yok edilmesine tam diyet gerekir. Dile tam diyet gerekir. Dudaklara, testislere, penise, bel kemiğine tam diyet gerekir. İki göze tam, her birine yarım diyet gerekir. Her el ve ayak için tam diyetin yarısı gerekir. Me'mume ve câife şeklindeki yaralar için 1/3 diyet gerekir. Münakkıla için 15, el ve ayak parmaklarının her birisi için 10, dişler için 5 deve gerekir. Mudiha için 5 deve gerekir. Öldürüldüğü kadına karşılık erkek kısıstan öldürülür. Diyeti altından ödeyenler için diyet 1000 dinardır.*" Hadisin metni için bkz. Şâfiî Muhammed b. İdris, **Ümm**, Beyrut, trs, VI, s. 118; İmam Mâlik, *Diyet*, 1-16 arası; Taf. bkz. Dağcı, ilgili bölümler. Görüldüğü gibi günümüz hayat sigortasındaki cismani zarar klozlarının bir görünümü mahiyetindedir.

¹¹⁴ Serâhsî, s. XXVII, s. 125-126; Merginâni, s. IV, s. 225.

ler.¹¹⁵ Bu iki uygulama âdeta günümüzde sigorta ve reasürans şirketlerinin görevlerini üstlenmişlerdi. Sosyal değişimlere paralel olarak riziko çeşitleri artmış fakat bu klasik tarihteki âkile sisteminin geliştirilemediği görülmüştür. M. Hamidullah ve bazı İslâm alimleri kasâme ve âkile sisteminin günümüzün *sosyal sigorta görevini* ifa ettiğini söylemektedirler.¹¹⁶ Ancak bu müessesenin sonraki dönemlerde yeteri kadar geliştirilemediğinden Müslüman toplumlarda Batıdaki tarzda bir sigorta müessesesi görülmemiştir.¹¹⁷

İlk Müslüman idareciler tarafından uygun bulunarak devam ettirilen İslâm öncesi **örf ve âdetlerden** olan kasâme uygulaması diyeti köy veya mahalle halkı, âkilesi veya devletin ödeme sorumluluğu bir nevi maddî ve mânevî tehlikelere karşı zorunlu kollektif yardımlaşma ve dayanışma sandığı niteliğindedir. Diyeti ödemekle yükümlü olan köy ve mahalle halkı, âkilesi ve devlet gibi sosyal kurumlar ile günümüz sigorta sistemlerini birlikte ele aldığımızda sonuç itibarıyla her iki müessesenin gayesinin de tehlikelerin ağır sonuçlarına karşı bireyler arasında bir *yardımlaşma* düşüncesini organize etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Ancak her müessesenin kendi şartları içerisinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağı açıktır. Kasâme uygulamasındaki âkile sistemi, tarihte faili meçhul cinayetden doğan mâlî mesuliyeti yüklenme hususunda şer'an mecbur kılınmış, bir tür yardımlaşma ve dayanışma olduğu gibi, sigorta sistemi de gerek zorunlu gerek ihtiyarı sözleşme yoluyla olsun bir yönüyle yardımlaşma ve dayanışmadır. Günümüz sigorta sistemi, genel olarak birey ve toplumun ihtiyacını karşılayan, ticârî ve iktisâdî birçok faydası bulunan, felakete uğrayanların zararlarını hafifleten, klasik manadaki kasâme sistemi değil de çağın ihtiyaçlarına göre dinamik yapı kazandırılan bir *sosyal hizmet* sistemi görünümündedir. Günümüzde hayat sigortasının üstlendiği riziko çeşitlerinden biri de kâtili meçhul cinayetlerdir. Kasâme sisteminde olduğu gibi faili meçhul cinayetlerin diyetinin yüklenilerek, sorumluluğun, sigorta sözleşmesiyle dağıtılması işlevidir. Bu bağlamda kasâmeyi çağının *sosyal güvenlik* ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma tekniklerinin bir türü olarak nitelendirilebilir.

¹¹⁵ Molla Hüsrev, II. s. 124-126; Bilmen, III s. 53-55; Karaman, **MİH**, II. s. 475.

¹¹⁶ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 200; Döndüren, **Ticâret İlmihali**, s. 170.

¹¹⁷ Vardit Rıspiler-Chaim, s. 146-147.

X. SONUÇ

Kasâme müessesesi, menşei itibariyle, İslâm ceza muhâkeme hukukuna özgü bir ispat müessesesi değildir. Tarihte çeşitli toplumlarda kasâme benzeri uygulamaların varlığı bilinmekle beraber, kasâme özellikle İslâm öncesi cahiliye dönemine ait bir örf ve âdetti. Bu durum, değişik hukuk müesseseleri gibi kasâmenin de eski toplumların günlük yaşantılarından kaynaklanan bir ihtiyaçtan doğduğunu ve tarih içinde çeşitli toplumların hukuksal açıdan birbirinden etkilenecek bazı kurum ve kuralları aldıklarını bize kanıtlar. Kasâme; ceza hukukunun modernleşme sürecine katkı sağladığından tarihte kalmış bir müessese olarak da algılanmamalıdır.

İslâm ceza muhâkeme hukukunda faili meçhul cinayetler konusundaki diyetin ödenmesi sorumluluğunun, basitten karmaşığa doğru giden bir süreçte öncelikle *köy ve mahalle* halkı, âkilesi nihayetinde ise beytûlmalden ödemek üzere devlet tarafından üstlenildiği anlaşılmaktadır. Farklı yapılara sahip geniş İslâm coğrafyası göz önüne alınınca, sorumluluğun üstlenilmesinde, her zaman bu hiyerarşik yapı korunamamış, diyet suçlunun kendisine ödettirilmiş, suçlu bulunamazsa devlet ödemekle yükümlü tutulmuştur. Ceza muhâkemesi hukukunun tekniği açısından faili meçhul cinayet durumunda suçları kovuşturma ve suçluyu ortaya çıkarma görevini kamu adına devletin yerine getirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ispat hukukunda sadece belli delillerle yetinilmeyeceği ispat gücüne haiz her türlü delil, karine ve emarelerin beyyine kapsamında değerlendirilmesi hukukun gayesinin (mekasıd-ı şerîânın) bir gereği olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm ceza hukukunda, “*cezaların şahsiliği*” ilkesi esastır. Ancak sosyal değişim ve toplumsal yaşayışın getirdiği çeşitli ihtiyaçlar karşısında, İslâm ceza hukukunda bu genel ilkedен istisna yapılarak (kasâme ve âkile gibi) bazı *özel* düzenlemelere de yer verildiği görülür. İslâm hukuk tarihinde kasâme müessesesinin istisnai olarak geliştirildiği, istisnaların ise genelleştirilemeyeceği görüşü de bulunmaktadır. İslâm ceza hukukunda cezalarda şahsilik ilkesi esas alındığında, her ne kadar kasâmede diyetin zorunlu olarak ödenmesi bu ilkeye tersmiş gibi görünse de bunun bir ceza olarak algılanmaması gerekir. Belki de çağının zorunlu bir tür sosyal güvenlik müessesesi olarak algılanması daha isabetli olabilir. Zira diyet tazminatının temeli nasrlara dayanmaktadır. Nasslarda da diyetin bir hafifletme ve bir rahmet olduğu vurgulanmıştır. Hem bu anlayış cezaların şahsiliği ilkesinden bir istisna gibi görülen uygulamanın istisna olmadığını hem de diyeti ödeyen bu müesseselerin çağının sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma tekniklerinin ilk dönem modelini oluşturduğu söylenebilir. Aslında bu tartışma günümüzdeki ticârî ve yardımlaşma sigortalarının zorunlu ve isteğe bağlı olmasında da halen var olduğu bilinmektedir. Toplumsal hayat yaşayan

bireylerin topluma ve düzene karşı sorumluluklarının idari olarak zorunlu olması, bir ceza olarak değil bir sosyal düzen ve sosyal hizmet birimi olarak algılanmalıdır. Kasâme müessesesi kolektif ceza gibi algılansa da çağının zorunlu bir sosyal güvenlik kurumu şeklinde algılanmasını daha isabetli görmekteyiz. Âkilenin yüklendiği sorumluluk çağının sigortası mahiyetinde karşılıklı bir yardımlaşma ve dayanışma olduğu daha sonra ise bu müessesenin geliştirilemediği de görülmektedir. Kasâmenin ilk dönem sosyal güvenlik tekniklerinde biri olduğu, günümüzdeki sosyal sigortaların teminat verdiği sosyal risklerden birini o günün şartlarında karşıladığı kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

- AKDEMİR**, Süleyman, *Ceza Hukuku'nda Mağdurun Korunması*, İzmir, 1988.
- AKGÜNDÜZ**, Ahmet-CİN, Halil, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- AKTAN**, Hazma, "Âkile Md", *DVİA*, II, İstanbul 1989.
- ALİNĞE**, Curt, *Moğal Kanunları*, (Çev: Çoşkun Uçok), Ankara 1967.
- AKİF**, Mehmet, *Safahat*, Gonca Yayınları, İstanbul 1987.
- ALP**, Sedat, *Hitit Kanunları Hakkında*, Ankara, 1947.
- ANSAY**, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara, 1958.
- ARSAL** Sadri Maksudi, *Hukukun Umumi Esasları*, I, AHFY, Ankara 1937.
- ATAR**, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilatı*, Ankara 1999.
- AVAD**, Ahmed İdris, "*ed-Diyetü Beyne'l-Ukubeti ve't-Ta'vidi, fi'l-Fikhi'l-İslâmiyyi'l-Mukaran*", Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1986.
- AYDIN**, Mehmet Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 1996.
- BARDAKOĞLU**, Ali., "*Diyet*", *DVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 473-477.
- _____, "*Âkile Md* ", *İİİGYA*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, I-IV, İstanbul 1997.
- _____, "*Kasâme Md*", *DİA*, İstanbul 2001, IX, s. 528-530.
- BENLİ**, Abdullah, *İslâm Hukuku'nda Mânevi Tazminat*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.Kayseri 1997.
- BEROJE**, Sahip, *Ceza Muhâkemesi Hukuku Açısından İslâm İspat Hukuku*, Fecir Yayınları, Ankara 2007.
- BEYHÂKÎ**, Ebu Bekir Ahmet b. Hüseyin, *Sünenu'l Kübra*, VIII. Haydarabat 1933.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınları, III, İstanbul 1985.
- BUHÂRÎ**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu'-Sahih*, (Sahihu'l-Buhâri) Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- DAĞCI**, Şamil, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, DİBYayınları, Ankara 1996.
- DANIŞMENT**, İ. Hami, *Eski Türk Seciye ve Ahlâkı*, İstanbul ts.
- DESCHENAUX** Henri- **TERCIER** Pierre, Sorumluluk Hukuku, (Çev: Salim Özdemir), Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1983.
- DÖNDÜREN**, Hamdi, *Ticaret Rehberi*, Erkam Yayınları, Bursa 1998.
- DÖNMEZER**, Sulhi, *Ceza Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1961.

- DÖNMEZER**, Sulhi-**ERMAN**, Sahir, *Nazarî ve Tabîkî Ceza Hukuku*, Beta Yayınları, I-III, İstanbul 1997.
- EBU DAVUD**, *Terceme ve Şerhi, Sünen-i Ebu Davut*, Şamil Yayınevi, XIV, İstanbul 1989.
- EBU UBEYD**, *Kitabü'l-Emvâl*, (Ter: Cemaleddin Saylak), Düşünce Yayınları, İstanbul 1981.
- EBU ZEHRRA** Muhammet, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, (Çev: Ruhi Fığlalı-Osman Eskicioğlu, İstanbul 1969.
- _____, *el-Ukûbe*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire ts
- _____, *Suç ve Ceza*, (Ter: İbrahim Tüfekçi), İstanbul 1994.
- EREN**, Fikret, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Beta Yayınları, 6. Baskı, I-II, İstanbul 1998.
- ERKAL**, Mehmet, "Beytülmal", *D.V.İ.A*, VI, s.90.
- EJDER**, Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Basım ve Yayın, Ankara 1996.
- GÖZÜBÜYÜK**, A. Şeref, *Yönetim Hukuku*, Turhan Kitapevi, Ankara 1995.
- HEYET**, *Feteva'i Hindiyye*, Beyrut 1980.
- İBN ABİDİN**, Muhammed b. Emin, *Reddü-l Muhtar*, I-VIII, İstanbul 1984.
- İBN HİŞAM**, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I – IV, Mısır 1936.
- İBN KUDÂME**, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah, *el-Muğni*, IV, Beyrut 1992.
- İBN MANZUR**, Muhammed b. Mukerrem, *Lisanü'l Arab*, Beyrut 1990.
- İBN RÜŞD**, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmet, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Karaman Yayınları, I-II, İstanbul 1985.
- İBN SÂ'D**, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Daru Sadır, ts.
- İBN KAYYIM**, Şemsuddin Ebî Abdullah Muhammed b. Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l Hukmiyye fi Siyaseti's-Şer'iyye*, Beyrut ts
- İBNÜL HÜMAM**, Kemaleddün Muhammed b. Abdülvahid *Fethul Kadir*, Darul Fikr, Beyrut trs.
- İNAN**, Ali Naim, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, AÜHFY, Ankara 1984.
- İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ**, III, MEBY, 1977.
- KARAHASAN**, Mustafa Reşit, *Sorumluluk ve Tazminat Hukuku*, Sermet Matbaası Hukuk Dizisi, I -II, İstanbul 1989.
- KARAMAN**, Hayrettin, *İslâm Hukuku*, Ensar Yayınları, I, İstanbul 1984.
- _____, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, I-III, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.
- KÂSÂNÎ**, Alaeddin Ebu Bekir b. Mesud, *Bedâi'u's-Sanâi' fi tertibi's-Şerâi*, I-VII, Kahire 1910.

- KARDAVİ**, Yusuf, **İslâm'da Helal ve Haram**, (Çev: Ramazan Nazlı) Hilal Yayınları, İstanbul ts.
- KESKİOĞLU**, Osman, **Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku**, DİB Yayınları, Ankara 1988.
- MALİK** b. Enes, **el-Muvatta**, Çağrı Yayınları, I-II, İstanbul 1981.
- MAVERDİ**, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed, **el-Ahkâm el-Sultaniyye**, Mısır 1298.
- MEVSİLİ**, Abdullah b. Muhammed, **el İhtiyâr li Tali'lil-Muhtâr**, İstanbul 1990.
- MERGINÂNİ** Ali Bekr, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi**, I-IV, Fethu'l-Kadir ile Birlikte, İstanbul 1986.
- MEYDÂNÎ**, Abdülgâni, **el-Lübâb, fi Şerhi'l Kitâp**, ts
- MOLLA HÜSREV**, Muhammed b. Firmuz, **Dürerü'l -Hükkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm**, İstanbul 1976.
- MUHAMMET**, Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, (Çev: Salih Tuğ) I-II, İrfan Yayınları, İstanbul 1993.
- _____, **İspat Hukukunun Doğuşu**, (çev: Salim Yavuzer), DEÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1987.
- _____, **İslâm'a Giriş**, İrfan Yayınları, İstanbul 1976.
- MÜSLİM**, Ebu'l Hüseyin b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri en-Nisaburi, **Câmiu's-Sahih**, (Sahihi Müslim), Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- NESÂİ**, Ebu Abdurrahman Ahmet b. Şuayb, **Sünen'ü Nesâi**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- NEZİH** Hammâdî, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, (Çev: Recep Ulusoy), İz yayıncılık, İstanbul 1996.
- OĞUZMAN**, Kemal-ÖZ Turgut, **Borçlar Hukuku**, Filiz Yayınları, İstanbul 1995
- ÖNDER**, Ayhan, **Ceza Hukuku**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1992.
- ÖZDEMİR**, H. Enver, **Tazminat ve Sigorta Davaları**, Batur Matbaası, İstanbul 1975.
- ÖZSUNAY**, Ergün-DURAL Mustafa, "Sorumluluk Hukukundaki Değişiklikler Karşısında Sigorta", **Sigorta Hukuku Dergisi**, III. Sa. 1. AİDA Türk Gurbu Yayınları, Ankara 1986.
- ÖZTÜRK**, Osman, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İslâmî İlimler Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 1973.
- PAINTER**, Sidney, **Studies in the History of the English Feodal Barony**, Baltimore, 1943.
- PAKALIN**, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEBYayınları, I-III, İstanbul 1993.

- PAMİR**, Aybars, “*İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kasâme Müessesesi*”, Adli Makale, AÜHF Dergisi Ankara 2005.
- RAMADAN**, Said, *Islamic Law, Its Scope and Equity*, Great Britain, 1961.
- SÂBUNÎ**, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, Dersâdet, I, Mekke 1980.
- SA'DÎ** Ebu Ceyb, *el-Kâmûsu'l-Fıkhî*, Daru'l Fıkr, Şam 1988.
- SERAHSÎ**, Şemsüddin Muhammed b. Ahmet Ebu el-*Mebhut*, I-XXX, Beyrut 1978.
- SEYDİŞEHİRİ**, Mahmut Esat, *Tarih-i İlm-i Hukuk*, İstanbul, 1331.
- ŞAFAK**, Ali, “Ers” *DVİA*, XI. s. 307.
- ŞAFAK**, Ali, *Mezheplerarası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, Erzurum 1977.
- TALAS**, Cahit, *İctimai İktisat Dersleri*, Ankara 1960.
- TİRMİZİ**, Ebu İsa Muhammed, *es-Sünen* (Sünenu't-Tirmizi), Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- TOSUN**, Mebrure-Yalvaç, *Kadriye: Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara, 1989.
- TRABLÛSÎ**, Alâuddin Ebi'l-Hasan Ali b. Halil, *Muînu'l-Hükkâm*, Mustafa Halebi Matbaası y.y. 1973,
- UDEH**, Abdulkadir, *et-Teşrû'l-Cinâi'l-İslâmî*, Mukânen bi'l-Kânûni'l-Vad'î, Dârû'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut ts.
- ÜÇOK**, Coşkun-MUMCU, Ahmet-BOZKURT, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1996.
- VARDIT RISPLER-CHAIM** (The University of Haifa) *Insurance And Semi-Insurance Transactions In Islamic History Until The 19th Century*
- YENİÇERİ**, Celal, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1984.
- _____, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul 1980.
- YILDIZ**, Kemal, *İslâm Sorumluluk Hukuku*, Hâcegân Akademi Kitaplığı, İstanbul 2005.
- ZEYLÂÎ**, Abdullah b. Yusuf, *Nasbur-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, I-IV Mektebetü'l İslâmiyye, 1973.
- ZÜHAYLÎ**, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve Edilletühü*, Daru'l-Fıkr, I-VIII, Dimeşk 1989.
- ZÜRKÂNÎ**, Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf, *Şerhu'l Zürkânî al'a Muvatta İmam-ı Mâlik*, IV, Beyrut 1990.

ONAR DEDE MEZARLIĞI VE ONA İLİŞKİN EFSANELER

ONAR DEDE TOMB AND LEGENDS ABOUT IT

*Fevzi SARIĐİŐEK**

ÖZET

Bu makalede Malatya ili, Arapgir ilçesine bağlı Onar köyü mezarlığı, mezarlıktaki Sakız Baba dilek ağacı, ağaca bağlı inanmalar ve çevresindeki yer adlarına ilişkin efsane metinleri ile epizotlarına yer verilmiştir.

Efsanelerde geöen kişi adlarının yöredeki inanıŐlara bağlı uygulamaların merkezinde bulunduğu; fetiş kabul edilen Sakız Baba Ağacının da kutsallaŐtırılarak, inanmalara yönelik öeŐitli ritüeller ortaya öıkardığı ifade edilmiştir.

Sakız Baba ağacı ile ilgili uygulamaların Türk mitolojisindeki Yaşam Ağacı (Dünya Ağacı, Demir Ağacı, Kayın Ağacı, Evliya Ağacı, Dede Ağacı) inanıŐıyla benzerlik gösterdiği; dibinde mum yakma, dallarına ip bağlama, dibindeki toprağı hasta kimselerin yataklarının altına koyma, dalları ve kabuklarını kaynatarak suyunu hasta hayvanlara öiirme ritüellerinin mitolojik dönemlere ait eski inanıŐlardan geldiği belirtilmiştir.

Onar Dede ve Şeyh Bahşiş gibi dinî-sihri mitolojik kahramanların yaşadıkları yer ve bölge üzerindeki manevi etkilerinin derleme sahasındaki öeŐitli yer adlarına kaynaklık ettikleri; bölgenin tarihine ve kültürel âdetlerinin sürdürülmesine de katkıda buldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Arapgir, Onar Köyü, Onar Dede, Sakız Baba, Şeyh Bahşiş, Türk mitoloji, yaşam ağacı, ağaç kültü, rüya.*

ABSTRACT

In this article, we discussed the graves of Onar village, wish tree of Sakız Baba, the beliefs in this tree and the legend text and episodes on the names of the nearby places.

* Uzman Öğretmen, Erzincan İMKB. MüŐir Zeki PaŐa İlköğretim Okulu

The names of the persons in the legends made up the sources for the practices in terms of the beliefs in the region, The Sakız baba Tree regarded as fetish was sacredized and created various rituals for the beliefs.

The practices of Sakız Baba Tree resembles to the beliefs in tree of life (Dünya Ağacı, Demir Ağacı, Kayın Ağacı, Evliya Ağacı, Dede Ağacı), and the rituals of lighting candle under the Tree, tying rope to the branches, putting the soil of the Tree under the beds of the patients, to get sick animals drink the juice from boiling of the leaves and barks of the Tree stem from old beliefs in mythological period.

We determined that the spiritual effects of religious and mythological figures such as Onar Dede and Şeyh Bahşiş on the places where they lived created a source of various place names in research area and contributed to the history of the region and to the carrying of the cultural customs.

Key Words: *Arapgir, Onar Village, Onar Dede, Sakız Baba, Şeyh Bahşiş, Turkish Mythology, Tree Of Life, Tree Philosophy, Dream*

I. GİRİŞ

Malatya iline bağlı olan Arapgir ilçesi 39 derece 5 dakika kuzey paralelleri, 38 derece 30 dakika doğu meridyenleri arasında olup, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Havzasında yer alır. İlçenin doğusunda Elazığ, batısında Sivas'ın Divriği, Malatya'nın Arguvan, kuzeyinde Erzincan'ın Kemaliye, güneyinde Elazığ'ın Baskil ve Keban ilçeleri yer almaktadır¹.

Derleme sahamız olan Arapgir ilçesine bağlı Onar köyü, yüzyıllar öncesinden gelen gelenek ve inanışların merkezi durumunda bir yerleşkedir. İlçe merkezinin güneyinde ve 20 km. uzağındadır. Onar köyü Kayabaşı, Günyüzü, Aktaş, Selamlı, Yukarı Yabanlı, Orta Yabanlı köyleriyle komşudur. Köydeki mezarlık ise söz konusu geleneksel uygulamalara ve törenlere kaynaklık etmektedir.

Onar ve civar köylerin kutsiyet atfettikleri bir mezarlık olan "Onar Dede Mezarlığı" tarihi geçmişi ve değişik mezar tipleriyle öneme haizdir. Sahayla ilgili önemli çalışmalar yapmış olan Dr. İsmail Kaygusuz, mezarlıkta on beş ayrı mezar tipi bulunduğunu ifade eder.² Mezar taşlarının üzerinde "yıldız,

¹ Fevzi Sariçiçek, Arapgir Masalları (İncelemeler ve Metinler), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1997, s. 3.

² İsmail Kaygusuz, Onar Dede Mezarlığı ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü Şeyh Hasan Oner, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayını, İstanbul 1983, s. 11.

güneş gülü, 6-8 köşeli mührî Süleymanlar, düşey ve yatay çizgiler, noktalar, kara saban, boyunduruk, üvendire gibi çiftçi motifleri, balta, kama, baston, kadın başı ve Türk boyu damgası” gibi motiflerin işlenmiş olması dikkat çekicidir. Dr. Kaygusuz’a göre, “Mezar taşları Onar köyünün kurucularına (Kitistai) Arapgir yöresinin ilk Türk kolonistlerine aittir.”³

Mezarlıkta köyün kurucusu kabul edilen ve köye adını veren Onar Dede’nin (Şeyh Hasan Oner) mezarı bulunmaktadır. Söz konusu yer bu mezar nedeniyle daha da önem kazanmaktadır.

Gerek mezarlık, gerek mezarlıktaki kimi ağaçlar birer fetiş kabul edildiğinden kutsaldır. Ağaçların yalnızca kuruyan dalları kurbanların pişirilmesinde kullanılabilir. Bu nedenle köylüler ve yöre insanları tarafından pek çok istek, maraza ilişkin; hayır işleri ve maddi çıkarları için bu mezarlıkta bulunan Şeyh Hasan Oner’in mezarına ve “Sakız Baba” isimli ulu ağaca yönelik çeşitli uygulama ve inanmalar söz konusudur.

Onar Dede, dinsel yakarışları yaratıcıya ulaştıran ulu kişidir. Sakız Baba ise bu yakarışlar için yapılan törenlerin gövdesi dibinde veya dallarında gerçekleştirilen çeşitli ritüellere kaynaklık eder.

II. ONAR DEDE, SAKIZ BABA VE AĞAÇ KÜLTÜ

Çeşitli kaynaklarda olay, hayal, gerçek üstü durum şeklinde karşılık bulan myth (mit) sözcüğünden türetilen mitoloji, “Mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim”⁴ dalı veya “1) Mitlerin, özellikle de belirli bir dinî veya kültürel geleneğe ait olanların, bir bütünü. 2) Yaygın anlamda benimsenmiş fakat abartılmış veya kurgusal bir hikâyeler ve inançlar kümesi. 3) Mitlerin incelenmesi.”⁵ şeklinde de tanımlanmaktadır.

Mitler, “çeşitli kutsal, olağanüstü değerleri açıklar. Bütün bunlar dünyayı kuran ve bugüne kadar getiren gerçek değerlerdir... Olağanüstü varlıkların hikâyesini anlatır ve onların kutsal güçlerini açıklar. Böylece insanlara bir

³ Onar Dede Mezarlığı ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü Şeyh Hasan Oner, s. 12.

⁴ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s. 840

⁵ Concise Oxford English Dictionary, mitoloji maddesi, Oxford University Press, 2004

Orijinal içerik: “1) a collection of myths, especially one belonging to a particular religious or cultural tradition. 2) A set of widely held but exaggerated or fictitious stories or beliefs. 3) The study of myths.”

model sunmuş olur.”⁶ Bu özelliklerinin bir kısmını kaybederek masal veya efsaneye dönüşen mitler, halk yaşantısında doğum, sünnet, evlenme, ölüm gibi pek çok merasimde karşımıza çıkabilmektedir.

Sadece dünyanın, hayvanların ve bitkilerin değil, insanın da var olma nedeni, yaşama ve çalışma şeklini öğrenmeyi amaçlayan mitler, “... çok gizli ve özeldir. Bu özellik sadece mitin kendisinin gizli oluşundan değil, bu bilgilerin dinî-sihri kuvvetlere sahip olan kişiler tarafından verildiği için olmaktadır. Objelerin menşeiini bilmek, mesela bir hayvanın, bir bitkinin menşeiini bilmek, onları kontrol altında tutmak, onlara hâkim olmak anlamına gelmektedir.”⁷ Söz konusu anlatılardaki mitler dünya, insan ve hayatı, bunların tabiatüstü kaynaklarını da ele alır...

Eski Türklerde yerle göğü birleştiren kutsal ve efsanevi bir ağacın varlığına inanılırdı.⁸ Kutsal ağaçlara bez bağlama Türklerde eski inanışlarından kaynaklanmaktadır. Bu kutsal ağaçlara dilek maksatlı bağlanan ipler de tıpkı bu ağaçlar gibi birer fetiş kabul edilir.

Türklerin Yaratılış Destanı’nda ilk insan için, Tanrı Kayra Han’ın dünya üzerinde bitirdiği dokuz dallı bir ağacın her dalı altında ayrı bir adam yaratıldığı, yeryüzündeki dokuz insan cinsinin atalarının bu ağacın dalları altında var edildiği anlatılır.⁹ Böylece Türk destanlarında önemli bir yer teşkil eden ağaç kutsallaştırılmıştır.

Hun Destanı’nda Oğuz Han’ın üç oğlu Gök, Dağ, Deniz’i doğuran kadın da bir ağacın kovuğunda yaratılmıştır. Oyuk ağaç anlamına gelen “Kıpçak” ifadesi Türklerin ağaç kültürüne bir başka örnektir.

Görüleceği üzere, yaratılış ile ilgili rivayet ve anlatmalarda ağaç kültürü oldukça önemlidir. Bu inanmalarda çeşitli dinlerin, eski ve yeni inanışların izlerini bulmak mümkündür. Onar köyü mezarlığındaki Sakız Baba Ağacına atfedilen kutsiyet, ip bağlama ve inanmaların kaynağı mitolojik dönemlere, eski dinlerin inanışlarına dayanmaktadır.

⁶ Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1995, s. 5

⁷ Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1995, s. 8

⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, MEB Yayını, İstanbul, 1994, C. II, s. 44-45.

⁹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Basımevi, İstanbul, 1987, C. I, s. 12-13.

Türklerde ağaca yönelik inanış ve ibadetler yukarıda belirtilen ağaç kültü anlayışına bağlı olarak Müslüman olduktan sonra da devam ettirilmiştir. Ağaca yönelik dinsel tören veya ibadetler Onar köyünde Sakız Baba Ağacı ve efsaneleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Onar Dede'ye, özel arzu ve isteklere ulaşabilmek için Sakız Baba'ya başvurulur. Bu uygulamalar Türklerin eski inanışlarına bağlı ağaç inanmalarının bir varyasyonudur. Dinsel yakarışları yaratıcıya ulaştıran kişi olan Onar Dede, türbesi ve yanı başındaki Sakız Baba ağacıyla saygı görür.

Gelinlik kızların murat alma dileği, gelinlerin evlat ya da erkek çocuk isteği, ürünlerin bol ve bereketli olması, hayvanların çoğalması, sayrıların iyileşmesi Sakız Baba'da gerçekleştirilen ritüellerden sonra yerine gelir. Bu arzu ve dileklerin yerine gelip gelmediği de dilek sahiplerinin rüyalarında Onar Dede'yi görmeleriyle mümkün olur. Rüyada Onar Dede aksakallı, nur yüzlü bir uludur. Rüya sahibi onu Sakız Baba'nın dibinde oturur halde görür. Onar Dede ona elini öptürür, sakalına yüz sürdürerek, "muradını verdim; ...'ne kavuşacaksın" dediğinde dileklerin kabul olduğu anlaşılır. Hatta Onar Dede'nin rüyalara girerek, dilek sahiplerine muratlarını verebilmesi için "beş kat yufkadan kömbe", "yedi kat yufkadan etli cızlama", "bir kurbanlık koç" istediği bile anlatılır.

Yörede, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Sakız Baba'nın dibinde kurban kesilmekte, lokma dağıtılmaktadır. Kurban etinin her haneye ulaşmasına dikkat edilir. O vakit Onar Dede'nin ruhunun memnun olacağına, dileklerin kabul göreceğine, ekinlerin bereketli olacağına, hastaların iyileşeceğine, hayvanların döl vereceğine, sevenlerin kavuşacaklarına inanılır.

1996 yılı yazında Arapgir'de yaptığımız derlemeler sırasında Onar Dede, Onar Dede Mezarlığı, Sakız Baba Ağacı ve Onar köyündeki yer adlarına ilişkin 18 efsane metni tespit edilmiştir. Derlediğimiz efsaneleri, Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun; "a) Dinî Binalarla İlgili Efsaneler, b) Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler, c) Tabiat Ve Kırırlarla İlgili Efsaneler"¹⁰ tasnifine göre sıraladık.

1) Dinî Binalarla İlgili Efsaneler

Tekkeler, Ocaklar Ve Müritlerle İlgili Efsaneler

Büyük Ocak Tekkesi

¹⁰ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Efsaneleri, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 9

2) Evler Ve İnsanların Yaşadıkları Yerlerle İlgili Efsaneler**Keramet Sahiplerinin Efsaneleri**

Onar Dede'nin Sopası

Onar Dede'nin Kerameti

Şeyh Bahşiş'in Kerameti (I)

Şeyh Bahşiş'in Kerameti (II)

3) Tabiat Ve Kırlarla İlgili Efsaneler**A.Ağaçlar Ve Otlarla İlgili Efsaneler**

Sakız Baba (I)

Sakız Baba (II)

Sakız Baba (III)

Sakız Baba (IV)

Sakız Baba (V)

Sakız Baba (VI)

B.Çeşme ve Göllerle İlgili Efsaneler

İçeri Ve Dışarı Pınar Efsanesi

Gülbacı Gölü Efsanesi

C.Düzlüklerle İlgili Efsaneler

Dişterik Ve Şeyh Çayırı Efsanesi

Araplar (Düşek) Ziyareti

D.Mağaralarla İlgili Efsaneler

Kopulun Mağarası

E.Pınarlarla İlgili Efsaneler

Cennet Pınarı Efsanesi

Yılancık Efsanesi

Bu tasnife göre sıralanan efsane metinlerinin altında efsane içinde geçen ana konuya bağlı olaylar zinciri (epizotları) maddeler halinde verildi.

III. ONAR DEDE İLE İLGİLİ EFSANELER VE EPİZOTLARI**1) Dinî Binalarla İlgili Efsaneler****Tekkeler, Ocaklar Ve Müritlerle İlgili Efsaneler**

BÜYÜK OCAK TEKKESİ

Onar Dede, kendisine bir tekke yapmaya karar verir. Büyük Ocak Tekkesi'nin yapımı için gerekli olan tahtanın tek ağaçtan çıkmasını ister. Bu isteğini yerine getirecek büyüklükte bir ağaç aramaya başlar. Arapgir'in Şihlar mahallesinde gördüğü bir kiraz ağacının aradığı ağaç olduğuna karar verir. Fakat ağacın sahibi yaşlı kadın onun bu isteğine razı olmaz. Bir sürü bahane ileri sürer... Bunun üzerine Onar Dede, "Bu koca kiraz seni dilerse sende kalır, eğer beni dilerse peşimden gelir!" der. Kiraz Onar Dede'nin peşinden gider!

Şeyh Hasan Oner, Büyük Ocak Tekkesinin yapımında bu ağacı kullanır.

Epizotları:

1. Onar Dede yapacağı tekkenin inşaatı için gerekli tahtanın bir ağaçtan çıkmasını ister.
2. Arapgir'in Şihlar mahallesinde gördüğü ulu kiraz ağacının tekkesini kurmaya yeteceğine inanır.
3. Ağacın sahibi yaşlı kadın ağacını vermeye razı olmaz.
4. Onar Dede, "Bu koca kiraz seni dilerse sende kalır, eğer beni dilerse peşimden gelir!" der.
5. Ulu kiraz ağacı Onar Dede'nin peşinden gider.

2) Evler Ve İnsanların Yaşadıkları Yerlerle İlgili Efsaneler

Keramet Sahiplerinin Efsaneleri

ONAR DEDE'NİN SOPASI

Urum erenlerinden olduğu söylenen Onar Dede, Horasan'dan gelmiştir. Rivayet odur ki, elindeki söğüt sopasını toprağa saplar; yemek ve namaz için mola verir.

Oturduğu pınarın başında yemek için çıkını açar, tasını çıkarır ve içine su doldurur: "Süt ol!", "Yoğurt ol!", "Yemek ol!" der. Karnını doyurur ve namazını kılar.

Namazdan sonra bakar ki, kuru söğüt sopası yeşermiş; dal budak salmış! Yaratana şükreder... Böylece yerleşeceği yere vasil olduğunu anlar.

Derviş bir ara yerleştiği yerin toprağını koklar: "Eyvah!" der. "Eyvah ki buranın insanı hain olacak! Tanrı onları korusun!" diyerek hayıflanır ve dua eder.

Epizotları:

1. Onar Dede, suyla doldurduğu kaba, “süt ol!”, “yoğurt ol!”, “yemek ol!” deyince istekleri yerine gelir.
2. Bir Horasan ereni olan Onar Dede'nin, dinlenmek için durduğu pınar başında yere sapladığı kuru söğüt dalı yeşerir.
3. Keramet ehli bu derviş, yerleşeceği yere geldiğini, yeşeren sopasından anlar.
4. Onar Dede, geldiği memleketin insanlarının hain olduğunu toprağı koklayarak anlar.

ONAR DEDE'NİN KERAMETİ

Onar köyü ve Büyük Ocak Tekkesi'nin henüz kurulmadığı bir dönemde, (rivayet odur ki, mağarada oturduğu dönemde) sefere çıkan bir padişah (bazı anlatmalarda IV. Murat, bazılarında da Alâaddin Padişah) Dişterik düzünde konaklamak zorunda kalır.

Padişahın yorgun ve aç olan askerlerinden iki gözcü ibadet ve zikir halinde olan bir dervişle karşılaşır. Askerin durumunu öğrenince de, “Padişahımız askerini çeksün gelsin, konuğum olsun...” der.

Askerler civarda herhangi bir yerleşim merkezi bulamadıklarını ifade ettikten sonra, mağarada yaşayan fakir bir dervişin davetini iletirler padişaha. Daveti kabul eden padişah askerini ve otağını Büyük Ocak Tekkesi'nin kurulacağı alana getirir.

Elinde bir tas ve bir torba arpayla eski urbalar içindeki derviş gören padişah hiddetlenir. Derviş de, “Aşımı askerlerinizle, arpamı atlarınızla paylaşacağım. Herkesi doyurmaya yeter. Bu hak lokmasıdır. Yeter ki herkes hakkına düşeni alsın ve eşit paylaşsın!” demiş. Derken birden bire torbadan akan arpa kesilir. Padişah Arap bir askerinin torbadan iki kez arpa aldığını öğrendiğinde onun asılması emrini verir. Derviş bağışlanması için ne kadar yalvarmışsa da padişah kabul etmez. Derviş, asılsa da Arap askerinin ölmeyeceğini söyler. Buna rağmen idam emri yerine getirilir. Sabah kalktıklarında Arap askerinin “ölmedim!” diye bağırdığını duyarlar. Padişah, dervişin kerametini görür ve bağışlanmayı diler. Arap asker, dervişe hizmet için orada bırakılır.

Epizotları:

1. Sefere çıkan padişah konaklamak için durduğu yerde Onar Dede ile karşılaşır.

2. Elinde bir tas aş, bir torba da yemi bulunan derviş herkesin hakkına rızalık göstermesi ve adaletli davranması halinde yiyeceklerin herkese yeteceğini söyler.
3. Bir Arap askerinin hile yapması üzerine torbadaki yem biter.
4. Onar Dede haksızlık yapan Arap askerinin affı için ricacı olmasına rağmen, padişah tarafından idam ettirilir.
5. Onar Dede, asılsa da Arap askerinin ölmeyeceğini söyler.
6. Asılan asker ölmeyince, padişah hatasını anlar ve Onar Dede'den bağışlanmayı diler.
- 7- Bu asker, hizmet etmesi için Onar Dede'nin yanında bırakılır.

ŞEYH BAŞIŞ'IN KERAMETİ (I)

Şeyh Bahşiş Onar Dede'nin oğludur. O da babası gibi keramet ehli ve yiğit bir erdir. Babası oğlunun keramet ehli olup olmadığını, yetişip yetişmediğini anlamak için onu sınar.

Bir gün çift sürmek üzere öküzleri koşup tarlaya giden Şeyh Bahşiş'in önüne yılan çıkar. Koca yılanı gören Şeyh Bahşiş, "Sen beni sınavan babam olmasaydın..." der. Oğlu tarafından tanınan Onar Dede, ilk sınavı kazandığını söyleyerek, oradan ayrılır.

Epizotları:

1. Onar Dede, keramet ehli olan oğlu Şeyh Bahşiş'i sınamak için yılan kılığına girer.
2. Yılan kılığındakinin babası olduğunu bilen Şeyh Bahşiş ilk sınavı kazanır.

ŞEYH BAŞIŞ'IN KERAMETİ (II)

Onar Dede ve oğlu Şeyh Bahşiş tekkenin önünde otururken, köy ile Gügeyik köyü arasındaki nişangâhtan bir inek geldiğini görürler.

Onar Dede, uzakta olan ineği gösterdiğinde, oğlu Şeyh Bahşiş, gelen ineğin yakında yavrulayacağını söyler. Oğlunun bu kerameti karşısında, Onar Dede, doğacak buzağının alnının ak olduğunu söyler. Lakin oğlu babasına yanıldığını doğacak buzağının alnındaki beyazlığın kuyruğunun ucundaki beyazlık olduğunu söyleyerek itiraz eder.

Bir süre sonra inek yavruladığında Onar Dede oğlunun haklı çıktığını görür ve ikinci sınavı da kazandığını söyler.

Epizotları:

1. Onar Dede'nin oğlu Şeyh Bahşiş babasına uzaktaki bir ineğin yavrulu olduğunu söyler.
2. Babası da ineğin yavrusunun alnının ak olduğunu belirtir.
3. Şeyh Bahşiş, o beyazlığın buzağının öne gelen kuyruğunun ucu olduğunu söyleyerek sınavı kazanır.

3) Tabiat Ve Kırlarla İlgili Efsaneler**A. Ağaçlar Ve Otlarla İlgili Efsaneler****SAKIZ BABA (I)**

Onar Dede Mezarlığı'ndaki "Sakız Baba" ağacı ulu ve kutsaldır. İnanış gereği onun dalları, gövdesinin dibi, gövdesindeki toprak bile değerlidir. Dalları, yongaları, gövdesinin toprakla birleştiği yerdeki toprak aynı zamanda birer sağaltma vasıtası, em'dir.

İnanışa göre, Sakız Baba'nın dibinde mum yakılır; dallarına dilek için ip bağlanır.

Gövde kalınlığı altı metreden fazla olan ağaca kutsiyet atfedildiğinden, dalları da kesilmez.

Epizotları:

1. Ulu ve kutsal bir ağaç olan Sakız Baba'nın yongaları, dalları ve toprağı değerlidir.
2. Dilek için çaput bağlanan ve dibinde mum yakılan bu ağacın dalları kesilemez.

SAKIZ BABA (II)

Sakız Baba ağacının dibinde, Onar Dede'yi aracı kılarak kurbanlar kesilir.

Havaların kurak gittiği, ekinlerin bitmediği zamanlarda Onar Dede ve Sakız Baba ziyaret edilir; kurbanlar kesilir.

Epizotları:

1. Sakız Baba, Onar Dede'den istenilen dileklerin aracısıdır.
2. Ekonomisi tarıma dayalı yöre insanları Sakız Baba ve Onar Dede'ye kurban keserler.

SAKIZ BABA (III)

Herhangi bir muradı ve dileği olanlar Sakız Baba'nın dallarına ip bağlarlar. Dilek sahipleri rüyalarında Onar Dede'yi gördüklerinde muratlarının gerçekleşeceğine inanırlar.

Epizotları:

1. Sakız Baba, dallarıyla dileklerin Onar Dede'ye ulaşmasını sağlar.
2. Sakız Baba'ya ip bağlayıp dilek tutanlar rüyalarında Onar Dede'yi görürlerse dilekleri kabul olur.

SAKIZ BABA (IV)

Yörede ikamet eden ve yaşayan insanların geçimleri toprak ve hayvancılık üzerinedir. Hayvanlara (sığır–davar) bir hastalık veya dert musallat olduğunda Sakız Baba'nın dibinde kurban kesilir.

Kurban kanına parmak batırılır ve alınlara sürülür.

Epizotları:

1. Küçük ve büyük baş hayvanlara bir dert ya da hastalık musallat olduğunda Sakız Baba'da kurban kesilir.
2. Kurbanın kanı alna sürülür.

SAKIZ BABA (V)

Sakız Baba'nın kabukları ve dalları aynı zamanda birer sağaltma; hastalıktan veya dertten kurtarma aracıdır. Özellikle hayvanlara musallat olan dert veya hastalıkları iyileştirmede kabukları ve dalları önemli bir görev üstlenmektedir.

Bu ağacın gövdesindeki kuru kabuklar ve dallar koparılır, kaynatılır ve suyu hayvanlara içirilirse hayvanların iyileşeceğine inanılır.

Epizotları:

1. Sakız Baba ağacının dal ve kabuklarının şifa verici özelliği vardır.
2. Kuru dallar veya kabuklar kaynatılır, suyu hasta hayvanlara içirilirse iyileşir.

SAKIZ BABA (VI)

İnanışa göre Sakız Baba ağacının dibindeki toprak da çok değerlidir.

Ağacın dibinden alınan bir tutam toprak beyaz bir beze sarılarak – *sağlıklarına kavuşsunlar diye*- hasta yataklarının altında saklanır.

Epizotları:

1. Kutsal ağaçların gövdesinin etrafındaki toprak da kutsaldır.
2. Bu toprak beyaz bir bez arasında hasta kimselerin yatakları altında saklanırsa, hasta iyileşir.

B. Çeşme ve Göllerle İlgili Efsaneler**İÇERİ VE DIŞARI PINAR EFSANESİ**

Onar Dede'nin kayın babası olan Pir Baba, kerametini ve gücünü göstermek üzere "Cennet Pınarı" suyunu bir tekmeyle yeryüzüne çıkarır. Onar Dede bu duruma içerlenir. "Suyun da azmış!" diyen ve keramet gösteren Pir Baba'ya, kendi büyüklüğünü ve kerametini göstermek için; "Ya Hakk!" der ve toprağa şiddetli bir tekme vurur. Onar Dede'nin tekmesini vurduğu yerden gövde kalınlığında su çıkar. Bu olay karşısında Pir Baba, damadının kerametini ve büyüklüğünü kabullenir.

"İçeri Pınarı" ve "Dışarı Pınarı" olarak adlandırılan çeşmeler Onar Dede'nin eseridir. Köyün içme suyu buradan karşılanmaktadır.

Epizotları:

1. Onar Dede, kayın babası Pir Baba'nın keramet göstererek, tekmeyle su çıkartmasına gücenir.
2. Kerameti ve inancı daha güçlü olan Onar Dede, yere tekmesini vurarak gövde kalınlığında su çıkarır.
3. Hasan Baba ve Onar Dede'nin tekmeyle çıkardıkları suya İçeri ve Dışarı Pınarı denilir.

GÜLBACI GÖLÜ EFSANESİ

Onar Dede, Büyük Ocak Tekkesi'ni yapmaya karar verdiğinde, inşaat ve yapım için gerekli olan bütün tahtanın tek ağaçtan çıkmasını ister.

Şeyh Hasan Oner (Onar Dede) bir gün Arapgir'in Şıhlar mahallesinde, Gülbacı kadına ait olan kiraz ağacını görür ve ister. Yetim büyüttüğünü, bütün gelirlerinin bu kirazdan ibaret olduğunu söyleyen kadına, "Madem öyle Gülbacı; ulu kiraz seni dilerse sende kalsın, beni dilerse peşimden gelsin!" der. Gülbacı bir sabah kalktığında kirazın yerinde olmadığını ve yerinde bir göl oluştuğunu görür. Bu duruma çok üzülen kadın, gaipten Onar Dede'nin sesini duyar: "Ağlama Gülbacı! Kiraz beni istedi bana geldi. Sen üzülme, çocuklarının rızkı kapının ardında..." Gülbacı o günden sonra her sabah kapısının ardında "bir aşlık bulgur" ve "bir kaşık yağ" bulur.

Arapgir'in Şıhlar mahallesinde, adı geçen yerde bulunan göl kutsal kabul edilmekte, suyundan içenlerin her türlü hastalıklarından kurtulacağına inanılmaktadır.

Epizotları:

1. Onar Dede, Gülbacı'dan tekkesi için kiraz ağacını isteyince vermez.
2. Onar Dede'nin, "Kiraz ağacı seni dilerse kalır, beni dilerse peşimden gelir" demesi üzerine kiraz ağacı köküyle birlikte gider; yerinde bir göl oluşur.
3. Gülbacı, gaipten Onar Dede'nin "Kiraz beni istedi bana geldi!" nidasını ve çocuklarının rızkı olan bir aşlık bulgur ve bir kaşık yağı her sabah kapısının arkasında bulacağını duyar.
4. Arapgir'in Şıhlar mahallesindeki bu gölün kutsal olduğuna ve suyundan içenlerin her türlü hastalıklarından kurtulacaklarına inanılır.

C. Düzlüklerle İlgili Efsaneler**DİŞTERİK VE ŞEYH ÇAYIRI EFSANESİ**

Sefere çıkan bir padişah Şeyh Hasan Oner'in misafiri olur. Askerlerine ve atlarına keramet gösterip, yiyecek veren derviş, kendisiyle vedalaşmadan giden padişaha gücenir ve yolunu şaşırması için dua eder.

Padişah ve askerlerinin önünü duman bürüyüp, yollarını kaybettiklerinde, padişah hatasını anlar ve geri döner. Dervişten helâllik ve bağışlanmak diler.

Şeyh Hasan Oner'in yardımıyla yolunu bulan padişah, dileği olup olmadığını sorar. O da obasına ve gelecek nesline yetecek topraklar ister. Padişah da civardaki arazileri kendisine verdiğini söyleyerek, "Gördüğün bu topraklar senin olsun. Buranın adı Dış Derik, buranın ki de Şeyh Çayırı olsun!" der.

Epizotları:

1. Misafir ettiği padişahın vedalaşmadan ayrılmasına gücenen Onar Dede, beddua eder.
2. Onar Dede'nin bedduası üzerine gidecekleri yolu kaybeden padişah hatasını anlar ve geri döner.
3. Onar Dede'den af dileyen padişah onun yardımıyla yolunu bulur.
4. Onun büyüklüğüne ve kerametine karşılık padişah da "Dış Derik = Dişterik" ve "Şeyh Çayırı" denilen arazileri ona verir.

ARAPLAR (DÜŞEK) ZİYARETİ

Şeyh Hasan Oner, oğlu Bahşiş ile ok yarıştıır. Onar Dede'nin, oğlunu güçten, savaşıclıktan yana imtihanıdır bu aslında.

Şeyh Hasan Oner ilk oku atar ve Nişangâh mevkiini geçip, Araplar ziyareti denilen yere düşer. Şeyh Bahşiş'in oku ise babasının okunun düştüğü yerden yaklaşık seksen metre ileride bulunan Dikmetaş'a düşer. Okların düştüğü yerler halk arasında "Düşek" olarak adlandırılır.

Babası tarafından yapılan üç imtihanı da kazanan Şeyh Bahşiş, babasının "İki baş bir kazanda kaynamaz" sözü üzerine kendine bir yurt kurmak üzere köyünü ve Büyük Ocak Tekkesi'ni terk eder. (Rivayet odur ki, Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı Ataf köyü Şeyh Bahşiş tarafından kurulmuştur.)

Okların düştüğü her iki nokta da halk arasında ziyaret olarak kabul edilir. Ziyarete gelenler burada mum yakar, lokma dağıtırlar.

Ezopotlar:

1. Onar Dede, oğlu ile ok yarıştıır; oklar Düşek denilen mevkiye düşer.
2. Onar Dede, oğluna ok yarışında yenilince, "İki baş bir kazanda kaynamaz" der.
3. Babasından ayrılan Şeyh Bahşiş, kendisine başka bir köy kurar.

D. Mağaralarla İlgili Efsaneler

KOPULUN MAĞARASI

Onar Dede'nin köyü kurmadan önce ilk konakladığı yer olarak kabul edilen mağaraya köylüler ve yöre insanları kutsiyet atfetmişlerdir.

Öyle ki burada mum yakar, lokma dağıtırlar. Rivayete göre Onar Dede uzun süre bu mağarada yaşamış; namaz kılmış, vird çekmiştir. Bir gün bu ulu dervişi, civardaki "Gügeyik" köyü sakinleri taş tutmuş, ibadeti, zikri ve virdi bozulmuş. Onar Dede de onlara beddua edince, köyde taş üstünde taş kalmamış.

O günden sonra "Onar Dede'nin hışmına uğramaktan korkulur olmuştur!"

Epizotları:

1. Mağara, Onar Dede'nin köyü kurmadan önce yerleştiği yerdir.
2. Mağarada yaşadığı sırada onu rahatsız eden Gügeyik köylülerine beddua edince köy yerle bir olur.

E. Pınarlarla İlgili Efsaneler

CENNET PINARI EFSANESİ

Şeyh Hasan Oner evlenir ve Büyük Ocak Tekkesi'ni kurar. Köyüne de Oner adını verir. Bir gün kayınbabası (Pir Baba) onu ziyarete gelir.

Damadının düzenini ve yerini beğenen Pir Baba, "Suyun da azmış!" der. Onar Dede'nin yöreye ilk geldiği ve yemek yiyip, namaz kıldığı pınarın başına gider. Tam da Onar Dede'nin sopasının yeşerip salkım söğüt olduğu yere... Burada cezbelenen ve coşan Pir Baba yeri tekmelemeye başlar. Onun hiddetinden toprak ikiye ayrılır ve parmak kalınlığında su çıkar.

Bugün Cennet Pınarı diye adlandırılan bu su Pir Baba'nın damadına hediyesidir.

Epizotları:

1. Pir Baba, damadı Onar Dede'nin köyündeki suyun az olduğunu söyler; Onar Dede'nin sopasının yeşerdiği pınarın başında yere bir tekme vurarak parmak kalınlığında su çıkarır.
2. Pir Baba'nın cezbelenip, bir tekmeyle su çıkarttığı kaynağa Cennet Pınarı denilir.

YILANCIK EFSANESİ

Ecuze köyünün adına ve Yılandıcık ziyaretine ilişkin bu efsane Onar Dede'nin oğlu Şeyh Bahşiş ile ilgilidir.

Şeyh Bahşiş bir gün çayın ötesindeki bir köye gider. Yılan donunda köyü gezerken korkan köylüler, taşlı sopalı peşine düşerler. Kafasını kaldırıp, "Bu köyün insanları da çok acuze" der ve oradaki taş yığınının içine girip kaybolur.

Yılanın kaybolduğu bu taş yığını arasından bol ve soğuk bir su çıkar. O günden sonra köyün adı Acuze kalır.

Yılandıcık hastalığı olanlar burayı ziyaret ederler. Bu pınarın olduğu yer Yılandıcık Ocağı olarak kabul ve ilgi görür.

Epizotlar:

1. Yılan kılığına giren Şeyh Bahşiş'i gören köylüler öldürmek için kovalayınca, köylülere "acuze" diyerek, bir taş yığını içinde kaybolur.
2. Yılanın kaybolduğu taş yığından çıkan bol ve berrak suya Yılandıcık köyün adına da "Ecuze" denir.
3. Bu pınar, yılandıcık hastalığına yakalananlar için ocak kabul edilir.

IV. SONUÇ

Milletlerin ve toplumların kendi mitlerinden kalmış gelenekleri birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar aynı zamanda o millet veya toplumların kutsal kabul ettikleri mitleri başkalarının kutsal geleneklerinden üstün tutmasını sağlar. **Onar Dede** (Şeyh Hasan Oner) adına her yıl etkinlikler düzenlenmesi, **Sakız Baba Ağacının** kutsal sayılması, inanç unsurları içermesinin kaynağı da budur.

Sakız Baba Ağacının dibinde mum yakılması, dallarına ip bağlanması, gövdesinin etrafındaki toprağın hasta kimselerin yatakları altına serilmesi, dibinde kurbanlar kesilmesi, dallarının ve kabuklarının kaynatılarak suyunun hasta hayvanlara içirilmesine yönelik ritüeller, **Türk mitolojisindeki yaşam ağacının** (Dünya Ağacı, Demir Ağacı, Kayın Ağacı, Evliya Ağacı, Anadolu'daki bazı Kızılbaşlar'a göre de Dede Ağacı) sığınacak yer olması, yer yüzünde Gök Tanrıyı ve ölümsüzlüğü sembolize etmesi inancından ileri gelmektedir. Bu yüzden ağaç kutsal bilinmiş, kesmek günah sayılmıştır. **Sakız Baba Ağacına** gösterilen ilgi ve saygı, tarım ve hayvancılığa bağlı ekonomik bir yaşam sürdüren yöre insanının bir ruh taşıdığına inanılan ağaçların bereketi etkilediğine olan inancının da sonucudur. Kutsal ağaçların ilâhî bir özellik taşıdıklarına yönelik inanış zarar verilmesini, kesilmesini engellemiş, onlara yönelik pek çok inanış ve efsanelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kendilerine kutsiyet atfedilen **Onar Dede**, **Şeyh Bahşiş** ve **Sakız Baba Ağacı** gibi dinî-sihri kuvvetler (mitolojik kahraman ve fetişler) toplumun manevî değerlerini de korumuş ve saklamışlardır.

Anadolu Alevileri gibi, **Onar köyü** sakinlerinin **Sakız Baba Ağacını** ziyaret etmesi, en az yılda bir kez tören düzenlemesi, dibinde kurbanlar kesmesi ağacın ululuğuna, kutsallığına işaret olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak, Onar köyü ve çevresindeki yer adları ile yerel bölgenin ortaya çıkışını anlatan bu efsaneler doğa olaylarını, sürdürüle gelen kültürel âdetlerin yapılışını ya da anlamını açıklayan birer mittir. Ayrıca çalışmamız, derleme sahasının tarih ve edebiyatına ilişkin bilgi edinmemize katkıda bulunacağı gibi; maddî ve manevî bir kültür kalıntısı olan Onar Dede Mezarlığı ve Sakız Baba Ağacıyla ilgili efsanelerin kayıt altına alınmasını da sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

BANARLI, Nihat Sami; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. 1, MEB Basımevi, İstanbul, 1987.

CONCISE OXFORD ENGLISH DICTIONARY, Oxford University Pres, 2004.

KAYGUSUZ, İsmail; Onar Dede Mezarlığı ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü Şeyh Hasan Oner, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayını, İstanbul 1983.

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Mitolojisi, C. II, MEB Yayını, İstanbul, 1994.

SARIÇİÇEK, Fevzi; Arapgir Masalları (İncelemeler ve Metinler), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1997.

SEYİDOĞLU, Bilge; Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1995.

SEYİDOĞLU, Bilge; Erzurum Efsaneleri, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1997.

TÜRKÇE SÖZLÜK; Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

KAYNAK KİŞİLER

BABANİKOĞLU, Ayşe. 1916 doğumlu, Arapgir, Ev hanımı.

CÖMERT, Mehmet. 1913 doğumlu, Arapgir, Demirci.

ERDOĞAN, Abdulvahap. 1907 doğumlu, Arapgir, Hamamcı.

ÖZBİLGİ, Ruhi. 1927 doğumlu, Arapgir, Emekli.

ÖZDEMİR, Basri. 1928 doğumlu, Arapgir, Emekli.

ÜRÜN GELİŞTİRME VE PAZARLAMA KARARLARINDA HEDEF MALİYETLEME

TARGET COSTING at PRODUCT DEVELOPMENT AND MARKETING DECISIONS

*Şule Yüksel Yiğiter**

ÖZET

Hedef Maliyetleme, geleneksel maliyet muhasebesindeki yetersizlikler nedeni ile ortaya çıkmıştır. Rekabetin gittikçe artmasıyla, geleneksel maliyet muhasebesi işletmelerin gerek duyduğu bilgileri sağlamada etkinliğini yitirmiştir. Oysa hedef maliyetleme, bir ürün fikrinin ortaya çıkışından başlayarak ürünün bütün yaşamı boyunca, hem maliyetlerinin düşürülmesini hem de yönetime gereken bilgileri sağlaması bakımından daha uygundur. Hedef maliyetleme ile özellikle pazarlama kararlarına temel oluşturan fiyat daha gerçekçi bir şekilde belirlenir. Söz konusu yöntem, işletmelerin yoğun rekabet ortamında güçlü bir rekabet silahı olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hedef Maliyetleme, Geleneksel Maliyet Muhasebesi, Pazarlama, Fiyat

ABSTRACT

Target costing appeared because of the inadequacies at traditional cost accounting. As the increasing competition, cost accounting became ineffective at giving information needed by firms. However target marketing is more convenient for both decreasing costs and giving necessary information to the management from a product opinion's appearing to during the all life of the product. The price that is the basic of especially marketing decisions is being identified more realist with the target costing. This method can be a strong weapon at a dense environment of competition.

* Yrd.Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi Refahiye MYO, sule_yigiter@hotmail.com

Key Words: *Target Costing, Traditional Cost Accounting, Marketing, Price.*

I. GİRİŞ

Giderek yaygınlaşan teknoloji kullanımı, tüketici taleplerini artırırken, bir yandan da işletmelerin etkin bir biçimde rekabet edebilmek için yüksek kalite ve düşük maliyette ürünler tasarlama girişimlerine yol açmıştır. Bu hızlı gelişmeler rekabeti, fiyattan çok kaliteli ve hızlı

ürün geliştirmeye yönlendirmiştir. Ancak işletmelerin bunu yaparken maliyetlerini göz önünde bulundurmaları daha fazla önem kazanmıştır.

İşletmeler uluslar arası pazarlarda başarılı olmak ve büyümek, tüketici tatminini en iyi düzeyde sağlamak için strateji geliştirmeye ihtiyaç duyarlar. Porter bu durumda üç tür strateji izlenebileceğini ileri sürmektedir.¹

- Maliyet liderliği stratejisi (cost leadership); rakiplerin ürünleriyle aynı veya benzer niteliklere sahip, ancak daha düşük maliyete sahip ürünlerin üretilmesi amaçlanmaktadır.
- Farklılaşma stratejisi (differentiation); kullanım kolaylığı, yüksek kalite gibi kendine özgü özellikleri olan ürünlerin üretilmesi amaçlanır. Bu strateji, tüketiciye rakiplerin sağlayamayacağı şeyleri sağlamayı amaçlar.²
- Odak stratejisi (focus); belirli tüketici grubunun veya pazar bölümünün ihtiyaçlarının tatmin edilmesi amaçlanmaktadır (özel olarak seçilmiş tek bir pazar ihtiyacının tatmin edilmesi). Böylece rakiplerden daha fazla kazanç sağlanması beklenir.³

Geçmişte işletmeler bu üç stratejinin herhangi birini uygulayarak etkili bir şekilde rekabet edebilirken, günümüz koşullarında işletmeler için, bu üç stratejinin de birlikte uygulanması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Johnson ve Kaplan ürün maliyetlerinin yönetim ve pazarlama kararlarındaki önemini vurgularken, Brignall ürünlerin maliyetlerinin bilinmesinin, bu ürünlerle ilgili kârlılık, pazarlama ve performans kararlarının alınmasında

¹ PORTER, M. "Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance" *The Free Press*, New York, 1985, s. 119.

² EDWARDS, J. B. "Kaizen: The Leading Edge in Cost Management Strategy", *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, March/April 2001, s. 1.

³ EDWARDS, J. B. March/April 2001, s. 1.

yararlı olabileceğine, fiyatlama ile ilgili kararlara rehberlik edeceğine, kâr faaliyetlerin tespit edilebileceğine dikkat çekmiştir.⁴

Rekabetin yoğun olduğu pazarlarda işletme için önemli olan tüketicilerin hangi niteliklere, ne kadar ödemeye hazır olduklarının belirlenmesidir. Yüksek seviyedeki rekabet, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının ön planda tutulmasını gerektirir. İşletmeler bu yoğun rekabeti ve tüketicileri dikkate alarak iyi bir fiyat ve hedef maliyet analizi yapmak zorundadırlar. İşletmenin pazarlama kararları dahil birçok kararın temelinde fiyat ve maliyet kararları yer almaktadır. Bu doğrultuda işletmelerin belirleyecekleri stratejilerde farklılık göstermektedir. Birçok işletmenin, ayakta kalabilmesi, maliyeti azaltmak için değer zinciri oluşturacak maliyet yönetim sistemlerini geliştirebilme yeteneğine bağlıdır.⁵ Değer zinciri temelde, zincirin neresinde tüketici değerinin yaratılacağı ya da maliyetlerin azaltılacağı konusunda işletmeye fikir verir.⁶ İşletmeler, kalite ve maliyet faktörlerini, değer zinciri ve hedef maliyetleme yaklaşımlarını kullanarak yönetmek zorunda olduklarının farkına varmışlardır.

Güçlü bir strateji uygulayan işletmeler, düşük maliyet ve tüketici gereksinimlerini karşılayacak yüksek kaliteli ürünlerin geliştirilmesinde uzman hale gelmektedir. Bir işletme maliyetlerini düşürmede başarısız olursa, rakipleri kâr marjına müdahale edebilir ve işletmenin sürdürülebilirliği tehlikeye girebilir.⁷

Gelişen teknoloji ile birlikte ürün yaşam dönemlerinin kısalması, işletmelerin tüketici istek ve ihtiyaçlarına daha hızlı cevap vermesini ve pazara çok daha çabuk yeni ürünler sürmesini gerektirmektedir. Bu nedenle daha ürünün tasarım aşamasında çok iyi bir maliyet analizi yapılması ve bu analiz temelinde ürünün geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Geleneksel maliyet sistemlerinin yetersiz kaldığı bu noktada hedef maliyetleme ortaya çıkmaktadır.

İşletmelerin en önemli amaçlarından biri tüketici değerinin yaratılmasıdır. Tüketici değeri, her zaman bir işletmeye güncel pazar taleplerini karşılaya-

⁴ DRURY, C.; TAYLES M. "Product Costing in UK Manufacturing Organization", *The European Accounting Review*, 1994, Vol. 3:3, s. 443.

⁵ COOPER, R. "The Changing Practice of Management Accounting", *Management Accounting*, March 1996, Vol.74, Issue 3, s. 28.

⁶ SHANK, J.K.; GOVINDARAJAN, V. "Strategic Cost Analysis of Technological Investments", *Sloan Management Review*, Fall 1992, s. 180.

⁷ COOPER, R. Fall 1996, s. 28.

cak ürünleri/hizmetleri sunma imkanı sağlar ve bu kavram fiyat-maliyet arasındaki ilişkiyi gösterir. İşletmeler tüketici değeri, fiyat, maliyet ve kalite arasındaki dengeyi sağlayarak yoğun rekabet ortamında avantaj elde ederler.⁸ Günümüzün yoğun rekabet ortamında işletmelerin ürünleri tüketicilerin istediği en yüksek kalitede ve en düşük fiyat-maliyetle pazara sunması bir zorunluluk haline gelmiştir. Böylece tüketici değeri yükseltilebilecektir.⁹ Tüketici değeri kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte faaliyetler daha iyi anlaşılmiş ve gerçek tüketici değeri yaratılmaya başlanmıştır.¹⁰ Tüketici değerinin yaratılması da maliyet yönetimiyle mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla maliyet yönetimi işletmeler açısından çok önemli hale gelmektedir.

Yeni ürün geliştirme, işletmelerin mevcut ürünlerine yeni bir ürün eklemeleri anlamına gelmektedir.¹¹ Yeni ürün geliştirme, işletmelerde yoğun rekabet ortamında tüketici gereksinmelerinden hareketle fikir yaratma aşaması ile başlamaktadır. Yaratılan yeni ürün fikirleri, hedef pazar, rekabet, ürün fiyatı tahminleri, üretim maliyetleri ve yatırımın getirisi gibi tahminler dikkate alınarak üretim ve pazarlama olanağı bulunmayan ürün fikirlerinin ayıklanması ile değerlendirilmektedir. Yeni ürün geliştirme süreci, kavram geliştirme, pazarlama stratejisi geliştirme aşamasını izleyerek, ürünün geliştirilmesi ve modelinin hazırlanması ile devam etmektedir.¹² Yani yeni ürün geliştirilirken doğru maliyetlerin saptanması ve uygun bir maliyet hedefinin konması, başarılı bir ürünün elenmesini engelleyerek işletmeyi yoğun rekabet ortamında bir adım öne çıkaracaktır.

Fiyatın pazarda belirlendiği bir ortamda işletmelerin maliyetlerini kontrol etmesi çok önemlidir. Maliyet-fiyat ilişkisi işletmelerin pazar konumunun, büyüklüğünün ve satış miktarının belirlenmesinde önemli bir faktördür. Talep potansiyeli ve dolayısıyla satış miktarı açısından pazar bölümünün yeteri kadar büyük olmaması durumunda maliyetlerin karşılanması için gerekli gelirin kazanılmaması riski ortaya çıkacaktır.¹³ Maliyetlerin genel olarak

⁸ MCNAIR, C. J.; POLUTNIK, L. "Cost Management and Value Creation:The Missing Link", *The European Accounting Review*, 2001, Vol: 10: 1, s. 34.

⁹ CERAN, Y. "Küresel Rekabet Ortamında Rekabetçi Üstünlük Sağlayan Sihirli Üçgen: Maliyet-Kalite-Zaman", *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Ocak 2004, s. 28.

¹⁰MCNAIR, C. J.; POLUTNIK, L.; SILVI, R. "Customer Value: A New Kind of Cost Management", *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, March/April 2001, s. 9.

¹¹ TEK, Ö. B. "Pazarlama İlkeler ve Uygulamaları" 1999, İzmir, s. 405.

¹² CERAN, Y. ; Ocak 2004, s. 33.

¹³ CAHILL, D. "Target marketing and segmentation:valid and useful tool for marketing", *Management Decision*, Vol. 35, Issue 1, 1997, s. 11.

fiyatlandırma kararlarında veri olarak kullanılması bu konunun önemini artırmaktadır.¹⁴ Pazar konumunun ve büyüklüğünün optimal şekilde belirlenmediği durumlarda tüketici tatmini tam olarak sağlanamadığından maliyetlerin karşılanması için gerekli satış miktarının sağlanması güçleşecektir. Bu da fiyatlandırma ve pazarlama kararlarını etkileyecektir. Sonuçta maliyetlerin karşılanması için fiyatların artırılması söz konusu olacaktır. Böyle bir durumda işletmeler yoğun rekabet ortamında zor duruma düşeceklerdir.

II. HEDEF MALİYETLEME

Hedef maliyetleme gelecekte üretilmesi düşünülen mamulün üretim maliyetlerinin, planlama aşamasından başlayarak sistemli bir şekilde düşürülmesi işlemidir. Bir ürün ya da hizmet için optimal fiyatı belirler.

Hedef maliyetleme, tasarım takımının en son tüketiciye ve pazardaki fırsatlara odaklandığı, ürün geliştirme stratejisinin yönetimidir.¹⁵

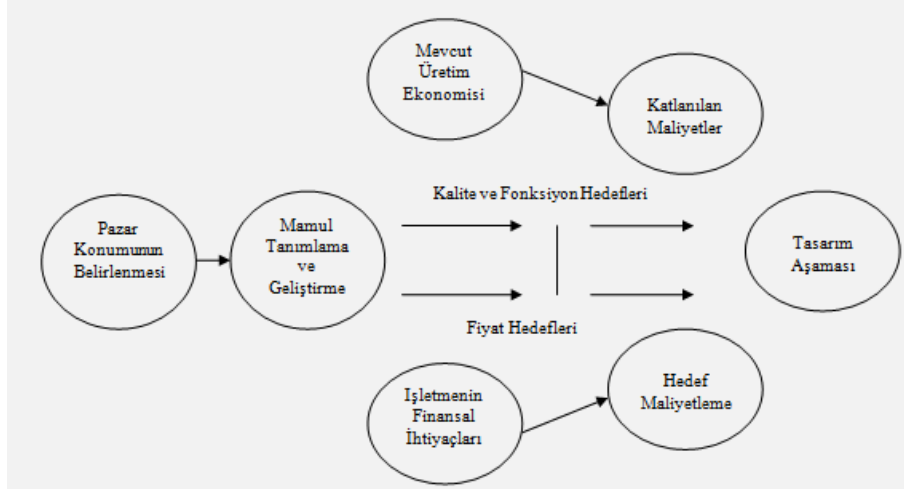
Belirli kalite ve fonksiyonellik özelliklerine sahip ürünü önceden belirlenen satış fiyatından satarak kâr elde eden işletme, ürünün yaşam dönemi maliyetlerini hesaplayarak kârını ve maliyetlerini stratejik olarak yönetme amacına ulaşır.¹⁶

Hedef maliyetleme iki yönden ele alınabilir. Bunlardan birincisi; planlama, tasarım, geliştirme, üretim ve satış maliyetlerini içeren, henüz tüketiciye ulaştırılmadan yapılan maliyetler, ikincisi ise; bakım, onarım ve kullanma gibi tüketiciye teslimden sonra ortaya çıkan maliyetler.

¹⁴ PETROSHIUS, S.; MONROE, K. "Effect of Product-Line Pricing Characteristics on Product Evaluations", *Journal of Consumer Research*, March 1987, Vol:13, s. 511.

¹⁵ COOPER, R.; CHEW, B.W. "Control Tomorrow's", *Harvard Business Review*, January-February 1996, s. 88.

¹⁶ COOPER, R.; SLAGMULDER, R. "Develop Profitable New Products with Target Costing", *Sloan Management Review*, Summer 1999, s. 23.



Şekil 1. Hedef Maliyetle Sisteminin Çalışması

Kaynak: Cooper, R., Chew, B.W., "Control Tomorrow's", Harvard Business Review, January-February 1996.

Hedef Maliyetlemenin mantığı basittir: İşletmenin gelecekteki pazar konumuna, tüketici bölümlerine ve hedeflerine bakılır. Her bir bölüm için başarılabacak kalite ve fonksiyon düzeyi tespit edilir, hedef fiyat ortaya konur. Daha sonra ortaya konan kârı ve hedefi başarmayı mümkün kılacak tedarik, üretim ve dağıtım süreçlerinin tasarlanması söz konusudur.¹⁷

A. HEDEF MALİYELEME KULLANMANIN NEDENLERİ

Hedef maliyetleme yaklaşımının gelişmesinde, piyasa ve maliyetlerle ilgili kabul edilen iki önemli özellik rol oynamıştır. Birincisi, birçok işletmenin fiyatları düşündüklerinden daha az kontrol altında tutabilmeleridir. Gerçekte, fiyatları belirleyen piyasadır ve bu durumu ihmal eden işletmeler önemli tehlikelerle karşı karşıya kalabilirler. Hedef maliyetleme de pazar fiyatı veri olarak kabul edilir. İkinci özellik ise, ürün maliyetlerinin çoğunun planlama ve tasarım aşamasında belirlenmesidir. Ürün tasarlanırken, tüketiciye katma değer sağladığı için ürünün değerini arttıran ve dolayısıyla da tüketicinin

¹⁷ COOPER, R.; CHEW, B.W. January-February 1996, s. 88.

ödemek isteyeceği fiyatı yükselten özellikler eklenirken, maliyeti artıracak diğer özellikler kaldırılabilir.¹⁸ Literatürde hedef maliyetlemenin ürün yaşam döneminde en erken aşamada uygulanması savunulmaktadır.¹⁹

Hedef maliyetleme, fiyat ve maliyet arasındaki ilişkiyi düzenler. Bu yöntem özellikle belirli bir ürün ya da hizmet için optimal fiyatı belirler. Optimal fiyat, işletmenin istenen pazar payına ulaşmasını sağlayabilecek bir faktördür. Kaynakların minimum kullanımıyla tüketiciler için hizmet ya da ürünlerin optimal karmasının oluşturulması, fiyat ve maliyet arasındaki farkın etkin bir şekilde yönetilmesine bağlıdır.²⁰

Hedef maliyetleme, yönetim muhasebesi kapsamında yer almaktadır. Yönetim muhasebesi ise stratejik karar verilmesine yönelik bilgi sağlar. Yönetim muhasebesinin ürettiği bilgilerden pazarlamacılar yararlanmaktadır. Bu noktada doğru bilgilerin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Pazarlamacılar bu bilgiler ışığında ürün fikrinin yaratılması ve ürün geliştirilmesi konusunda daha etkin hale gelmektedir. Klasik pazarlama anlayışındaki bağımsız departmanlar yerini birbiriyle ilişkili olan departmanlara bırakmıştır. Başarılı bir şekilde ürün geliştirilmesi ve pazara sunulması bütün departmanların uyum içinde çalışmasına bağlıdır. Bu bağlamda muhasebe-ar-ge ve pazarlama departmanlarının ilişkisi daha da anlamlı hale gelmektedir.

Ayrıca hedef maliyetler belirlenirken, işletmenin pazar payı, satış hacmi, pazardaki rekabet durumu, ürüne uygulanacak satış fiyatına pazarın duyarlılığı ve diğer genel şartlar da göz önünde bulundurulmaktadır.

Hedef maliyetleme, satışa sunulacak ürünün satış fiyatının tahminiyle işe başlar. Bu satış fiyatı, pazar anketleri, tüketici analizleri ve çok sayıda diğer pazar araştırma teknikleri kullanılarak belirlenir. İkinci adım, yeni ürünün hedef kâr marjının tespit edilmesidir. Üçüncü adımda, hedef satış fiyatından hedef kâr çıkarılarak ürünün hedef maliyetine ulaşılmasıdır. Dördüncü adımda ise, değer mühendisleri kullanılarak bu hedef maliyeti sağlayacak ürünün tasarlanması söz konusudur. Değer mühendisliği, fonksiyonel bir kayıp olmaksızın maliyetin düşürülmesi ya da bir maliyet artışı olmadan bir

¹⁸ COŞKUN, A. "Stratejik Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Hedef Maliyetleme", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2002-2003, Sayı 15, s. 26.

¹⁹ SHANK, J. K; FISHER, J. "Case Study Target Costing as a Strategic Tool", *Sloan Management Review*, Fall 1999, s. 73.

²⁰ MCNAIR, C. J.; POLUTNIK, L.; SILVI, R. March/April 2001, s. 9.

ürünün fonksiyonlarının artırılmasına yönelik bir analizdir.²¹ Bu yaklaşımda maliyet bir sonuç olarak görülür.²²

Hedef maliyetlemenin temel ilkeleri arasında modern pazarlama içinde önemli olan, tüketiciler üzerinde yoğunlaşma, kalite, maliyet ve zamanlama konularında tüketici gereksinimlerini dikkate alma yer almaktadır.²³ Hedef maliyetlemenin başarısı bu ilkeye bağlıdır. Bu maliyet yönetim tekniği, fiyat temelli, tüketici odaklı, tasarım merkezli bir felsefedir.²⁴ Tüketici isteklerini dikkate almayan bir karar hedef maliyetine ulaşmasını engeller. Söz konusu ilke ise pazarlama alanında hedef maliyetlenmenin kabul edilebilirliği artırmaktadır.

Tüketici odaklı yaklaşım, mamül geliştirme faaliyetlerini yönlendirir ve olumsuzlukları minimize eder. Tüketiciler tasarım aşamasına dahil edilerek, ürünün dizayn edilmesi ile pazarda karşılaşılabilecek olası olumsuzlukların önlenmesini sağlayabilir.²⁵ Söz konusu geliştirme sürecinde, mamul özellikleri ve fonksiyonlarında artıştan söz edilebilmesi, bu mamullerin, tüketici beklentilerini karşılama, tüketicilerin ödemeye hazır oldukları bedele sahip olması, ek pazar payı ya da satış hacmi sağlanması halinde olanaklıdır.²⁶

Hedef maliyetleme, geliştirme takımının hem uygun kalite ve fonksiyonelliğe sahip kârlı ürünlerin pazara sunulmasını hem de hedef tüketici kitlesinin kabul edileceği en uygun fiyatın saptanmasını sağlar.²⁷ Özellikle çok sayıda çeşide sahip ve az üretim yapan işletmeler için çok daha uygundur.²⁸

²¹ COOPER, R. March 1996, s. 28.

²² LOCKAMY III, A.; SMITH, W.I. "Target Costing For Supply Chain Management:Criteria and Selection", *Industrial Management & Data Systems*, 2000, 100/5, s. 211.

²³ SWENSON, D.; ANSARI, S.; BELL, J.; KIM, W. "Best Practices in Target Costing", *Management Accounting Quarterly*, Winter 2003, Vol.4, No:2, s. 12.

²⁴ SCHMELZE, G.; GEIER, R.; BUTTROSS, T. E. "Target Costing at ITT Automotive", *Strategic Finance*, December 1996, Vol. 78/6, s. 26.

²⁵ YÜKÇÜ, S. "Maliyet Düşürmede Sistematik Yaklaşımlar" *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Ekim 2000, Yıl 1, Sayı 2. s. 26.

²⁶ BAHŞI, C. G.; CAN, A.V. "Hedef Maliyetleme", *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Mayıs 2001, s. 54.

²⁷ COOPER, R.; CHEW, B.W. January-February 1996, s. 88.

²⁸ MONDEN, Y.; HAMADA, K. "Target Costing and Kaizen Costing in Japanese Automobile Companies", *Journal of Management Accounting Research*, Fall 1991, s. 18.

ürün tasarımcılarına aktarmak için kabul edilebilir maliyetleri kullanmaktadır.³¹

Süreç, piyasayı inceleme ve tüketicinin isteklerine ve ödemek istediği fiyata göre ürünün yenilenecek özelliklerinin belirlenmesi ile başlamaktadır. Hedef maliyetlemenin pazara göre fiyatlandırma denilen bu bölümünde, piyasa analizi önemli bir rol oynamaktadır. Pazara göre maliyetleme, tüketici ihtiyaçlarına dikkat etmekte ve olası maliyeti belirleyerek, maliyet baskısını ürün tasarımcılarına aktarmaktadır. Bu aşamalardan ilk ikisi firmanın tüm ürünlerini kapsarken, son üç aşama her bir yeni ürün için uygulanmaktadır.³²

1. Firmanın uzun dönem satış ve kâr hedeflerini belirlemek.
2. Maksimum kârlılığa ulaşmak için ürün hatları planlamak.
3. Ürünün hedef satış fiyatını belirlemek.
4. Firmanın üründen, uzun vadedeki kâr hedeflerine ulaşmak için, kazanması gereken kâr marjını belirlemek.
5. Hedef kâr marjı ile hedef satış fiyatının arasındaki fark olan olası maliyeti hesaplamak.

Hedef maliyetlemenin ikinci bölümünde ürün tasarımcıları, firmanın tüketicilerini tatmin edecek maliyetteki ürünleri geliştirilmesi yolları üzerinde çalışırlar. Ürün düzeyinde hedef maliyetleme, ürün tasarımcılarının yaratıcılığının, bu amacın maliyet yönüne odaklanmasına yöneliktir.

Bu yöntemde mamul ve üretim süreçleri eş zamanlı olarak tasarlanarak, bir-biri ile çatışan faaliyetler ve parçalar belirlenerek bunların uyumlaştırılması sağlanabilecektir.³³

Hedef maliyetlemenin önemli bir parçası olduğu mamul yaşam dönemi maliyetleme süreci, yöneticilere bir ürünün yaşam dönemi boyunca maruz kaldığı maliyetleri yönetme ve anlama konusunda bilgi sağlar. Bu süreç ürün maliyetinin hesaplanmasında sadece üretim maliyetlerini değil, aynı zamanda araştırma, geliştirme, pazarlama, dağıtım ve satış sonrası hizmetlerle ilgili tüm maliyetleri de hesaba katar.³⁴ Bu kavram sadece iyi fiyatlandırma kararları verilmesi yanında ürün kârlılığını da artırır.

³¹ COOPER, R.; SLAGMULDER, R. Summer 1999, s. 24.

³² COOPER, R.; SLAGMULDER, R. Summer 1999, s. 24.

³³ COOPER, R.; CHEW, B.W. January-February 1996, s. 92.

³⁴ DUNK, A. S. "Product Quality, Environmental Accounting and Quality Performance", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 15, No. 5, 2002, s. 719-732.

III. PAZARLAMA VE FİYATLANDIRMA KARARLARI

Fiyatlandırma, işletme amaçlarına ulaşabilmek amacıyla üretilen mallar için fiyatların belirlenmesi ve yönetimi işlemlerini ifade eder. Fiyatlandırmada işletme içi ve işletme dışı bazı etkenler rol oynamaktadır.

İşletmenin satacağı malların maliyeti, fiyatlandırma beklentileri, dağıtım kanalının durumu vb. nedenler işletme içi nedenler olarak fark edilebilir. İşletme dışı nedenler ise, satılacak malın niteliği, işletmenin içinde bulunduğu endüstri dalı, piyasadaki mevcut arz ve talep, tüketici davranışları, yasal, çevresel ve teknolojik düzenlemeler vb. nedenlerdir. Gerek işletme içi ve gerekse işletme dışı etkenler göz önüne alınarak fiyatlandırma hedefi saptandıktan sonra fiyatlandırma sürecine geçilir. Fiyatlandırma süreci ise, talep tahmini, rakiplerin durumun belirlenmesi, pazar payının saptanması, izlenecek fiyatlandırma stratejisinin seçimi, dağıtım kanalının belirlenmesi, satış çabalarına yönelik politikaların ve nihayet fiyatın belirlenmesi gibi işlemleri içerir.³⁵

Fiyatlandırma kararlarında son dönemlerde hedef maliyetlemeye önemli eğilim olmuştur. Bugün artık yoğun rekabet nedeniyle fiyatın maliyetlere göre değil, pazara göre belirlenmesi önem kazanmıştır.³⁶ Bu da işletmelerin kârı belirli bir maliyetin üzerinde belirlenen bir satış fiyatında aramak yerine belirli bir satış fiyatının altında bir maliyette aramalarına yol açmaktadır. Geleneksel yöntemlerde söz konusu olan maliyet artı fiyatlandırma stratejileri rekabetin yoğun olduğu ortamlarda verimli olamamaktadır.³⁷

Hedef maliyet çoğu kez dış piyasa faktörleri tarafından belirlenir. Bu faktörleri dikkate alan koşullarda pazarlama yönetimi tarafından planlanan ve ortaya konulan hedef fiyatlar öyle bir seviyede tutulmalıdır ki işletme arzulan pazar payına ve satış hacmine ulaşabilsin.³⁸

Fiyat ürün konumlandırılmada önemli bir rol oynar. Tüketicinin farklı fiyatlara olan tepkisi, ürünün maliyeti, piyasa fiyatı ve çeşitli yasal ahlaki faktörler, yönetimin fiyatı belirlediği durumlardaki esnekliğini oluşturur. Fiyat, hem

³⁵ ŞİMŞEK, M. "İşletme Bilimlerine Giriş", Merhaba Ofset, Konya, 1993, s. 207.

³⁶ BUTSCHER, S.; LAKER, M. "Market Driven Product Development", *Marketing Management*, Summer 2000, Vol: 9, No:2, s. 49.

³⁷ CASTELLANO, J.F.; YOUNG, S. "Speed Slasher: An Interactive, Team-Based Target Costing Exercise", *Journal Of Accounting Education*, 2003, Vol. 21, s. 149.

³⁸ ACAR, D. "İleri Maliyet Yönetim Yaklaşımı Olarak Hedef Maliyetleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi*, 1998, s. 2.

pazarlama stratejisinin bir unsuru olması hem de diğer pazarlama karması elemanları üzerindeki etkisi açısından önem taşır.

Hedef maliyetlemeyle işletmeler ürün hattındaki ürünlerin niteliklerine karar verdikten sonra, ürünlerin satış fiyatlarının belirlenmesi ve bu fiyatlara göre ürün maliyetlerinin yönetilmesini amaçlamamaktadır.³⁹ Hedef maliyetin doğru bir şekilde belirlenmesi en önemli noktadır. Gerçeği tam olarak yansıtmayan maliyetlerin hedef alınması olduğundan düşük ya da yüksek fiyatların belirlenmesine neden olacaktır. Tüketicilerin ödemeye hazır oldukları fiyat doğru olarak saptandığında, ürünün özellikleri de bu fiyat temel alınarak belirlenebilecektir. Üretilen ürünün özellikleri ödemeye hazır olunan fiyatı etkilemektedir. Bu nedenle tüketicilerin ek fiyat ödemeyecekleri ürünlerin maliyetlerinin düşürülmesine çalışılması gerekecektir.

Geleneksel sistemlerden farklı olarak hedef maliyetleme pazarlamacılar için daha uygulanabilir bir yöntemdir. Pazardaki rekabet koşullarının ortaya çıkardığı önemli bir sonuç artık fiyatın maliyetler temel alınarak değil, pazarda oluşan fiyat temel alınarak belirlenmesidir. Hedef maliyetleme yönteminde bu doğrultuda hareket edilmekte ve belirli bir kâr elde edilmesi için maliyetlerden değil fiyattan hareket edilmektedir. Ürünün satılacağı fiyat belirlenmekte ve istenen kâr düzeyinin sağlanabilmesi için maliyetler kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır.

Hedef maliyetleme aynı zamanda hangi ürünün ne kadar gelir getireceğinin daha iyi şekilde analiz edilmesiyle ürün hattına yeni bir ürünün eklenmesi kararında da yardımcı olmaktadır.

Hedef maliyetleme ile ürün yaşamı boyunca maliyetlerin düşürülmesi amaçlandığından, işletmeler etkin bir rekabet avantajı sağlamış olacaklardır. Maliyetlerin düşürülmesinin rekabet amacı sağlaması genel olarak daha düşük maliyet nedeniyle daha düşük fiyatların uygulanacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁰

Hedef maliyetleme, geliştirme takımının hem uygun kaliteye ve fonksiyonelliğe sahip kârlı ürünlerin pazara sunulmasını hem de hedef tüketici kitlesinin kabul edeceği en uygun fiyatın saptanmasını sağlar.⁴¹

³⁹ GAGNE, M.; DISCENZA, R. "Target Costing", *Journal of Business & Industrial Marketing*, Vol:10, No:1, s. 16.

⁴⁰ PORTER, M. *The Free Press*, New York, 1985, s. 119.

⁴¹ COOPER, R.; CHEW, B.W. January-February 1996, s. 88.

IV. SONUÇ

Ürünlere ilişkin maliyetler başta fiyatlama olmak üzere işletmelerin pazarlama ile ilgili kararları üzerinde etkili olmaktadır. Bu kararlar rekabetin de etkisi ile daha da önemli hale gelmektedir. Maliyetlerin doğru bir şekilde belirlenerek fiyatın buna göre tespit edilmesi işletmelerin aldıkları kararların etkinliğini arttırmalarına neden olmaktadır. Hedef maliyetleme tüketicilerin ödeyeceği fiyattan hareket ederek maliyetlerin kontrolünü amaçlamaktadır. Hedef maliyetlemenin tüketici odaklı olması, pazarlama kararlarında önem kazanmasına yol açmaktadır. Hedef maliyetleme mamulün tasarım aşamasında maliyetlerin düşürülmesine imkan vererek daha başlangıçta işletmeye rekabet avantajı sağlamaktadır.

Hedef maliyetleme pazar tarafından yönlendirilir. Tüketicilerin ne istediğini ve tüketici isteklerini karşılamak için, işletmenin rekabet açısından ne yapmakta olduğunu veya ne yapabileceğini kavramak çok önemlidir. Bu noktada hedef maliyetleme pazarlama kararlarına temel oluşturur ve özellikle pazarlamanın ihtiyaç duyduğu bilgilerin sağlanmasına imkan verir.

Yoğun rekabet ortamında faaliyet gösteren firmaların tüketici istek ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek hayatta kalması imkanı olmadığına, hedef maliyetleme çok iyi bir rekabet silahı olabilmektedir.

Ülkemiz işletmeleri, uluslararası pazarlarda yoğun rekabet altında faaliyet göstermektedir. Fiyatın pazarda belirlendiği koşullar altında maliyet, işletmeler için hayati önem kazanmaktadır. Ülkemiz firmalarının rakip firmalar karşısındaki pozisyonlarını güçlendirmeleri ve doğru kararlar verebilmeleri için hedef maliyetleme yöntemini dikkate almaları zorunlu hale gelmektedir. Şüphesiz ki her yöntem her işletme için mutlak doğru olamamaktadır. Önemli olan işletmelerin bu yöntemin kendi koşullarına uygunluğunu sağlayarak rekabet avantajı sağlayabilmeleridir.

KAYNAKÇA

- ACAR, D. “İleri Maliyet Yönetim Yaklaşımı Olarak Hedef Maliyetleme”, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1998, s. 81-95.
- BUTSCHER, S.; LAKER, M. “Market Driven Product Development”, *Marketing Management*, Vol: 9, No:2, Summer 2000, s. 49-53.
- BAHŞİ, C.G.; CAN, A.V. “Hedef Maliyetleme”, *Muhasebe ve Denetim Bakış*, Mayıs 2001, s. 47-61.
- CAHILL, D. “Target marketing and segmentation: valid and useful tool for marketing” *Management Decision*, Vol 35, Issue 1, 1997, s. 10-13.
- CASTELLANO, J.F.; YOUNG, S. “Speed Slasher: An Interactive, Team-Based Target Costing Exercise”, *Journal Of Accounting Education*, 2003, s. 149-155.
- CERAN, Y. “Küresel Rekabet Ortamında Rekabetçi Üstünlük Sağlayan Sihirli Üçgen: Maliyet-Kalite-Zaman”, *Muhasebe ve Denetim Bakış*, Ocak 2004, s. 27-51.
- COOPER, R. “The Changing Practice of Management Accounting”, *Management Accounting*, March 1996, Vol.74, Issue 3, s. 28-42.
- COOPER, R. “ Look Out, Management Accountants”, *Management Accounting*, May 1996, Vol 74, Issue 5, s. 20-27.
- COOPER, R.; CHEW, B.W. “Control Tomorrow’s”, *Harvard Business Review*, January-February 1996, s. 88-97.
- COOPER, R.; SLAGMULDER, R. “Develop Profitable New Products with Target Costing”, *Sloan Management Review*, Summer 1999, s. 23-33.
- COŞKUN, A. “Stratejik Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Hedef Maliyetleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2002-2003, Sayı 15, s. 25-34.
- DRURY, C.; TAYLES, M. “Product Costing in UK Manufacturing Organization”, *The European Accounting Review*, 1994, Vol. 3:3, s. 443-469.
- DUNK, A. S. “Product Quality, Environmental Accounting and Quality Performance”, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 15, No:5, 2002, s. 719-732.
- EDWARDS, J. B. “Kaizen: The Leading Edge in Cost Management Strategy”, *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, March/April 2001, s. 1-4.
- GAGNE, M.; DISCENZA, R. “Target Costing”, *Journal of Business & Industrial Marketing*, Vol:10, No:1, s. 16-22.
- LOCKAMY III A.; SMITH W. I. “Target Costing For Supply Chain Management: Criteria and Selection”, *Industrial Management & Data Systems*, 2000, 100/5, s. 210-218.

- MCNAIR, C. J.; POLUTNIK, L.; SILVI, R. "Customer Value: A New Kind of Cost Management", *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, March/April 2001, s. 9-14.
- MCNAIR, C. J.; POLUTNIK, L. "Cost Management and Value Creation: The Missing Link", *The European Accounting Review*, 2001, Vol. 10: 1, s. 33-50.
- MONDEN, Y.; HAMADA, K. "Target Costing and Kaizen Costing in Japanese Automobile Companies", *Journal of Management Accounting Research*, Fall 1991, s. 17-34.
- PETROSHIUS, S.; MONROE, K. "Effect of Product-Line Pricing Characteristics on Product Evaluations", *Journal of Consumer Research*, March 1987, Vol:13, s. 511-519.
- PORTER, M. "Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance" The Free Press, New York, 1985.
- SCHMELZE, G.; GEIER, R.; BUTTROSS, T. E. "Target Costing at ITT Automotive", *Strategic Finance*, December 1996, Vol: 78/6, s. 26-30.
- SEAL, W. "Management Accounting and The Challenge of Strategic Focus", *Management Accounting Research*, 2001, 12, s. 487-506.
- SHANK, J. K.; FISHER, J. "Case Study Target Costing as a Strategic Tool", *Sloan Management Review*, Fall 1999, s. 73-82.
- SHANK, J. K.; GOVINDARAJAN, V. "Strategic Cost Analysis of Technological Investments", *Sloan Management Review*, Fall 1992, s. 39-51.
- SWENSON, D.; ANSARI, S.; BELL, J.; KIM, W. "Best Practices in Target Costing", *Management Accounting Quarterly*, Winter 2003, Vol.4, No:2, s. 12-17.
- ŞİMŞEK, M. "İşletme Bilimlerine Giriş", Merhaba Ofset, Konya, 1993, s. 206-209.
- TEK, Ö. B. "Pazarlama İlkeleri ve Uygulamaları" 1999, İzmir
- YÜKÇÜ, S. "Maliyet Düşürmede Sistemik Yaklaşımlar" *Muhasebe ve Denetim Bakış*, Ekim 2000, Yıl 1, Sayı 2, s. 23-41.

YAYIN İLKELERİ

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi hakemli bir dergidir. Her akademik yılın Güz ve Bahar Dönemlerinde, en az iki sayı yayımlanır.

Derginin asli yayın dili Türkçedir. Bununla beraber İngilizce ve Almanca hazırlanmış yazılar da yayımlanabilir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen çalışmalar daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.

Dergide yayınlanacak yazılar yazım ve dilbilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Bu kurallara uygun olan yazılar hakem(ler) tarafından değerlendirilir. Yazıların yayımlanması için hakemlerin olumlu görüş bildirmesi şarttır. Hakem görüşü doğrultusunda yazarlardan kısaltma ve/veya düzeltme yapmaları istenebilir. Yazılar, olumlu hakem görüşleri alındıktan sonra geliş tarihine göre sıraya konularak yayımlanır. Dergide yayımlanan yazılar ayrıca elektronik ortamda aşağıdaki adreste de yayımlanır.

<http://sosyalbilimler.erzincan.edu.tr>

Dergide yayımlanan yazıların telif hakları yazarı veya yazarları tarafından karşılıksız olarak Erzincan Üniversitesine devredilir. Yazarların **Makale Sunum Formu**'nu doldurarak imzalaması gereklidir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen yazılar, disketler ve CD'ler yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazar/yazarlara aittir.

Dergide yayımlanacak çeviri yazılarda çevirmen, eserin yazarından ve/veya yayıncıya hakkına sahip kişi veya kurumdan yazılı yayım izni almak ve bu izin belgesini yayıncıya iletme zorundadır.

Derginin bir sayısında bir yazarın birden fazla yazısı yayımlanmaz. Ancak ortak çalışma ürünü olan ve birden çok yazarlı çalışmalarda ikinci çalışmanın yayımına izin verilebilir.

YAYIN KOŞULLARI

1. Çalışmalar, Microsoft Word veya buna uyumlu bir kelime işlem programı formatında teslim edilmelidir. Editör, yayımlanacak çalışmalarda kelime sayısı sınırlaması getirebilir.

- Özetler Türkçe eserlerde İngilizce; İngilizce veya Almanca eserlerde kendi dilinde yazılmış olarak toplam en fazla 100-150 kelime olabilir.
- Çalışma ile ilgili anahtar kelimeler (keywords) belirtilmelidir.
- Çalışmanın İngilizce başlığı eklenmelidir.

2. Giriş ve Sonuç kısımları da dahil olmak üzere eserin bütün bölümleri ve başlıkları numaralandırılmalı ve koyu yazılmalıdır. Başlıklar arasındaki hiyerarşik numaralama sistemi aşağıdaki gibi olmalıdır:

I. BAŞLIK

A. BAŞLIK

1. Başlık

a) Başlık

(1) Başlık

(a) Başlık

(i) Başlık

3. Tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, diyagram, grafik, harita vb.) “Şekil” olarak adlandırılmalıdır.

Tablo ve şekillere başlık (sıra numarası ve ad) verilmelidir.

Tablolarda başlıklar üstte, şekillerde ise başlık altta yazılmalıdır.

Tablo veya şekillere ilişkin olası kaynak bilgileri de tablo veya şeklin altında gösterilmelidir.

Denklemlerde verilecek sıra numaraları parantez içinde ve sağ tarafta yer almalıdır.

4. Ayrı bir içindekiler ve kısaltmalar dizini yer almamalıdır. Kısaltmalar hakkında Türk Dil Kurumu'nun belirlediği esaslara uyulmalıdır. Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı listede yer almayan kısaltmalar için Türk Dil Kurumu'nun benimsediği esaslara göre kısaltma yapılmalıdır. Editör, gerek gördüğünde Enstitü'nün hazırladığı bir kısaltmalar dizinine uyulmasını isteyebilir.

5. Atıf yapılırken Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki esaslara uyulmalı; kaynakça ayrı olarak gösterilmelidir. Dipnotlar sayfa altında ya da parantez içerisinde yer almalıdır.

6. Dergimize yayımlanmak üzere makale gönderecek yazarların bu gösterilen Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki yazım kurallarına uymaları zorunludur.

7. Çalışmanın başında yazar ya da yazarların e-posta adresleri eklenmelidir. Yazarlar kendilerine ait haberleşme adreslerini veya diğer iletişim bilgilerini yayın kuruluna bildirmelidir.